

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1968

A TARTALOMBÓL

BERTHA BULCSU:
A BAJNOK ÉLETE

CSORBA GYÖZÖ VERSEI

DERY TIBOR:
EGY FÜREDI HÁZ
TÖRTÉNETE

ILLYÉS GYULA: AMERIKA

KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL
ESSZÉJE

LENGYEL BALÁZS:
MODERNSÉG AZ IFJUSÁGI
IRODALOMBAN

LORAND IMRE:
A REGENYESÍTETT
ÉLETRAJZRÓL

SZALATNAI REZSŐ:
KIS TRAKTATUS A DUNARÓL

TUSKÉS TIBOR:
KÖNYVRŐL KÖNYVRE
VARKONYI NÁNDOR:
KALEIDOSZKÓP

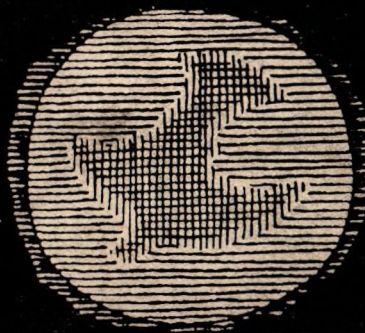
BALATONI TUDÓSÍTÁSOK

MŰVÉSZETI KRONIKA

BORSOS MIKLÓS ÉS
LANTOS FERENC RAJZAI

Lantos 1968.

7-8

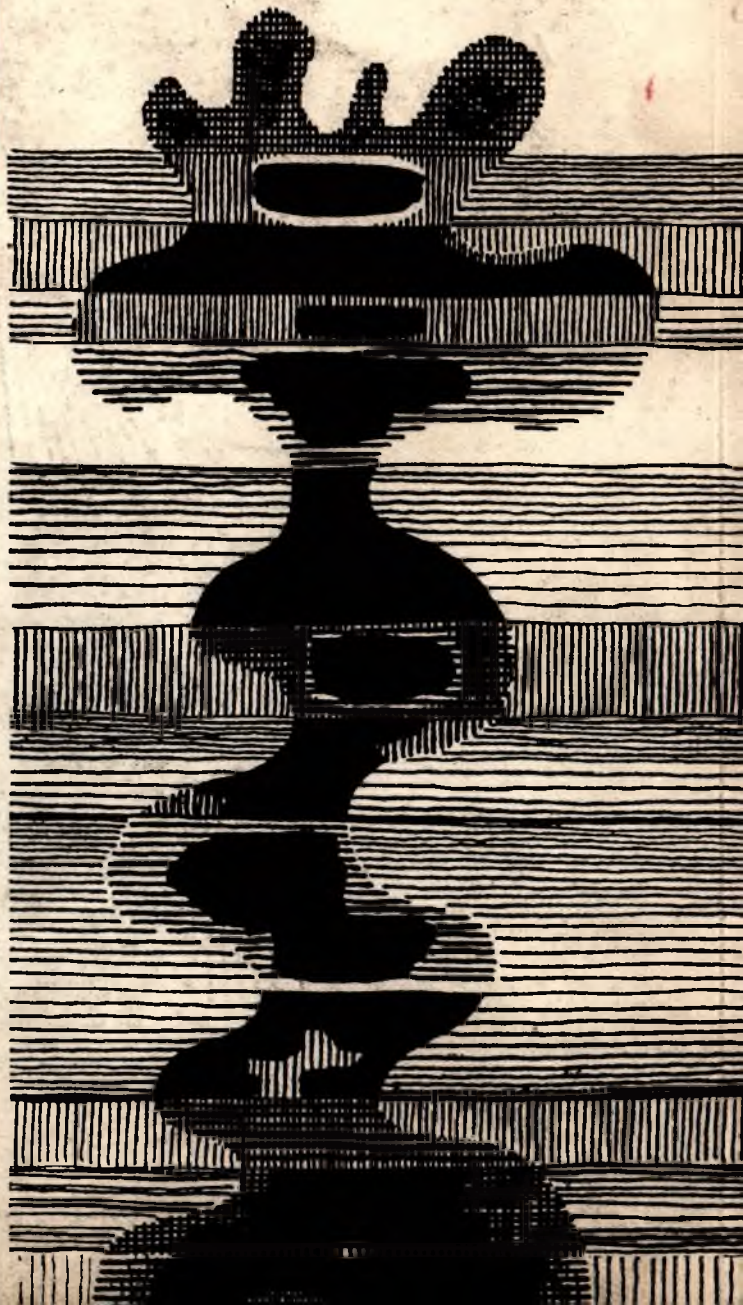

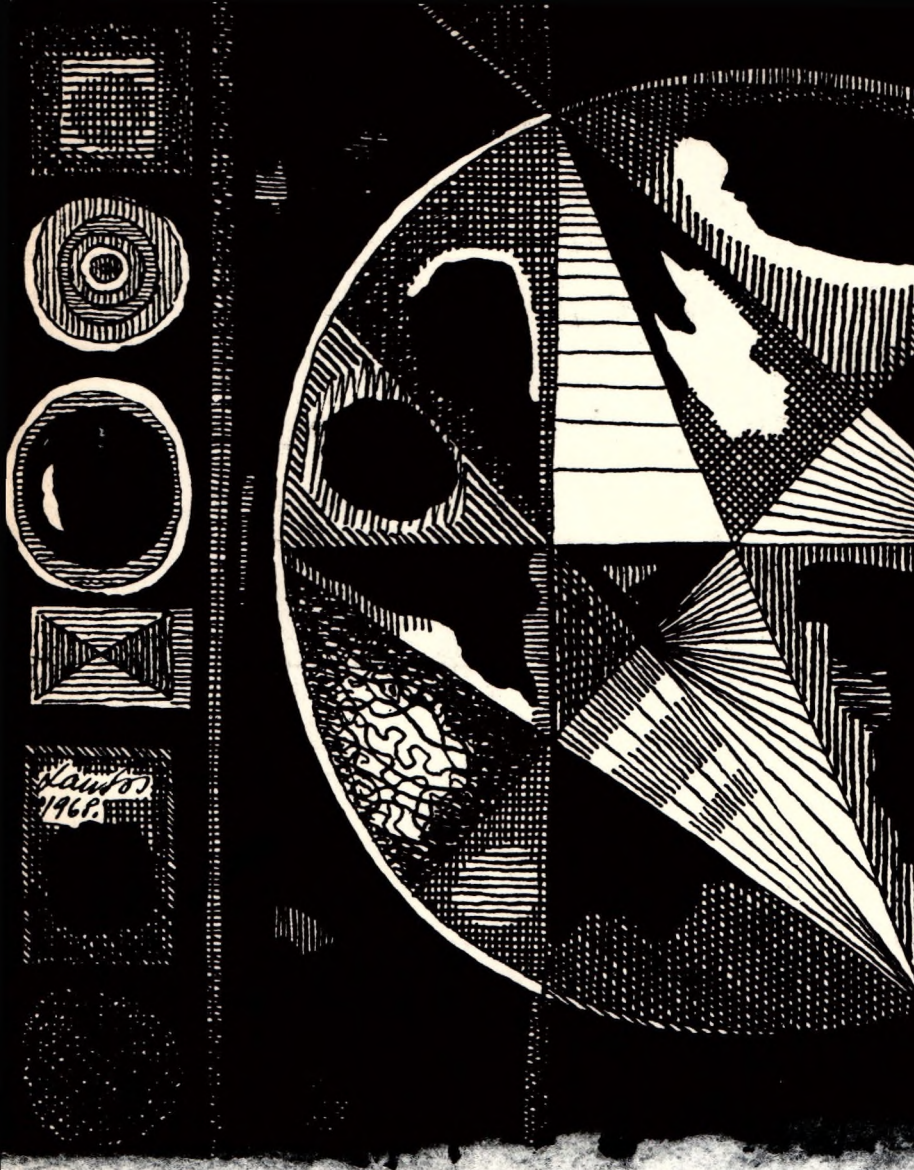
SZAMUNK SZERZOI

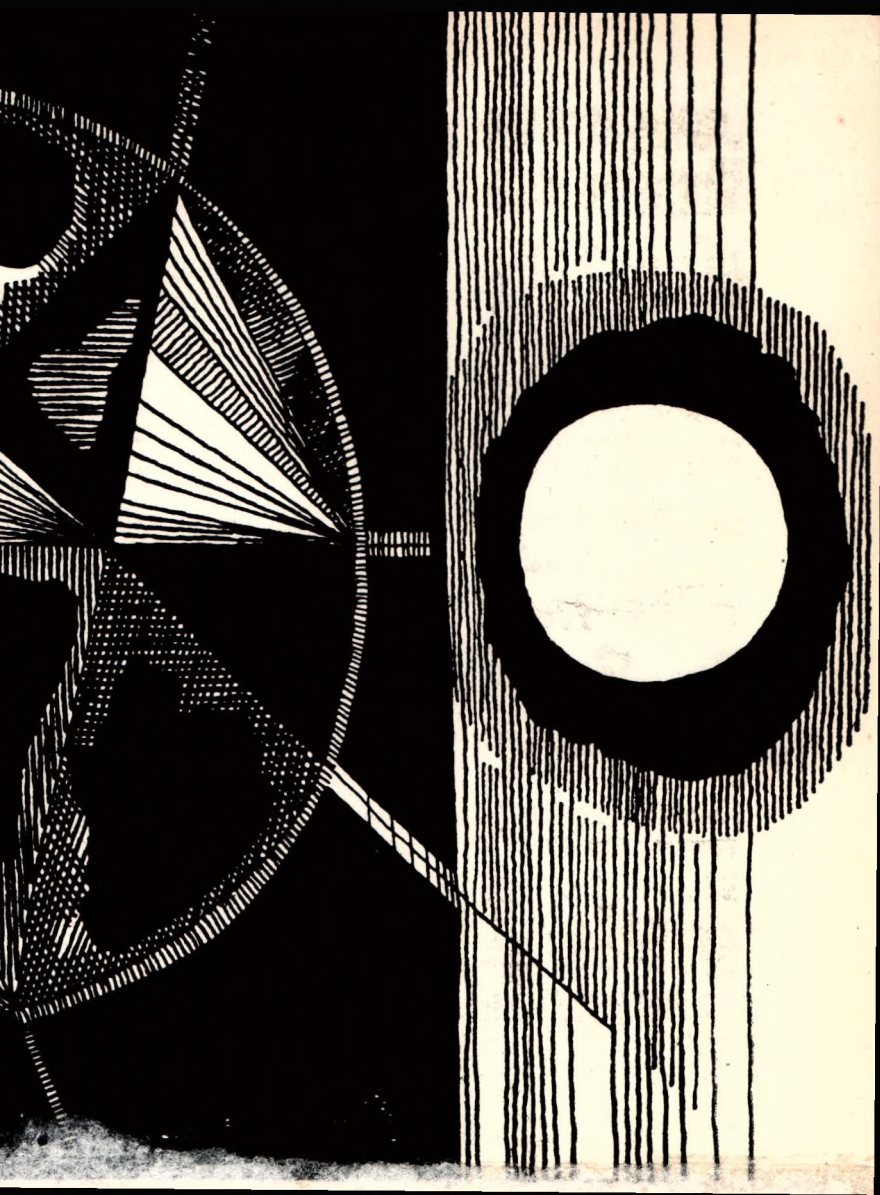
ANTALFFY GYULA
 BERTHA BULCSU
 BODRI FERENC
 CSANYI LASZLO
 CSORBA GYÖZÖ
 DERY TIBOR
 FUTAKY HAJNA
 GALAMBOSI LASZLO
 GYARFAS ENDRE
 GYURKOVICS TIBOR
 HALLAMA ERZSEBET
 HARS EVA
 HEITLER LASZLO
 ILLYES GYULA
 IMRE LASZLO
 KALASZ MARTON
 KALDI JANOS
 KERESZTURY DEZSO
 KISS DENES
 KOLOZSVARI
 GRANDPIERRE EMIL
 LENGYEL BALAZS
 LIPTAK GABOR
 LORAND IMRE
 LOSONCI MIKLOS
 MARAFKO LASZLO
 NYERGES ANDRAS
 ORBAN OTTO
 PAL JOZSEF
 PEK PAL
 POMOGATS BELA
 SZALATNAI REZSO
 TAKACS IMRE
 TAKATS GYULA
 TAXNER-TOTH ERNO
 THIERY ARPAD
 TIMAR GYORGY
 TOTH ENDRE
 TUSKES TIBOR
 VARKONYI NANDOR
 VAROCZI ZSUZSA
 VIHAR BELA
 ZENTAI MARIA

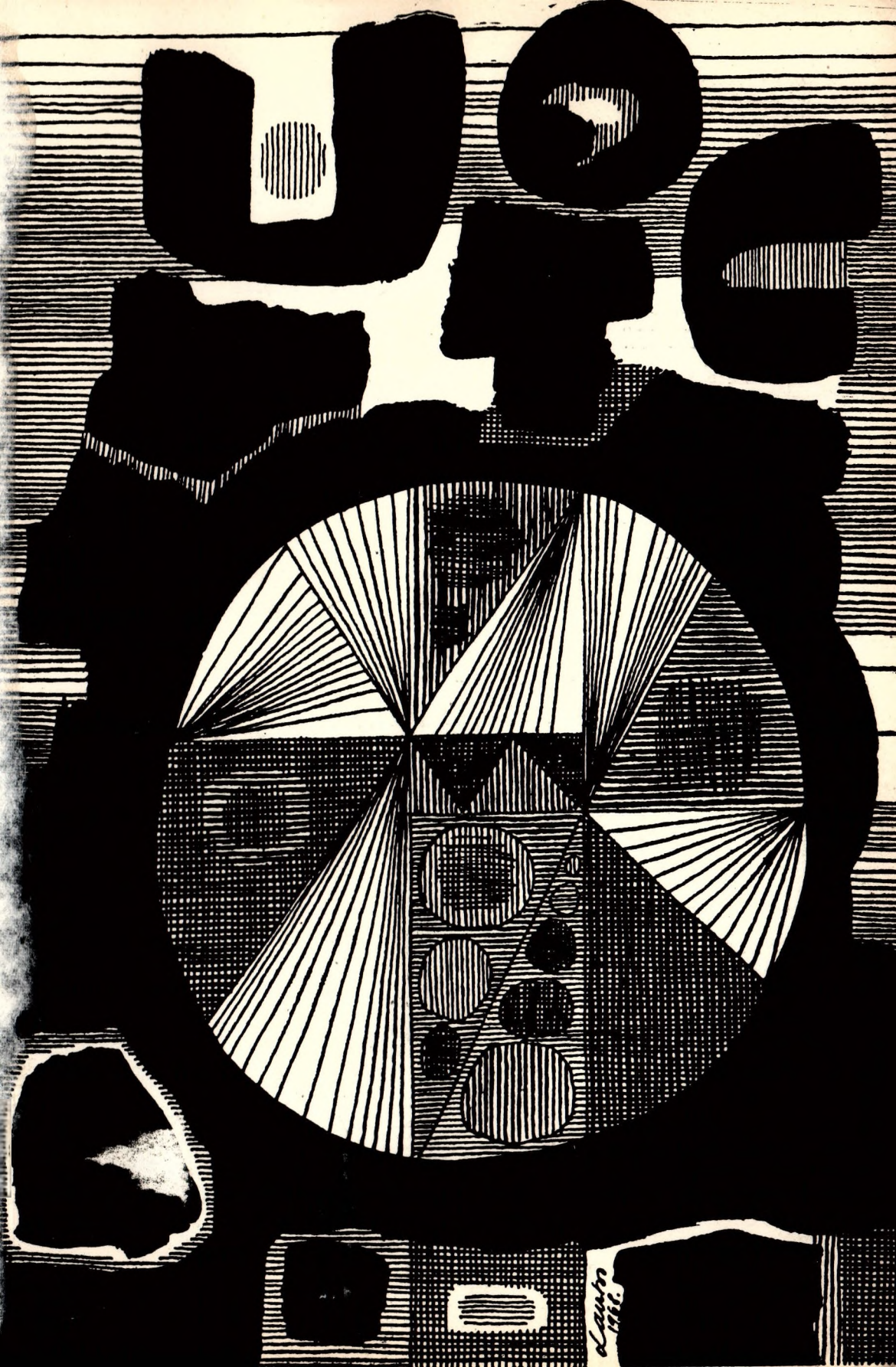
KÉPEK

BARTHA LASZLO
 BORSOS MIKLOS
 DOMANOVSKY ENDRE
 FRANK FRIGYES
 GERZSON GYULA
 HORVATH FERENC
 KMETTY JANOS
 LANTOS FERENC
 REINER IMRE
 SOLTRA ELEMÉR
 SZENTESSY LASZLO
 UDVARDI ERZSEBET

JELENKOR

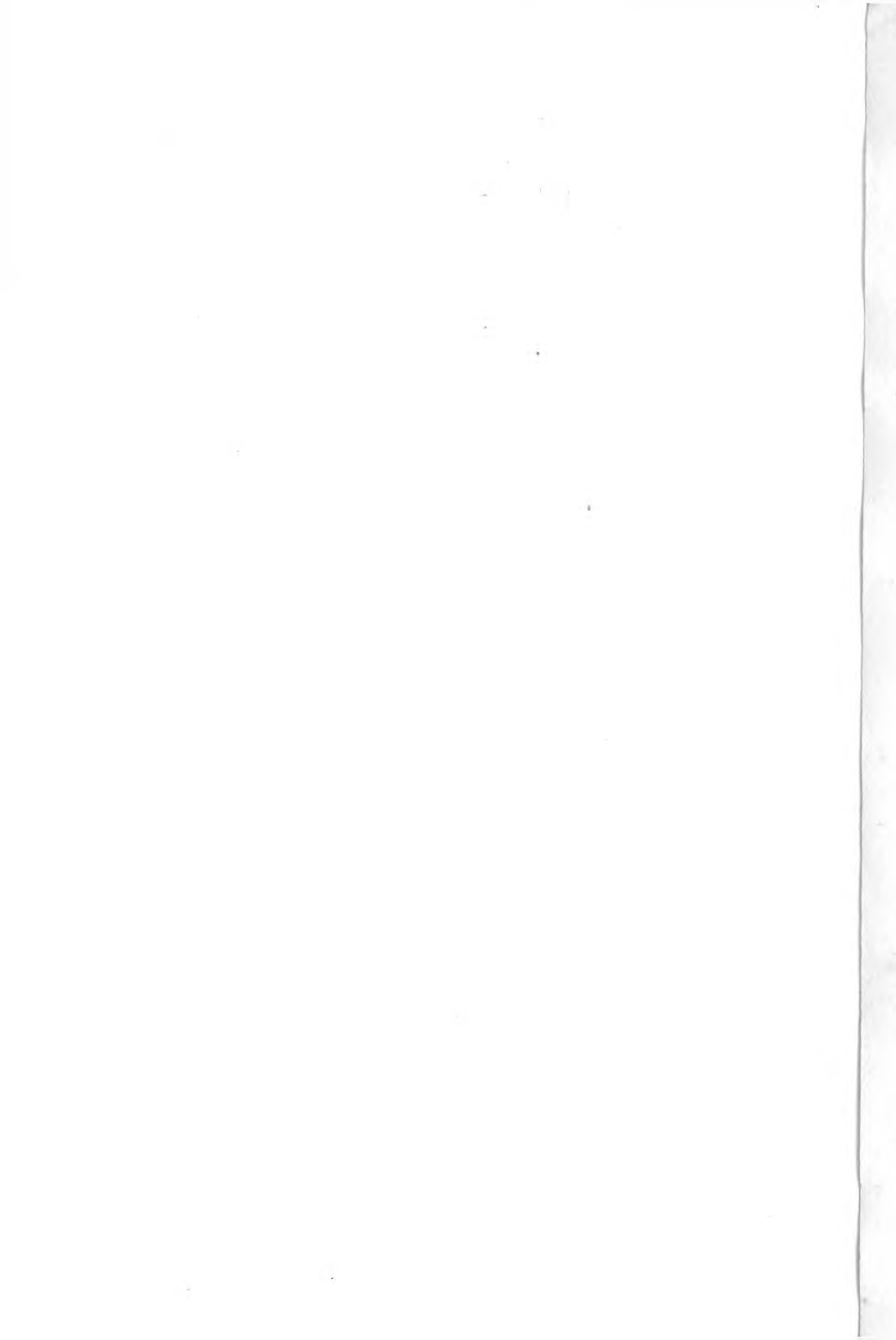
IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XI. ÉVFOLYAM 7-8. SZÁM

1968. JÚLIUS-AUGUSZTUS

TÁR TALOM

CSORBA GYÖZÖ versei - - - - -	579
POMOGÁTS BÉLA: Lélek az őszben (<i>Csorba Győzöről</i>) - - -	582
ILLYÉS GYULA: Amerika - - - - -	587
CSÁNYI LÁSZLÓ: Egy Illyés-vers olvasástörténete - - -	590
KALÁSZ MÁRTON: Viola d'amour (vers) - - - - -	593
TIMÁR GYÖRGY: Négy szerelmeslevél (vers) - - - - -	595
SZALATNAI REZSŐ: Kis traktátus a Dunáról - - - - -	597
BERTHA BULCSU: A bajnok élete (regényrészlet) - - -	606
KERESZTURY DEZSŐ versei - - - - -	631
TÓTH ENDRE: Arra születtem (vers) - - - - -	633
VIHAR BÉLA: Theobaldus útja (vers) - - - - -	634
DÉRY TIBOR: Egy füredi ház története (önéletrajzi jegyzet) - -	636
POMOGÁTS BÉLA: Déry Tibor két évtizede - - - - -	641
ORBÁN OTTÓ: Óda a tagadás műzsájához (vers) - - -	652
GYURKOVICS TIBOR: Várni (vers) - - - - -	654
ANTALFFY GYULA: A Balaton táji kerete - - - - -	656
THIERY ÁRPÁD: Balatonfüredi tudósítás - - - - -	662
LIPTÁK GÁBOR: Siófoki tudósítás - - - - -	667
LOSONCI MIKLÓS: Beszélgetés Borsos Miklóssal - - -	678
TAKÁTS GYULA: A IV. Balatoni Nyári Tárlat - - - - -	681
HEITLER LÁSZLÓ: Udvardi Erzsébet képei - - - - -	684
PÁL JÓZSEF versei - - - - -	686
GYÁRFÁS ENDRE: Korcsula (vers) - - - - -	687
NYERGES ANDRÁS: Kire számíthat az ember? (regényrészlet) -	688
GALAMBOSI LÁSZLÓ versei - - - - -	695
BODRI FERENC: Művészeti krónika - - - - -	697
HÁRS ÉVA: A mai magyar festészet galériája Mohácson - -	703
TAKÁCS IMRE: Üvöltő napkirályok (Horváth Ferenc képei) -	706
KÁLDI JÁNOS versei - - - - -	708
PÉK PÁL: A világ csöndje (vers) - - - - -	709
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: A költő és az ezermester (<i>Találgatás műveltségünk természetéről</i>) - - - - -	710

LENGYEL BALÁZS: Modernség az ifjúsági irodalomban	- - -	715
LORÁND IMRE: Elmékedés a regényesített életrajzról	- - -	721
TAXNER-TÓTH ERNŐ: Színházi levél Budapestről	- - -	729
VÁRKONYI NÁNDOR: Kaleidoszkóp	- - -	736
TÜSKÉS TIBOR: Könyvről könyvre (<i>Weöres Sándor: Merülő Saturnus, Illyés Gyula: Fekete-fehér, Két olvasásszociológiai felmérésről</i>)	- - -	744
KRITIKÁK: Garai Gábor: Kis csodák (<i>Maratko László</i>), Demény Ottó: Életforma (<i>Zentai Mária</i>), Csukás István: Koromcsillag (<i>Kiss Dénes</i>), Örkény István: Egyperces novellák (<i>Váróczy Zsuzsa</i>), Gáll István: Rohanók (<i>Futaky Hajna</i>), Czine Mihály: A naturalizmus (<i>Imre László</i>), Vita az ifjúsági irodalomról (<i>Hallama Erzsébet</i>)	- - -	753
THIERY ÁRPÁD: TV-szemle	- - -	765
A Jelenkor krónikája	- - -	767

K É P E K

LANTOS FERENC rajzai	- 586, 596, 605, 635, 651, 661, 677
BORSOS MIKLÓS rajzai	- - - 680, 683, 696, 714, 728, 752
REINER IMRE rajzai	- - - - - 701, 702

Műmellékleten

BARTHA LÁSZLÓ, DOMANOVSKY ENDRE, FRANK FRIGYES, GERZON GYULA, HORVÁTH FERENC, KMETTY JÁNOS, SOLTRA ELEMÉR, SZENTEISSY LÁSZLÓ és UDVARDI ERZSÉBET művei

A borítón LANTOS FERENC rajzai

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly.

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13-05.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Elfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72.- Ft. Egyéni előfizetési csekk száma száma 60 068. Közületi előfizetési csekk száma: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyenlőre.

68-2682 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Az űr küszöbén

*Riaszt a tudós: idegen
égitestek élőlényeiről
beszél, hogy egyszer ideleln
megjelennek, s kitör
a bolygóközi háború,
s a Föld, a nyomorult
ha végre talán
addigra megtanult
győzni magán,
kezdheti majd előlről.*

*Lehet, ki tudja, lehet,
lehet, hogy mesterölő,
furlangos fegyvereket
hoz az ottani űrrepülő,
úr lenni akar,
hódítani vágyik
ahogy az emberi faj
csinálja idáig,
lehet, ki tudja, lehet.*

*De hát az is lehet,
hogy mi szegények
csak gyöngeségeket,
csak a magunk-festette képet
látjuk beléjük,
hogy még nem értjük,
amit bölcsen s mindenki tud ott:
mily roppant kincs az élet,
s hogy nincs nála nagyobb.*

*Vagy az is lehet, ha szemébe néz
egymásnak az űrrepülő
s az először elé-kerülő
ember: a szenvedés
szemükben gyámoltalanul
rebegni kezd,
s e közös nyelven szótlanul
megérti tolmácsolatlanul
egymást az meg emez.*

Hatalmasabb

*Semmi bánat! az évelők
túlélők
Lám még jelképnek se jó
az ősz hogy búcsú elmúlás stb.*

Mosolyra húzódik a szám

*Az egy-nyári magot terem
petét rak
a többi meg
egyéb fondorlatokkal játssza ki*

*Cingár szunyog zümmög tülem körül
alábukó
hegyeknél
hidrogénbombánál
hatalmasabb.*

Csoda

*Csoda hogy nem tévesztik el
hogy egyik sem téveszti el*

*Pedig csak néhány négyszögöl
pedig a föld is ugyanaz
a nap a szél a levegő
és az eső is ugyanaz*

*de ők mégsem tévesztik el
csinálja rendületlenül
a maga dolgát mindahány:
széles karéjos fogazott
tűrészkes szabdalt levelét
tészkes pillangós ajakos
virágát s hozza konokul
termését ilyent vagy olyant
a magáét mindig csak azt*

és nem téveszti soha el.

Idő-infláció

*Ijesztő, ahogy tizesekben
számolom az időt;
s mind gyakrabban rájár a nyelvem:
„Húsz, harminc, sőt, ég ura, negyven,
már negyven évvel ezelőtt...”*

*Idő-infláció: nagyobbak
lettek a címletek,
az éveknek is, nemcsak a napoknak
értéke megkisebbedett,
s a forgalomból lassacskán kikopnak.*

*Majd még tovább és még tovább,
majd végül egész életem
aprópénz lesz, lyukas peták,
s csörgeti, kölykös vagyonát,
bő markában a végtelen.*

Jó munka

*Ha egy szót egy kézmozdulást
egy pillantást akármily apróságot
a szél útját a lomb közt egy levél
kerengő hullását a szeretők
mély sóhajtasát ölelés után
a szakadó papír zaját a nap
fényváltozását felhővonuláskor
meztelen lábujjak között a por
fölbuffanását*
*ha csak azt lesed ki
s úgy mondod el
hogy attól fogva már mindenkié:
jó munka volt.*

LÉLEK AZ ŐSZBEN

Csorba Győző: *Lélek és ősz*

Csorba Győző költészete kezdettől fogva egy filozófiai dráma középpontjába helyezkedett. Az emberi létezés természetén töprengett, a pusztulással szállt vitába, az élet esetlegessége és korlátozottsága ellenére kialakítandó méltó emberi sors esélyein gondolkozott. Költészete éppen ezért lett drámai: az ember metafizikai konfliktusait szóltatta meg; a pusztulás és a megmaradás, a vergődés és az alkotás fogalmait avatta drámai szereplőkké. Vívódásra, nemegyszer tragikus összeütközésekre vállalkozott. Naponta élt át olyan élményeket, melyekkel más ember csupán a pusztulás közvetlen közelében találkozik. De minthogy vállalta a tragédiát, s nem rejtőzött el az emberi létezés kérlelhetetlen tényei elől, el tudott jutni a katharzishoz is. Meg tudott fogódzni az életben, legyen az bármennyire is korlátozott; ki tudta alakítani az emberség és az alkotó munka eszményeit. S a filozófiai dráma összeütközéseit, a megszerzett katharzist öntörvényű és szugesztív lírában fejezte ki. Küzdelmeiből, melyeket a személyiség benső övezeteiben vívott, közhasznú eredményeket tudott építeni.

Egy filozófiai drámának a katharzisa azonban csak eszmeileg lehet abszolút érvényű, az átélő számára mindig viszonylagos. Az ember helyét, rendeltetését és sorsát érintő bölcséleti megfontolások legalábbis az újragondolás és újrafogalmazás állandó kényszerével járnak. Csorba kivívott biztonságát, eszményeinek harmonikus rendjét sem szabad végleges állapotnak tekintenünk. Az egyszer már legyőzni vélt kísértőkkel, a kétségbeeséssel, a szorongással ismételtén meg kell küzdenie; s a megszerzett vívmányokat újra és újra fel kell építenie, meg kell erősítenie. A belső békét időről időre vissza kell vívnia. A rendet, mit önmagában, életében, dolgai között egyszer már létrehozott, időnként újjá kell szerveznie. Ebben az értelemben az ismétlődő belső válságok, a nyugtalanság és a vergődés újra jelentkező jelei egyáltalában nem a kivívott eredmények romlását tanúsítják. Ellenkezőleg, a lélek organikus változásának-fejlődésének bizonyítékai. Arról vallanak, hogy Csorba újra vállalja a küzdelmet és a tragédiát. S ezért újra megszerzi, kiküzdí a katharzist is. A lélek ismétlődő körökben halad, de a körök spirálisa – a költő útja – egyre magasabbra érkezik. Valamiképpen a drámai koncentráció és a filozófiai igazságkeresés magasabb szintjén mozog.

A korábbi „körök” újólagos bejárása, egyszersmind a bölcséleti emelkedés jellemző a *Lélek és ősz* verseire. Azt a biztonságot és belső békét, mit Csorba korábbi verseskönyve: a *Séta és meditáció* megszerzett, most újra a szorongásos lelkiállapot, a vergődés váltja föl. Csorba a múlt időre, a test lassú romlására gondol, halottaira emlékezik, féléber hajnalok borzongásait éli át. Belső nyugtalanságról panaszkodik:

... jaj látnák egyszer szemem
az iszonyú tudást a rémek
jeleit bogaraiban
ártatlanoknak birhatatlant
amitől vacognak az esték
kerengő madarak lehullnak
az út lúdbőrzik mély üres
visszhangok kelnek mindenünnen

s ami fölfalja maga ellen
a fészket a simogató
asszonykezet a dolgokon
csillámló jótékony szivárványt
(Kiűzetés).

S mindez a szorongás és nyugtalanság a halál jelenvalóságára és lehetőségére utal. „Sziget az élet tenger a halál” – olvassuk a *Lámpásban*. A *Rendhagyó napok* pedig azon kesereg, hogy a létezés, az idő, a világ üres közönnyel szemléli az emberi pusztulást: „Az éjjel meghalt egy fiatal férfi... S az idő, lám, nem zökkent vissza, nem igyekszik rendjével igazolni e szörnyű véglegességet.” Csorba új verseinek egy részében a pusztulás látványán érzett kétségbeesés, a végzet megidézése s a kiábrándulás fogad.

S mivel annyi a komor szín, a lét tűnékenységén szorongó hangulat, talán még jobban észrevevessük a pihenőket, a boldog pillanatokot. Mert az őszbe érkező költő olykor mégiscsak eljut a lélek békésebb élményeihez, észreveszi a világ ajándékait. Elsősorban talán a szerelmet, mely Csorbánál sohasem pusztán érzés vagy szövetség, hanem mindig a romlás ellen viselt küzdelem erőforrása is. A sötétben ünnepek világítanak; váratlanul, de nyugalmat szerzőn, erőt adón érkeznek, s vértetik fel a lelket, hogy jobban állja a köznapok pusztulásba döntő rohamát. „De jön az ünnep – hangzik a *Téli ünnep* vers-prózája –, s nő, fényesedik. Megtölti a szíveket, s kidől belőlük... Az ünnep a szív legfőbb gazdagsága.” Bizonyára az eszméletnek vagy a kedélynek ezek az ünnepei biztatják a költőt küzdésre, helytállásra.

Mert Csorba, miként eddig, most sem hódol meg a reménytelenség előtt. Nosztalgikus érzékenységgel gondol vissza ifjú éveire, midőn az éden polgárának tudta magát, midőn az illetékesség természetes mozdulataival foglalt helyet a világ dolgai és az emberek között. „Ideje lenne – írja egyik versében –, hogy visszataláljak, / fogytán erőim, az akol meleg / oldó ölébe a hadból kiszálljak, / gyógyuljak és nyugodjam végre meg” (*Ideje lenne*.) De nemcsak vágyódik a nyugalomra, hanem küzdeni is tud érte. Már maga az is küzdelem, hogy vergődéséről pontos fogalmakban, rendezett képekben, tiszta versekben beszél. Az előbb idézett versben e rendteremtő fogalmazás rejtett tragédiájáról tesz vallomást: „Kísértetek a szívben, de a szájon / szép rend, világosság.” Vagyis arról a tragikus elemeket sem nélkülöző erőfeszítésről szól, melyet az önfegyelmelés jelent. Ez a fegyelem arányosan épített versmondatok, kristályosan szervezett gondolatok rendjével köti mintegy gúzsba a kísérteteket. Az önfegyelmelés persze nem elég; Csorba, mint eddig, most sem éri be pusztán a magatartás és a műhely erényeivel. Gondolati, bölcséleti eredményekért harcol, a filozófia szintjén is meg kívánja találni a felidézett kísértetek ellen használható fegyvert. Az új kötet az intellektuális elmélyülés fokozott igényét hirdeti. „Dolgaim nehezednek bonyolódnak: ... szeretnék méltó lenni dolgaimhoz” – olvassuk a *Jobb ha előbb* című versben. Az élet drámaiságának fokozódása igényt ébreszt e dráma filozófiai szintű értelmezése iránt.

Nem új igény ez Csorba költészetében, de mint mindig, most is eredményes és időszerű. A pusztulás szorongató élménye-gondolata, az őszbe érkező lélek rejtett vergődése most is kikényszeríti a bölcséleti számvetést. Csorba korábban az élet humanisztikus értékeit, a világ szépségét, az alkotás személyiség-formáló indulatát vonultatta fel a pusztulás ellen; általuk perelte vissza az emberi létezés értelmét, igazát. Most is ezekre hivatkozik, csak talán még tágabban, még nagyobb filozófiai érvényességgel fogalmaz. A létezés és a pusztulást ugyanis egy magasabb szinten épülő, személytelen rend alkotó elemeinek tekinti. Mint *Ritmus, rend, zene* című versében olvassuk: „A kis káosz nagy geometria... s mind együtt: ritmus, rend, zene.” Egy olyan öntörvényű harmónia belső dialektikájáról van szó tehát, amely végső soron önmagában hordja értelmét, célját, s az ember amúgy sem küzdhet ellene, legfeljebb titkait fűrészesheti. E rend fogalmával magyarázza az emberi személyiségben egyesülő életet és pusztulást (*A test csodái*) éppúgy, mint a létezés, a kozmosz teremtő-romboló folyamatát. Talán *Ellenpontok* című versének egymást váltó, s va-

lamiképpen mégis egy magasabb harmóniába szerveződő dialektikus képei és fogalmai fejezik ki leginkább e gondolatot:

Fulladás örvény szöglet ájulat
fűrészt nyál vér fog-reccsenés epe
verem bűz rács hörgés roncs dög cafat
por sár por sár por és sem én se te

Bársony csók öl pár bimbó kézfogás
kalász gyermek fészék dal lepke víz
álom hullám hely sziv biztatás
fény nap fény nap fény és én is te is

Fulladás bársony ájulat szírom
fűrészt kalász verem víz lepke vér
por fény por fény nap sár nap sár s megint

Sem én se te s én is te is korom-
s hó-csikok közt roskadva s könnyedén
botolnak és táncolnak lépteink.

A kozmosz harmóniájának élményeket elrendező gondolata segít azután eligazítani az eszmélet bölcséleti gondjait, megoldani a pusztulás látványára kialakult válságokat. A rend hitében még a halál is a harmónia eszközüvé válik. (*Jobb ha előbb, Két metamorfózis*). A költő pedig egyre inkább a lét eme belső rendjének vizsgálója lesz, a vallomást felcseréli a személytelenséggel, az önelemzést a létezés személytelen törvényeinek kutatásával.

Rólad a léten-túlira
vagy ha az innenire akkor a
tárgyira a személytelenre
vagyik szemem fülem figyelme

– hangzik fel a *Mentség*, a kötetnek filozófiailag talán legfontosabb verse. Csorba ugyanis új ars poeticát ír ezekben a sorokban: a lírai személytelenség, a kutató-vizsgáló modern költészet mesterei közé érkezik. Ez a személytelenség lesz az új versek legfőbb hozadéka. A filozófiai drámának az a katharzisa, amit a mindenség rendjének eszméje révén tudott kiküzdeni, e személytelen lírában válik poétikát és költői szemléletet alakító erővé. Vagyis filozófiai eredményből így lesz esztétikai nyereség.

A személyes dráma és a bölcséleti eredmény újólagos verssé fogalmazása Csorba költészetének morális jelentőségét érinti. Eddigi költészetében gyakran olvastunk olyan verseket, melyek a líra közhasznú hivatásáról vallanak. Csorba magányosan küzd ugyan, küzdelmének eredményeit azonban a közösségnek kínálja fel. Vagyis önmaga és olvasói számára egyformán orvosságnak, a belső válságok ellenszerének tekinti a költészetet. Abban a vallomásban, amely új kötetének borítóján olvasható, így beszél a vers eme küldetéséről: „Én a költészetet mindig valamiféle élni-segítő erőnek tartottam és tartom. Segít nekem, mert kimondja, s így feloldja feszültségeimet, és segít másoknak, mert kimondja helyettük is, mert nevet ad, s ezzel helyre tesz, építi a rendet. A rend pedig az élet egyik legfőbb oltalmazója.”

A belső feszültség oldásának goethei programja van jelen a *Lélek és ősz* verseiben is. Csorba a belső épség eszközének tudja a költőt alkotást: „Hány dűvadat domesztikáltam” – mondja *Fordított kígyó* című versében a fogalmazás megvilágosodást eredményező, rendet szervező hasznáról. S a közösség számára alkotó művészek alázatával, egyszersmind biztonságtudatával beszél arról, hogy a költői vállalkozás és kifejezés mások épségét, egészségét is szolgálja. „Ha másokkal fölétetem, /

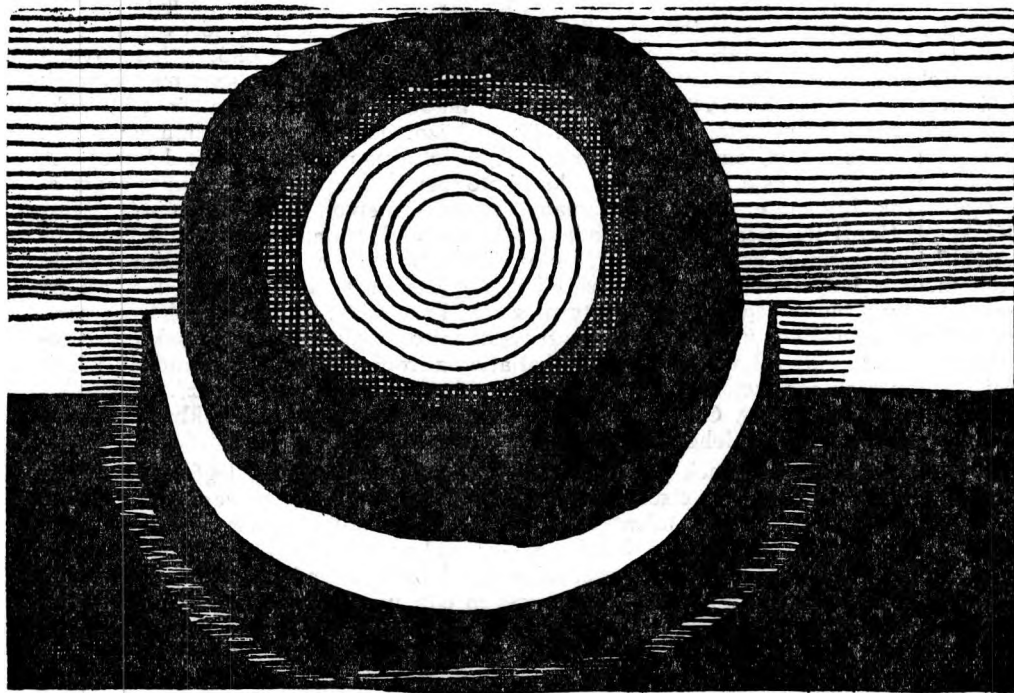
akkor lesz élő életem" – írja a *Villanásokban*; „Csonkulni másokért az az igazi ép-ség” – hirdeti a *Lámpásban*. És mert műhelyét egy kollektív jelentőségű munka ott-honának tudja, megtalálja a közösséghez fűződő kötések is. A költő, aki annyiszor vallotta magát magányosnak, egy külön-világ lakosának, s építőjének, most új el-helyezkedésre talál: „doromboló szívem a tiszta / közös nyelvet tanulja vissza” – olvassuk *Négy napja-éje* című versében. De nemcsak kapcsolatokra lel, hanem a pusztulással vívott küzdelem új esélyeire is. Minthogy verseit az olvasók birtokának szánja, abban az eredményben keresi a megmaradás egy rendkívül korlátozott, ám mégis valóságos lehetőségét, melyet költészetének közösségi érvényessége jelent. „Ne ma-radjon belőlem semmi több, / csak amit élő érdeke szerint / táplálékként őriz meg az utókor” – kívánja a *Verseim sorsa* szavaival. A *Küszöb*ben pedig így nyilatkozik reményeiről: „Én meg mint szellem és szív és szavak / tovább dobogva és tovább lobogva / keressek földönjáró társakat, / emelni arcukat a csillagokba.” Tudja, hogy műveivel változtatni képes azon a világon, mely kortársi valóság gyanánt körülveszi. E változásokban találja meg a mű értelmét, a megmaradás esélyeit.

Az új verseskötény nyereségei jelentősek tehát. Még akkor is jelentőseknek lát-szanak, ha figyelembe vesszük azt, hogy az elért eredményeket valamilyen módon már eddig is kiküzdötte Csorba költészete. A létezés filozófiai drámájának átélése, a kartharizis útján megfogalmazott eszmények, a költői hivatás morális jelentőségének tudata ugyanis eddigi versesköteteiből sem hiányoztak. Mindenképpen újdonságnak, a költői és gondolkodói műhely vívmányának kell tekintenünk azonban azt a versek-ben testet öltő igényt, amely a létezés személytelen rendjének vizsgálatára irányul. Ez az igény bizonyos mértékig módosítja Csorba műhelyének törvényeit, költői szem-léletének típusát, a mesterség gyakorlásának eljárásait is.

Csorbát intellektuális és modern költőnek ismerjük; költőnek, aki a költészetet és a gondolkodást rokonértelmű szavaknak tekinti, akit nem a látvány igéz meg, ha-nem a gondolat. Versei az önismeret és az eszmélet eredményeit fogalmazzák egy fegyelmezett költői rend biztos formáiba. Nyelve és szerkesztésmódja éppen ezért aforisztikus és logikus. *Mentség* című versében olvasunk arról, hogy: „a velejéig vál-toztatlant / dallamában másíthatatlant” akarja kifejezni. E vágy a végső és hiánytalan fogalmazás igényére utal; s Csorba verseiben valóban e magasfokú, a legnagyobb mesterekre jellemző igény működik. Új versei természetesen mit sem módosítanak költészetének imént kifejtett tulajdonságain. Inkább újabb elemekkel és eljárások-kal gazdagítják szemléletét és műhelyét. Témái között megjelenik az „hommage”, ez a sajátos költői téma, amely a modern lírában jóformán külön műfajt képvisel. A versbe emelt portré és a vers mögött álló alkotó személyiség ilyenkor mindig egymás-ba játszanak. Így van ez Csorba „hommage”-aiban is, melyek Kodály Zoltánról, Franz Kafkáról, Henri Rousseau-ról beszélnek, s közben rávilágítanak magára a költőre is. A Kafkának szentelt vers a szorongás elhatalmasodásáról, a Kodály Zoltánról szóló költemény a helytállás és a vállalkozás bátorságáról, a Rousseau-ról, a festőről írt sorok pedig a mesterség, a művészet természetéről szólnak. Vagyis mindhárom vers-ben Csorba személyes világának központi fogalmairól olvasunk. Ugyancsak gazdago-dást jelent az, hogy a költő gyakrabban hallatja az ironia szavát, s gyakrabban készít sajátos groteszk metszeteket (*Bogácsné és a púp. Vázlatok portrékhoz*). Újdonság-számba megy az is, hogy Csorba felfedezte az archaikus verstani formákban rejlő ün-nepélyes vagy tragikus lehetőséget (*Kodály, Bátyám beteg*).

Mégsem ezek az elemek jelentik a *Lélek és ősz*ben testet öltő legfontosabb vál-tozást. Csorba gazdagodása elsősorban a költői szemlélet síkján, a vers és az alkotó viszonyának vonatkozásában jelentkezik. Több alkalommal utaltunk már arra, hogy az új versek miként jutnak el a fogalmazásnak ahhoz a személytelenségéhez, amely a modern költészetben oly fontos eredményeket hozott, akár T. S. Eliot, akár René Char verseiben. Csorba e személytelenség révén egy újfajta, mondhatnánk, filozófiai tartalmú és absztrakt jelentésű tárgyiassággal kísérletezik. Verse nem vallomások, ha-nem megnevező: a költő nem a személyiség rejtett rétegeibe hatol, hanem olyan tör-vényeket vagy összefüggéseket fedez fel, melyek a világ, a létezés titkaihoz visznek közelebb. S amelyek természetesen érvényesek a személyiségre is. Ezek a versek

nem mimetikus jellegűek, nem tükrözni akarják a költői ént vagy a valóságot, hanem felismeréseket akarnak közvetíteni. Mint Csorba mondja Henri Rousseau nevében, de bizonyára saját törekvéseire is érvényesen: „Nem képeket csinálok nem is művészetet: / az egyenrangú létezőket egyenrangúkkal gazdagítom / felsőbb parancsra a teremtésnek segítek” (*Rousseau a vámos*). Elsősorban azok a versek ilyenek, amelyek a drámai módon átélt filozófiai polémia végső eredményeit közlik velünk. Vagyis nem az átélésről s ennek belső eseményeiről tudósítanak, hanem a gondolati eszközökkel, mintegy személytelenül kialakított új eszmei kategóriákat (pl. az egyetemes rend vagy a személytelen létezés fogalmait) határozzák meg definíciószerűen, természetesen Csorba rendkívül evokatív költészetének eszközeivel. A *Ritmus*, *rend*, *zenére*, az *Ellenpontokra* s más hasonló versekre gondolunk. E szemléleti változás persze csupán Csorba új költészetének egyik eleme. A vallomásos lírát, a belső mozgás kifejezését éppúgy megtaláljuk most is, mint korábbi verseiben. Az eredmények megtartása, őrzése és további gazdagítása mindenesetre a *Lélek és ősz* költőjének ma már vitathatatlan rangjára, a mai magyar líra élvonalában betöltött szerepére mutat.

Amerika

Noteszlapok

New-Yorkban több az olasz, mint az olasz fővárosban; több az ír, mint az ír fővárosban; több a szlovák, mint Pozsonyban; több a magyar, mint Debrecenben; háromszor annyi az izraelita, mint egész Izraelban. És a kínai s a néger? Ezeknek is külön városrészeik vannak, oly jellegzetesek, hogy a kínai negyedben például az utcai lámpák és telefontülkék teteje szándékosan olyan, mint a pagodáké. Ráadásul a tizennégy millió lakosság fele friss bevándorolt; pontosan negyvenöt százalékuk született Amerikán kívül.

Egymással ez mind angolul beszél és egy nemzedék után szívvel-lélekkel amerikainak vallja magát. A város egy óriási cementkeverő gép. Egy óriási száj, mely esztendőnként százezreket rág másvalamivé, mint amik voltak. A hatalmas szájban a felhőkarcolók az agyarak, azok a szüntelenül mozgó, de egyben tépőfogak, melyek a cápák szájpadrólását kefeszerűen, illetve vashorona-szerűen borítják.

Nincs kivétel, nincs könyörület. Ez az acélállkapcsú és édesnyálú száj minden idetelepülőt – tehát mindenkit, aki átadja magát neki – az első hónapokban átalakít. Cementből, vízből, homokból, kavicsból a leggyorsabb betonkeverő gép nem gyúr olyan egynemű anyagot, oly jól használható pépet, mint potázacskóiban ez a város abból a sokféle népanyagból, ami ide ömlesztődött és zúzódott.

És nem győzzük hallani: nincs még egy ország, ahol a származás helyeként oly tarka volna a rétegződés, mint itt. Ahol a hátrányos vagy előnyös örökség nemzedékek során oly súllyal esnék latba.

A pép szétfagyaszthatatlan, széthevíthetetlen cementté állt össze. És ritka az az ország, amelynek anyagában annyi széthúzó erő feszül, szinte annyi irányban, mint a csillag – vagy a buzogány – kiszögellései.

Akkor kapunk erről képet, ha kellő belegondolás után alapjáig megértjük – beleéljük magunk –, hogy a legdacosabb, legrátartibb amerikaiak miért éppen a – négerrek.

*

Közeleti ember a maga népe színpadán nem élhet ezzel a fogalommal: tragédia. Minden megoldhatatlan kérdés, ami a drámai költő számára: nagy helyzet (éppen az igazság eleme); „gyakorlati” szemmel nézve: csőd, bukás. Amit megközelíteni sem tanácsos. A fölismerés lépéséig sem.

Költői, drámai tekintettel befutni a földgolyót ma azt az óriás élményszákmányt hozná, hogy mekkora a szétfajzása, elharapódzása a világon azoknak a megoldhatatlan helyzeteknek, melyeket mi még néven is könnyelműen csak kérdéseknek hívunk.

Nem a megoldatlan, még kevésbé a megoldandó kérdések ezek. Hanem azok, amelyekre a kérdés föltevői és a válasz várói életében nem remélhető s így józanon nem ígérhető megoldás. Nem teljes elvű tagja az emberi civilizá-

ciónak, aki a népek faji, anyanyelvi, társadalmi egyenjogúságáért nem hajlandó azonnal barrikádra lépni. De az meg nem teljes beszámíthatóságú tagja a civilizációnak, aki nem vet számot akár a barrikádi győzelmek után is továbbható visszahúzó erővel; a tudat mélyébe makacsultakkal; hátrányos örökségünkkel.

*

A néger „kérdésben” benne izzik a tragédia: mindez a fájdalmas sugárnyilallás, amit Amerika ellentmondásairól szólva csillaghoz hasonlíthatunk, a rengeteg tüskéje miatt. A fájdalom nem csitul; fokozódik. Vagyis a „kérdés” (többek közt azért is, mert rosszul van föltéve és így rossz válaszokat kelt) nem tisztul, hanem mérgesül. Mint föltáratlanul a seb is és a – bűn is.

*

Észak-Amerikába a négerek hajótenékből lábukon vasláncsal, fejükben égő falvaik s legyilkolt harcosaik emlékével kerültek, még alig száz éve is. A bűn elévülése dolgában a törvénykönyv időszámítása nem azonos sem a lélekével, sem istenével. Elévülő bűnről a drámai költészet sem tud; megbocsátatóról néha, esetleg, az előbbieik sugására; ha feloldható. A feloldást a lélek analitikus papjai a tudatosítástól (a szintetikusok pedig a bűnbánattól s penitenciától) függösítik.

Feloldás és megoldás nem véletlen-adta szójáték a szavakkal. A „gyors”, a „gyökeres” megoldás a dolgok és a lélektan mai állása szerint akkor volna lehetséges, ha legalább kétszáz évre visszaszólhatnánk, azt a jótanácsot adva azoknak a hajdani néger-vadászoknak, négerszállító hajóvállalatoknak, négerrabszolga-kereskedőknek, egyszóval az egész négrier társadalomnak, hogy ne csináljanak olyan istentelen dolgot; mert bármily hihetetlen, de úgy van, hogy még a közgazdaság is hetediziglen bosszul. A négriernek – a rabszolga-szállítók és rabszolga-munkáltatók – leszármazói nem mondhatják: nem felelünk apáink tetteiért. Az sem vigasz, hogy nincs többé magas ég, ahova a bűn fölkiálthat. Mert annál több a tudat pokol-mélye – a „lélek öblös pince-folyosói” –, amelyeken újra s újra végigharsog; épp azért, mert nem szabadulhat ki.

Az ember egyenjogúsága elleni nagy bűn új sorozata – az arcszín és az anyanyelv miatt való aláztatás és öldököltetés a fölvilágosodás korában kezdődik; nem csak isten szeme látta tehát, hanem Voltaire-é, a jakobinusoké, az Emberé. Arcszínre és anyanyelvre való különbség nélkül.

Az idő, az mindent megold. Megoldja, meg persze a néger-kérdést is. De addig a gyökérig ható pillantás gyors teendőül azt rendeli: akadályozzuk meg az arc-szín és az anyanyelv mai rabszolgatartóinak dühöngését. Nehogy ivadékaink hetediziglen akarják büntetni ivadékaikat.

*

Egyszerre csak, egy reggel New-York mégis tetszeni kezd. Riadtan vizsgálom őt is, magamat is: miért?

Nem tagadhatom a hatalmasságát. Mosdatlan, hangos; de a muszkliai kétségtelenül meghökkentőek. Súlyos, de térfias. Tarkabarka, mint egy vásári atléta; de a súlyzókat valóban fölemeli.

Tegnap még húzódoztam tőle, több oldalamon is; most épp ezeken a részekben, érzek puhulást. Sőt némi nemű hajlandóságot. Ez nyomban megaláz. Mintegy becsületemben érint. Nők adják meg így magukat az erőnek! Így

szeretik meg hirtelen fordulattal, anélkül, hogy tudnának róla, épp azt, akitől egyéniségüket – érintetlenségüket – féltették.

De én tudni akarok arról is, ami ösztöneimben tolyik. Még szigorúbb vizsgálatra szűkítem a tekintetemet.

*

Szemünk, sajnos, csapodár; ízlése ingatag, sőt hitszegő.

Érzékszerveink legtöbbje hitvestársi hűséggel szolgálja lényünket. Ízlelő ducaink és a paprikás csirke viszonya öröknek mondható.

Szemünk könnyű erkölcsű. A látvány, melyet New-York felhőkarcoló szikla-rengetege nyújt a retinán át, megkörnyékezi lassan a szívet is: a nagyságnak kijáró meleg tiszteletet lopja bele.

Nem szeretem, ha egy város a házaival olyasféleképp csapkodja az eget, mint habjaival a tenger. De másnap mégis hatni kezd rám épp ez a tengerszerűen fékezhetetlen elemi téboly. Még finnyáskodom: mennyire ordenáré mindez, mennyire minden csín nélkül való, mennyire eredendően bájtalan. Aztán, a következő körültekintés eredményeként: úgy igaz, de hisz a hősöknek sem tartozékuk a csínosság és a báj.

Aztán: agyunk ugyan még tiltakozik, de perdita-természetű pupillánk már kedve-telten szökdell a robusztus vonalakon, a díjbirkózó izmokon. S végül: ami sárba tiport volna, mintha már-már védene. Tekintetünk valamiféle diadallal röppen az irdatlan – az érthetetlen és értelmetlen – magasságok felé. Ami megalázott: főlemel. Ez a medve, ez a bika, ez a kan, ez a szőrös barbár, amit akar, azt tehet velünk, a szemünknel fogva.

*

De persze, mihelyt becsukódik a szem, nemcsak otthon, az ágyban, hanem az utcasarkon, akár egy pillanatra is, a jólnevelt emlékek azon nyomban megszólalnak, ontják az érvet, hogy megállítsák még idején e rossz úton a becsületes hazai szívet.

Mindez az ördög csábítása! Az esztelen pokoló! Ilyen bábelien, ilyen istenkísértően magasra építkezni, ez ma is megkapja a büntetést. Megszokjuk. Három nap múltán nincs az a felhőbe, sőt napba tűnő building, amit nem árnyosítunk magunkhoz. Amit nem tartunk köznapinak. Aminél nem kívánunk még magasabbat, már csak az előbbi viszont-megaláztatása végett, már csak bosszúból is. Szemünk, a hetéra, csak az első ismerkedéskor ámuldozik és hízzeleg cicamód. Ahogy engedünk neki, úgy kerekedik fölénk, lesz tigrisünk, s nem rács mögötti, hanem dzsungeli, Manhattan közepén is.

*

Az esti, az álmra szánt szemlehungyás után mégiscsak fölmerül bennem a vágy, hogy felhőkarcolók örvöngő versenyének eredményeként magam elé idézzem a legmagasabb épületet, melyet világéletemben láttam.

A párizsi Institut képe tolakodik a szemhéjam belső falára, hasztalan próbálom elhessenteni. Az Institut de France-nak az a képe, melyet a Mesterségek hidjáról érkezve kap az idegentöldi utas. A kiérdemesült egyemeletes épület így valósággal gödörben fekszik, első pillantásra csaknem a lábunkhoz szerénykedve. Nyilván ennek is része van benne, hogy sas-szárny-biztos arányai emlékezetünkben – a lelkünkben, a tudatunkban – az egekig emelik.

EGY ILLYÉS-VERS OLVASÁS TÖRTÉNETE

Jelentéktelen mozzanatokra is pontosan emlékszem. Például arra, hogy a könyvet délelőtt vittem haza, s rögtön az ablak melletti karszékbe telepedtem vele, de ekkor még ki se nyitottam. Egyelőre a dísztelen külső kötött le, melyen rögtön felismerem a költő kézírását; jellegzetesen kusza betűi valósággal világítanak a fekete mezőn, mintegy feleselve a címmel; ez már nem fekete-fehér, hanem fehér a feketén.

Lapjait végigpörgettem ujjaim között – ez még mindig az ismerkedéshez tartozott – s közben felvillantak Borsos Miklós markáns ecsetvonásai, de mindez olyan volt, mint amikor régen elhagyva a határt, a cél felé robog velünk a vonat, s a hajnali derengésben fölmerül és elsüllyed az ismeretlen táj, emléket is alig hagyva maga után.

Hol kezdünk egy verseskönyvet olvasni? Rendszerint a véletlen dönti el. Minden verseskönyv zárt egység, a naprendszer körpályájával; ha valahol megvetjük a lábunkat, már vonzáskörébe kerültünk. Ez a délelőtti óra, a maga átmeneti, provizórikus nyugalomával, nem is ígérhette a beletemetkezés örömet, egy új földrész felfedezésének izgalmát, csak az első kézfogást jelenthette, a majdnem csak praktikus ismerkedést, mint amikor megállunk egy idegen város főterén, s próbálunk eligazodni útrendszerében.

Néhány cím is felvillan, távolabbi partok jelzőlámpájaként, míg megállapodok a 24. oldalon: a vers, a könyv címadó verse egy ecsetrajz zárt világgépével néz szembe. „Utálom, persze...” – az első szavak személyes jellegűkkel hatnak: mintha itt ülne a költő, ebben a délelőtti csendben, s emlékezetes halk szavával beszélne hozzám.

Alig érek a vers végére, megszólal az előszoba csengője. Az egyik szomszéd jön, természetesen valami haszontalanság miatt, s bár a félig nyitott ajtó, melynek részét valósággal elállok, nyilvánvalóvá teszi, hogy szeretnék mielőbb túladni a hivatlan vendégen, így is elmúlik legalább öt perc. A kötelezően ránk mért tapintat alapján felebarátaink rendszerint jóval többre tartanak igényt az életünkből, mint amennyi megilletné őket. Fülem mellett legyekként zümmögnek el a félig felfogott mondatok arról, hogy a házmesterné nem söpörte le a lépcsőházat, a gyerekek pedig betörték egy ablakot, – a békés együttélés hírei ezek, melyekkel legalább ennyire, egy félig nyitott ajtó erejéig, közösséget kell vállalnom. S miközben megértően bólogatok, arra gondolok, mire emlékszem a versből, mely egy pillanatra kitárult előttem, de az előszoba csengőjének szavára be is csukódott? Erre emlékszem: Hajam, a tegnap még fekete, ide nézz, fehér. De az imént olvasott sorok, ebben a buta helyzetben, az ajtó négyszögében, valójában nem az olvasmány emlékét idézik; inkább személyes emlék, s azt is könnyű lenne elképzelnem, hogy a haszontalan hírek bólogató fegyelme után szobámban maga a költő vár, személyesen, hisz még fülemben csengnek panaszló szavai.

Mozgalmas napunk van, csak percekre tudok visszatérni a költeményhez, s bővítvé a kört, végigfutok a körülötte lévő versek tájain, mintegy azt keresve, milyen kórusból zeng ez az erősödő hang. A vers előbb a költő személyes közelségét idézte, nekem szóló, tanúként idéző panaszával, de távolodik a kép, hogy csak a hang maradjon meg, mint egy sötétből hangzó kiáltás, mintha a szomszéd lap fekete köréből törne elő, de a felelősségben annak is osztoznia kell, aki kívül áll e bűvös körön. Mert ez a zord, biblikus hang már nem testvéri-panaszoló, hanem parancsoló: Ki ve-

lem így beszél, – vele beszélj, – s bár a következő sor hangereje csökken, befejezetlen félmondata, mely csak lazán, értelmileg s nem grammatikailag kapcsolódik az előző kettőhöz, olyan, mintha a beszélő levegő után kapkodna: ... hogy szótartás, meg becslés! A felkiáltójelnek funkciója van, az ereszkedő szavak bánatát fölrántja, s visszamutat a fekete-fehérben villódzó útra, melyet megtettünk idáig.

A varázs széttrörik: rokonok csörtetnek be, gyerekekkel, udvarias és udvariasan viszonozott örömmel. A könyv ott hever az asztalon, ahova ijedtemben ledobtam, valaki föl is veszi; „mit olvasol? ja, Illyés?” – de szerencsére rögtön másról beszélünk.

Töredék-sorok kísérnek egész nap, de nem a szavak emléke váltja ki az élményt, hanem ebben a pontatlan fél-émlékezésben az amorf élmény lök az emlékezetbe sortöredékeket, egy-egy rímet. Este, már az ágyban, újra elolvasom a verset, s bár tovább tágitom földrajzi határait, vissza-visszatérek 14 sorához. Közben egy négysoros remeklés is melléje sodródik, az Esti csoda mélabúja, a sövény fölött hullámozó kasza villanása, mely egy pillanatra az egész tájat bevilágítja, de a félelmetes jelkép a sorok szelid hullámvázán szinte kiúszik a négy sorból. Csak a Fekete-fehér lüktető 14 sora, lázas félmondataival, nem tud megnyugodni, vádló szorongása a sötétben is kísért, a vers felsőbbrendű parancsa a tanúság kényszerét rója rám.

Mindezt másnap, egy eső utáni reggel fényében írtam, – a folytatást egy kirándulás szakította félbe.

A könyvhét egyik napján Pákolitz Istvánnal megyünk Uzdra; a táj Petőfit idézi, de még jobban Illyés Gyulát, akivel néhány éve a környéken jártuk be gyerekkora emlékeit. A vers, bár napok óta hű társam, nem illik a májusi tájba, indulatosan felelő szavai távoliak, csak egy-egy töredék jut el hozzám, a többi mintha elsodorná a szél. De egy másik vers ismét közelembbe tereli. Pákolitznak még fel kell olvasnia, – csaknem az egész falu körbefogja az alkalmi szabadtéri színpadot – s az ismert vers, melynek sorait most saját szavai meritik fel az emlékezet hullámvölgyéből, maga is jel, több mint romló fába vésett monogramm. Később, az ünnepi hangulatban, természetesen elhangzik az örök kérdés, miért, mitől indítva írunk verset? Inkább én kérdezném meg: miért olvasnak verset, mi az a rejtelmes erő, amely elől végül senki nem tud kitérni, s amely a figyelmet a Jelre kényszeríti, amit Pákolitz és a kor és az uzdi lelkek falára, vagy kicsap a leírt szóból s vallomásra kényszerít, mint Illyés versében? A vers, mely a közönyös szemlélő számára voltaképp luxuscikk, ráadás az életre, nem „tanít” semmire, nem közöl új ismeretet, s azt a zenei hatást, amit ritmus és rím jelent, szavak nélkül is elő lehet idézni. Mi a titka, kérdezi uzdi asztaltársam, de én inkább az ő titkát szeretném tudni, amikor belefeledkezik egy versbe, hasznos munkáját is hagyva, s azon töpreng, hogy Pákolitz, akit talán most látott először, jelet akar hagyni maga után, Illyés pedig őszülő hajára mutat, s őt is, épp úgy, mint mindönket, a vád tanújaként idéztet meg.

Az uzdi kirándulás, majd utána a kiadós beszélgetés hazaig, eltávolít a verstől, de közelebb is visz hozzá, s amikor este ismét kezembe veszem a könyvet, egy elmúlt nap emlékeibe ágyazottan szól hozzám, s aki alkalmi tanú volt előbb, óhatatlanul belekényszerül a vádba: Vagy számold, ha tudod, hány okmánylevelet szaggat szét, – s két kötőjel közé kerül a fellebbezhetetlen ítéletbe átváltó vád: kicsoda név hitelével!

S ismét visszacseng a korábbi panasz, emberien és esendőn: Hajam, a tegnap még fekete, idenéz, fehér. A két sor, az első olvasáskor még homályosan, aztán egyre meggyőzőbben, egy másik verset idéz, talán nem is ide illően, de az emlék elől nem tudok kitérni. Heine versére gondolok, pontosabban a fiatal Babitsra, aki meglehetősen szabadon ültette át a verset, s ezzel lényegesen meg is jobbította: Ó csal az ember élete! Ki tudja, mi nem ér? Ruhád is lesz még fekete, hajad is lesz fehér...

A pusztá gondolatátársítás indoknak is, mentségnek is kevés s Illyés maga beszélte el egyszer, mennyire távol állnak tőle a németek. „Thomas Mann minden regényébe belefulladtam” – pontosan emlékszem, ezt a szót használta. Akkor épp a biedermeierbe átvetető Heine hatna rá? Semmiképp, – Rácegres és Párizs, Ozora és a nagyvilág nevelte lírájától mi sem áll távolabb, mint a Lied kedveskedő gügyögése. Emlé-

keim is más utat járnak; egyszerűen jó elképzelni, hogy az öregséggel viaskodó költő a tudat rejtektútjain a fiatal Babits előtt tiszteleg, s a játékosan odavetett, pontatlan-ságával is jobbitott Heine-sorokat a gomolygó emlék úgy lökte elébe, oly észrevétel-nül és megfoghatatlanul, de mégis valóságosan, mint a Szekszárd felé utasának képe az át nem élt és feltételezett emléket: Egy ilyen kis nőben rég Babits, épp talán anyá-mat látta így.

Nemcsak az emlék olvad versbe, az olvasó emléke is rátapad s tovább formálja, néha a véletlen, máskor az önkényes, vagy annak látszó asszociáció is építi-rombolja. Mert az olvasó társszerző, bár néha milyen gyalázatos, értetlen szerzőtárs! De jelen-létét tudomásul kell venni, s természetesen önkényét is, mert – ahogy Illyés írja eb-ben a könyvben – „a költő számára az a jó gondolat, amelyet csaknem úgy kezelhet, mint egy tárgyat”, de az olvasót is erre a tárgyasított gondolatra kényszeríti, a sorok-rimek vállalt fegyelmével. S amit felmutat, miután kiszabadult a megfogalmazatlan-ság ösködéből, már csak kézjegyét viseli, mert az olvasás a birtoklás elidegeníthetet-len jogát is jelenti.

„A költő itt azt akarta mondani . . .” – cseng fülembé a naiv iskolás bölcselke-dés, de a jó költő pontosan azt akarta mondani, amit mondott is, egy szótaggal se töb-bet! S most lép jogába az olvasó, emlékek és elfogultságok hálójából igyekszik sza-badulni, mert „tárgyilagosan” akarja nézni a verset, ami természetesen képtelen hiú-ság. Mert mihelyt túljutott a formán, a külsődleges és kitapintható kereten, már nem lehet tárgyilagosa, mert magával viszi saját élményét és műveltségét is, s egy kultúrá-val kell – ha tud – közösséget vállalnia.

De még a forma sem ennyire külsődleges. Itt van az első rész felelő négy sora, azonos rimmel, azonos szótagszámmal, s már az feltűnik, hogy ritmikailag mindegyik különálló, mert nem egymásnak felel, hanem egymást egészíti ki, sodorja a teljesség felé, azzal, hogy a változó hangsúly minden sornál új ütemet diktál: a második sor 9 szótagja hosszabbnak tűnik, mint az első vagy az ötödik. Látszólag talán jelenték-telen mozzanat, de ez hozza mozgásba a verset, nyújtja-kurtítja a sort, mintha elő akarna készíteni a többféleképp is tagolható tizedik sor 12 szótagjára, amely aztán a következő sort hét szótagra rövidíti, bár az enjambement négy szótagja tovább nyúj-taná, vagy nyújtja is, miként az előző sort. A záróstrófa egyetlen mondat, olyan mint egy példabeszéd, utolsó érv, melyet aláhúz a két ige parancsoló módja (számold, oda-nézz) s az öt sorban a három enjambement külön funkciót kap, hisz az egységes áram-kört biztosítja. Ami külsődlegesnek tűnt, a vers szerves része, a belső tartalom meg-nyilatkozása, maga is alkotás.

Mit fog keretbe ez a szigorú, kiszámított forma? Egy versről rendszerint nem tudjuk elmondani, hogy miről szól, nincs tartalma, nem történik benne semmi. Az, hogy öregsünk, szürke tény, s egyaránt témája borközi kérdéseknek és a modern gyógyászatnak. Magánügy, cseng vissza az ötvenes évek százalmas félreértése, s köz-ben épp az ellenkezője igaz: az öszülő hajtincs, mint jelkép és valóság, valahol a vég-telenben lobog már, a vers egyetemességében. A szerzőt idézi, de már nem a szemé-lye fontos. A nyegle közöny vállat vonhat: mással is pontosan ez történik, ahogy Pá-kolitz versére is mondhatnánk, minek ez a nagy hűhó, más is félhet a haláltól. De a vers jármába fogott gondolat, midőn immár minden megtalálja végső helyét s kilépve a teremtés előtti gomolygásból, egy írásjelnek is félreérthetetlen funkciót ad, önálló-sul, zárt és bonthatatlan világrenddé válik. S bár beleilleszkedik az irodalom elődöt és utódot feltételező folyamatába, önmagában is végleges egység, saját értékrendjé-vel és vonzáskörével. Mint egy csillag. Aki gravitációs terébe jutott, alkalmazkodnia kell törvényeihez.

KALÁSZ MÁRTON

Viola d'amour

(Részletek)

BENT A MEZŐBEN, kék füvellőben
– míg mentünk haza,
süllyedt tovább az elhagyott kazlak
üreges, horpadt alakzata.
Ringott tovább égtájt a temető,
bugyrában hamu-korona.
Hűtötte rajtunk szerelem, civódás
helyét április balzsama.

*

MIT ÍRSZ a homlokomra –
koronát?
Hunyt szemem másik kézre, másik
homlokra lát.
Az is tied, az is enyém –
írj, írj tovább!
Nem idézek más ujjat a világból,
nem íratok más koronát.

*

ELBORUL KINT! Vérsejtjeid
áramlanak.
Fűtik a sok kis gyöngykemencét,
benned – jelzik fogsorodat.
Megkezdődik a nagy keringés
egymás körül: két puha vad.
S a féltés, a nyers gyöngédség, vicsorgás
vállból vállba harap.

*

GURULT A VILÁG, csilingelt a gyűszű –
benne hegyes
mesekalappal dülöngéltünk.
„Ne vess, vagy ne ne vess!”
Nevettél. Szűkült résre a szemhatár,
a narancs-, a zöld-eres.
Felnőttél. Tested az égre fehérül.
Végzik, hogy megtizess.

*

TESTEM VALAHÁNY szögletéből
dőlt a keserőség.
Szájamat, e tündér-kalitkát,
épen tartotta még.
Riadt bent a széphangú madár,
szemenként hullatta esztét.
Várta – nyitná föl szájamat –
egy nő kezét .

*

CSILLAN A TŰ, a szilfa kint susog.
Kedélyünk, akár
fejünkénél az ablak, kitárva.
Jön a nyár –
madár fényében, vonat zajában,
hőben. Majd ideáll,
keresi az ablakot, két profilt.
Gyanús rendet talál.

*

ALÁZTAK ENGEM IS hivatalok
kis negédei.
Nem változhattam sárga daruvá
őket a napból kémlelni.
Helyemre kocogtam – velük csúfolt
szárnyam a por hegyezte ki.
Fénylek lábaddnál. Nyájasság göggjük (rossz
címük) teledteti.

*

HA ELHAGYNÁL – te sem kívánnád,
hogy teledjelek.
Mint fölperzselt városokét,
födjem be sóval a helyed.
Nézzem ágyunkat: szűz gyűrődések,
nyomaid teherlenek.
S ne simítsam ki őket halálíg –
se mással, se veled.

Négy szerelmeslevél

1.

Hányszor vesztettem eddig el,
mire életet tenni fel
– úgy látszott – érdemes . . . Be sok
nem-akart esélyt adtatok,
nők, sorsom ajzószerei,
énemet újrakezdeni!
Mennyit, jaj, mennyit tévedett
magasabb polcra engem egy
engeszteletlen tűz, amíg
az lettem végül is, akit
ismersz: a bölcs, ki tudja, hogy
semmit se tud (s nem tudhatott)
nélküled; aki egymaga
nem lenne önmaga soha;
kiben az egyetlen erő,
hogy bevallja, mily gyöngye ő;
de ki nélküled nem ölel,
s kettőnk nevében éli át
a hiány ősimód iker
és szánandó kockázatát.

2.

Kockázat? Pahl! A hiuság,
az csikar, büntet (nem a vágy)
százhuszas pulzussal, hogy a
párnádat rágod éjszaka;
a „mit-szólnak-majd” s „ezt, velem!”
mindennél fájóbb, esztelen
önkinzása, s hogy aki ad,
ki új s új gyönyörrel itat,
ne más, csak mindig én legyek!
Hiúság – férti a neved.

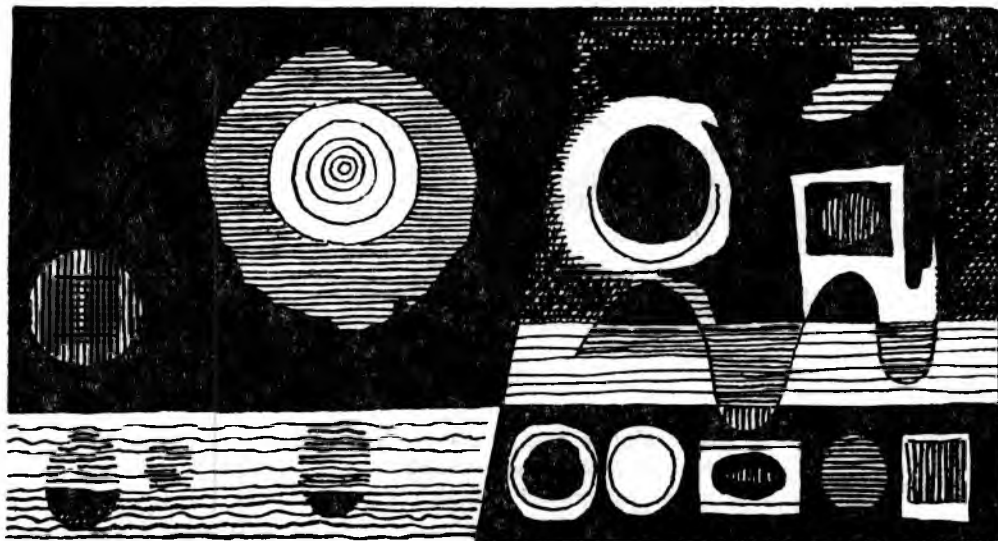
3.

Szerethetlek-e végre úgy,
hogy örömtől szomorúbb
még tőled messzi esve se
legyek, álmaim hitvese;
s ha egyszer másokat ölelsz,

*engem derítsen föl e perc?
 Szerethetlek- e önmagam
 terhére is, akár a szent,
 ki magában békét teremt,
 s oly vágyat, amely dijtalan?
 Vagy ez az önző és talánk
 (mert másként hogy is mondanánk?)
 gőg-élesztette, zsarnoki
 bírás volna az igazi
 férfi-erő, amely a nő
 szemében is becsülhető?*

4.

*Hányszor vesztettem eddig el
 hitem, hogy szerelmet siker
 övezhet (hiszen csapda és
 harcra való szövetkezés,
 s ha az egyik legyőzetett,
 nyertes a győző sem lehet);
 s hányszor lendített újra föl
 – hinni! – egy szó, egy asszonyöl,
 míg végül ily bizonytalan
 lettem, de ezt is boldogan,
 mert ez a szerelem: e dúlt
 kettőnkért vívott háborúk,
 sosem a béke, csak e harc,
 még akkor is, ha úgy-ahogy,
 még percre sem lehetsz nyugodt.
 Még akkor is, ha belehalsz.*

Kis traktátus a Dunáról

A Duna s mindaz, amit hangulatként átad: a közép-európaiak hazafisága. Elképzelhető e tájadta patriotizmus, mint antinacionalizmusunk, internacionalizmusunk érzelmi forrása. Minden dunai utazás alkalmával fölmerül ilyesmi az emberben, amikor ott ül a hajó fedélzetén, nézi a partokat s eltűnődik a soknyelvű vidék egylelkű víztükrén.

A Duna elsőnek német tájakat köt össze: ódon és erős toronyokat, széles kőlábas falakat, Passau és Regensburg harangjait. Passaunál kezdődik a Nibelungok útja, amelyről többé nem tértek vissza. A Duna azóta hol kapunak rémlik a keletre törő német politikának, hol a germán erő összeomlásának színtere. Passauból vitték a német hittérítő papok kelet felé a kereszténységet, utódaik elhitették magukkal, hogy hittérítő kardos őseik hozták el a magyarok és szomszédaik számára a műveltséget. A német uralmi példa mérgezően hatott a dunai nemzetek között.

A passauai püspök, Pilgrim, megírta a Nibelungok történetét, latinul. A szövegnek kissé vándorolnia kellett. Osztrák földön német eposz lett belőle, csillogóan franciás formában. Hősök és hasonlatok együtt vándorolnak a folyamon, akár a csónak, mely valahol elszakadt a parttól, s gazdátlanul úszik lefelé. Várak és városok, csinos falvak vonulnak el a parton. Vastag falak, komor formák, szürke színek. Minden városról, minden várról népdal és vers szól. A versek azonban a XIX. századból valók, s régi, középkorba nyúló lovagi történeteket és kalandokat mondanak el, nem jelentős költők művei.

Regensburg és Passau között elillannak a Nibelungok véres árnyai. A német képzelet vízitündérekkel játszik, akik szökek és szelídek. A hajós, átkelőben a Dunán, nem jutott addig tovább, míg áldozatot nem mutatott be a tündéreknak.

De a tündérek és a komor germán hősök rendre eltűnnek, mihelyst osztrák területre érünk. Ez más vidék már, enyhébb, kedvesebb, holott a nép nyelve ugyanaz. A nyelv azonos, de más a kedély. Olasz és francia szerzetesek telepedtek le Kremsmünster, Heiligenkreutz és Melk kolostor-falai között. A barátok hozták ide a szőlővesszőt. Ausztria latin ország. A mi Dunántúlunkkal együtt Bécs három századon át római gyarmat, része a Pax Romanának.

Az osztrák zene dallamai a Dunából szállnak fel s gyűlnek össze Bécsben. Az Alpok morc muzsikája alig jön számításba. Az osztrák zeneköltők ismerték a dunai népek zenéjét; Mozart még a török zenét is megszólaltatta, Haydn egy életet töltött magyar földön, műveiben magyar népzene-motívumokat találunk, Schubert könnyed lejtésében is népies elemek rejtőznek, Brahms *Magyar Tánc*aival hódította meg a hangversenytermeket, Beethovenben is érezhetők a budai és martonvásári emlékek. A két Strausst a dunai hangulat adta. A „bécsi muzsika” a Duna tükrözése.

Bécsben a kuglófok, a párolgó kávé és regényes című torták közt átvillan a császárváros íze. A barokk pompájú Bécs éled újra, melyhez csillagszerűen futottak össze az utak a Kárpátok alól, ott vitték fel a gabonát, sőt, aranyat és újoncokat, a szarvasmarhát és a lovakat. Hány nép táplálta a Habsburg-fővárost? Tüzes magyar borok, török félhold emlékét őrző osztrák kiflik, borsos szerb nyárshús, olasz narancs és füge, szlovák juhsajt, erdélyi alma, kárpáti só rakódott rá a bécsi asztalokra. A Burg kőköcskái, Schönbrunn francia fáin alatt eszünkbe jutnak Mária Terézia magyar testőr-írói. A legbécsibb költő, Hugo von Hofmannsthal, így ír a császárváros virágkoráról:

Kordul a kapu s csikordul,
 Álmosító vizesések,
 Álmosító bús tritonok,
 Rokokó, porlepte, édes.
 Nézd... ez Canaletto Bécsé,
 Ezerhétszázhatvanas Bécs...
 Barna, zöld, szelíd tavacskák
 Síma párkány, sima márvány
 S hajráznak, mint vizilányok
 Az arany s ezüst halacskák.
 Módosan nyírt pázsit alján
 A karcsú leándereknek
 Hercigül egyforma árnya:
 Ágak holtta boltozódznak,
 Ágak fülkévé feszülnek
 És feszes szerelmi párra,
 Hősre és hősnőre várnak...
 (Kosztolányi Dezső fordítása)

Az osztrák szellemnek soha nem voltak éles határai, befogadott mindent, ami megtetszett neki. Befogadta a magyar földről jövő Lenaut, aki pusztáról, csikósról, huszárról, cigányokról írt verset. Befogadta Adalbert Stifert, aki alföldi magyar tájképet fest verseiben. Felveszi írónak és színigazgatónak a Bánságból felkocogó Adam Müller-Guttenbrunn. Anastasius Grün nemcsak a Duna magyar történeteit dolgozta fel verseiben, hanem fordított szlovén népdalokat is. Volt korszak, midőn Liszt magyar rapszódiai s Pettenkofen magyar tárgyú tájképei varázsolták el a bécsieket, akik elsőnek nyúltak az idegenek közül Petőfi verseiért, elsőnek fordították Jókait s ünnepelték Munkácsyt.

De eszünkbe jut Bécs Habsburg-arca. Hol az eperjesi hóhér Caraffa palotája, amelyre egy éjszaka ezt írta fel valaki: Ex lacrimis Hungarorum? Hol a kolostor, ahol Zrínyi Ilona raboskodott s megszerezte a tüdőbajt? Hol a magyar király, aki a kiegyezés után képeket festetett magának a Burg falaira Haynau és Windischgrätz „győzelmeiről”, hogy gyönyörködjek is valamiben? A bécsi nép szeretett minket. A bécsiek siettek elsőnek az idegenek közül hazánk megsegítésére az osztrák katonai önkény ellen 1848–49-ben. Az osztrák költők a Dunát mindig magyar történelmi motívumokkal fejezték ki. A török ellen dacoló végvári magyar vitézség másfél százada őszintén imponált ennek a városnak. Érezték, hogy a magyar védelem első haszonélvezői éppen ők. Rajzoltak is néhány glóriát a Nyugati Bástyát védő magyarok dícsőítésére. A pozsonyi várról, a győri vaskakasról, Győr visszavételéről, a komáromi vár kőszüzéről, Esztergom bazilikájáról, Vác csatamezejéről, Visegrádról és Zách Klára tragédiájáról, Mátyás király budai váráról, s Csepel szigetéről a XIX. század második felében zengzetes német versek jelentek meg, antológiába foglalva, mint dunai költészetről. Ha nincs megfelelő eredeti vers, fordítanak magyarból. Belgrádról is úgy kerekedik osztrák vers, hogy Hunyadi János és Dugovics Titusz hősiességéről szól.

Bécsből rövid hajút Dévény és Pozsony.

A Duna megjelenése a Kárpátok kapujában: feledhetetlen kép. Dévény magas sziklaormán kell állnunk s onnan lenézni a mélybe, s messze a síkra, ahová ellát a szem. Jobbról elősiet a szőke Morva, s hirtelen lankadtan ereszkedik az óriás karjaiba. Sárga, agyagszín hullámai még fel-feltűnnek a rohanó folyamon, mint a foszlány.

Krúdynak van egy figurája a Három királyban. Egy marcona, nagybajszú magyar főúr, aki hajón királylányt kísér Bécsből Budára: Máriát viszi feleségül II. Lajosnak. Szakad az eső. Dévénynél azonban kibújik az öreg úr a hajóból, s nyitott szájába csorgatja az esővizet: – Magyar eső! – kiáltja s nagyokat nyel. Ady Dévényt érezte lirája küszöbén: „Szabad-e Dévénynél betörnöm Új időknek új dalai-val?” Dévénytől kezdve várak szegélyezik a Dunát. Regénye van valamennyinek:

Dévénynek, Pozsonynak, Komáromnak, Esztergomnak, Visegrádnak, Budának. A király várai, Dévény is az volt, a XI. században építették. A helyén a morva birodalom rövid korszakában fából épített védvár állott, legalábbis Jan Eisner cseh archeológus ezt állítja. A kőből épített királyi várat különböző magyar főúri családok kapták később birtokul, legtovább a Pálffyaké volt Dévény, akiknek zergefejes, arany-sárga címere századokon át ott fénylett a pozsonyi megyeház tetején, örökös főispánjai voltak Pozsonynak, s Dévényt II. Rudolftól kapták Habsburg-hűségükért.

Dévény a pozsonyiaknak vasárnapi kirándulás a fehér hajóval, mely odamenet csöndesen úszik, visszajövet danol. Dévény ugyanis híres ribiszke-boráról, amely könnyedén ivódik. Néhány pohárka is megteszi a magáét. Itt már széles a Duna. Osztrák oldalról dús erdők bontogatják hajukat a vízbe, balról országút és házsor kíséri a hajót, aztán egy sziget. Egyszerre csak feltűnik a várdomb, rajta Pozsony őre, a vár, mely 1811-ben leégett, s üszkös négy tornyának csomjaival, mint egy felfordított asztal feküdt a dombtetőn. Feküdt, mert néhány éve újjáépítik, a tornyok már épek, sárgák, a friss cserép messze piroslik tetejükről.

A pozsonyi dómban koronázták Habsburg-királyainkat, ez volt az országgyűlések városa és Pázmány Péteré, itt indult meg az első magyar napilap, itt működtek haladó írástudóink, ide jártak költőink. Vörösmarty képzeletében országmentő szimbólum gyanánt jelenik meg Kund, a bűvár, aki a pozsonyi partnál ostromra készen álló német király hajóit megfúrja és elsüllyeszti:

Fut, busong Henrik vert hadán,
S Pozsony végvára áll.

A német terjeszkedési vágyaknak, Szent Istvántól Mohácsig, Dévénynél és Pozsonynál vetettek véget. Mohács után pedig csak Habsburg-módra, házassággal, sikerült az ország élére férkőzniök a Habsburgoknak. De felkelések sora érezte velük okkupáns-mivoltukat. S az éreztetésben szerepet szerzett Pozsony is, a Duna is. Csokonai csodálkozva áll meg a pozsonyi Duna-parton, Dunává álcázódva így szólal meg:

Álljatok, egy kisded haladékra megálljatok itten
Habjaim! e fényes várnak négy tornyai mellett:
S e nemes országnak míg e városba sereglett
Rendeihez szólok, csillapítsátok le dagálytök.
Halljátok meg öreg bércek, echózzatok erdők,
Rengjete, óh partok, paloták zendüljete össze,
A Duna szól, mely annyi kövér rétekre lefolyván
Sok gályákat emel hátán, sok réteket öntöz,
A Duna szól – magyarok! szavamat fületekbe vegyétek.

Kazinczy, mikor megpillantotta, leborult előtte. Kölcsey nemzeti aggódással tár-sítja Himnuszában. Berzsenyi csak a Duna mentén kifejlődött magyar nyelvet tartja helyesnek, mivel „Itt voltak és vagynak legfőbb városaink, itt laktak minden királyaink, itt volt és itt vagyon a kereskedés, itt volt minden magyar nagyvilág, itt volt és itt van a népnek színe, itt a földnek és életmódjának különbözése, mely-lyek mind annyi forrásai a nép ismereteinek és szavainak.” Ezt 1811-ben írta.

Petőfi számára Pozsony a tudatosítás helye: Pozsonyban írta a Távolból-t, s első népdal-utánzó dalait, itt látja a Habsburg-királyt és az országgyűlést, itt rakódik el emlékezetében a nemzeti rabság képe: az Apostolban előhívott jelenetek. Petőfi Pozsonyban ábrándul ki a monarchiából, melyről Csokonai még udvarló strófákat írt. Később Reviczky Gyula, pozsonyi diákkora múltán, gondolja végig a vár, a Duna, s a város őrszem-jellegét, Bécs ellen szóló, befelé, keletre néző módon, ahogy Pozsony című versében érezteti. Ezt a tudatot mozgósította a cseh-szlovákiai magyarságból kinövő Győry Dezső – 1937-ben – már nem szűk nemzeti értelmezéssel, hanem a dunai nemzetek barátságával, Kelet és Nyugat „összegombolásával”:

mindnek kívánom amit egynek,
hiszen közös a nyeremény,
én minden népet féltek attól,
amitől féltem az enyém.

Bár a szlovák költő s a szlovák nép jellegzetes tája a hegyvidék, a Vág és a Garam völgye, a népsors alakulásának fordulatai le-lehúzták a Dunához. Régi szlovák népdalokban, balladákban, históriás énekekben találkozunk Duna-motívumokkal. A régi Magyarország népi kultúrái nem éltek mereven elválasztva egymástól, hanem természetes erővel kapcsolódtak a hazai talajon. A „két pogány közt egy hazáért” vívott harc, vagy az ör-szerep élményei szinte egyformán szólalnak meg szlovákul, magyarul. Igazságot meggy keresni a szlovák jobbágy, fel Budára, a királyhoz, sőt „na to Rákoš pole”, vagyis „arra a Rákos-mezőre”, ahol a szabad hazát képviselő magyarral az ő panaszát is meghallgatják.

A szlovák népdal bakája leginkább Pozsonyba vagy Komáromba vonul be katonának. Tudatosan, mint a szlovák vagy szláv dicsőség tükrét, a szlovák romantikus költők emlegetik a Dunát, így említi Hviezdoslav is. De ezek csak említések. 1918 után, az új szlovák lírában jelenik meg a tapintható szlovák lírai élmény a Dunáról, Emil Boleslav Lukáč, Laco Novomesky és Ján Smrek költészetében. Ezek a költők éreztetik, hogy a közös sorsoldó folyamhoz ők is odatartoznak, s a Duna – mint a romantikusoknál – jussuk folyója egyúttal, ahogyan Ludovit Štúr közvetlenül 1848 előtt hitte, mikor ki-kirándult pozsonyi diákjaival Dévénybe, s a vártetőn megénekelte a fiúkat.

Festői látvány Pozsony után a csallóközi partvidék. Nyugodt a víz folyása, medrében lerakódott már a fövény és iszap az Alpok görgetegéből. Olyan itt a Dunát, mintha ezer éve nem változott volna semmi sem. Suhanó óriás víztükrök, mint egy mozgólépcső, mindkét oldalon sűrű erdő, sás, bokrok, patakok, sirályok, vadkacsák. Roppant vízi világ. Csallóköz délkeleti részén ilyen helyen szakította át a gátat a megáradt Duna 1965 nyarán, s előzőnlötte a termékeny sziget egy részét, kimosta a termőföldet, milliós károkat okozott.

A Duna partjaihoz szívesen telepedett le a halászó-vadászó magyarság. Még aranyat is találtak a folyó homokjában, ha igaz a monda. Már Csáti Demeter, a mohácsi vész kortársa, kiemeli a honfoglalás élményei közül a Dunát. A magyar népköltészet tele van a Duna emlegetésével. A nép dallal enyhítette a jobbágyors keservét, megénekelte sorsa lázadóit, a bűdosókat, kurucokat, Rákóczit, a szabadságharcot, de a csendes életformát is, a halászok életét, a szerelem és halál történeteit.

A népköltéssel párhuzamosan jelenik meg a folyó a magyar lírában. Gyöngyösi István látja elsőnek, hogy a Duna szőke lányszínű, megszólítja, a haza hangját hallatja habjaiból. Baróti Szabó Dávid 1777-ben részletesen leírja a tavaszi Dunazajlást. Batsányi János „a siető Duna suhogó partjain” néz körül, mikor fájdtja szívét a nemzet állapota. Virág Benedek egyenest a Dunához küldi múzsáját. „Eredj, reád vár a Duna sásos fejével” – írja, a folyóval nemzetét szeretné felébreszteni. Ne csodálkozzunk a lelkes Gvadányin, aki már a „földrész legszebb folyóját” látja benne. Csokonainál a Duna öreg emberként, nádból, sárból, cserfából kötött koszorúval a fején jelenik meg. Feje – írja Csokonai – németesen, melle magyarosan, lába pedig törökösön van felöltöztetve.

Csallóköz s a vele szemben elterülő Szigetköz dús növényzetű vidékét örököltette meg vásznain, a két háború között, a zseniális somorjai festő: Tallós Prohászka István. A természettel ősi életközösségben élő pásztorok és halászok ismerik úgy ezt a vidéket, mint a bennszülött mimikrijével járó piktör. Tallós Prohászka István bátor valóság-látásával kiemelte Csallóközt (új vásznain a Szigetközt) a szokványos realista rajzból, emberi sorsokat, társadalmi változást helyezett a kép előterébe.

Nem nagy idő múltán feltűnik a komáromi András-templom két tornya, harangszó és hajóduda hangja vegyül össze a hajósok és révészek városában. Itt ömlik a Dunába a kékszínű Vág, amelyen 1777 augusztusának utolsó napjain hajókaravánon

telepítette át a nagyszombati egyetemet Budára, Mária Terézia megbízásából, Kemelen Farkas.

Megnézhetjük a komáromi várat, melyet Világos után, vitézül tartott Klapka György az osztrák ostromlókkal szemben. Ismerjük ezt a várost, minden lakóját, minden zugát, minden legendáját. Mindezt ugyanis magába szívta serdülő korában s aztán sorra sugározta Komárom legnagyobb fia: Jókai Mór. Szobra ismét ott csillog a Művelődési Ház előtt, amely múzeum is, s nemrég visszatért száműzetéséből a bronz Klapka is. Dohog a nagy hajógyár, búgnak a hajódudák, sipolnak a tehervonatok, az ember elindul egy boldogság-kereső Jókai-regény nyomában. A Duna ígését Jókaitól kaptuk.

Esztergom bazilikájával az ember eléri az eget. A legnagyobb magyar templom mellett áll a vár, III. Béla kiásott kastélyával, s a csontszín fülkével a szürke falak közt, ahol a szájhagyomány szerint az első magyar király megszületett. Itt esett el csatában Balassi Bálint. Talán éppen ott, ahol most a szobra áll. Mert Rimay János írja, barátja és tanítványa, hogy az esztergomi mezőről angyal vitte az égbe Balassi Bálint elszálló lelkét.

Esztergom Dunáját Babits Mihály fejezte ki. Másfél évtized költői termését az esztergomi Előhegy adta. Szőlőkertje és háza volt Babitsnak a hegyen, ahonnan szétnézett az embertelenségen s a világháborúba sodródó társadalmon. Hol mord Jeremiásnak álcázta magát, hol különös hírmondónak, hol pedig Jónásként szólalt meg. Nem lehet Esztergomba menni s elkerülni a kis hegyi házat, mely ma Babits-múzeum.

Esztergom után a hegyek közé kerülő Duna kissé összeszűkül, partja csak egy szalagnyi sáv. Hely hiányában a falu fölfut a hegynek. A hegyek csak néhány száz métert jelentenek magasságban, de nyájasak és érdekesek. A házak formái feloldódnak, szinte áttetszőek az égbolt lebegő reflexeiben, fény tompítja így az anyag és ember érzékeltetését. Zebegényben ezt a légköri finomságot fedezte fel Szőnyi István, ezért telepedett ott le. Szőnyi fényoldó romantikája a magyar piktúra egyik legnagyobb leleménye.

Széchenyi István volt a Duna első látó utasa, 1830-ban, külön e célra épített hajón bejárta a folyót. Kutatott, méréseket végzett, naplót írt. Kimondta, hogy államokat és nemzeteket összekötő kereskedelmi út lehet a Dunából, áldása és öröme egész Közép-Európának. Hajózhatóvá kell tenni a Dunát! Mikor Metternich ügynökei jelentéséből tudomást szerzett Széchenyi „Duna-mániájáról”, gúnyosan elnevezte „a Duna felfedezőjének”. Fél századdal korábban már volt ilyen magyar Duna-mániakus Bécsben, Kempelen Farkas, aki Fiumével akarta összekötni Budapestet, dunai úton akart magyar árut szállítani a tengerre, fűszereket pedig fel Pestre. Sőt, emlékezett vissza Metternich még egy harmadik magyar bolondra is, Benyovszky Móricra. Arról is mesélték neki, hogy hazalátogatván a madagaszkári királyságból, előhozakodott ilyen Duna-tervvel. De mikor Széchenyi gőzhajója megjelent a Dunán, Metternich fölhagyott a gúnyolódással.

A reformkor a Duna jelentőségének tudatosítása is. Széchenyi Duna-propagandája nem volt előzmények nélkül, terveinek párlata lecsapódik a kortársi lírában.

A Dunakanyar nemcsak Zebegény, hanem Visegrád és Nagymaros is. Már Hunfalvy János, aki a szabadságharc után egy háromkötetes művében első leltározója hazánkunknak, ezt írja Visegrádról: „A Duna partján alig találunk festőibb helyet s gyönyörűbb látványt, mint Visegrád”. Nem véletlen, hogy Hunyadi Mátyás ezen a helyen építette fel a kastélyt, melyet „földi paradicsomnak” nevezett a pápa követe.

Vörösmarty Duna-szemléletében egyetemes magyar létfelfogás nyilvánul meg, neki a Duna már „országos folyam”, mely összefogja hegyeinket, völgyeinket, síkjainkat, s a „tengerek árjáig ér”. Eötvös József felveti a kérdést, mit jelent az ország a patrióta szívnek? Szentelt fájdalmat, mivel a haza nem szabad.

Pest-Budán vagyunk, a hajó, amelyen utazunk, elérte a partot, ahol hosszabban elidőzhetik a szem. A pesti Duna szépsége éppúgy leköti a józan cseh történetíró, František Palacký figyelmét, mint Townson-t, Paget-et, Bryce-t, az angol dunai uta-

zókat, vagy a francia és osztrák lelkesedőket, akik elég merészek voltak végigutazni Magyarországon.

Amikor megszólalnak a kis költők a Dunáról – Szenvey József az Aurórában, Vidor Emil az Athenaeumban, Samarjay Károly a Pesti Divatlapban, majd 1842-ben Kerényi Frigyes, a Lánchíd alapköltétele alkalmából – megszólal a legnagyobb is, Petőfi. 1842-ben jelenik meg az első Petőfi-vers a Dunáról.

Petőfi a Duna–Tisza közének szülötte. A Tiszáról írta leghosszabb leíró-versét, de egész költészetét átsugározza a Duna. Duna-parti falvakban és városokban írta legszebb verseit.

Arany János a gondban élő férfi szemléletével közeledik a Dunához. A Toldiban a Duna a magyar valóság tengelyeként jelenik meg. Csodálatos kései férfi-lirájának Duna a szülőhelye, a Margitsziget. Egyik legszebb képét a fővárosról a Vojtina ars poeticájában helyezte el:

Allok Dunánk szélén, a pesti parton:
Elöttem a kép, szindús üde carton:
Felleg s hegy által a menny kékje csorba,
A nap most szállt le a város-majorba.
Büszkén a Gellért hordja bársonyát,
S fején, mint gondot, az új koronát.

Az 1877-ben írt Hidavatásban már a nagyvárosi Pest társadalmát rajzolja.

A költőkkel párhuzamosan tükrözi a Dunát a magyar próza. Első regényírónk, Jósika Miklós, leírásainak egyik legszebbike a téli Dunáról szól, A Csehek Magyarországon című művében, mikor Hunyadi Mátyást királlyá választják.

Budapestet szerencsés dunai fekvése emelte a XIX. század második felében gyorsan növekvő nagyvárossá. Pótlása volt ez tulajdonképpen annak a visszatartásnak, mely a török hódoltság korában és a Habsburgok kezében érte. Aki Bécs felől jövet eljut Pestre, valamiképpen hódol a folyó varázsának. Berlioz a Rákóczi-indulóval tette, Brahms Magyar táncával, Wagner Richárd egyszer viharban csónakázott a pesti Dunán, az élményt belekomponálta a Rajna kincsébe.

A nagy nemzedékkel egyidőre lezárul a Duna lírai értelmezése. Találunk szép Duna-rajzokat a kisebb lírikusoknál is. De csak Vargha Gyula lirájában merül fel ismét a Duna hangja drámai politikai erővel, például a Dunaparton című versében (1890). Hallgatja az esti harangszót a Duna-parton:

Mintha egy nagy halott felett
Zokogna, zúgna, kongana
A gyász-harangok bús kara.

A költő válasza a harangzúgásra előhangja annak, amit századunk elején Ady Endre hallat. Ady is történeti mélyről figyel a Dunát. Tragikus szemléletéből mégis hittel és erővel rántja ki magát, megmutatja a jövő lehetőségét: a dunai nemzetek összefogását, mint elkerülhetetlen s egyetlen törvényt. Ady sejteti, hogy külső kere-teink megváltozhatnak, de a magyarok és szomszédaik sorsközössége megmarad.

Az emberi sors fájó reménytelensége csap fel a finom idegzetű Tóth Árpád Duna-emléteiből. A folyó és hídjai messzeszálló vágyait jelzik. Sajátos dunai hangulatot áraszt Krúdy Gyula. Krúdy figurái hozzáigazodnak a Dunához, valami mitikus érzelmi kötöttségben élnek vele. Kosztolányi Dezsőnél is több mint földrajzi fogalom a Duna, társadalmisága van, szabályozója a pesti létnek.

Bányai Kornél nyári pihenését énekli a bokrok közt lapuló Dunánál fekve: a Duna zöldszemű szörnyeteg,

Pikkelyes hátát csattogva veri a kacagó nap
s fent könnyű fény játszik a fák koronáján.

Kassák Lajos ugyanezt az életérzést megírta a Vasárnap-ban, de széles társadalmi rajz formájában. Van szép Duna-verse Reményik Sándornak, Szép Ernőnek, s Áprily Lajosnak, a visegrádi remetének.

A folyam összeszövődését a nemzettel ismét egy nagy költő, József Attila, érzékelteti. Új erővel formálja az Ady-gondolatot, a dunai népek szövetségét.

A Dunánál nem alkalmi vers, hanem teljes összegezés. Ezt érezzük, ezt gondoljuk. Ez a magyar lelkiismeret izzása. Hasonlóan fejezi ki a Duna-élményt Illyés Gyula. Ilyen verse A Dunánál, Esztergomban című. „Országom határa!” kiáltja a Dunának, „szívbeli zengő akarátának” érzi magát, Duna-követnek, kiáltó szónak

Minden árok és határ ellen,
minden átok és csaták ellen,
minden ellen, mi gátat vethet
mi bátor tisztuló szívünknek.

Erdélyi József egész képtömeggel serkenti „a tetszhalott magyart” a Dunánál (Kiáltás a Dunán). Neki is erőt és jövőt suttog a Duna. Egy másik monumentális Duna-versében Isten kardjaként látja a folyót.

Alig van magyar kortárs-költő, akit a Duna meg ne ihletne a nemzeti szabadság és szomszédi barátság kifejezésére. Ilyenek Marconnay Tibor Aquincum-versei, ilyen Sinka István Kicsi nép nagy bánattal című verse, melyben a szlovákoknak üzeni, hogy „Duna-tjak kinja összekovácsol minket”, ilyen Jankovich Ferenc Az esztergomi tetőn című verse, Fodor József visegrádi költeménye, Vas István szentendrei elégiája. Devecseri Gábor a Himnusz a Dunához tél elején-ben, Sárközi György a Margithídról szólóban, Sik Sándor A Duna forrásához címűben ír Duna-élményéről. Van Duna-verse Weöres Sándornak, Bartalis Jánosnak, Jékely Zoltánnak, s a fiatalabb költő-nemzedék tagjainak is bőven. Alig lehet mindezt a terjedősség vádja nélkül felsorolni és jelezni.

A Duna központi fogalommá és lírai kifejeznivalóvá vált magyar szakaszán. Bartók Béla, aki még diákkorában szimfóniát komponált a Dunáról, érzi, hogy a folyó jelkép, feloldja a tragikus nemzeti érzést. Népi milliók dallamaival rámutat a Duna-táj közös nevezőjére, a feudális nyomás alatt serkenő paraszti létre, melyben ősi dallamok hullámoznak. Magyar és román, szlovák és délszláv népi zenét jegyzett fel, s ennek alapján jelentette be a dunai nemzetek szabad lélegzetét. Kodály Zoltán megmutatta, hogy e fölfedezéssel mit tudunk elérni csak a saját parcellánkon.

Ilyen hangulatban fogant a két világháború közti Pozsonyban a kisebbségi magyar értelmiség Sarló-mozgalma: érzés, vágy és gondolat a dunai nemzetek közösségéről.

Arany János egyik versében, a Népdalban, dél felé néz, a Pestnél továtűnő Duna után:

Duna vizén lefelé úsz a ladik,
A ladik.
Róla muzsikaszó, guzlicaszó, csimpolyaszó
Hallatik.
Juhaj! viszik a piros almát, barackot,
Juhaj! Kevibe Szent Endréről mennyasszont.

Így kezdődik a déli szomszédainkhoz vivő vers. Szentendre még egy századdal ezelőtt dunai hajósok és kereskedők városa volt, odatelepedett szerbeké, ahogy a Rab Rábyból tudjuk. Feljöttek a szerbek a Dunán Pestig, Komáromig, Pozsonyig, sőt Bécsre is eltelepedtek egy időben. Gondoljunk az Aranyember Brazovics Athanázára, Krúdy hosszúbajszú, pohos tabáni rácaira, a gazdag Szerb utcai familiákra, a kincses szerb templomokra a reformkorszak delelőjén. Újvidék nem véletlenül vált a hazai szerbség fővárosává, Pozsony evangélikus liceuma a szerb diákok iskolájává. A szerb

népdal, a „szerbus manir” Vitkovics Mihály révén hatott a magyar költészetre. Még Ady is első nagyobb poemájában Márkó királyfi szerb mondáját dolgozta fel. Így járt-kelt a népi motívum Magyarországon. Budán egész sora jelenik meg az első szerb könyveknek. Vuk Karadzics, az irodalmi nyelv megteremtője, a Duna mentén: Bécsben, Budán és Újvidéken kapott ösztönzést munkájához és népdalgyűjteményéhez. Belgrád csak száz évvel később válik szerb szellemi központtá, átveszi Újvidék szerepét.

Tudatos jelenség e korban olyan szellemi formátum, mint Jovan Jovánovics Zmaj, aki Petőfin lelkesedik; ő Petőfi, Arany és Madách első szerb fordítója, Zmaj kísérel meg a szerb nacionalizmus és a magyar patriotizmus egyeztetését. Az ő nyomaiba lép Jaksics Gyula és Ignjatovics Jakov, aki Szentendrén született, Kecskeméten és Pesten diákoskodott, 1848/49-ben a magyarok oldalán állott. Ignjatovics Jakov a szerb Tolnai Lajos. Szép verseket írt a Dunáról Brankó Radicsevics.

Hihetetlen, de való: a magyar főváros a reformkorban a szlovák szellemi élet központja. Itt él és ír negyed századnál hosszabb időn át a szellemi panszlávizmus meghirdetője, a Slávý dcéra írója: Jan Kollár, aki a mai Deák-téri evangélikus templom (osztrák szolgálatban álló) szlovák prédikátora. Kollár valamennyi műve, köztük népdalgyűjteménye, Pesten-Budán jelenik meg. De a szlovák irodalom önállóságát nyitó kötet, Andrej Sládkovič Marina című verskötetete, ugyancsak a pesti Beimel-nyomdában lát világot. Ján Botto, a kiváló költő, Pesten szerezte földmérői diplomáját; 1848-ban belekeveredett a márciusi tüntetésekbe, s hazamenet megírta a Talpra magyar szlovák változatát. Ugyancsak Pesten tanult jogot s Jókai-val egy ügyvédnél bojtárkodott Janko Král, a romantikus szlovák költő; eljárt a Pilvaxba s Petőfi oldalán forradalmi énekbe csapott át. 1860 táján ismét szlovák irodalmi központ Pest, itt működik Ján Palárik s a nevezetes magyarbarát irodalmi iskola.

Budapest a reformkorban s utána: az erdélyi románság irodalmi központja is. A legnagyobb román költő, Mihail Eminescu, mint ifjú diák a pesti román irodalmi lap szerkesztőjének küldi el verseit, tőle kapja meg – tehát Pesten – szláv családi neve helyett a román Eminescu nevet. A Dunán vándorol fel Bécsbe és vissza, hazájába, hogy gyorsan elégesse fiatal életét. Eminescu a havasok népével gondolva dalolja:

Szél ha zúg, levél az ágon
Úgyis leng, és rossz vagy csúnya
az idő, az öreg Duna
mégis nekem hőmpölyög

(Gáldi László fordítása)

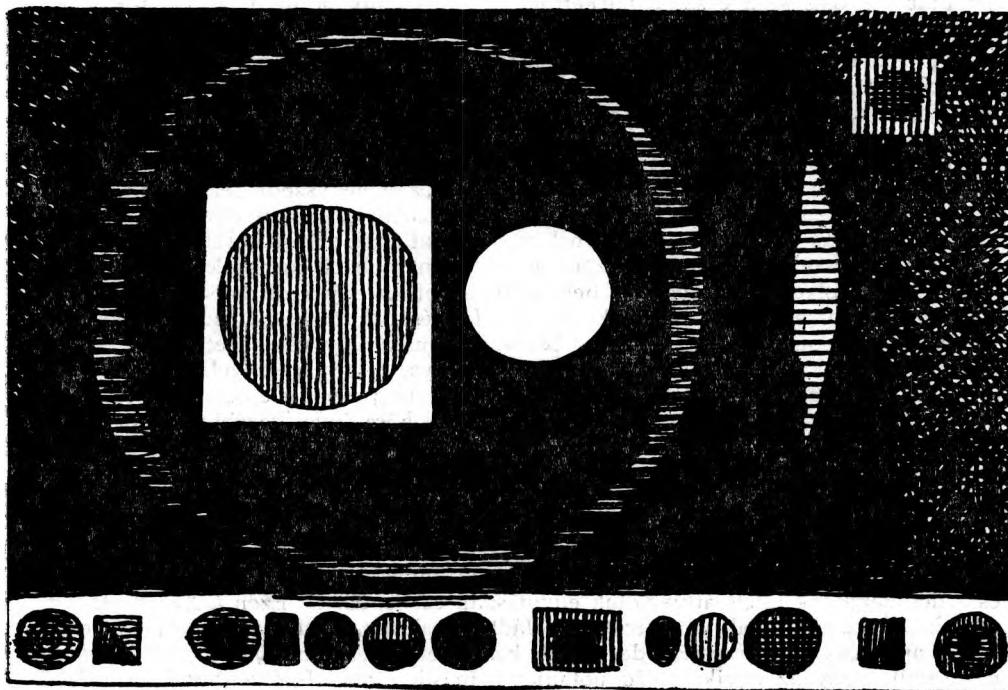
Ebben a versben több feszül egy költő irodalmi érvényesülésénél. A román népköltészet is erősen szövődik a Dunához. A romániai folyók mind a Dunába ömlenek s az ősi népi foglalkozások – a tutajozás, halászat, vadászat, a mezőgazdasági kereskedelem és állattenyésztés – a folyam felé fordította a románságot. Eminescu óta a román lírában számos vers szól a román társadalmi és politikai feltörekvés gondolatát jelző folyóról. A román népzene nemcsak a havasi élet borongós hangjait, a ködöt, napsütést, pásztortűzet, kürtszót és a hőesés puhaságát szólaltatja meg, hanem a torolata felé tengerré dagadó Dunát is.

A bolgár kereskedők egyformán keresték fel Pestet és Bécset (keleti irányban ugyanakkor Brassót és az orosz városokat). A kalmárokkal jöttek mentek papok és diákok. Pesti bolgár kereskedők biztosították az első bolgár könyvek kinyomtatását. Az akkoriban a török birodalomhoz tartozó Bulgáriában ugyanis nem volt cirillbetűs bolgár nyomda. A legelső nyomtatott bolgár könyv, a Molitvennyj krin, Budán jelent meg 1806-ban. A pesti Egyetemi Nyomda egész sor nemzet irodalmi megújulásának műhelye: a magyarokon kívül cseh, szlovák, szerb, bolgár és román könyvek jelentek meg itt. A bolgarság politikai felszabadulásáig a legtöbb bolgár könyv Pest-Budán látott napvilágot, köztük az első bolgár történelmi kézikönyv, az első népdal-

gyűjtemény s az első közmondás-kötet. Az első bolgár nyomdát, a pesti Egyetemi Nyomdától vásárolt százötven fémbetűt, titokban, kijátszva a török határőrök éberségét, a szamikovi Krasztojanov Nikola vitte haza. Mindezt a Duna közvetítette.

Az osztrák méreg – a nemzetiségek „védelme” a magyar túlkapasoktól – nem érintette a bolgárokat. Ezért a bolgár–magyar kapcsolat, miként a lengyel–magyar, mindig zavartalan volt. Bolgár földön pihenhetett meg a menekülő Kossuth, ott s akkor jelentkeznek a dunai konföderáció első körvonalai. A bolgárok felszabadulásában akadt szerepe Petőfi lírájának, gondoljunk Hriszto Botevre, a bolgár Petőfire. Teodor Trajanov Kárpáti szél című versével, más bolgár költők gondos Petőfi-fordításokkal emeltek emléket a Petőfivel szövetkezett népi magatartásnak.

Nemzetek és népek jelleme és szelleme, kedélye és ritmusa fonódott össze a Dunával, századok óta. Legfőként a miénk. Költők és alkotók forrása ez a folyam, népek tükre. Amit itt elmondtam, folytathatnám és részletezhetném. Anyag akad bőven, mert ahogy nincs vége a Duna életének, nincs vége az élet és szellem tükrözésének sem a folyamon.

A bajnok élete

– Nézd mit vettem neked! – lelkesedett Söröslő, és egy posztópapucst helyezett Káli Gyula lába elé.

A papucson kávézacc színű kockák mosódtak egymásba, s színükkel, nyugodt formarendjükkel, a polgári otthonok kényelmére emlékeztettek, és az öregségre. A „Pesti Izé”-ben egyébként 1945 táján, minden klasszikus férjnek ilyen papucst rajzoltak a karikaturisták. Káli Gyula igyekezett visszaemlékezni, hogy mit is csináltak ezekben a viccekben a férfiak, de csak egy ragyásképző matrózt tudott a múltból felidézni, aki Duha Vendel számára minden héten meghozta Pestről az újság legújabb számát. A „Pesti Izéről” furcsa módon eszébe jutott egy mondat: „Vigyázz Malvin, jön a kanyar...” Ez a képaláírás annak idején alighanem a fordulat évére utalt, de Káli Gyulának most más asszociációi támadtak.

– Legjobb, ha azonnal felpróbálsz. Rettenetesen izgulok. Ha nem találtam el a lábad méretét, lúgkövet iszom.

– Mi ez? – kérdezte Káli, s úgy bámult a papucsokra, mintha krokodiltojásokat látna.

– Papucs – mondta a lány –, nem is örülsz?

– Nagyon örülök, de most éppen csak beugrottam. Nem maradhatok sokáig. Nyakamon van a bajnokság...

– Pedig ezt a papucst éppen azért vettem neked, hogy a ronda megpatkolt cipőiddel ne mászkáld össze a parkettomat. Akármennyi időre jöttél, tessék levetni – mondta a lány, majd lehajolt és kifűzte Káli cipőit.

A ház, melyben Söröslő lakott, a belváros egyik szűk utcájában állt. Vakolata rég lehullott, csatornái rozsdás foszlányokban lógtak a magasban. A lépcsőházat minden valószínűség szerint a lakóknak társadalmi munkában kellett volna gondozni, így iszonyú bűdös és koszos volt. A lakásokhoz, emeletenként körfolyosókon lehetett eljutni. Söröslő és édesanyja a ház negyedik emeletén laktak. A körfolyosó itt megroggyant, és veszélyes szögben az udvar kövezett négyszöge felé lejtett. Söröslő és édesanyja szoba, konyha, kamra, plusz egy szobás lakásban éltek. A plusz egy szobába, a lakás fő részéből nem lehetett simán átlépni, mivel korábban, az albérló kérésére az összekötő ajtót befalaztatták. A külön szobába így csak az udvar felett lebegő függőfolyosón át lehetett behatolni. A plusz egy szobában Söröslő lakott. Ragyogó fényesre vikszele a parkettet, kis fizetéséből tetszetős, modern garnitúrát vásárolt, és bezúfolta a falak közé. Söröslő mamája úgy vélekedett, hogy a plusz egy szobában akár férjestől is lakhat majd a lánya, hiszen a kényelemhez már csak a gáz és a víz bevezetése hiányzott. A mellékhelyiség nem jelentett problémát, mivel a bölcs tervezők azt demokratikus előrelátással húsz évvel korábban megoldották. Minden függőfolyosóról zöld ajtócska nyílt a klozett terembe. A klozett terem két egymással szemben álló, alul felül nyitott ajtószorból állt, melyek mögött valódi víz-öblítéses alkalmatosságok szerénykedtek. Minden ajtóhoz három lakó kapott kulcsot. A családok persze nagyok voltak, így a klozett teremben olyan véce is akadt, amelyekre tizenhat ember járt. A klozett terem az ósdi bérházban olyan szerepet töltött be, mint a régi Rómában a Fórum. Az asszonyok vidáman végezték dolgukat, és a deszkapalánk felett átkiabáltak egymásnak ezt is, azt is. Ezen a XX. századi fórumon érdekes pletykák vándoroltak családtól családig, mód nyílt az árak és erkölcsök naprakész ellenőrzésére, de mások beszélgetésének lehallgatására is. Gyakran előfordult, hogy az egyik család nőtagjai a másik család férfitagjaival egy időben végezték dolgukat. Így az emelet lakói illúziók nélkül éltek. Káli Gyula soha nem

mulasztotta el a klozett-terem meglátogatását. Vidéki lelke álmélkodott. Olvasott valaha francia regényeket... A kikötőben furcsa történeteket hallott a világot járó hajósoktól... Edzett embernek számított... De a klozett-terem hangulata és szel-leme lenyűgözte. Nem tudott napirendre térni a zöld ajtók mögött folyó párbeszéde-ken. Egyik alkalommal, éppen a dolgát végezte, amikor „sré-vizavé” az egyik ajtó mögött megszólalt egy asszonyság: „Maga az Fuchné?” – Káli Gyula hallgatott. – „Azt hittem, Fuchné, maga az... Csak nem Ádám elvtárs van odaát? Na, szóljon már valamit, az isten áldja meg. Nem eszem meg. Jól esik az embernek egy-két szót váltani az embertársaival, ha kiszabadul a konyhából... Szóval nem az Ádám elv-társ...” – Káli Gyula konokul hallgatott saját rekeszében, és persze izzadt. Az asszonyság azonban nem tágitott: „Értem már... Valami idegen ül ott... Ugye idegen?... Csak annyit mondjon, hogy férfi, vagy nő?... Én férfira gyanakszom. Asszonynép már nem állta volna szó nélkül, ilyen hosszú ideig... Hát csak kussol-jon ott... Nem fogok itt ülni a maga kedvéért estig. A konyhám ablakából is meg-nézhetem kifelé ember került közénk...” Így az asszonyság. Söröslő úgy véleke-dett, hogy a klozett-terem iszonyú intézmény, de legalább tágas, és nem olyan szűk fogda, mint amilyenek a szomszédos házakban vannak.

Káli Gyula kávézacc színű papucsában a heverőig lépdelt, és leült a szélére. A szoba keskeny ablaka a szomszédos üzletház udvarára nyílt. Ládák és elszállításra váró dunsztosüvegek halmozódtak össze a mélyben. A deszka, üveg és vashalmok szorításában néhány ritkás lombozatú fa tengette az életét. Ecetfák és egy platánfa, melynek az ablakok felé nyújtózó ágait a korábbi években már lefűrészelték. A lom-bok zöld gömbje kellemesen hatott a szobából nézve. A fákat Söröslő is nagyra be-csülte. Amióta kitavaszkodott, állandóan az ablak előtt állt.

- A kertem – mondta most is, és a zöld gömbölyűségekre mutatott.
- Nagyon szépek – bólogatott Káli.
- Jó hírem van a számodra, kedves Gyula. Biztosan nagyon örülsz majd te is
- mondta Söröslő és a heverőre ereszkedett a fiú mellé.
- Híred...? – Káli gyanakodott.
- Anyu este tizig túlórázik. Zárás van a postán... Háromnegyed tizig marad-hatsz. Hát nem nagyszerű?
- Nagyszerű, de mondtam már az előbb, hogy éppen csak beugrottam. Megyek edzeni. Tudod, hogy naponta kell edzenem.
- Tudom édes Gyula, de tavasz van... Nézz ki az ablakon... Látod a lige-tet... Milyen zöld gömbök kerekedtek ide a mélybe.
- Én is szeretnék egy zöld gömb lenni.
- Gyere aranyos Gyula, váljunk zöld gömbbé. Add ide a kezedet, így...
- Edzésre kell mennem...
- Mindig ezt mondod. Soha nem érsz a végére ennek az edzésnek. Mások is sportolnak, de azért marad idejük a boldogságra. Te meg örökké ezt zsolozsmázod, mint egy öreg pap. Gyere, változzunk zöld gömbökké... Én olyan bódult vagyok. Csak lehunyom a szememet, és érzem, hogy a tavasz az arcomnak nyomódik.
- Az arcodnak?
- Igen, az arcomnak, aztán a mellemnek... Bizsereg a mellem, annyira nyomja.
- Az én mellem nem bizsereg – mondta Káli és a papucsra pillantott, mely-ben átforrósodott a lábfeje.
- Mert nem szeretsz. Hogy lehet engem nem szeretni? Tegnap megnéztem ma-gamat anyu tükrében, meztelenül. Meglepődtem.
- Miért?
- Olyan szép vagyok.
- Ez igaz. Nagyon szép vagy. Az arcod is nagyon szép. Ájuldoznak utánad az igazgatószágon...
- Éppen csak te nem ájuldozol. Pedig teérted mindent megteszek. Nem sze-retsz – mondta Söröslő, és Káli fejét tenyere közé kapva kényszerítette, hogy szem-be nézzen vele.

- Ahhoz képest, hogy más emberek mennyire tudnának szeretni, nem történik veled semmi igazságtalanság. Én így is, örökké elkallódva is jobban szeretlek, mint mások szeretnének. Úgy értem, lényegében, vagyis más emberek szeretet-szintjéhez képest... De igazad van, hiányzik valami a kapcsolatunkból...

- Mi hiányzik?

- A csoda.

- Tudom. A tündérkutyák...

- Aranyos lány vagy, Söröslő. Szép, bájos, üde. A tested tökéletes, mint egy szobor, és forró, mint az afrikai nyár. Száz százalékos vagy a magad módján. Pontosan tudod mit akarsz az élettől. Én is tudom mit akarok.

- Mit akarsz?

- Ez a papucs nem illik bele a világképembe. Jó kis papucs, de én nem tartozom a papucsos emberek közé.

- Kényelmes viselet. Lakásban ez a legkényelmesebb... Minden valamire való embernek van otthon papucsa. Nem értem mi bajod van ezzel az aranyos tutyival?

- A papucs jelkép. Életformákat jelképez. A kényelmet például. Én pedig most az életem legfárasztóbb küzdelmét vívom. Papucsban nem lehet vagonot rakni, nekifeszülni a fénynek, és behatolni...

- Hová behatolni?

- Az életbe, az igazi életbe.

- De Gyula kedves, az életben mi már bent vagyunk. Javában, és mindenféle értelemben. Ez az élet.

- Az élet... De van egy igazi Élet is, amit csak nagy harcok után érhet el az ember, ha megoldott egy nehéz feladatot, ha győzött. Akkor jön az igazi élet. Akkor minden másként lesz, az emberek is mások lesznek, mivel rend van. Rendnek kell lenni ezekben a dolgokban...

- Zagyva kisfiú vagy Gyula, és nem erről van igaziból szó. Nem szeretsz már, csak nem mered megmondani. Sajnálsz.

Káli kimozdította a lány tenyeréből a fejét, és a zöld lombgömbökre bámult. Vállat vont:

- Neked, szívem, mindenről ez jut eszedbe. Ha azt mondom, élet, te azt gondold, hogy szerelem, ha azt mondom, harc, te egy fiúra és a kedvesére gondolsz, akik ölik egymást a féltékenységtől. Az élet nekem több ennél. Többnek látszik...

- A szerelemnél több? Ilyen nincs - mondta Söröslő.

- Ezért vagyok itt nálad. Az ember meghal az ilyen nőkért, mint amilyen te vagy.

- Az emberek, igen. De te nem halsz meg... Te neked mindig akad valami fontosabb dolgod a szerelemnél... Nem értelek... Ha velem vagy éppen, úgy érzem, nincs még egy ilyen nagy szerelem a földön...

- És tényleg nincs.

- Aztán elmész... Mindig mész, mész. Másutt vagy. Mit lehet másutt csinálni? Nem tudom, mit szólnál hozzá, ha megcsálnálak...

- Szomorú lennék...

- Nem akarlak megcsalni. Nevetséges lenne... Csak most az egyszer maradj itt Gyula. Máskor nem kérlek erre. De most nagyon szeretném, ha itt maradnál... Az alkalom is olyan kedvező. Anyu este tízig dolgozik a postán, fél tizenegy lesz mire hazajön... És tavasz van, minden csupa zöld. Estefelé talán még növényiszag is feljön ide a kertből. Néha felöntözik a fák alatt az udvart. Akkor mindig feljön ide a fák szaga. Nem akarod? Ugye akarod. Csak ma, Gyula... Ma... Ha most itt maradsz, máskor nem kérem. A papucsot sem kell viselned. Csigaszeges bakancsban is járhatsz a parketton. Rajtam is járhatsz. Összetiporhatsz, csak most maradj itt. Nem is engedlek el. Ha akarsz sem mehatsz innen ki.

- Söröslő szeretlek, de el kell mennem... - mondta Káli és megsimogatta a lány fejét.

- Hová kell, ki az a KELL? A KELL messze van, én pedig itt vagyok.

- Az edzésrend nagy fegyelmet kíván. Nekem is nehéz... De le kell mondanom

most mindenről... Rólad is le kell mondanom, addig... Legfeljebb hetenként egyszer jöhetek hozzád... Most elmegyek, és majd vasárnap este jövök, jó?

- Nem engedlek.

- Nekem még így is el kell mennem. Sajnálom Söröslő... - mondta Káli és felállt.

- Megalázol.

- Nem... Az valami egészen más...

- Ha elmész, megalázol.

- Szívem... Edzésem van ma délután. Itt a bajnokság a nyakunkon. Nekem ott eredményt kell elérnem. Kell. Nincs más lehetőségem az életben. Felidegesítesz. Idegesen mehetek edzésre. Bejöttem, hogy köszönjek neked, és belémcsimpaszkodsz, mint egy kuilancs.

- Jó. Nem csimpaszkodom beléd. Menj el. Nem kellesz nekem. Soha többet nem kellesz - mondta Söröslő, és megigazította a ruháját. Szép volt. A hang, és a test kudarca sötét pírral árnyékolta az arcát. Bőre illatosan, üdén égett.

- Sajnálom Söröslő. Nem tehetek mást. Mindenkinék megvannak a saját törvényei. Az enyémek most nagyon kegyetlenek. Magammal szemben a legkegyetlenebbek. De eredményeket másként nem lehet elérni.

- Ha neked az élet helyett az eredmények kellenek, akkor csak menj! De végleg menj, Gyula. Ne gyere vissza. Ha kérlek majd, és sírok neked, akkor se gyere. Nem akarom! Ha megdöglök sem akarom! - mondta és dobantott a lábával.

Káli lehajolt és felhúzza a cipőjét. Úgy érezte, hogy a cipőzsinórral, ahogy kemény csomóra köti, megfojtja a lányt. Söröslő zokogott.

- Megcsókolhatlak?

A lány ellökte magától.

- Bocsánatot kérek Söröslő. Mindenért. Elmegyek - mondta Káli, és várt egy keveset. A lány igyekezett visszafojtani csukló sirását, de nem tudta. Sírt megalázottan.

Káli szótlanul meghajolt a síró lány felé, aztán kilépett a lejtős körfolyosóra. Ahogy fokról fokra mélyebbre ereszkedett a lépcsőház ápolatlan gödrében, sajgó fájdalmat érzett a szívében. Nagyon sajnálta a szőke kislányt. Megértette, de nem tehetett érte semmit. - „Ha vele maradok, megszegem a törvényeimet... Milyenek az én törvényeim? Jó törvények ezek? Jók lehetnek az ilyen törvények? A bánatot okozó törvények, használnak valakinek? Boldog vagyok általuk?... Nem, boldog nem vagyok... Megalázott vagyok én is... Törvények nélkül viszont megmarad az ember a saját szintjén. Emelkedni csak a kényszer hatására lehet. Erőszakolni kell a testet, szellemet, idegrendszert. A szellem megtörése az első. A hangulatok, nosztalgiaák lefejezése. Az érzések kiirtása... Az érzések akadályozzák az embert az erőfeszítésben... Érzések nélkül pedig faarcú szerszám marad az ember. Bizonyos cél eszköze... Megöli a nosztalgiaikat, aztán tovább lép és az élők testébe sebez. Át az élőkön, a cél felé, mely mindenható... Szegény Söröslő... Pedig szeretem... De nem szeghetem meg a törvényeimet... Tavasz van, igaz... És én is vágyakoznék szép lányteste után, ha a vágyaim nyakát ki nem tekerném... Izmok edzése, reflexek kialakítása a feladat. A törvény erős... Mindenható. Megtöri bennem az embert... Szegény Söröslő, hogyan tudnálak téged kiengesztelni...?” - így tűnődött, miközben alámerült, majd felbukkant a napfényben fürdő csúf házak között.

Lehajtott fejével bandukolt. Később egy feliraton akadt meg a pillantása: „Spániel Tenyésztők Országos Szövetsége”. A felirat átalakított üzlethelyiség ajtaján fénylett, széles réztáblába vésve. Alatta forhand pakundeklin kiegészítő sorok álltak: „Kulcs a házmesternél a 38-as szám alatt. Kettőt csengetni.” Megállt és döbenten bámulta a tintaceruzás figyelmeztetést. Képzeltben ekkor már a börtön szürkére zárt udvarán lépkedett. Az udvar szögletes, lekövezett, épületekkel határolt terület volt. Futólag odaszólt az ítéletvégrehajtó osztag parancsnokának:

- A következő vádlott?

- Bizonyos ÉRZELEM nevű... - a parancsnok szórakozottan az iratai közé pillantott, majd bólintott.

- A bűncselekmény?
- A szokásos... Zöld gömb akart lenni...
- Kötél?
- Nem, golyó.

A smasszerok a végtelen szürke fal elé vezették a vádlottat. Szőke haja volt, ég-kék szoknyája. Teste fiatal, nedvektől duzzadó. Ajka és homloka különlegesen szép. A vádlottat nagyon ismerősnek találta, és hirtelen az a rögeszméje támadt, hogy valami jóvátehetetlen félreértésről van szó. Tévedtek a nyomozati szervek, tévedett az ügyész, a bíró, és maguk a törvények is tévesek voltak, melyeknek alapján megszületett az ítélet. Idegesen az osztag parancsnokához fordult:

- Hogyan is mondta a nevet?

Az osztag felsorakozott, és lábhoz tett fegyverrel várta a parancsot. Vezetőjük közömbösen Káli Gyulához fordult:

- ÉRZELEM.

- Nézze meg az iratokat. Jól írták a nevet? Nem Süle Mária az elővezetett?

A parancsnok gyanakodva Kálira pillantott, olyanszerűen, mint amikor a beosztottak bizalma meginog a főnök erejében. Közben szétnyitott egy palaszürke dossziét és futólag belenézett:

- Nincs ebben semmi tévedés. Talán...
- Nem, semmi, semmi. Tartsák be a törvényt.

A parancsnok hóna alá csúsztotta a palaszürke dossziét, aztán oldalra lépett és vezényelt:

- Tűz! Első sor!
- Már elesett - suttogta Káli Gyula - sir...

- Tűz! Második sor! - kiáltotta a parancsnok, és a lövedékek újra végigsöpörtek a fal előtt. Csend lett.

Az utca is palaszürke volt, s a bezuhanó szögletes árnyékok, száz és száz egyforma négyzetre osztották. Minden négyzet közepén egy osztag állt, parancsnokkal, és palaszürke dossziéval, mely pontosan tartalmazta a neveket.

Napokig hallatszott a lány sírása. Szenvedett miatta. Elhatározta, hogy felhívja telefonon, megvigasztalja, vagy megkeresi egyik este, és némán megszókolja a kezét. „Köszönöm Söröslő, hogy vagy” - ennyit mond a félhomályban. Félhomály lesz. Kintől beszűrődik majd egy kevés fény, de éppen csak annyi, amit beszívnak a falak. Kis derengés látszik a szoba egyes részein. Ezen az estén semmivel sem törődik, csak a lánnyal. A kondíciója úgyis állandó. De mindig közbejött valami fontosabbnak látszó, és egyik napról a másikra halasztotta a lány felkeresését. Napok választották el a bajnokságtól. Kifutott az időből. Söröslő sírása már nem hallatszott el hozzá. Tudatos, összefoglaló tréningeket tartott. Az edzőtől megkapta az ellenfelek listáját. A névsorhoz Futács Márton több oldalas elemző jelentést is mellékel. Az elemzés a versenyzők életrajzát, eredményeiket, játéktípusukat, és szakmai fogásaikat tartalmazta.

Káli Gyula esténként Mérey hatalmas íróasztalánál üldögélt, és taktikai tervet készített minden mérkőzéséhez. Az elemzés alapján gondosan tanulmányozta ellenfeleinek mozgását, labdakezelését, ütőfogását... Taktikája az adogatás biztonságára épült, és a meglepetésszerű támadásokra. Elhatározta, hogy kockázatmentes, jellegtelen játékbá vonul vissza az első mérkőzései során, és inkább védekezik, mint támad. A döntőig lehetőleg észrevétlenül igyekszik eljutni, színlelve az esélytelent. Ha védekező játékmódorával, szerváival nem boldogul, akkor váratlanul átmege támadásba, és néhány poénkülönbséggel győz. Mindezt igyekszik majd a véletlennek és a szerencsének tulajdonítani. A döntőig áldozatok árán is szerette volna megőrizni szürkeségét, hogy felbukkanása készületlenül érje ellenfeleit. Ez a taktika bizony nagy önfegyelmet kívánt, és ráadásul kockázatos is volt. Mérkőzések hosszú sorát kellett jellegtelenül, valódi értékénél fél klasszissal gyengébben végigküzdenie. Az előre kiszámított eredmények elérésébe hiba is csúszhatott. A kis poénkülönbség vállalásával a döntőbe jutását kockáztatta. Szíve szerint a szép, klasszikus játékhoz vonzódott, melyben az ellenfelek nyíltan küzdenek, legjobb tudásuk szerint. A közönség is a nyílt,

esztétikus játékot szereti. A tapsot a stilus kapja, és nem a győzelem. De Káli Gyulának ezen a bajnokságon győzni kellett. Így lemondott a szépségről, tapsról, a megfigyelők rokonszenvéről, mindenről. A döntő mérkőzés taktikáján két napig dolgozott. Erre a meccsre összpontosította erejét, tehetségét, technikai tudását, és küzdőszellemét. A tervek készítése közben időnként elszégyellte magát: – „Milyen barbár dolog az asztalitenisz . . . A labdák szép ívű reptére gondolunk, könnyűsége, a valóságban pedig emberek küzdenek egymás ellen . . . Ütéseik, mozdulataik kölcsönösen befolyásolják egymást. Taktikájuk sok esetben emberi gyengeségekre épít, az idegrendszer kifáradására, hiúságra, vagy érzékenységre. Úgy harcolunk egymás ellen, mint a gladiátorok, csak a kapott sebekbe nem a helyszínen halunk bele . . . Az atlétika egyes számai, mint a magasugrás, távolugrás, diszkoszvetés mennyivel nemesebb, klasszikusabb, mint az én sportom. Az atlétikában nem emberek harcolnak egymás ellen, hanem ember és anyag, ember és a fizika törvényei. Ott a tét is nagyobb. A magasugrónak nem egy másik embert kell legyőzni, hanem a gravitációt. Mindenki győztes ott, akár egynegyvenet, akár két métert ugrik. Az írnokok feljegyzik eredményeiket, és az elsőség az eredmények összevetése alapján dől el. De amíg a verseny folyik, az atléta magával a Földdel áll küzdelemben, és szűkre szabott emberi létünkkel. A test gyarlóságát igyekszik legyőzni. És ott a futás, ahol a versenyzők ellenfele az idő, a múltó percek, pillanatok . . . A futás az egyetlen, ahol az idő és ember tisztán, minden segédeszköz nélkül szemben áll . . . Nem egyetlen, az úszás is ilyen . . . Vagy mégsem . . . A víz közegellenállása, a hullámverés, a hőmérséklet változása befolyásolja a küzdelmet . . . Idő és az ember harca . . . Ezek az igazi küzdelmek. Nekem viszont emberek ellen kell harcolnom . . . Emberek kárára kell győznöm . . . Érdemes, az idő ellen nem lehet taktikai tervet készíteni . . . A gravitáció ellen sem, csak az emberek ellen . . . A taktika ezek szerint emberellenes, és a boldogtalanság eredője? Ez sem igaz. A sport játék. A humanisták szerint. A valóságban, az emberek egymás ellen vívott harcának, egyik általánosan elfogadott formája. Vizsga . . . Folyamat, melyben kiválasztódhatnak a tehetséges, erős emberek. És ha kiválasztódtak? Érezteik majd a hatalmukat a többi emberrel? Mennyi kérdés . . . Mindenre választ kellene keresni . . . A taktika segíti az embert . . . A taktika a modern sportban elfogadott . . . Mindenki készít ma már taktikai tervet. Azt hiszem, Ganz Tibor éppen így gunnyaszt asztala mellett, és taktikai terveket készít ellenem . . . Hát éppen ez az, nem ellenem készíti a terveket, eszébe sem jut, hogy a döntőig eljuthatok. Mások ellen készít taktikai terveket, de hála Futács Mártonnak, én már tudom, hogy ellene kell fenekednem, ellenére kell győznöm . . .” –

Amikor a taktikai tervekkel elkészült, folytatta a fizikai és idegi felkészülést. Óvatos, könnyű edzéseket tartott, és napi tíz órát aludt. Lefekvés előtt Mérey könyvespolcáról magához vett egy régi növényhatározót. Élvezettel nézegette a színes ábrákat, a zöld levélszárazakat, a bimbók lila rajzát. Figyelmét így szép, és nyugalmas témára terelte. Idegei megnyugodtak, erősödtek. Párnára dőlve, üde növényneveket mormolt, mint az imádságot: „Bürök gémorrr, tarka sáfrány, csepleszmegegy, leánykőkörcsin, apácavirág, vörösszárú pimpó, nőzirom . . . Bürök gémorrr, tarka sáfrány, napvirág . . .” – Így szenderült álomba. A növények szép neve az öntudatlanság óráiban is vele maradt. Befolyásolták a színek, képzelt illatok. Álmában a küszvágó csér képeben szállt a Duna felett. Tavasz volt, a szigeteken halványzöld fák növekedtek, s a nád kisarjadt a partokon. A halak vonulását követte. A magasból jól látszottak az ezüstös halrajok, ahogy ár ellen úsztak a nászhelyek felé. A Duna fémszerű tükörré vált a sok összevillanástól, s csak az örvények közelében töredezett szét a halak ezüsthénye. Magasan szállt, az Alföldről érkező meleg áramlásokban hasítva. Élvezte a tavaszi repülést, és a könnyűséget. Aztán hirtelen összekapta a szárnyát, és zuhanni kezdett. A sodorvonalon táncoló hal nem sejtette a végzetét. Magasba emelte, némán szállt vele a Nap felé. Ekkor már hajóstiszt volt, és a kormányállásban üldögélt egy összecsukható vászonszéken. Jobb karral a vezénylő asztalon könyökölt, és álmodozó fejét a tenyerébe támasztotta. A csér reptét bámulta, mely a hajó felett evezett a kék égi magasságok felé. A matrózok, valahol odább, sört ittak. Felállt és megfogott egy poharat. Hűvös, üdítő habok tornyosodtak az aransárga folyadékon. A torkába ön-

tötte. Letette a poharat és boldog volt. Amikor visszaült a vászonszékre, mellében érezte a hűvös üdeséget, mely a gyöngyöző, jótékony szesszel szétáradt a testében. A csér ekkor már egy sötétkék pontnak látszott az égen. – „Ki érti a madarakat?” – tűnődött álmában, aztán a partok felé fordult, melyek, mint egy szétnyitható képeskönyv panoráma fotói, hirtelen eléje tárultak.

A döntőig simán eljutott. Az újságírók még a nevét sem tudták. Úgy emlegették, hogy: „... és az a fiú”. Nem készült róla fotó, még a versenyzők csoportképeiről is lemaradt. Döntőbe jutását a szakemberek egyetlen kézlegyintéssel intézték el: „A sorsolás ördöge” – mondogatták. Ganz Tiborral interjút készített a Sport. „Úgy érzem ajándékba kapom az idei bajnokságot. Nagynevű ellenfeleim az eddig lejátszott mérkőzések folyamán egymást semlegesítették. A bajnokságért furcsa módon, egy hirtelen feltűnt, ismeretlen fiúval kell mérkőznöm. Ellenfelem a későbbi évek ígérete. Örülnek, ha a közönséget a döntő izgalmai helyett, legalább szép játékkal tudnánk kárpótolni” – nyilatkozta.

Amikor Futács Márton kezébe nyomta ezt az újságkivágást, elképedt. – „Mit képzelnek ezek?... Hogyan kerültem a döntőbe? Véletlenül?... Azt képzelik... Hihetetlen. Ekkora állatokat hordozna a Föld? Bizonyosság erre Ganz Tibor és edzője... Méghogy kárpótolni akarja a közönséget... Hát ez jó...” – morgolódott magában Káli Gyula, aztán összehajtogatta az újságkivágást, és zsebre tette. Bizott saját erejében. Már tudta magáról, hogy szorult helyzetekben rendkívüli teljesítményekre képes. Lefutottnak látszó, zárt mérkőzéseket megfordít, ha kell. Ez a „KELL” volt életének nagy kérdőjele. Mikor érzi, hogy kell, és mikor nem érzi... Sokszor nem érezte, és elvérzett apró ügyeken...

Morajlott a csarnok. A közönség zsongása behallatszott az öltözőbe. Az edző az ajtó közelében állt, és Káli Gyulát figyelte, hogyan húzza magára a mezt, csomózza tornacipőjének fűzőjét, és mered maga elé. Konoksággal töltekezett. Erőt szippantott magába a dresszek színéből, a közönség távoli morajlásából, mindenből. Mély lélegzeteket vett, majd felállt, és szabadgyakorlatokat végzett. Helybenfutással lábizmait is bemelegítette, aztán kérdően az edzőre pillantott:

- Ganz Tibor még fényképezkedik odakint?
- Fényképezkedik fiam... Tegnap azt mondta a fotóriportereknek, hogy neki fotógen arca van... Ő csak tudja...

Megnyitották az ajtót. Futács Márton hátralépett, és kitessékelte a hivatlan vendégeket. Emberek káromkodtak a folyosón.

Káli Gyula három kaucsuklabdát nyújtott át edzőjének:

- Marci bácsi! Ha megfordulnék, és intenék, hogy vizet, vagy szivacsot, akkor ezekből a labdákból játékbá kell hozni egyet. A másik majd elgurul, vagy összetörik, még nem tudom...

- Babonás vagy?
- Ezek győztes labdák Marci bácsi, megszoktak engem...
- Jól van fiam.
- Köszönöm Marci bácsi. Az utasítás marad?
- Marad. Nyugodtan és kíméletlenül...

Káli Gyula mosolyogva lépett a folyosóra, és némán ballagott a csarnok felé. Egyik fiatalabb sportújságíró megszánta, és melléje lépett:

- Izgul?
- Nem, miért kérdi? – válaszolta Káli.
- Örül, hogy eljutott a döntőig?
- Nem örülök.
- Értem, szóval fárasztónak találja.
- Ellenkezőleg, unalmasnak.
- Véleménye szerint eredménnyel végződik a mérkőzés?
- Úgy érzem nagyon jó eredménnyel.
- Kinek a szempontjából?
- A győztes és a vesztes szempontjából egyaránt. A győztes majd a győzelem-

nek örül, a vesztes pedig annak, hogy csak annyira győzték le, mint amennyire majd legyőzik.

– Ez ugye vicc?

– Az. De halálosan komoly vicc. Olyan, mint az élet.

– Köszönöm... Majd szólok a fotósunknak, hogy készítsen azért magáról is egy képet – mondta a riporter.

Ganz már a csarnokban volt. Amikor Káli megérkezett, odalépett hozzá ellenfele, és kezét nyújtott.

– Szervusz fiú... Jól vagy?

– Köszönöm a kérdést, elég jól.

– Csak semmi idegeskedés. Azt javasolnám, hogy szép, tetszetős játékra törekdjünk. Az elegáns játékot a riporterek is díjazzák. Neked sem ártana a közönség rokonszenve...

– Igen – mondta Káli.

A bíró már az asztal mellett állt.

Szerváért mentek. Kálihoz jutott az adogatás.

Feldobta a labdát, és érintőlegesen, hatalmas erővel megütötte. A labda keményen csattant Ganz térfelén, majd messzire szállt. A közönség soraiban néma csend lett. Káli Gyula 1:0-ra vezetett. Ganz meg sem mozdult. Fenségesen mosolygott. Káli újra szervált, s a labdát szinte megborotválta. Ganz fogadta, de a labda visszafelé már nem ért asztalt. Az eredmény 2:0-ra javult. A harmadik szerva után kialakult az első labdamenet, melyet Káli közbeütése zárt. Ganz arcán átsuhant egy sötét árnyék. Csaknem felkiáltott, hogy itt valami tévedés van a dologban, hiszen ez a fiú a döntőig alig mutatott valamit... Káli kemény, háríthatatlan labdái rémülettel töltötték el. Sétagaloppra készült, és már előre berendezkedett az ünnepségre. Fényképezette magát, interjúkat adott, gratulációkat fogadott. „Még vissza van azzal a fiúval egy meccsem... Nem, más már nincs... Csak a fiúval...” – Így fogadta a kézfogásokat a mérkőzés előtt. És a fiú ütött. Keményen és kíméletlenül, ahogy Futács Márton utasítása szólt.

Ganz csak 4:1-nél jutott az adogatás jogához. Hosszú, nyesett labdákat küldözgetett csaknem a fehér vonalra, de Káli résen volt. Nyugodtan fogadott, és kialakult néhány feszült labdamenet. 5:2, 6:2, 6:3-ra alakult az eredmény. Ganz a hosszú nyesett szervák után váratlanul a háló elé ejtett egy labdát. Káli az asztaltól távol várta a megszokott hosszú adogatást. Verve volt, de nem adta fel a helyzetet. Teljes erővel beugrott, és testközelben, bekhenddel megütötte a labdát. Finom csuklómozdulata az asztal élére kente a kaucsukgömböt. Ganz nem tudta védeni. 7:3-ra javult a vezetése. Ismét hozzá került az adogatás joga.

Az edző hirtelen melléje lépett egy szivaccsal, és megtörölte a homlokát. Közben a fülébe suttogott:

– Kíméletlenül...

Káli keményen adogatott. Éberén figyelte Ganz minden mozdulatát, s ha az megingott, azonnal közbeüött. Tenyeresei a közönség számára is meglepetést jelentettek. Minden ütését helyezte, s azokkal Ganz csak a legkritkább esetben boldogult... Az első szettet Káli Gyula 21:17 arányban megnyerte.

A csarnok morajlott, néhány fiatal lány bekiáltott az asztalokhoz: „Hajrá Káli! Hajrá Káli!”

A második szettben Ganz magához tért. Nagy akarással rohamozott, s csakhamar vezetésre tett szert. Káli igyekezett kiegyenlíteni, de Ganz lehúzásait nem tudta védeni. Így is szoros küzdelem alakult ki. Ganz 7:7 után jutott vezetéshez, de csak a játzsma utolsó perceiben szerezte meg a szükséges fölényt. 22:20-ra nyert.

Futács Márton letörölgette Káli agyonizzadt arcát, és halkán beszélt hozzá:

– Így elegáns fiam... A harmadik szettet neked kell megnyerni. Nyugodtan és kíméletlenül... Igyekezz védekezésbe szorítani Ganzot. Ha nem hagyja magát, kísérletezz félröptékkal, vagy üss kontrákat. Menj bele Ganz lehúzásába, csak arra vigyázz, hogy felszálló ágban üsd meg a labdát. Van benned erő fiam, evezős voltál. Ha kontrát ütsz, teljes erőből csapd meg a labdát. Kíméletlenül harcolj Ganz ellen,

másként nem tudod megtörni. Úgy üss, hogy érezze benned a kegyetlenséget... Erős vagy.

Asztalhoz álltak. A teremben elült a morajlás. Ganz adogatott. Káli nyugalma ekkor már nem volt a régi. Belázasodott a forró hangulattól, és vak dühvel dolgozott. Hibázott, és újra hibázott. Ganz 2:0-ra elhúzott tőle. Javított, de aztán újra csak elszállt egy ütése az asztal felett. 3:2-nél vette át az adogatást Ganztól. Ganz ekkor már gyűlölettel nézte, de a nagy ragadozók gyűlöletével, akik biztosak a győzelmükben.

Káli ismét elindította késeléses, villámgyors szerváit, de Ganz nem szorult védekezésbe. Újra és újra visszaverte a fiatal versenyző támadásait. Káli kétszer hibázott, és az eredmény 6:4-re alakult. – „Valamit tennem kell... Valamit... Meddig bírja ez a Ganz?... Hiába, nagy játékos ez a Ganz... Ki tud veszteni?... Veszteni én sem tudok... Fokoznom kell az ütések erejét...” – gondolta és ütött. De Ganz visszaadta. Végtelen labdamenetek alakultak ki, mivel a befejező akcióhoz mindkét fél a biztos, és kedvező alkalmat várta.

A messzeségből rövid mondatot hallott:

– Bácsi, sisteregnek a labdái.

Hallucinált. A kislány szutykos arca is megjelent, majd hirtelen elmosódott, mert Ganz állt az asztal másik felén, a győztes Ganz. – „Labdazsong... Káli Gyula most megzenésíti a mérkőzést...” Fura mondatok rohantak az agyában. Jól kifordult, és hatalmas tenyerest ütött. Ganz beledobta magát, de védekezője nem sikerült. 6:5-re módosult a játszma állása. Káli újra ütött, pontosan bemérve mozdulatát, mint álmában egyszer a patak partján. Erőt és lendületet vitt az ütésbe, s a labda védhetetlenül recscent Ganz térfelére. Eltörött. Groteszk félkörben, megperdült még a levegőben, és csörömpölve táncolt a padlón. A közönség felmorajlott. 6:6-ra alakult az eredmény.

– Szivacsot – mondta, és oldalra fordult.

Futács Márton melléje lépett, végigtörölte a homlokát. Valaki bedobott egy labdát az asztalra.

– Ez a te labdád – suttozta az edző, aztán hátrálva levonult a pályáról.

Ganz felkapta a labdát, megnézte és a bíróra tekintett:

– Miféle labda ez?

– Cseréljék ki! – mondta a bíró.

Ganz elhajította a labdát, majd az egyik rendező kezéből elkapott egy újat.

Futács Márton újra előugrott a szivaccsal, és törölte egyet védenca arcán:

– Ez is a te labdád – suttozta.

Káli nyugodt, szabályos mozdulattal fogadta Ganz adogatását. Ganz ütésekert erőltetett. Káli védekezésben fogadta ezeket a labdákat, majd hirtelen, teljes erőből ütött egy kontrát. 7:6-ra elhúzott. – „Az én labdáim... Káli Gyula idomított állatai... Repdeső hősín állatkák, melyekért hasoncsúszva mentem a szertárba, s a dublörömet szitává lötték a fegyveresek... Ezek a labdák... Ezekért már egy életet is kockára tett valaki... Én... Így...” – lázasan dolgozott az agya, és egyre inkább érezte, hogy fölénybe került, pedig ezekben a pillanatokban még mindig csak 7:6 volt a játszma állása. De aztán ütött. Újra és újra... Kifordult, és teljes karral belefeküdt az ütésekbe. Ganz nem szorult védekezésbe, inkább a támadást erőltette. – „Erős vagy... A felszálló ágbán üsd meg a labdáit, evezős voltál...” – vélte Futács Márton szavait hallani.

Ganz támadott, de Káli Gyula belement a lehúzásokba. Pontosán kiszámította a labdák rep pályáját, és a felszálló ágbán kontrákat ütött. És a kontrái ülték. Ganz izzadt, és megfeszült minden arcvonása. – „Most kegyetlenül... Kíméletlenül, hogy meginogjon...” – gondolta Káli és vakmerően ütött tovább. – „Kegyetlenül, mint amilyen kegyetlen voltál magaddal, amikor elmentél ezekért a labdákért... Így zuhogtak a gépfegyvergolyók a szekrényre, mely széthullott szilánkokra. Ezek a labdák harcedzetek... Testüket gépfegyvergolyók súrolták... Az én labdáim... Mindent bele” – bízta magát gondolatban, és ütései nyomán sisteregve szálltak a labdák, szinte zúgva, mint a golyók. 18:14-re vezetett. Ganz nem adta meg magát. Támadást erőltetett Káli ellen, de nem boldogult. Káli a felszálló ágbán vissza tudta kényszeri-

teni a labdáit. Erősebb is volt, és jobban bírta a maratóni mérkőzést. Káli fegyelmezett edzésrendje ezekben a percekben diadalmaskodott. Izomrendszere, munkához szoktatott szervezete jól bírta a szélsőséges erőfeszítést. Fölénye a hajrában nyilvánvaló lett. 19:15-nél még arra is maradt energiája, hogy lábmunkájára ügyeljen, és stílusát a klasszikus eszményekhez közelítse. Fölényes bekendjei, melyeket mindig nehéz, szinte elvesztett labdáknál alkalmazott, nagy tapsot arattak. Ganz 20:16-nál sem adta fel a mérkőzést, lelkiismeretesen, és fegyelmezetten harcolt a kiegyenlítésért. Ganz nagy versenyző volt. Káli Gyula tisztelete az utolsó percekben fokozódott ellenfele iránt. Ganz nem roppant össze. Teljes erőbedobással harcolt, és igyekezett a fiatal versenyző támadó lendületét megtörni. Kálit ekkor már nem lehetett megállítani, 21:17-re győzött. Az utolsó poént is ütéssel szerezte, kemény, labdareccsentő tenyérrel.

A közönség tapsolt. Ganz Tibor némán állt az asztal mellett, és nem akarta elhinni, hogy a mérkőzés véget ért. Magnéziumlámpák villantak. Futács Márton berohant az asztalhoz, és megölelte Káli Gyulát, az új magyar bajnokot.

– Köszönöm Marci bácsi – mondta.

– Mit köszönsz fiam...?

– Az edzői utasításokat Marci bácsi – mondta, és zavartan állt az emberek gyűrűjében. Ceruzát nyomtak a kezébe, és noteszlapokra, névjegyek hátára autogramot kértek tőle a lányok. Zsongott a terem, mindenki kiabált. A hangszóró aztán, hivatalosan is beolvasta a bírói ítéletet.

Ganz Tiborra pillantott. Ellenfele még mindig az asztal másik oldalán állt, és dermedten bámult maga elé. Káli szétnyomta az embereket, és Ganzhoz lépett:

– Köszönöm a játékot – mondta és kezet nyújtott legyőzött ellenfelének.

– Gratulálok – mondta Ganz –, tulajdonképpen hol tanultál játszani?

– A MASZK csapatában.

Ganz Tibor csodálkozva rámeredt:

– A MASZK csapata feloszlott. A MASZK-nál minden összeomlott. Ezt még a házmesternék is tudják. Edzője sem maradt.

– Nem oszlott fel...

– Értem... Téged eldugtak, aztán most előjöttek veled... Sikerült... A kontárkkal vertél meg. Hogy ez sorozatba bejőjön valakinek, képtelenség... Nem baj öcsi, jövőre majd visszakapod...

– Lehetséges, de nem tőled... Arra vigyáz az ember, hogy idősebb játékosoktól ne kapjon ki...

– Igen, amíg fiatal. Később arra vigyáz, hogy nálánál fiatalabbaktól ne szenvedjen vereséget. Én Magyarországon klasszis vagyok. Nem szeretném elvenni a kedvedet – mondta Ganz, aztán elfordult Kálitól furcsa, felemás mozdulattal.

Igyekezett átélni, hogy dobogóra került, de csak ürességet érzett. Üres tétováságot, és riadalmat. Meghajolt, és elindult az öltöző felé. Megrohanták az újságírók:

– Tudta előre, hogy győzni fog? – kérdezte ismerős beszélgetőpartnere.

– Nem tudtam. Csak annyit tudtam, hogy igyekszem majd győzni.

– Akkor miért mondta, hogy jó eredménnyel végződik a mérkőzés?

– Mert kérdezte tőlem.

– Jó érzés magyar bajnoknak lenni?

– Még nem tudom. El sem hiszem. Az ember csak évek múlva nyugszik bele, hogy sikerült valami az életében.

Belépett az öltözőbe és körülnézett. Idegenek hemzsegték a szekrények előtt. Többen kezet nyújtottak neki, és gratuláltak. Előzékenyen lekezelt az emberekkel és meghajolt. Leroskadtt a padra, bámulta a nyüzsgő sokaságot. – „Mikor mennek ezek innen ki?... Hová lettek a rendezők?... És Futács mit csinál ilyenkor?... Persze fogadja a gratulációkat... Futács is győzött... Futács Marci nagy edző... Kíméletlenül fiam... Milyen igaza volt. Ha egy hajszállal lágyabban játszom, most Ganz Tibor lenne a magyar bajnok... Én pedig második lennék... Így viszont Ganz má-

sodik... Másodiknak lenni nagy rang, csaknem akkora, mint az elsőség rangja...”
– némán tűnődött.

Várta, egyre várta, hogy az öröm meglepi, felszabadítja az idegeibe szorult feszültséget, és minden széppé válik körülötte. De az öröm késett. Fáradt volt. Úgy érezte, hogy ülni sem tud rendesen. Kedve támadt lefeküdni a padlóra...

Futács Márton tiz-tizenöt perc múlva mégis előkerült, és kituszkolta az öltözőből a vitatkozó sportszakértőket. Amikor egyedül maradtak, Kálihoz fordult:

– Fiam, ma sok ellenséget szereztél magadnak.

– Miért tetszik ezt mondani Marci bácsi?

– Azért, hogy tudd... A győztes ellenségévé válik a második helyezett, és mindazok, akik a fejformájuk, vagy a családi örökségük alapján, saját magukat jobban el tudnák képzelni a magyar bajnok szerepkörében. Ellenségeiddé váltak a második és harmadik helyezett barátai, ismerősei, rokonai. Minden bajnokság után megindul a szóbeszéd, hogy a győztes győzelme körül valami azért nem volt egészen rendben. Most is megindult már a suttogás, de nem számít. Alaptalan. Ellenségeiddé válnak a náladnál fiatalabbak is, mert azok soha nem a második embert akarják legyőzni, hanem az első. Így állsz fiam... Jó, ha tudod...

– Érthető, de azt hiszem, semmi nem függ tőlük...

– Semmi, csak éppen megváltozott az életed. Ha jószívű ember vagy, nehezen bírod az irigyek szájalását. Ha közömbös, akkor nem törödsz velük. De mátol kezdve minden mozdulatodat figyelik, és készülnek ellened. Többet nem tudsz némán, rejtetten felkészülni, és észrevétlenül eljutni a döntőig. Figyelnek majd, megzavarnak, taktikai tervekkel készítenek a legyőzésedre.

– Tovább kell edzeni, és tökéletesedni, nem?

– Igen fiam. Csak azért beszéltem erről veled, mert ez az új élet már most, ebben a pillanatban megkezdődött. Jobb, ha nem érnek meglepetések. Fürödj meg... Este bankett... Én majd melletted ülök – mondta a röthajú, idősödő edző.

Káli Gyula sokáig állt a tus alatt. A víz langyos záporoként zúdult a testére, és oldozgatta, enyhítette görcseit. Arcát is megfürdette, s talán szellemét is. A győzelem, ezekben a percekben már természetesnek tűnt számára. Újra hitt a varázslatban, szépségben, és a rend mindenhatóságában. Úgy érezte, hogy küzdelme nem volt hiábavaló. Erőfeszítései, s férfias győzelme után, élete teljesebbé válik. Mindez csak lebegett előtte, mint a páratengerben úszó dunai hajók, melyekről az ember soha nem tudja, hogy közelednek, vagy távolodnak.

*

Az „U” alakban körbefutó asztalon diszkrét fényben csillogott a szerviz. Az ólomkristály vázákból zöld gallyak hajoltak a damaszt abrosz fölé, s az alkalmas pontokon beárnyékolták az arcokat. Metszett kristálypoharak álltak minden tányér mellett, külön a fehér és vörös bornak, külön a pezsgőnek. A pincérek kétféle sült húst szolgáltak fel, mustáros mártással az egyiket, petrezselymes rizskörítéssel a másikat.

Káli Gyula boldog volt. Régóta vágyakozott egy ilyen nyugalmas este után, melyet kedves ismerősök között tölthet el. Leginkább azt élvezte, hogy ráért, nem kellett evés közben a másnapra gondolnia, az erőfeszítésekre, a fegyelmezett élet parancsszavaira. Túl volt a nagy erőpróban. Győzött. Érezte, hogy kitarul előtte az élet, sok szépségével, az emberek megbecsülésével, és barátságával. Rágt a jó ízű húsokat, és lélekből kellemes csevegésekre készült, melyeket majd a bankett hivatalos része után, a sportolókkal folytathat. Az asztalnál szakvezetők, edzők, kiemelkedő asztaliteniszesezők, és azok hozzátartozói ültek. Futács Márton mellette foglalt helyet feleségétől, s rajtuk túl Ganz és más sportolók. A vezetők az „U” betű külső ívén ültek, zöld ágerdők árnyékában. A hús és a desszert között a pincérek fehér bort töltöttek a poharakba. Az Asztalitenisz Szövetség képviselője felemelkedett, és pohárköszöntőt mondott. Kifejtette, hogy a Szövetség véleménye szerint kitűnően sikerült a bajnokság. Nem szabad elfelejtezni arról, hívta fel a figyelmet, hogy az or-

szág még ki sem heverte az ellenforradalom idején kapott sebeket, de a sportélet máris töretlenül halad tovább. Gratulált Káli Gyulának, az új magyar bajnoknak, és figyelmeztette, hogy ne váljon a sikerek nyomán beképzetté, mert a nagyképűség veszélyezteti a sportolók életútját. Ezek után gratulált Ganz Tibornak és a harmadik helyezettnek is, akik véleménye szerint a mai magyar asztaliteniszben a klasszikus folyamatosságot képviselik. „Ganz Tibor nélkül nincs asztalitenisz Európában” – mondta, és kiitta poharából a bort.

Káli Gyula felállt, és a sportolók nevében megköszönte a Szövetség elismerő szavait, valamint a szervezés, rendezés hibátlan lebonyolítását. Röviden beszélt. Sietve leült.

A pincérek lassan körberakták az asztalt desszerttel, s a borosüvegekből is sűrűbben töltöttek az alkalmas poharakba. A hangulat ennek ellenére sem vált meghitté, barátivá. A bankett hideg, kimért légkörben folytatódott. A desszert után szólasra emelkedett az Asztalitenisz Sport Baráti Körének elnöke, és kifejtette, hogy teljesen egyet ért Gedeon elvtárrsal, az Asztalitenisz Szövetség képviselőjével, de azért szeretné felhívni a jelenlévők figyelmét arra, hogy ping-pong terén nincs minden rendben. Ezt a zűrzavart mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy egy névtelennek tartott fiú került az első helyre. Ezért ő, mint magánember gratulál a névtelen fiúnak, de a sportág jövőjét tekintve aggasztónak tartja a helyzetet. Sokáig beszélt Ganz Tibor kiválóságáról, német lapokból idézett; majd egy angol szakemberre hivatkozott, aki valahol említette, hogy Ganz Európa legnagyobb asztaliteniszezője. Javasolta, hogy a bírói testület tevékenységét vizsgálják felül, mert: „Mégiscsak abszurdum, hogy Káli Gyula lesz a magyar bajnok, holott Ganz Tiborunk, és Petrik Istvánunk is van” – mondta.

Amikor a baráti kör elnöke leült, Futács Márton azonnal szót kért. Poharát kézben tartotta, és az „U” vonal ívére tekintett.

– Kérem, az asztaliteniszt pontra játsszák! A bajnokság sorsát nem elvárások, mégcsak nem is a hazánkban kódorgó angol turisták véleményei döntenek el, hanem a versenyzők egymás között. Szembe állnak a zöld asztal mellett, és megvívják harcukat. Az idej versenyeken Káli Gyula személyében új magyar bajnokot avattunk. Káli Gyula egészségére üritem poharamat – mondta az edző és felhajtotta a bort.

A felesége és az Asztalitenisz Szövetség képviselője megtapsolta. Mások hallgattak.

Amikor a bankett hivatalos része véget ért, Futács Márton felesége is gratulált Káli Gyulának, majd közölte, hogy nekik a kisgyerek miatt sajnos haza kell menniök. Elnézést kért.

Egyedül maradt a teremben, közeli ismerősök nélkül. Személyesen csak a versenyzőket ismerte. Az emberek csoportokba verődtek, és egymás között beszélgettek.

Odalépett az egyik csoporthoz, és rájuk mosolygott. Petrik István, a bajnokság harmadik helyezettje megszólította:

– Te Káli, mi van nálatok a vállalatnál?

– Minden rendben van nálunk...

– Érdekes... Én éppen úgy hallottam, hogy valami sötét ügy van a MASZK-nál. Még a Rizik idejéből maradt vissza a dolog, és Futács is átvette. A kimutatások nem stimmelnek.

– Milyen kimutatások?

– A pénzügyiek... Vizsgálat készül ellenetek.

– Vizsgálat? Ezt nem értem. A sport nálunk vállalati keretből megy. Mi köze a vállalati kerethez a Szövetségnek?

– Például ez... Hogy ti azt gondoljátok ott, hogy az ügyeitekbe senki sem szólhat bele. Állam vagytok az államban. Már Rizik előtt is, az a másik edző, lefizette a játékosokat. Az amatőrsportban ilyeneket nem tűrhet el a Szövetség. Te mennyit kapsz?

– Miért?

– Ezért a bajnokságért.

– Semmit sem kaptam. Az igazgató nálunk nem szereti a pingpongot. Futball-drukker...

– Nem szereti... Ez ebben a „gyík”... Azt hiszed, ezt majd az Ellenőrző Bizottság is beveszi?

– Nálunk az igazgató tényleg nem szereti az asztalitenisz. Annakidején engem sem akart felvenni a vállalathoz.

– De felvett.

– Nagy nehezen.

– Ezen röhög mindenki. A MASZK igazgatói mindig nagy nehezen felveszik a vállalathoz az ország legjobb asztaliteniszezőit. Aki pedig nem a legjobb, azt feldoppingolják egy mérkőzésre...

– Nem értem.

– Mit értesz te?... Persze, ha engem feldoppingolnak, én azért megérteném a magyar nyelvű szövegeket.

– Arra gondolsz, hogy...?

– Arra... Pajtás...

– Asztaliteniszre senkit sem lehet doppingolni. Ehhez technikai tudás kell...

– Akkor, hogyan győztél?

– Petrik, nyald ki a seggemet! Ez a legenyhébb, amit javasolhatok.

– Majd a bizottság kinyalja neked, de akkor többet nem állsz asztalhoz. Öt perce vagy magyar bajnok, és máris sportszerűtlenül viselkedsz.

Káli hátat fordított Petriknek és barátainak. Mindenütt zárt csoportok álltak. Senkihez sem tartozott. Kétségbeesetten keresgélt az emberek között, de hiába. Megállt mellette egy pincér, nagy ezüst tálcával:

– Ön már kapott?

– Mit?

– Feketét... Elviheti, ha...

Káli Gyula megitta a feketét, aztán a csészét az asztal sarkára tette. Magányosan állt az ajtó közelében. – „Nem érdekelnek... Ezek itt mind irigyelnek engem... Dühösekre rá, mert volt bennem annyi erő, hogy betartottam az edzésrendemet... Mert képes voltam lemondani minden örömről, sokszor még az emberi kapcsolatokról is. Nem olvastam el anyám levelét, és Brüll Ancsát sem... Ekkora erő volt bennem. Ezt érzik ezek itt mind, és fanyalognak... Mást úgy sem tehetnek... Én vagyok a magyar bajnok... A közönség tapsolt nekem... A lányok bekiáltottak az asztalokhoz, hogy: „Hajrá Káli!”... Semmi keresnivalóm ezek között... A közönség szeret engem... A közönség az én jó barátom...” – gondolta, és némán, köszönés nélkül kiment a teremből.

Az utca langymeleg volt, rosszul világított, és benzin illatú. Reménykedve lépdelt az esti árnyak között, kirakatok fényzsigetein át, a belváros zsongása felé. Csakhamar felismerte, hogy azok a lányok, akik a mérkőzésén bekiabáltak az asztalokhoz, már mind hazamentek családjaikhoz. Mindenki hazament, s aki az utcán maradt, az is tartozott valakihez. Ahogy lassan haladt a kirakatok előtt, úgy tűnt számára, hogy valamiről ismét lekészt. Megnyerte a bajnokságot, de elvesztette az embereket. Nők és férfiak vándoroltak az éjszakába vezető utakon, kart karba öltve, összesimulva. Mindenki tartozott valahová, valakihez. De ő, a magyar bajnok kimaradt a kapcsolatokból. Az sem látszott rajt, hogy magyar bajnok. – „Mi látszik énrajtam?... Az erő csak nappal látszik. A félhomály elmosza az emberek között a fizikai, társadalmi és az összes különbségeket... Legalább lennék egy kicsit részeg... Innom kellett volna a banketton. Nem... Ott nem lehetett inni... Ha ott megiszom néhány pohár bort, akkor holnap már azt híresztelik Petrikék, hogy alkoholistává vágyok... Egyáltalán, mit lehet csinálni a versenyzők közelében... Semmit... Ártanak egymásnak. Soha nem szabadna nekik találkozni, csak a versenyeken, bírók és rendezők jelenlétében. A versenyeken orvos is van. A nagyobb sérüléseket azonnal bekötözi. De a banketteken nincs orvos... Elvérezik a bajnok, mire a pincérek orvosért szaladnak... A versenyzők bajt hoznak egymásra... Olyan indulatokat támasztanak, melyek lassan, de biztosan mérgeznek... De miért is kellene a versenyzőknek találkozni? Egy-

másból nem tudnak élni, tudást elvonni, hiszen egymás ellenére alakul, növekedik erejük. Szakmai eszmecserék...? Ugyan. Kémkedés. A bárgyú megszólal és elmond valamit. A többiek felhasználják, és mint saját találmányukat hirdetik... Milyen igaza volt a MASZK-nál a régi nagyoknak... A fehérdresszes, titokarcú óriásoknak, akik örökké hallgattak... Kár hogy disszidált Molnár... Most együtt harcolnánk a MASZK színeiben... És Sebestyén. Ha Sebestyén az országban lenne, most nem kellene itt egyedül vándorolnom... Hová megyek...? Miért? Mit akarok? Ki hiszi el, nekem, hogy magyar bajnok vagyok?... És ezen a címen lehet barátságot kérni, együttérzést zsarolni?... Az emberek számára a bajnok egy név, szobor, újságkivágás. Nem ember. A szobor nem szállhat le talapzatáról, ha egyszer oda olyan szívós munkával felmászott... De a bajnok, ha elérte célját, emberré válik... Olyan érzelgős vagyok, mint egy kalaposlány... Az lesz a legjobb, ha beülök valahová, és iszom valamit... A győztes egyedül marad... Mindenkinek van valakije. Anyja, felesége, szeretője. És apja. Nekem soha nem volt apám... Az apám, mire kibontakozhatott volna a hajók ködbevesző világából, felrobbant... A magyar hazáért robbant fel, így mondja anyám... Ha anyám és Brüll Ancsa minden levelét végigidegeskedem, hazautazom, megértem igazukat, ma Ganz Tibor lenne a magyar bajnok. Kegyetlen voltam hozzájuk, és bajnok lettem... Mit ér így az egész... Nem lehet hazarohanni, és azt mondani anyámnak, vagy valakinek, hogy: Győztem. Az ember győzelme csak akkor ér valamit, ha mögötte állnak azok, akikért győzött..." -

Megállt egy kávéház előtt. Az ajtók tárva voltak. Az üvegablakok mögött nők ültek és férfiak. Kávét szűröcsöltek és konyakot. Cigarettafüst szállt a mennyezet felé. Belépett. Leült az egyik gazdátlan márványasztal mellé, és kávét rendelt. A türkis-zöld márványasztalokhoz, dohányszínű ülőgarnitúrák tartoztak. A fal mellett diványok, másutt székek álltak. Kényelmes, andalító helynek látszott a kávéház. A szomszédos asztalnál nagyobb társaság szórakozott. Két férfi és négy lány. Zajosan társalogtak, s a lányok nevetése gurgulázva szállt a füst után. Káli rájuk pillantott. Az egyik férfi szigorúra igazította arcvonásait és feléje fordult. Nem bírta sokáig a szigorúságot. Hirtelen kirobbant belőle a röhögés, és átkiáltott hozzá:

- Csubi...

Káli Gyula zavartan a kávésosészéjére pillantott, majd újra a szomszédos asztalra. A férfinak vastag nyaka volt. Pontosan olyan vastag, mint a feje. Alacsonynak látszott. Integetett Kálinak:

- Ülj át hozzánk, Csubi! Van itt pia, rogyásig...

Káli saját mellére bökött, és kérdően nézett a pasasra.

- Persze, hogy te. Gyere át és berúgunk...

Káli Gyula furcsának találta a helyzetet, de azért átment hozzájuk. Bemutakozott, és leült az egyik székre.

- Ide gyere, a bolhásba... - invitálta a diványon dülöngélő lány.

A lányok az első pillanatban teljesen egyformának látszottak. Rövid barna haja volt mindegyiknek, termetük, alakjuk is hasonlított. Csinosak voltak és vidámak. Csak az arcuk különbözött és ékszereik. A diványon egyensúlyozó lány kék szemű volt, és szabályos arcú szépség. Medália függött a nyakában. A másik három lány arany ékszereket viselt. Káli legalábbis aranynak vélte a csillogó kacatokat. A lányok részekek voltak. Az asztalnál mindenki részeg volt, az alacsony, egybenyakú férfi, a kenderhajú sovány fiatalember, és a lányok is. Csak Káli Gyula volt józan és üres, mint egy lufballon.

- Konyakot igyál - biztatta a szabályos arcú lány, miután maga mellé cibálta.

Káli koccintott velük, és ivott. Az asztalra alig lehetett visszatenni a poharakat, annyira tele volt. Legalább harminc üres, és harminc tele kupa sorakozott az asztalon. Az egybenyakú előrehajolt és ránevetett:

- Van mindenünk látod... Melyik kell? - kérdezte, és fejével a lányok felé intett.

- Zavarba hoznak...

- Csak semmi zavar... Behabarni a piát... Mi vagy te?

- Asztaliteniszező...

- Az anyád... Szóval bajnok... Na hugyosok, mit hoztam nektek?
- A lányok viháncoltak a boldogságtól. A szabályos arcú megtapogatta Káli bicepszét, és elégedetten bólogatott:
 - Kemény...
 - Ne bántsd a bajnokot! – morrant fel hirtelen az egybenyakú, majd legyintett:
 - Különben, bánthatod, mit érdekel engem. Inni kellene... Habarjuk be ezt a kis piát, mert még fönt is van egy demizsonnal... Ide figyelj bajnok, lakást kaptam...
 - Ezt ünneplitek?
 - Ezt isszuk most. Ilyen modern lakást te még nem láttál, mint az enyém... Létszámfeletti, annyit mondhatok...
- Káli zavartan pillantott egyikről a másikra. A kenderhajú férfi a mellette ülő lány kezét fogta, s ujjaira a gyufásdoboz külső héját igyekezett ráhúzni.
 - Így-e... Így-e... – mondogatta, és kitartóan gyömöszölte a lány kezét.
 - Tényleg sportoló vagy? – kérdezte a szabályos arcú, és a diványon szorosan melléje csúszott.
 - Persze, hogy az vagyok – mondta Káli, és a konyaktól nekibátorodva megérintette a lány kezét.
 - Sikeres...?
 - Asztaliteniszben én vagyok most a magyar bajnok.
 - Ó... Hát ez nagyszerű... Szeretem a sikeres embereket... Nekem oly kevés sikerem van... De egyszer majd nekem is tapsol a közönség... Színésznő vagyok.
 - Tényleg? Mi a neved? – csodálkozott Káli.
 - Még nincs nevem... Mindenki ellenem dolgozik a színháznál. A nők olyan irigyek, borzasztó. Gyűlölnek, mert szép vagyok. Beadták a rendezőnek, hogy aki szép, az már eleve nem lehet tehetséges... Pedig érzem, hogy nagyon tehetséges vagyok. Egyszer még eljátszom Médeiát, a nagyszerű barbár nőt, aki megöli ellenségeit... Hatalmas sikerem lesz. Mindig arról álmodok, hogy a korinthuszi királylány tényleg meghal majd a színpadon. Általam. És tudod, ha éjjel felriadok, szinte érzem már, hogy Aietész büszke lánya vagyok... Nézd meg a szememet, milyen Médeia lennék?
 - Szép Médeia...
 - Most milyen színű a szemem?
 - Búzavirág színű...
 - És most?!
 - Zöld...
 - Így meg tudok változni... És a rendező vak... Úgy csinálnak, mintha nem lennék különleges képességekkel megáldva. Pedig én érzem, hogy eljön a nap, amikor Médeiát én játszom.
 - Káli meglepetten nézte a zöldszemű lány arcát, majd megszólalt:
 - És... Addig is, mit teszel annak érdekében, hogy jobb szerepeket adjanak?
 - Mit lehet tenni? Várom, hogy elhelyezzék a rendezőt...
 - És ha közben verseket mondanál, vagy tanulnál még valamit, nem javulna a helyzeted?
 - Aranyos... Látszik, hogy sportoló vagy. Nálatok mindenki kiharcolhat magának valamilyen szerepkört, de a színháznál nem. A színháznál úgy szokták kiosztani a szerepeket... Tudod, a rendező szobájában van egy divány. Mit gondolsz mi annak a neve?
 - Hát, divány...
 - Az, aranyos... Szereposztódivány... A rendező ott hőmérőzi a színésznők tehetségét...
 - Furcsa... És a férfi színészek hogyan kapnak szerepet?
 - Nem akarlak elrontani, aranyos.
 - És gondold, hogy így, minden erőfeszítés nélkül, egyszer csak mégis megkapod Médeia szerepét?
 - Megkapom, mert ez szent célom. Érzem, hogy meg kell kapnom, mert Aietész

vére folyik ereimben és gyűlölöm Kreónt, a lányát, és legfőképpen Iaszont, a hitszegőt – mondta a szép, szabályos arcú lány, s ahogy felindultan hadonászott, a medália ide-oda lengett a nyakán, mint valami munkáját végző Eötvös-inga.

Káli Gyula megszorította a lány kezét, és nagyon sajnálta. Nem értette pontosan az Aietész-ügyet, de azt érezte, hogy a lány az óhajokat, vágyakat, álmokat és az ábrándozást összetéveszti a céllal. – „A cél” – tűnődött – „eltökéltség... A szükségyszerűség felismerése. A cél tudása egyenlő a harccal. Kemény, álmokat zúzó élettel. A cél felismerése után törvények következnek. Megszeghetetlen, kegyetlen törvények. Törvények, és az ember erőfeszítése nélkül a cél még nem cél, csak ábránd, vagy óhaj... A cél követése magába foglal bizonyos erkölcsi konzekvenciákat is... A cél és az ábránd mennyire más... E kettőt életveszélyes összetévesztani... Milyen nagy itt a különbség. Nemzedékeket meghatározhat ez a különbség. Arcélt adhat, vagy elmoshat... Szegénykém Médeia szeretne lenni, de csak egy lány a sok ezer közül, akik mind álmodoznak...”

Az egybenyakú vezényelt:

– Érzelmeket lábhoz! Poharat fogj!

Kiürítettek a kupák sokaságából néhányat, és egymásra nevettek. Káli Gyula agya lassan zsibbadt a konyaktól. Már nem voltak gátlásai. Zavara elmúlt, szomorúsága is. Úgy érezte, hogy az egybenyakút, a bosszúra készülő részeg Médeiat, a kenderhajút, aki a gyufásdoboz tokját végre felerőltette partnere kezére, s a többi lányt is évek óta ismeri. Pontosabban, mintha már ismerte volna őket valaha, de akkor messzire kerültek tőle... A lányok arca és az egybenyakú lassan beköltözött emlékei közé.

– Hozatok pezsgőt – mondta Káli.

– És ezt ki issza meg? Piát nem hagyunk az asztalon... – mordult fel az egybenyakú.

– Engedjétek a bajnokot, hadd vegyen pezsgőt, ha akar – mondta a kenderhajú. – Majd felvisszük a lakásba.

Káli becsomagoltatott egy pezsgőt a pincérrel, és az oldalára tapadt Médeia ölébe rakta.

Teljesen berúgtak, mire a konyak elfogyott. Ordítózva haladtak az utcán. Megállította őket egy járőr, és elkérte igazolványaikat.

– Ne hülyéskedj már Csubi – mondta az egybenyakú a rendőrnek, de a rendőr nem tágitott. Sorban fellapozta az összes személyi igazolványokat, és megnézte a lakhelyet és a foglalkozásokat.

– Pont magának kell a rajcsúrt csinálni, újságíró létére – mondta a rendőr az egybenyakúnak.

– Ide figyelj Csubi... Én nem szeretek újságot írni... Tudod mit szeretek én, inni, cicázni, meg az irodalmi esteket... Nem érted?... A Móra Ferencet... Móra... mórázni... Figyelj ragozom.

A rendőr elröhögte magát, aztán hirtelen komolyra igazította az arcát:

– Nincs semmi probléma Gonda elvtárs... Csak, ha lehet csendesebben – mondta és tisztelgett.

Levegőtlenek voltak az utcák. Villamosra szálltak, majd trolibuszra. Az egybenyakú nehezen találta meg a házat, amelyikben állítólag lakást kapott. Végül felzörgetett néhány házimestert, s azok segítségével tájékozódott.

A lakás egy kopott bérház második emeletén, a garderob szekrényből nyílt. Az egybenyakú minisztériumi engedéllyel választatta le a társbérleti lakrészét, s így teljes jogú főbérleti „otthonná” változott. Az előszobát a garderob szekrényből alakították ki. A szekrényből két ajtó vezetett tovább. Egyiken át a szobába. másikon a mosdóba lehetett jutni. A lakásban több helyiség nem is akadt. Amikor beléptek a szobába, valamennyien megdöbbentek. A szoba hatalmas volt, és teljesen üres. Hoszsa hét-nyolc méternek látszott, szélessége pedig ötnek. Az egyik sarokban rádió állt, a szoba közepén pedig egy tizenöt literes demizson.

– Vájúhoz! – vezényelt az egybenyakú.

Valamennyien lehasaltak a demizson köré, a parkettra. A lányoknak felcsúszott a szoknyája, és előderengett guszthusos combjuk.

- Poharad van? – kérdezte a szabályos arcú.
- Semmim sincs, csak borom.

Az egyik lány kiment a fürdőszobába, s néhány pillanat múlva csíkos fogmosópohárral tért vissza.

- Ebből iszunk – mondta.
- Kimostad? – kérdezte az egybenyakú.
- Nem...

- Ki kell mosni – közölte, majd felállt, és a lányt kivonszolta a fürdőszobába, hogy közös erővel kimossák a fogmosópoharat.

Káli Gyula felemelte a demizsont, és beleivott. Mindenki követte a példáját. A bor kiloccsant a parkettra, és vörös foltokat hagyott. Ekkor vették észre, hogy vörösbort isznak.

A kenderhajú bekapcsolta a rádiót, és a keresőt Luxemburgra állította. Jó tánczene szólt. Lassan körültáncorogtak a szobában.

- Járjunk kán-kánt – javasolta az egyik aranyékszeres lány, és levegőbe lendítette a lábát. Seggre ült. Ülő helyzetben igyekezett a táncot folytatni, de kényelmetlennek találta. Így aztán hanyattfeküdt, és a mennyezet felé rúgdosott, mint egy tébolyult kanca. A pozitúrából eredően feltárultak szoknya alá rejtett titkai. Harisnya-tartója nyúlott mint a csúzli, fehérneműje pedig sárgán villogott. A kenderhajú férfi fuldoklott a röhögéstől:

- Láttatok már ilyen örült pityét... – ordította, majd melléje térdelt és igyekezett megfékezni.

A másik lány megkérte Kálit, hogy tartsa neki a demizsont, amíg iszik. Közösen ittak, aztán szambázva táncorogtak a falak között.

- Valamit szeretnék neked mondani – állt meg mellette a szabályos arcú lány, és várakozott.

- Ne mondd neki semmit – intette le a másik.
- Fontos... Utána majd neked is megmondom...

A lány beleegyezett és gyanútlanul kiengedte karmai közül a bajnokot.

- Gyere üljünk a sarokba – mondta a szabályos arcú, és magával vonszolta Kálit.

Olyanszerű volt az egész, mint egy majális. Részegen heverték a sarokban, mint valami mezőn és csókolóztak. Káli közben kétszer is felállt, és ivott a demizsonból.

- Megtehetnél nekem egy apró szívességet – mondta a szabályos arcú.
- Mit akarsz?
- Vegyél feleségül.
- Nem érek rá...
- Nősülni?
- Semmire.
- Ne szarj be, aranyos... Ez amolyan szívesség féle lenne a részedről.
- Szívességből vegyelek feleségül? Tudod mit, inkább...

- Ne disznólkodj, én komolyan gondolom. Most, hogy bajnok lettél, sokat segíthetnél rajtam. Ha egy bajnok felesége lennék, azonnal kapnék szerepeket. Fél év alatt fellendülhetnék... Ennyit igazán megtehetsz. Ez csak olyan formai dolog lenne. Elveszel, s ha nincs rá idő, még arra sem kérnék, hogy együtt lakjunk. Fél év múlva aztán elválnánk. De nem kellene mondani senkinek, hogy az egész csak fal volt. Na milyen ötlet?

- Nagyon jó.
- Akkor elveszel?
- Nem.

- Ezt a kis szívességet igazán megtehetnéd... Neked ingyenben lenne... Ha akarod írok majd anyuéknak, hogy vegyenek két gyűrűt, még az sem maradna rád... De a Tanácsra el kell jönnöd... Na mondd, egy óra... Ennyit kibírsz, nem...?

- Az ember sok mindent kibír...

– Ne nyögdécselj aranyos . . . Állati szép vagyok ám . . . Ha aztán akarnád, akár együtt is lakhatunk . . . Szép vagyok, bájos és . . .

- Mutasd.
- Mit mutassak?
- Mindegy, valamit mutass, ami szép rajtad.
- Az arcom nagyon szép. És a mellem . . .
- Akkor mutasd.

A szabályos arcú lány kigombolta a ruháját, és bemutatta Káli Gyulának a mellét. Nagyon szép melle volt, de sok gyönyörködésre nem maradt idő, mert a borívó lány rájuk tört:

– Micsoda piszok vagy Naca! Ezt akartad neki mondani? Azt hazudtad, hogy csak mondani akarsz neki valamit, aztán majd nekem is megmondod . . .

– Igen, így is van. A bajnok feleségül akar venni. Éppen erről beszélgettünk, s közben megemlítette, hogy gomboljam ki a ruhámat.

- Tudod mi vagy te . . . ? – tajtékzott a másik lány.
- Tudom – válaszolta a szabályos arcú. – Ami te. Csak én tehetséges vagyok.
- Azért statisztálsz, mi?
- Te meg a kórusban rohadsz.
- Tévedsz édesanyám . . . Én, én szívből énekelek . . . Bajnok – fordult hirtelen

Kálihoz – legalább tartsd a demizsont. Be akarok rúgni . . .

Káli felállt és megitta a lányt. A kenderhajú időközben már megfékezte a kánkán táncost, és éppen azon fáradozott, hogy kihámozza a ruháiból. Káliból kitört a röhögés, amikor rájuk pillantott. A kenderhajú, mindig a nők szerelvényeivel kínlódott. Hol rájuk akart húzni valamit, hol pedig fordítva. A negyedik lány méltóságteljesen, magárahagyottan keringett a szobában. Táncolt. Arca a mennyezetre meredt, s úgy viselkedett, mintha nagy mezőségen forgolódna, teljesen magányosan.

A szabályos arcú lány visszahúzkodta Kálit a sarokba:

– Látod aranyos, milyen irigy dögök a nők? Ezt a kis kóristalányt már az is bántja, ha megmutatom neked a mellemet. Hát mit mutasson neked egy úrinő? . . . Nem igaz?

- De igaz. Te úrinő vagy?
- Úrinő, vagyis modern hölgy . . . Én hölgy vagyok.
- Hölgyemény . . . Tündérkert.
- Mi?
- Tündérkutya.

Valaki eloltotta a villanyt. A magányosan táncoló lány nem zavartatta magát. A sötét szobában is tovább toporgott, és hol egyik, hol másik barátnőjének lépett a kezére.

A szabályos arcú magához ölelte Káli Gyulát.

- Elveszel? – kérdezte suttogva.
- Elvehetlek . . . De majd csak holnap . . .

A lány levetette a ruháját, és kombinés testével a fiúhoz simult. Káli kíváncsian tapogatta a lányt, és erős gerjedelmet érzett. Amikor azonban testhelyzetén változtatni igyekezett, hirtelen felfordult a gyomra. Visszazökkent a padlóra, mert úgy érezte, ha a lány fölé hajol, biztosan lehányja. Várt, és némán simogatta a lányt. Amikor gyomra megnyugodott, óvatosan feltérdelt. Újra rosszul lett. Hőség szállt a fejébe, és forró verejték gyöngyözött a halántékán. Felugrott és kirohant a fürdőszobába. Amikor a villanyt felgyújtotta, kiáltás hallatszott:

– Melyik ez az állat?!

Káli Gyula döbbenetben látta, hogy a fogmosópoharas lány, és az egybenyakú a fürdőkádban fekszenek. A fürdőkád nagyon kicsi volt, így a lábfejük a levegőben meredezett. Olyanok voltak, mint a döglött lovak, melyek szállítás közben keményre fagytak a teherautó platóján. A látványon megdöbben, de nem maradt ideje a csodálkozásra. Hirtelen a toaletthez ugrott, és belehányt.

- Gondolhattam volna! Te bontod meg a rendet – dühöngött az egybenyakú.
- Ne ugass, te is hánytál – mondta a lány a fürdőkádban.

Káli Gyula megmosta az arcát, aztán megállt a kád előtt:

– Szárazfürdő? Eresztek rátok egy kis vizet – mondta és megnyitotta a tust, ami erőtlenül permetezett a magasból.

– Bajnok! Takarodj, mert ha én kiszállok innen, biztos, hogy ledoblak a negyedik emeletről... – mondta az egybenyakú.

– Második... – jegyezte meg a lány.

– Akkor a másodikról – mondta, majd hirtelen felkiáltott: – Naca! Vidd innen ezt az állatot, mert megölöm.

Káli röhögött. A szabályos arcú megjelent az ajtóban, és elvonszolta. Ismét a sötét sarokban heverték, s Káli öntudatlanul matatott a lány testén.

Hajnalban felébredt. A szoba lassan forgott. Fekete foltokon csúsztak át, és szakadékok felett. Feje görcsösen fájt, erei keményre feszültek testében, mint a drót. Világosodott. Felült és fálnak támasztotta a hátát. – „Hol lehetek? ... Mi van itt? ... Cella? ... Fogolytábor? ...”

Testek heverték mindenütt. Férfiak és nők. Középen, szétvetett lábbal és karral egy férfi feküdt. Hullaszzerű volt, teljesen mozdulatlan. Mint a letaposott varangyosbékák az utakon. A feje mellett üres pezsgősüveg állt... Odább, hiányos öltözkű nők szuszogtak. Némelyik feltárulkozva, fehérnemű nélkül... Mellette egy kombinés nő feküdt. Testének szép vonalai lassan mozogtak. Lélegzett. Kinyújtotta a kezét és megsimogatta. A kábító fejjörcsökön át is vágyat érzett a lány után. Mozdulni nem tudott. Csak nézett maga elé, és a görcsök másodpercnyi szüneteire várt. – „Ez a lány itt... Az esti lány... Szép lány...” – motoztak agyában a mondatok. A lányra bámult bamba tehetetlenséggel, és azon tűnődött, hogy szeretkeztek az esti órákban, vagy csak készülődtek rá? A szoba ismerősnek tűnt, s a földön heverő lányok is. – „Miért ülök én itt a földön?... Nincs szék ebben a házban?... Haza kellene menni... Mi lesz, ha felébrednek ezek?... A fejem leszakad... Megmérgezték... Mérget kevertek az italomba... Belehalok... Mi fáj az ember fejében?... És mi ez a sötétség, ami olyan korongszerűen száll?... Felszállni, hazamenni... Hol lakom?” – Gondolkodott és várt. A fekete korongok egymást érték a levegőben. Szenvedett. Lehunyta a szemét. Hirtelen úgy érezte, hogy szilveszter van, vagy újév, s a jégen rohannak. Talán fakutyákkal, vagy hótalpakon... Hajlott a jég... Homlokát hideg verejték lepte.

Felébredt a kombinés lány. Percekig bámulta Kálit, aztán kiment a fürdőszobába, és megvizesített egy zsebkendőt. Letérdelt a fal mellé, és óvatosan megtörölgette a fiú arcát.

– Szegénykém – suttogetta.

Káli magához tért. Mozgó ködfalakon túl sejtette a lányt. Az pedig a hűvös, vi-zes zsebkendővel tovább ápolta.

– Szegény fiú – mondta, aztán odahajolt hozzá és megcsókolta a homlokát.

A lány felöltözött, és kitartha az ablakot. Hűvös hajnali levegő áradt a szobába. Káli mély lélegzeteket vett, s izmaiba fokozatosan visszatért a szükséges erő. Megmozdult, felállt. A szabályos arcú lány ekkor már a fürdőszobában mosakodott. Csakhamar üdére locsolt arccal tért vissza. Haját és ruháját is rendbeszedte.

– Te – fordult Kálihoz –, én úgy utálom az ilyen életmódot... Lesül a pofám-ról a bőr... Nálunk Vas megyében, hajnalban kelnek az emberek... Mindenki do-loghoz lát... Kimennek a földekre... A tagutak felett nyers erdei levegő nyugszik, rétegesen. Abba gyalogolnak bele a parasztok. Attól olyan szépek és kemény ar-cúak... Nagy akácerdők vannak a közelben... Amikor virágozik az akác, messze kilométerekre érezni. Reggel szép, amikor még minden harmatos... Utálom maga-mat... Minek iszik az ilyen tébolyult tyúk?

– Nem szabadna inni – nyögte Káli a lány felé.

– Megöl bennünket az ital. Olyanok leszünk, mint az állatok. Pedig mind nagyon rendesek vagyunk. Ezek a hülye csajok is rendesek. Ismerem őket régóta. De viny-nyognak itt a flaszteron.

– Nem szabadna inni – nyögött fel újra Káli.

– Mérgez... Dolgozni kellene és a mezőket járni. Az ital megöl bennünket. Úgy tropára megy az ember, hogy észre sem veszi. Gyere, menjünk innen...

A lány kinyitotta a lakás ajtaját. Kálit maga elé engedte, aztán a kulcsot újra megforgatta a zárban, majd a levélnyíláson át bedobta az előszobába.

A kapu már nyitva volt. A lány megállt a járdán és megszólalt:

– Szegénykém, kikészültél... Megcsókolhatlak?

– Nekem mindegy – nyögte Káli, és hagyta, hogy a lány megcsókolja az arcát.

Kézenfogva ballagtak a hajnali utcákon. A villamosok már tele voltak emberrel. A gyárakba vonuló sovány sokaság csörömpölve röpült a sárga kocsikon. Alacsonyan szárnyaltak, közvetlenül a házak tövében, aztán bezuhantak a gyárak torkába.

– Ígérd meg, hogy nem iszol többet – mondta a lány Kálinak, és megsimogatta az arcát.

Nem szoktam inni.

– Az ital megöl téged, szegénykém...

– Tudom, hogy megöl, de tegnap este nagyon egyedül voltam. Teljesen egyedül... És úgy kellett volna valaki, vagy valami... Bármilyen...

– Szépen kell élni...

– Aki sokat dolgozik, egyedül marad.

– Akkor is szépen kell élni... Aki nem piszkoskodik a többiekkel, az nem maradhat egyedül.

– Azt hiszed, hogy én piszkoskodtam?

– Nem tudom mit csináltál, szegénykém... Mondd, hazatalálsz innen?

Káli az utca szürke házsorára pillantott, aztán bólintott:

– Haza... Itthagysz?

– Itthagynálak... A szomszédos utcában van a lakásom. Szervusz, szegénykém – mondta a lány, és megcsókolta a száját, Káli magához ölelte, aztán hirtelen elengedte. A szabályos arcú lány hátrálva távolodott.

– Ígérd meg, hogy nem iszol többet – mondta, aztán megfordult, és elment a jobbkezre nyíló utca felé.

Káli Gyula fáradtan bandukolt tovább. A nap vörös csóvái már a háztetőkön lobogtak. A fény a síneken rohant. Felszállt egy trolibuszra, mely csaknem hazáig vitte.

Gergitsné a járdát öntözte, amikor megérkezett.

– Távirata jött az este – mondta a házmesterné, és letette a kannát. – Sokáig cseنگetett magánál a póstás, aztán nálunk hagyta.

– Köszönöm, Gergitsné – mondta Káli Gyula, majd a házmesterlakás ajtajában átvette a félvnyi borítékot.

Disztávirat volt.

Álmos, tétova léptekkel felmászott az emeletre, és magára zárta lakása ajtaját. Bezuhanat az egyik fotelbe, és felbontotta a táviratot. A szöveg rövid volt: – „OESZINTE OEROEMMEL GRATULALOK A BAJNOKSAAG MEGNYEREESEEHEZ EES TOVAABBI SIKEREKET KIVAANOK STOP FOGADJA BARAATI KEEZSORITAASOMAT STOP KOVAACS JAANOS IGAZGATO STOP”

Sokáig bámulta a szöveget, aztán rekedten megszólalt:

– Hogyan kell élni?...

*

Kábultan ébredt. Hunyorogva körülnézett, s a szikrázó délelőtti fény azonnal letaglózta. Fejébe visszaállt a görcs, és az sem használt, ha szemét lecsukta, alvást erőltetett. Retináján vörös és mélyzöld körök támadtak, melyeket látni, és repülni vélt. Amikor a vörös és zöld körök összeütköztek, mindig megszólalt egy gong, s zen-

gése lassan enyhülve kitarzott a körök legközelebbi karamboljáig. A gong éles fájdalommal okozott a fejben, idegszálakat tépett szét, és szénné égette a gondolatkeltő sejteket.

Feladta a harcot. Lassan befogadta a fényt, és vele a szobát, az ismerősnek tűnő tárgyakat, egy pókot, mely éppen a mennyezetről ereszkedett a mélybe. A pók gyanúsaknak találta a nagy fényességet, így kétszer is visszamászott a mennyezetre, de a kalandról végül mégsem mondott le. Kétméteres láthatatlan zsinóron lengett, és merész szaltómortáléval átdobta magát Mérey Géza könyvespolcára. Végigrohant a matematikai logika, és a formális logika vaskos, német nyelvű kötetein, majd Thomas Mann életművén átevickélve bemászott a könyvespolc és a fal közé – „A pók élete tehát megoldódott, csak az én életem nem” – gondolta, és reménykedve várta a pók visszatérését. A pók nem tért vissza. Megkezdte kiérdemelt pihenését.

Kimászott az ágyból, és bevett egy fájdalomcsillapítót. A víz rossz ízű volt, lehangoló. Beállt a tus alá, megnyitotta a csapot. Remegtek izmai, majd fokozatosan életrekeltek. Tarkójára öt percig csurgatta a vizet, így fejfájása is enyhült.

A borotválkozás rosszul ment. Négy helyen belevágott a bőrébe, s a vére csikokban szivárgott a nyakára. Döbbenet nézte magát a tükörben. Felkiáltott:

Uraim! Nézzék meg ezt az arcot... Bemutatom önöknek az új magyar bajnokot... Igen, az arc Káli Gyulához tartozik... Nem, semmi tévedés sincs a dologban... Garantáltan keserű arc... E bárgyú honfi a győztes... Az önök bajnoka. Ezt sikerült maguknak kiizzadni... Szégyen...

Szavai visszhangtalanul belevesztek a fürdőszoba zugocskáiba. A magány ásitott rá minden sarokból, minden néma csödből, szappanból, a szivacsok megsárgult testéből, és a tükörből is. Timsót maszatolt az arcára, aztán újra beállt a tus alá. A hideg víz ismét magához térítette. Megtörölközött, majd sietve felöltözött. Bement a szobába, és leült a nyitott ablakkal szemben. A por kintől és bentől sebesen áramlott a fényben. A fénykévekben jól látszottak a parányi testek, a csillámló porszemek, melyek a városi ember agyára rakódnak elkerülhetetlenül.

– „Győztem, és egyedül vagyok. Nincs egy ember, aki ide jönne és megszorítaná a kezemet. Senki sem örül a bajnokságomnak. Az a tintaszagú lány miért nem ír nekem levelet? Azt ígérte, hogy megírja Sebestyén címét... vagy Ancsa... A tintaszagú lány és Ancsa. Mindketten. Egy közös levelet kellene nekik írni. Nem írnak. Ancsa soha többet nem ír nekem levelet. Sebestyén Anikó még írhat... És az is lehet, hogy felkerül Pestre... Ancsa Mohácson marad...” – mormolta maga elé, s lehelete tornádókat kavart a békésen szállongó porban.

Felállt és átment a diákszobába. A poros asztalon még ott heverték Ancsa és édesanyja által írott, felbontatlan levelek. Ancsa leveleiből kiemelt egyet és felnyitotta.

„Aranyos Gyula...” – olvasta a szöveget. „Az én szomorúságom egyre mélyebb. Teljesen egyedül maradtam. Nincs aki megöleljen, vagy rámordítson a csónakban, ha rossz helyre ülök. Nem is ülök azóta csónakba. Ölelések nélkül megöregszem. Te nem tudod elképzelni, milyen iszonyú magányos lány lettem. Eszter úgy viselkedik irántam, mintha valami nagy hibát követtem volna el. Azt mondja, bárgyú vagyok, és biztosan nem szerettem elég nagyon. Kérdeztem is tőle, hogyan gondolja ezt? De erre pofonütött. Már vernek is, amióta nem vagy velem. De a legrosszabb a testem magányossága. Nagyon megszoktam, hogy szeretsz. Hogyan lehet szeretet nélkül élni? Én belehalok ebbe. Nagyon kérlek, aranyos Gyula, azonnal gyere haza! Nem bírom egyedül! Valami gyors járművel gyere, mert megőrülök nélküled! Ha akarod, elmegyek veled Pestre. Bárhová, csak érezzetek. Elhagyottan meghalok.

Sokszor csókol szerelmesed: Ancsa

Mohács, 1956. október 5.”

Káli némán letette a levelet a poros asztalra, és ujjain számlálni kezdte a hónapokat: „Szeptember, október, november, december, január, február, március, április, május...”

– Kilenc hónap – mondta hangosan.

Az asztalra tenyerelt. Szinte érezte a levelek mellett a por kilenc, mindent elfedő rétegét. A szobában a doh karakterisztikus szaga mellett tűnékeny illatot is érzett. Szerette volna azt hinni, hogy az illat leginkább a tintára és a mandulára emlékeztet, de amikor többszörösen beleszaglászott a levegőbe, lemondott erről a feltevésről. Kinyitotta a szekrényt. A felső polcon összelapított Niveás doboz hevert.

Megszólalt a csengő.

Belökte a szekrény ajtaját, és kiment az előszobába. Az ablakon át a lépcsőházba kémlelt. Duha kapitány állt az ajtó előtt. Káli döbbsen a kulcs után nyúlt, és feltárta az ajtót.

– Szervusz, Öcsém. Gratulálok... – mondta Duha kapitány, és egyenruhás, erős testével benyomult a lakásba.

– Vendel bácsi, nem jutok szóhoz – hebegett Káli.

– Gratulálok, fiú... Megvettem az újságot. Nagy meglepetés. Címzetükkel szedték a nevedet, és bent van a fényképed is – mondta, és egy újságot tett az asztalra, majd leült.

Káli Gyula felemelte az újságot. A sportrovat négyhasábos címmel kezdődött: „Káli Gyula az új magyar bajnok”. Alcímben pedig: „Kivételes tehetség”, „Magasszintű technikai tudás”... A fénykép valószínűleg a mérkőzés után készült, mert fáradtnak, kimerültnek látszott az arca.

– Magyar bajnok lett az én öcsém! Ez már valami! Úgy látszik, mégsem hiába-
valóságokkal töltöttem itt az időt... Szegény anyád, na de erről majd később. Nem is csodálkozol, hogy betoppantam?

– Szóhoz sem tudok jutni.

– Újra hajóra kerültem, öcsém... Rendkívüli időket élünk. Ilyenkor előveszik a régi fiúkat, akikben bizni lehet... Vontatóhajóval járom a Dunát... Köveket szállítunk Apostag alá... Mederrendezés. Nagyon szétterült a mi folyónk, s ha erős a tél, még a sodorvonal is lefagy fenéig... Ha kilép a medréből, előntheti a fél Alföldet... Amikor megláttam az újságot, azonnal partraszálltam. De csak jöttem, és már megyek is. Ki itt a házigazda, öcsém?

– Én...

– Mi a kánya? És hová lett az igazi házigazda?

– Disszidált. A Tanács nekem utalta ki a lakást, mivel én már itt laktam. A zongorát elvitték Méreyék rokonai, de egyébként mindent rámhagytak.

– Ezt is kevesen mondhatják el... Nagyon szép lakás...

– Méreyék rendes emberek voltak, és szerettek engem. Most Canadában vannak, magas beosztást kapott az ember. Mérnök, érthető...

– Csupa jó hír... Na, édesanyád biztosan felkerekedik és meglátogat. Rád nem várhat, elkerülöd a szülői házat...

– Mi újság otthon, Vendel bácsi?

– Nem érsz rá, öcsém?... Mert ha ráérnél, azt mondanám, tarts velem. Útközben beszélgethetnénk.

– A bajnokság idejére szabadságot kértem – mondta Káli Gyula.

Duha Vendel felállt és sürgetően intett:

– Na, öcsém, akkor hagyjuk magunk mögött a várost.

A kormányos, a fedélzetmester és a matrózok köszöntötték Káli Gyulát, aztán egyedül hagyták a kapitánnyal. A vontatóhajó árbocán négyszög alakú kék zászló lenggett. Megkerülték Csepel szigetét, aztán Rácalmás után alaposan nekilendültek. Völgy-
menetben könnyedén úszott a „vonta”.

A kormányállás szomszédságában, vászontetőt feszítettett ki Duha kapitány a nyári időszakra. Az árnyékot adó fakult vászonfedél alatt kis asztal állt, és néhány támlás, összecukható szék. Duha Vendel és Káli Gyula az árnyéksziget enyhületében ültek, s lassan, szemlélődve eszegettek. Az asztal közepén pöttyös zománcostál színesedett, a tálban pedig vöröshagymás, borsos ruszli. Barna rozskenyérrel ették a hordóshalat,

és jegelt Szalonsőrt kortyoltak a falatokra. Káli Gyula nagyon jól érezte magát. Hazai ízeket érzett, s hazai illatokat. A sör megnyugtatta idegeit, és rendbetette meggyötört gyomrát. Iszogatás közben Duha kapitány kopaszon csillogó fejére bámult, majd a zölden pihegő tájat vette szemügyre, a falukba vezető nyárfasorokat, párába, vibrálásba vesző, tisztára meszelt templomtornyokat. A nyár nagyon készülődött. Káli bekattintotta bicskáját, aztán újra Duha kapitányhoz fordult:

– Brüllék...?
– Leírtak, fiam... Menyus régi üzletember...
– És Ancsa?
– Férjhez adták egy vízügyi mérnökhöz. Szekcsőnél is készülnek már a szabályozási tervek...
– Ilyen hirtelen?
– Mire kellett volna nekik várakozni?
– Nem tudom... De ez mégiscsak furcsa...
– Nem furcsa ez, öcsém. Ez a rend.
– De Ancsa, ilyen egyszerűen, csak férjhez megy? Ezt nem gondoltam volna róla... Mindegy... Találhatok még ilyen lányt...
Duha Vendel szemrehányóan rápillantott:
– Nem találhatsz, fiam... Olyant, mint az Ancsa, soha az életben nem találsz többet. Feláldoztat.
– Na, de...
– Igen, de azok mind mások lesznek. Ilyen emberek már nem élnek Magyarországon, mint Brüllék. Talán még néhány család Baján, Szabadkán, Újvidéken... De, ami Mohácson kialakult neked, ilyen nem lesz több.

– Haragszanak rám?
– Nem, öcsém... Szeretnek, mint egy régi képet, de az élet megy tovább. Brüllék egészséges emberek...

Káli Gyula elmélázva bámulta az árterület üde füzeseit. Madarak szálltak a fák felett, majd a vízre ereszkedtek. Két érzés küzdött a lelkében: szomorúság Ancsa miatt, és rémület a parton várakozó magánytól. Egy-egy pillanatra megidézte Sörös-lő szép testét, majd a Naca nevű lány szabályos arcát, de nem segítettek a magány-érzésén. Titokzatos, furcsa lányok után vágyakozott, akik hajlandóak lennének minden feltétel és ellenszolgáltatás nélkül szeretni, s akikben lenne valami megfoghatatlan, fényszerű.

Duha Vendelre pillantott:

– Ha parancsot kellene adni egy életveszélyes manőverre, melyről tudná, hogy az emberei ott veszhetnek... Vendel bácsi parancsot adna?

– Ha az ország, a hajózás, vagy a többség érdeke, biztonsága úgy kívánná, akkor parancsot adnék – mondta a kapitány eltűnődve.

– Saját magának is?

– Igen.

– Én is parancsot adtam magamnak.

Duha Vendel elmosolyodott:

– Erős férfi vagy, fiam, de az élet nagy vesztesei az erős emberek... Akik el tudnak szakadni a Brüll Ancsától, és mindenkitől. Az emberek később csak érzélgős részletekre emlékeznek. A tettek nem. És tudod, fiam... Az ország olyan megfoghatatlan, és a világ... Valóságosan csak a kis közösségek léteznek. Azok összessége a világ. De az emberi boldogságot soha nem általánosságban árulják, utcán át, hanem ezekben a kis közösségekben... Mint Brüll Menyhért kocsmája, a Duna, a sziget, selyemgyár. Anyád... Nyári esték, amikor összejön a család. Sört isznak az emberek. Az asszonyok gyereket szülnek... Aztán újra szeretkeznek a férjükkal, és múlnak a nyarak... Egyik hűvösebb, másik forróbb. Néha jön az árvíz, és újjá kell építeni a házakat. És az emberek azt mondják: „Micsoda nyarunk van...?” Ez a néhány szó, a boldogság... Amikor két ember összetalálkozik Menyus kocsmájában,

és lekönyököl a bádogra. Izzadnak, és a nyitott ajtón át lepillantanak a Dunára. Ez, öcsém, olyan magas életszint, és akkora nemesség kell hozzá, hogy legtöbbször észre sem veszik, hogy boldogok. Csak akkor döbbennek rá, ha elvesztették.

– Én elvesztettem?

– El, öcsém.

– Ha most megváltoznék... Akkor...

– Visszafelé nem lehet megváltozni... Akiket majd holnap megismersz, azokkal lehetsz emberibb... De utak, fiam, a múltba nem vezetnek...

– „Akiket holnap megismerek” – tűnődött Káli Gyula – „Kiket ismerek én meg holnap? ... Ha egyszer Duha kapitány azt mondja, hogy több olyan család nem él Magyarországon, mint Brüllék, akkor kiket ismerhetek meg? ... Teljesen magamra maradok ... Ma, győzelmem másnapján ... Bajnok vagyok, és mindhiába ...” – Duha kapitányhoz fordult:

– Sokat dolgoztam, és az idő igazolt engem. Sikeres vagyok, a legsikeresebb a saját területemen, és mégis minden olyanná vált, mintha anarchia lenne körülöttem ... Nem értem az életet ...

– Öcsém, egyet ne felejts el: Ha a siker elveszti közegét, az emberi közösséget, nem ér semmit ... Viszonyítani sem lehet, értékelni sem ... Az életben éppen ez a művészet: megtartani a családot, jóbarátokat, és közben sikerre vinni a terveket. Van, aki a családot veszti el, van, aki a terveket. Sok szerencsétlen ember él a földön.

A vonta elérte Apostag magasságát. A kormányos háromszor egymás után megszólaltatta a kürtöt, aztán lassan fordulni kezdett. A partközelsben úszó hajódaru horgonyzott a vízen. A vontató föléje ment, sorban leakasztotta az uszályokat, melyek aztán horgonyt vetettek és drótkötélen ereszkedtek a daru nyújtózkodó gémje alá. A motoros hajó is lehorgonyzott. A matrózok horgokat vettek elő, és az árnyékos oldalon behajították a csalikát. A daru gémje is megmozdult. Hatalmas markolót eresztett az uszályba. Emberek etették a vaskosarat. A daru nekilendült terhével, és a vízügyi térképeken kijelölt gátak egyikét építeni kezdte. A kórákó munkások égtek az uszály szikrázó poklában. Hatalmas köveket igazítottak a markoló vastorkába, s izmaik feszülése messzire látszott.

– Rohadt meló ez – mondta Káli, amikor Duha kapitány visszatért a vászon-tető alá.

– Nehéz munka, öcsém, de jól keresnek. Megkeresik ezek a háromezret. És szép életük van. Itt laknak a tanyahajón. Sok süthetel esznek, iszogatnak. Néha bemennek a falvakba menyecskezni ...

– Úgy dolgoznak, mint a rabszolgák ...

– Az igazi munka, öcsém, mindig nehéz ... De ezek az emberek jól érzik magukat itt. Ha elmegy a vonta, majd elfekszenek a ladikokban, a darushajó árnyékában. Néhányan énekelnek ... Jó hangjuk van ... Hanem itt ez az újság, elolvastad, mit írnak a bajnokságról?

Káli némán átvette az újságot, és kíváncsian beleolvasott a cikkbe: „Nem szabad megelégednünk a bajnokság eredményeivel. Ideje lenne az Asztalitenisz Szövetség vezető szakembereivel, a versenyzőkkel és az edzőkkel összeülni egy országos tanácskozásra. A magyar technika, és versenystílus már ezekben a pillanatokban is elavultnak látszik. Mi lesz két év múlva? Az egyesületekben azon vitatkoznak egyesek, hogy erkölcsileg megengedhető-e a szivacsos ütő használata? Mintha ez lenne itt a kérdés. Tény, hogy a szivacs rakétasebességre gyorsítja a labdákat, és megváltoztatja a játék teljes képét. Mit teszünk mi? Semmit. Féltékenyen nézzük Tanaka, Ogimura labdaművészetét. Jönnek az ázsiaiak, és mi tétlenkedünk. Nemcsak játékstílusunk, hanem az asztalitenisz berkeiben uralkodó sportszellemünk is elavult ...” Káli Gyula elképedt. Újra elolvasta a cikket, és felsóhajtott.

– Na, mit szólsz hozzá? – kérdezte Duha kapitány.

– Döbbenetes ... Alig hogy kialakítottam a magam stílusát, máris kiderül róla, hogy elavult. Ezt készakarva csinálják.

- Lehetséges... De az a Tanaka világbajnok, ugye?
- Igen, tavaly Utrechtben győzött.
- Akkor azért mégis lehet ebben a dologban valami... Tudod, fiam, az élet minden területén az a helyzet, hogy a kitüntető okleveleken még meg sem szárad a tinta, s az eredmény, amiért adják, már elavul. Nagyon kell manapság küzdeni...
- De amikor az ember mindent feltesz egyetlen lapra...
- Győztél, öcsém, de ez kevés... Van ugye az Európa-bajnokság, és a világbajnokság... Meddig akar az ember eljutni, ez a kérdés? Azt írják az újságok, hogy ezek az ázsiaiak ütnek... Nem tudom, mit jelent ez pontosan, de hangzásában elég kegyetlen, kíméletlen játéknak látszik.
- Ütnek?
- Igen, azt írják, hogy mindent megütnek, és majd jönnek a kínaiak is...
- Mindent nem lehet megütni.
- Vagy nem lehet, vagy nem tudod, hogyan lehet. Ez a Tanaka alighanem érti a módját...

Káli Gyula leforrázottan üldögélt a kopott, napszitta féltető alatt. Különösnek találta, hogy Ganz Tiboron túl is jelentkezhettek még valami, nagyobb, veszélyesebb. Leginkább persze az bántotta, hogy mindaz, amit az elmúlt év harcaiban kialakított, nem új, a világ más táján már elavultnak látszik. – „Miről kell lemondanom ismét... Mit akarnak a japánok?... Ogimura mester?... Most a tintaillatú lányt akarják, aki majd Pestre kerül, és szeretne engem... Velem lenne, és vizes borogatást tenne a homlokomra, mint Naca, a részeg Médeia... Most a tintaillatú lányt akarja az élet elvenni tőlem, és anyámat is végleg... Apámat már magával vitte valamelyik égi vándor... Mindenki elmegy... Nem baj... A tintaillatú kislány nem szeret engem... Ha szeretne, írja... És az anyja szellemtelen... Eszter... Eszter nagyszerű humora... Az anyós, az igen... De a töltöttkáposztás asszony-ság...?”

- Mit kell tennem, Vendel bácsi?
- Tovább menni, öcsém... Mindig csak előre. Mondtam már: Utak a múltba nem vezetnek, csak a jövőbe... Mindebben egyszer már döntöttél, nem?
- Igen, Vendel bácsi, döntöttem.
- Kérsz sört?
- Jól esne, nagyon meleg van... És az az igazság, hogy az este egy kicsit megbetegedett a gyomrom.
- Látszik az arcodon, öcsém... Amikor fiatalember voltam, bizony sok fekete napra ébredtem én is.

Káli Gyula felhajtott egy pohár gyöngyöző, nyugtatóan hideg sört. A partokra bámult. A füzeseken túl kukoricaföldek nyújtóztak a messzeségbe. – „Igen, igaza van a kapitánynak” – gondolta – „Utak nem vezetnek a múltba. Előre kell menni. Határozottan és töretlenül. A múlt sajog, de a jövő még tele van ígérettel. Meg kell tanulni az új ütések, és embernek maradni közben. Embernek maradni, de mindent megtanulni, amit a japán varázsló tudhat, s ha lehet még annál is többet... Mindent meg kell tanulni, és ütni teljes erőből.” –

Enyhe briz szaladt végig a Dunán. A szél tanácstalanul forgott, jobbról is, balról is megfeszítette a horgonyláncokat, aztán beállt a Kárpát-medencében uralkodó megszokott szélirány, az északnyugati. A láncok nyikorogtak a kötéseknél, a ladikok alatt tocsogtak a hullámok. A szél meghozta a jászokat. A matrózok horgászsinóirjai egymás után megfeszültek, s néhány pillanat múlva már szép, ónszínű keszegek vergődtek a fedélzeten.

- Sült hal lesz vacsorára – mondta Duha Vendel.

A hajósok vízzel telt vödörbe dobálták a kifogott jászokat. A fedélzetmester hálót borított a vödörre. Káli Gyula szóltanul bámulta a hullámozó Dunát.

Gépvilág

*Fényes műanyag
fénylik a kirakat
művi napfényében:
hószín agarak
szoronganak
ugrásra készen
neon-egek alatt
művirág közt, műréten.*

*Egy gombnyomás: kihúny,
egy gombnyomás: kigyúl
e mű-világ.
Egy gombnyomás: a gyár
ruhát, házat csinál
és enni ad.*

*Kell is, mert egyre több
az ember, mint a foka; –
de föld alatt és föld fölött
mind titkosabb körökbe léphet:
ura, irányítója
a létnek.*

*Akkor mi hát
művészetében
a szorongás, a megtutás?!
Mig szolga volt, saját
képére képzett
istent a mélyben és fenn
az égben;
miért, hogy éppen
most lett
álma, alkotása árnyék,
sziluett?!*

*Láttam
a múzeumban
sok új műremeket:
árva magányban,
megváltásra várva
dermedten álltak.
Örnek?*

Rémálmok másai.
Börtönbe zárták,
vagy a semmibe tárták
őket
az ablak-vázak
 kozmikus árnyú rácsai.

Epigrammák

EGRY JÓZSEF BADACSONYI HÁZARA

Vak mélységből tört ki magányos lelke lobogva:
otthona, szárnyatadó műhelye lett ez a táj.
Művei azt mondják: a világ szörny-lakta sötétjét
emberi szépséggé bontja-teremti a fény.

EGY SIKERTELEN MŰVÉSZ NEVÉBEN

Ne rongyaim nézd! Életem
eltuseráltam. Rossz kovács
sorsom volt. Nem vágy, szorgalom:
önhittség forrt bennem kevés.

Anch'io sono: nem sokat
tettem; ügyet is másikat
védtem; de nem gerjeszt süket
fajdként nagymenő áhitat.

DÖRMÖGŐ VÉNEKNEK

Úgy gyönyörködj a fiatalokban,
mint akik téged folytatnak majd.
De ne a magad vágyait, emlékeit álmodd
újra bennük: ne kényeztesd, ne ünnepeld, ne szidd,
inkább szeresd s érdemük szerint becsüld meg őket.
Légy okos ellenállás, jó gát, tiszta meder,
hogy növekedjenek, mint súly alatt a pálma,
hogy önerejükkel törhessenek utat maguknak,
s ne nyelje el őket lápok iszapja, sivatag homok.

Mellékutca

A házak is összeomolnak. Eső, szél, ember s a mindennél
mállasztóbb idő mellettük s bennük sem halad el
tétlenül, nyomtalan.
Mint a végtelen tenger hullámverése,

*az élet a kopott mellékutcácskákon is
átcsobog, átsöpör, s elsimul mint a hab
a szomjas fővényen; nyomában
partra sodort roncsalék marad csupán.*

*A házakat is lebontják majd. De amíg állnak,
mindújra kitárják ablakaikat s a bentlakók
– persze csak ott, ahol erre még mód van –
váltakozva néhány szót az
éppen arrafelé sétáló ismerősökkel.
Nem csak friss levegő, több fény s esetleg
forró vagy langyosuló napsugár,
de beáramlik valami a hírekből is az ablakon át.*

*Mert jó tudni, mi történik a világban,
nemcsak ujságból, rádióból, TV-ből,
s nemcsak a messzeség, de a szomszédság dolgairól is,
hiszen az ember együtt él embertársaival,
hiszen az ember együttél embertársaival,
s nincs jobb, serkentőbb, üdítőbb, izgalmasabb,
tehát szükségesebb
egy jó kis pletykálkodásnál.*

TÓTH ENDRE

Arra születtem

*Arra születtem,
hogy feloldódjak a szeretetben,
s úgy mozogjak a tömegben,
mint természetes közegben,
s együtt haladjak a sorban,
akikkel tejttestvér voltam,
s akiknek fájdalmát, örömét
nálam jobban senkisem ismerte.*

*De én emberen túli erőkkél
s a magam démonaival viaskodtam.
Szemeim befelé figyeltek,
nyüögöztek állati félelmek,
s akár a hal, partra vetetten
„forogtam keserű levemben”.*

*Engedjétek, hogy újra szabadon
lássak s mondjam el, ahogy akarom –
s a magam bánata helyett
végre már hadd énekeljek
a mások örömeiről.*

Theobaldus útja

*Igazság! Ezt irom szívetekre! –
kiáltottam a város piacán,
a magasba fellökve karjaim,
s a bolydult nép, a pénzváltók, hajcsárok,
a torzsarágó, sárdagasztó had,
a gödrök mélyéből felbukkanók,
a piperéző, cifra úrtiak,
immár egyszerre esküdtek velem,
megrendült hangon és kart karba öltve,
hogy így lesz, így lesz, e falak között,
a csóvát gyújtó szörnyű lázadás,
mint halk patak, békére szelidül,
az Igazság szent pálcája alatt.*

*Ó, Theobaldus! – rebegették búcsúzóul,
csókkal illetve szerzetes köntösöm,
köszönjük néked, hogy hívásunk követve,
magányod áldott, árnyas fája alól,
ajkadon elhoztad ezt a szót,
mely a nyugalom sátraként terül majd
városunkra, mint a selymes ég.*

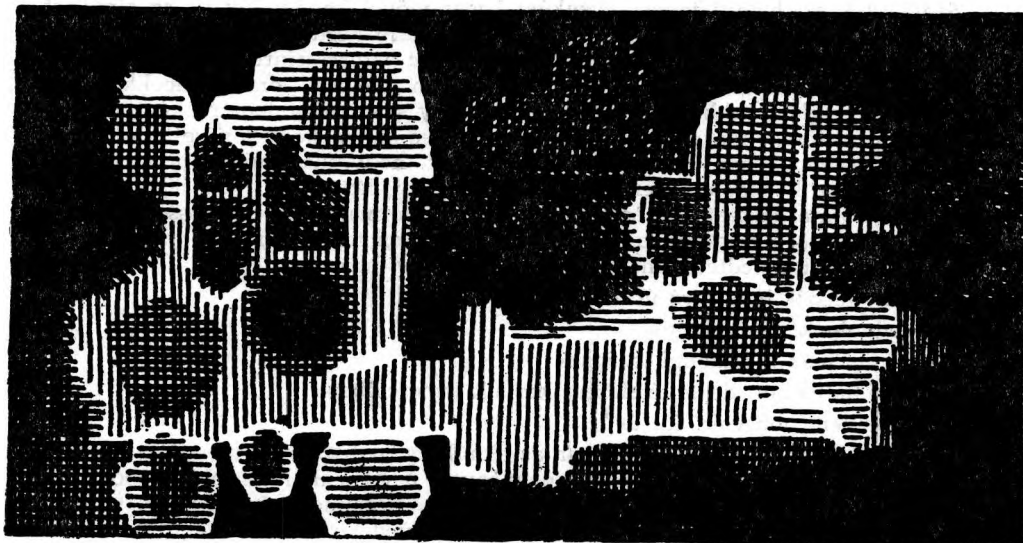
*Nagy Eusebius napjának alkonyán
ezzel távoztam tőlük,
míg nem a házak fürtje elrejtőzött,
a szőlőskerttel himzett domb mögé,
s úgy csukódott reá a hegyoldal,
mint vaskos kódex nehéz fedele.*

*De alig értem lakhelyem küszöbéig,
küldöttek verték ismét a tölgyfaajtót:
jőjj, siess, Pásztor, te légy újra bíránk,
mert vér csorog, mert szablyák és szekercék
villámlanak a lángoló utcákon...
S akkor visszatértem, ügetve hét nap, hét éjt,
megpillantván, hogy művem összeomlott.*

*Az eskütők? Az igazság? – rivalltam,
a háborogva nyüzsgő, vad piacnak,
majd egy kinyalt uracska így felelt,
kakaskodón a fegyverét csörgetve:
Mi éppen ezt követtük, hé, barát,
követelvén, hogy törvényes urát
kiki hűséggel szolgálni köteles.
Hiszen erre utalt szép szavad
ékes tűzére, a rend igazáról.*

*Mire egy suhanc ekként feleselt,
gyanúm szerint nyilván pacaltisztító,
mert oly büzt lehelt gyűrött köpenye:
Jó Theobaldus – harsant a morajban –
tütykösként most vágd oda nekik,
hogy az igazság a szegények pajzsa,
kunyhóinkat oltalmazó anyánk.*

*Az igazság? – tétovázott hangom –
többféle volna? Nem egy? Mit beszéltek?
Félre! Megállj! Hüvelybe a kardot! –
s láttam, amint a toronyablakon
kihajolva kuncogott az ördög,
csöves szarva rengett a hahotától,
a két sereg meg jelszavam üvöltvén
csépelte egymást irgalmatlanul,
az egyazon igazság nevében,
aztán ocsmány szidalmak között,
rajtam verték el közösen a port,
s kiváltképp néhány némbert megcibált...
Azóta itt e korhadt sziklacsonkon,
míg forrásvízzel teli tőkpohárból
locsolgatom sajgó csontjaim,
imígy töprengék, hogy megfejtsem végre:
ugyan miért tört ellenem haragjuk,
mert bizonyosan valamit elvétettem.
Mivel? Hogyan? Ezt most még nem tudom.
Am azt igen: ha majd választ lelek,
valami új kezdődik és utam –
bár úgy lehet – a vérpadig vezet,
de vissza többé nem fordulhatok.*

Egy füredi ház története

Önéletrajzi jegyzet

Érezhetően rezeg s himbálódzik kertünk hajóorra, mely – tudjuk ugyebár? – szüntelenül a végtelenség, azaz Siófok felé tart. Túlterheltem volna emlékeimmel, kérdelem magamban, több csontvázat vonultatok át rajta, mint amennyit egy köznapis kert józansága elbírná? Csupaszabb szavakat és élesebb halotti sikolyokat hallattam, mint amilyeneket az őszi csend befogadni hajlandó? Elképzelhető-e, folytatom magamban, hogy e kis darab föld, amelybe öregségem szálaival bekötöttem magam, nem kívánja áthasonítani szöveteidegen múltamat, maga is már degeszig lévő saját véres történelmével. Haltak, sőt gyilkoltak már itt is elegenden, ezen az alig hatszáz ölön, melyet elől a hajóorr balusztere, hátul a vaskos orgonasövény csak látszólag kerít el a külvilágtól. A történelem éppoly kevésbé ismer tréfát, mint az évszakok, átvonul minden parcellán, házon, kerten, még ha ez hajóornak álcázza is magát.

Lám, közeleg az ősz, fentről, a Bakony felől átlátszó, tiszta léglepleben, mely mögött még a nyár ellenállhatatlan virágszínei ragyognak, de már előre küldve, leprunuszom alá s messzebb félre ismerhetetlen nedves parfómjét. Jobbkéz felől, ha félelmemben kitérnék a közeledő elől, Arács, Csopak, Palóznak, Lovas fehér templomtornyai, gyöngeségünk fehérre meszelt sikolyai adják tovább szorongásomat a magasságbeli Nemtudomkinekminek, balkézfelől ugyanúgy az innét bár nem látható, de elképzelt aszföldi, örvényesi, udvardi-i kis templomok nagy tartalmukkal. S mivel dél van, meg is szólalnak valamennyien nándorfehérvári hangjukon, mely megintcsak halottakat idéz, magyar vitézeket, török janicsárokat, egyéb halandó népeket. Szerencse, hogy senkit sem ismertem közülük, különben hozhatnám őt is ide, szép pázsitomat taposni.

Szözlővidék ez, halotti torral, évenként ismétlődővel ünnepeljük itt az elmúlást. S mialatt fentről, a Bakony felől az ősz már szállítgatni kezdi fentemlített parfómjét, sőt már fölöttünk a kis fehér ház magasságában *rose nature* színre behintőporoz egy fáradékony bokrot, köröskörül a szőlőkertekben szakértő homlokráncokkal lépegetnek az emberek a bakhátak között, az évi nagy számtani feladatra készülve: remény mínusz valóság: mi marad a kezekben? Lesz-e annyi, hogy jövőre teljék újabb reményre? Testedben annyi zsír, izmaidban tónus, hogy fussa újabb homlokráncolásra? Nyugdíjas, ki már csak emlékeit nyitja, metszi, kötözgeti, igaz, hogy furioso, napi nyolc–tíz óra hosszat is, hogy isten ments ki ne maradjon egy rossz tőke sem, nagy együttérzéssel nézegetem a kartársakat: ha az én termésem csak tizedannyi jó mámort adhatna, búfeledtető emelkedést, ha csak egy órára is!

- Hogy tetszik lenni, író úr?
- Megvolnék. Hát maga?
- Voltam már rosszabbul is, igaz?
- Nem tudhatom, de feltételezem korunk ismeretében.
- Régebben jobb volt, író úr?

Mínthogy némiképp megokosodtam az elmúlt évtized során – mondják rólam –, nem válaszolok, igaz, nem is tudnék. Véleményem a világ múlt és mai állapotáról a sok mérlegelés során annyira elkopott, hogy szabad szemmel már meg sem találom. Egyébként is felhagytam azzal, hogy válaszokkal védekezzem a világ ellen; okos ember nem állít, hanem kérdez.

- Ez a maguk háza is megért már egyet-mást, író úr. Épp 130 éve építették, 1837-ben, a pincebejáratra még fel volt írva, amikor mink ideköltöztünk.
- No - mondom -, szép kor. Vajon megér-e másik 130-at, mit gondol?
- Ő is okos ember, csak a vállát vonogatja. Ő is megért már egyet-mást, bizonyára el is mondja majd, ha kedve tartja. Egyelőre azon tűnődünk, két vaskos alak az őszi fényáramlatok között, megvetve lábunkat saját múltunkban, s a széljárta jövő felé pislogva, egyikünk Diósvisznóról, másikunk Budapestről jövet, vajon miféle véletlenek és rendeltetések sora sodort össze bennünket ebben a füredi kertben.
- Miközben itt ezt a házat építették, 130 évvel ezelőtt, Pesten letartóztatták és börtönbe vetették Kossuth Lajost - mondom.
- Hát igen... - mondja a vitatárs, különösebb felindultság nélkül, bizonyára arra gondolva, hogy ő is ült már, hisz az manapság is megesik az emberrel.
- Angliában abban az évben koronázták meg Viktória királynőt, mialatt ezt a mi házunkat építették - mondom abbéli igyekezetemben, hogy áttekintést nyerjek és nyújtsak a világ akkori állapotáról. - Uralkodása alatt ki- s megalakult az angol világbirodalom. A brit seregek az ópium-háború során meghódították Hongkongot Kínában, majd bekebelezték Elő-Indiát, Ciprust, Egyiptomot, a Fidzsi-szigeteket. Valamivel később Dél-Afrikát. Így jött létre...
- S meg is maradt?
- Mialatt felépítették ezt a mi házunkat - folytatom - azaz még csak az elülső szárnyát, melyhez később még hátul egy hosszú folyosót, elől meg egy újabb szobát ragasztanak 80 centis falakkal, azalatt Franciaországban...
- ? ? ?
- ... Oroszországban...
- ? ? ?
- ... Németországban... Sajnos, a Kis-Révai, melyből műveltségemet merítem, erről az esztendőről nem szolgáltat több adatot, Olaszország, Japán, Kína, de még a testvéri Finnország történelméből sem, szerb, román, cseh, bolgár szomszédainkról nem is szólva. Azt meg amúgyis tetszik tudni, hogy abban az évben, amikor ezt a házat építeni kezdték, Pesten nagy árvíz volt?
- Árvíz?
- Iskolában is tanították az én időmben. Báró ifj. Wesselényi Miklósról, az árvízi hajósról képet is festettek.
- Itt meg már harmadik hónapja nem esik, író úr. Tönkremegy a szőlő.
- Maguk mikor költöztek ide Diósvisznóról?
- 1953 nyarán, író úr. De nem Diósvisznóról, hanem a hortobágyi ohat-pusztaköcsi internálótáborból.
- Én szabadlábon voltam 1953 nyarán, Rákosi első ideiglenes bukása idején. Még politizálásra is telt az időmből, sajnos. A Szabad Nép első oldalán nyílt levélben üdvözöltem az új miniszterelnököt.
- Három évig voltunk a táborban. 1950. június 23-án vittek el, éjjel háromnegyed kettőkor kívülről kirántották a zsalugátért, bezúzták az ablakot. Mondták, hogy másfél órát adnak pakolásra, de csak tíz percet engedtek. A faluvégén 36 ember biztosított, gépfegyverrel. Tito láncos kutyáinak neveztek jókedvükben. Az állomáson 360 embert gyűjtöttek össze hajnalban, de a szerelvényt csak délután négykor indították útra. Két nap két éjjel utaztunk a marhavagonban, szorosan.
- Én is sokat utaztam akkoriban. Épp Prágából jöttem haza, egy kulturális delegációval. Utána egy hetet Sárospatakon töltöttem.
- Hoztam egy kis szalmát magammal az útra. Volt ott egy ügyvédné is a szomszéd faluból, azzal a rázós vagon mindegyre összegurított. Nagyokat nevetett, azt mondta, egy szalmán vagyunk. Óhaton már vártak a kocsisok, holdvilágos este volt, elszállítottak bennünket a hortobágyi Árkustanyára egy juhhodály elé. Egész éjjel lapátoltuk belőle a birkaganéjt, egy méter magasán volt.

- Sárospatak után Galyatetőn töltöttem hat napot, de nem szerettem ott, zajos volt.
- A juhhodályt kétfelé osztották, az egyik felébe a nyáját hajtották, a másikba az embereket. A családok egymás mellett feküdtek, mint az ölfa, egy rendőr meg viharlámpával egész éjjel fel-alá járkált előttünk. Este tizenegykor volt a takarodó, reggel kettőkor ébresztő, aratáshoz, csépléshez. Azért volt ott néhanapján nagy kacagás is.
- Ha meggondolom, abban az évben már én is eléggé rosszkedvű voltam. A Rajk-pert ugyan hátratoltam az emlékezetemben, s még maradt annyi hitem, hogy megírjam a *Feleletet*...
- Hit, az volt az emberekben is. Húsvétkor kivittek bennünket Kövesházára, trágyát hordani, de senki sem dolgozott, egész nap imádkoztunk, meg énekeltünk. Szenteste is énekeltünk, s a Bibliában olvasgattunk.
- Azt mondta az előbb, hogy néhanapján még nevettek is. Min nevettek?
- Volt ott velünk egy Babati nevű féllábú suszter. Azt azért vitték el, mert ráfogták szegényre, hogy a kocsmában cigarettával kiégette a Rákosi-képnek mind a két szemét. Pedig csak a balt égette ki.
- S a jobbat?
- Én nem jártam kocsmába, író úr. A magamét ittam odahaza. Egy este egy új rendőr jött be a viharlámpával s takarodó után, ahogy szokás volt, megszámlolta a lábakat. Éjjel egy óráig számolta őket, vagy harmincszor egymás után, akkor káromkodni kezdett s felköltött bennünket, hogy egy fő hiányzik neki. Pedig csak egy láb hiányzott. Szeptemberben aztán átköltöztettek bennünket egy német katonai barakkba, ottmaradtunk még két és fél évig.
- Ha jól emlékszem, szeptemberben a mecseki SZOT-üdülőbe utaltak be, igaz, én csak tíz napig maradtam.
- Emeletes ágyakban aludtunk. Egy falumbeli egyszer eltévesztette az ágyat s egy idegen asszonyhoz mászott fel. De annyi volt a poloska, hogy meleg időben inkább szabadban éjszakáztunk a barakkok előtt. Kincses Ilona egyszer beesett a pöcegödörbe.
- Amikor ezt a mi házunkat építették, kerek tíz évvel rá kitört a 48-as forradalom s Petőfi elszavalta a Talpra magyart a Nemzeti Múzeum lépcsőjén. Ha jól tudom, esett az eső.
- Itt meg már három hónapja semmi.
- Igaza van, az ember mindenekelőtt a saját történelmére figyel. A szobámban van egy Brueghel-kép Ikarusz zuhanásáról, az is azt példázza. A kép középpontjában egy nagy piros zekés paraszt szántja a földjét, háttal a tengerbe zuhanó Ikarusznak. Arrébb egy pásztor juhait őrzi, háttal Ikarusznak. A juhok is hátat fordítanak neki. A parton egy ember horgászik, tíz lépésnyire a tengerben kalimpáló Ikarusztól, oda se figyel. Megint csak tíz lépésnyire Ikarusz mögött egy vitorlášhajó halad, fedélzetén a matrózok dolgukat végzik, egyik sem veszi észre az égből lezuhanó, vízbe fulladó Ikaruszt. A kép háttérében egy sziklára épült város, még néhány hajó, a felkelő nap, teljes csönd. Akiről a kép címét kapta, az első repülő emberről, annak csak a két kicsi kalimpáló lába látszik a kép legsarkában, a figyelmetlenség és a közöny tengerében. Az emberek magukkal vannak elfoglalva. Majd nézze meg a képet!
- Az asszonyokat az istállókban dolgoztatták. A feleségemnek tizenkét tehenet kellett megfejníe, naponta háromszor, a csuklója úgy megdagadt, hogy éjszakánként a takaró fölött hűtötte.
- Akkoriban romlott el a második házasságom. Hát igen, sok oka volt. De még két évig tartott, amíg végképp elváltunk.
- Másfél évvel utánam lefoglalták az anyósomat is, felajánlásként Rákosi születésnapjára. Őt is ide hozták az árkustanyai táborba, a kislányommal együtt. Akkor már komplettek voltunk, ötven aludtunk egy dupla ágyon, keresztbe, 32 ember egy szobá-

ban. Esténként ketten kifeszítettek egy lepedőt, amögött mosakodtunk. Volt egy újszülött is a barakkban, annak a pelenkáját az apja a lábán száritotta.

– Nekem miért nincs gyerekem?

– Feleségem rizsaratásnál vesegyulladást kapott, bevitték Debrecenbe, kórházba. Ott szülte a második kislányunkat.

– Végrepp belefáradva a bizonytalanságba s a fedezetlen gyanakvásba, útra keltem s bejártam az országot, megismerni való állapotát. Jártam a diósgyőri vasgyárakban, a miskolci, a szegedi egyetemen, a kisújszállási tsz-ekben, Kaposvárott, Szarvason, Kísszénáson, egy hetet töltöttem az Ormányságban, majd Pécsre mentem, majd a bükki erdőgazdaságokba, majd a balatonszabadi úttörőtáborba, utolsónak Sztálinvárosba (Dunaújvárosba). Nem mentegetni akarom magam, de kevés őszinte szót hallottam utamon.

– De szeme csak volt író úrnak!

– A remény hálgyoga mögül vizsgálgatott még mindig, bár egyre csüggedtebben. A rádióban s a lapokban beszámoltam útjaimról, a bizakodás színeiben, de kételyeimnek is helyet szorítva, már amennyire lehetséges volt. Cikkeim hivatalos helyen ezért sommásan szeméiben turkálásnak minősítették.

– Író urat is internálták?

– Következett a már említettem *Felelet*-vita. Arról tetszett hallani?

– A barakkban?

Felnézek a hegyre: már az ősz kezdő színeit viseli, sajnos. Meddig maradhatok még itt, fényhullámaival vállamon, a zöld dióálatban, homlokomon szőlőlevelek árnyékaival: a hegy mögött már várakozik a búcsú napja. Kezem húsában már az integetés csírája: utolsó virágzása lesz ennek az évnek. De jövőre visszajövök? Igyekszem. Határozottabban, öregúr, édesanyja is 95 évet ért meg! Majd igyekszem.

– 1953-ban kinyíltak a tábor kapui, író úr. Lovon vitték szét az amnesztia hírét. A rendőrök ledobták a géppisztolyokat, táncoltak a lányokkal, volt köztük, aki sírt örömeiben. De az őrsparancsnok főbelötte magát, a táborparancsnokot meg börtönbe zárták.

– Akkor került ide, Füredre?

– Az apósom után, aki itt dolgozott. Diósviznyón semmink sem maradt, minek mentünk volna vissza, igaz?

– Füreden sem várta sokkal több. Ismerte ezt a házat, amelyet 130 évvel ezelőtt építettek?

– Itt is végigvonultak a hadak, író úr. A ház egyik gazdája, Utcás Károly százados, a Veszprém-megyei vitézi szék kapitánya 1945 Virágvasárnapján épp kilépett a házból, amikor a németek feljöttek a kis kerti lépcsőn. Van-e bora, kérdezte a német tiszt. Nincs. Hazudsz, mint egy kutya. Fogta a pisztolyát és belelőtt a hordókba, mind kifolyt a bor, volt vagy 300 hektó.

– Annyi szőlője volt a százados úrnak?

– Az egész hegyoldal az övé volt, meg a testvéreé. A százados urat később a másik birtokán, Somlóvásárhelyen gyilkolták meg a feleségével együtt. Kisfaludy-lány volt.

– Lám, jobban tette volna, ha marad.

– A németek után jöttek az oroszok, egy hónapig maradtak, aztán vonultak tovább Bécs felé. Utánuk két napig üresen volt a ház, akkor börtönnek rendezték be nyilasoknak, sváboknak, még Nagyvácszonyból is hoztak embereket.

– Én börtönbe csak később kerültem, tizenkét év múlva.

– 57-ben? Abban az évben jó termés volt itt, Füreden, megszédtek magukat az emberek.

– Maga is?

– Hát... Mialatt az író úr börtönben ült. De ez a börtön itt, ez jó volt, író úr. Aki ide bekerült...

– Jó börtön nincs.

– Van jobb, meg rosszabb, író úr. Én olyan világról nem tudok, hogy börtönre ne lett volna szükség.

– A fecskék még nem találták föl, a farkasok sem.

– Kaszát, kapát sem találtak fel a farkasok, traktort sem. De ez jó börtön volt, az emberek itt dolgoztak a ház körül, már aki akart, éjszakára meg az örök haza is engedték őket egy demizson borért.

– Annyit én is megreszkíroztam volna tizenkét év múlva.

– Mink 53-ban kerültünk ide Füredre, akkor már a százados úr bátyja lakott itt, Utcás Ödön bányamérnök meg a felesége, özv. báró Vrancsáné, szül. Gerely Mária Szidónia, ők vették meg a házat még 1923-ban. Amikor a világháborúban a partizánok elvették a bányájukat Horvátországban, Zágráb mellett, visszaköltöztek Magyarországra, de ide Füredre már csak a háború után jöttek. Akkor is csak egy szobát utalt ki nekik a tanács a házukban, a többiben már mind laktak, minden szobában egy család. Ahol most az író úrék ebédlője van, azt függönnyel kettéosztották, az egyik felébe beállítottak egy tűzhelyet, a másikban laktak.

– Sajnos, a tűzhely nyoma még ma is megvan a parkettán.

– 57-ben meghalt a mérnök úr is, Szidi néni özvegyen maradt. Akkor kezdte el a szőlőjét eladogatni. Őt hold szőlője volt, meg húsz hold szántó, erdő, mandulás, amit még a 20-as években hozzávett a mérnök úr, fillérekért. Apránként, ahogy eladó lett egy-egy parcella.

– Én a húszas években emigrációba mentem, bizonyára mert már nem volt mi-ből szántót, erdőt, mandulást vennem. S lám a szerencse forgandósága: most én üldögelek itt az ő házukban. Mit gondol, megérdemeltem?

– Az író úr tudja.

– Ha tudnám! Nyugodtabban aludnék.

– Szidi néni nyers asszony volt, kemény, katonás, de ha megkedvelte az embert, úgy nem vágott le tyúkot, hogy a felét oda ne adta volna neki. Mandulát, szőlőt, fűgét, tojást, amennyit elbirt a hátán az ember. Aztán mikor elfogyott a pénze meg a földje, ezt a 130 éves házat eladta eltartásért annak, akitől később író úrék megvették. Nem járt az rosszul. Szidi néni két év múlva meghalt.

Szívem szerint – bár nem ismertem – Szidi nénit is beengedném halottaim menetébe, mivel derék asszony volt ezek szerint. De nem véthetek e jegyzet fegyelme ellen, érthető. Attól azonban ki tilthatna el, hogy szellemalakját kertünk fölé engedjem, a magam képzelete szerint kivésve légtestet az őszi fényáramlatokból: égő szivarral a szájában úszik a háztető fölött, s kékfestő köténye zsebébe nyúlálva, dióval, mandulával dobálja meg halottaink szótlan menetét. Egy kancsal mozdulattal engem is meg-megcélozva, ha nem nézek oda, mert csintalankodni is szeretett egykor, messzi lánykorában. Kötekedsz, képzelet? Köröz a ház fölött és szívja a szivarját: báránnyelű az égen. Alatta vonulnak halottaim, emlékeimtől súlyosabban, még tán lábnyomokat is hagynak a fűben, majd megnézem. Még lejjebb a füred-arács-veszprémi busz sikkog, ez már az élet, mondják. Mit visz: keringő vért, ügyiratókat, napsütést, talán árnyékot is, pénzforgalmat, egy csecsemő mosolyát. Még mindig közelebb vagyok hozzájuk, mint a galaktikai özegegyhez, szivarral a szájában s humanitárius mandulaival. De a hegyoldalról fel nem tartóztathatón ereszkedik felém az ősz, s ami mögötte van, a tél, s ami mögötte van, az úr, s ami mögötte van. Nem hiszem, hogy egy mértani ábrával kivédhetném a borzongás uralmát, nem is kívánám. Ami kevés még maradt számomra, azt fogom, a füredi állomás jelzőharangját is például, most szólalt meg, nézzek körül: a még mindig virágzó Princesse Claude rózsákat a garázs előtt, egy levéltetűt, hogy került a cipőmre, majd elválnak, a többi is, ami mérhetetlenül több, mint ami velem majd véget ér, itt is, ott is, helyben s a helyemen túl.

DÉRY TIBOR KÉT ÉVTIZEDE

AZ ÚJRAKEZDÉS LENDÜLETÉBEN

Amikor az ötven esztendőös Déry Tibor a felszabadulást köszönthette, úgy látszott, egyszerűen megoldást nyertek mindazok a problémák, melyekkel évtizedeken át kellett küszködni. Könyvei azelőtt nem jutottak el az olvasóhoz; ő maga elszigetelt magányban élt, s bár elszántan kereste a befogadó közösséget, csak újabb magányra talált, mint Parcen Nagy Lőrinc, *A befejezetlen mondat* életszféráinak nyugtalan vándora. „Ketreben éreztem magamat – írta írói pályájának első évtizedeiről a *Felelet* utószavában – egyhelyben topogva, csak önmagamat jártam körül. Vaktában dolgoztam, olvasók nélkül, vagy azokról nem tudva, az eleven visszhang vigasza és figyelemztetése nélkül.” A felszabadulás után viszont azonnal az irodalmi és közélet sűrűjébe került. Kéziratai sorra kiszabadultak az asztalfiókból: a *Szemtől-szembe* 1945-ben, *A befejezetlen mondat* 1947-ben került az olvasó elé. Azelőtt csupán néhány író – igaz, a legelsőik közül: Tóth Árpád, Füst Milán, Illyés Gyula – ismerte el méltóképpen tehetségét, most egyszerre az irodalom legrangosabb mesterei, az első Kosuth-díjasok közé került. Joggal állapíthatta meg: „Amire majd három évtizedig hiába vágytam, most teljesülően van: munkáimat a magyar nép asztalára tehetem le, és szavam nem marad írott malaszt. Eleven felelet érkezik rá annak jeléül, hogy mesteriségem, hivatásom egy nagy társadalmi szükségletet szolgál” (*A „Fehér pillangó” vitáról*). Feladatokat és befogadó közösséget kapott, a személyes felszabadulást, a házára találást és az író közösségi elhelyezkedésének élményét egyszerre sikerült átélnie.

A felszabadulást kommunistaként érte meg, osztozott a kommunista párt küzdelmeiben, a szocializmus reményeiben. A győzelmek légkörében az új rend európai diadaláról ábrándozik: svájci útinaplójában a fejlett polgári társadalom szocialista átalakításának esélyein töpreng. Mégsem képzelete irányítja, hanem meggyőződése: a türelmes és önfeláldozó szolgálat vágya. Tudja, hogy az új társadalom építése nem diadalút, de vállalja a hétköznapiakat, a küzdelmeket, az esetleges kudarccokat is. „A történelem hegyvölgyeiben ballagó embernek – írja *Író és párt* című cikkében – minden lépéséhez évszázados lélegzetvételre van szüksége, ellentétei feloldásához országos türelemre. A szocializmus felé haladó, s a szemünk láttára kialakuló új típust épp ez a makacs türelem jellemzi, amely nem az egyelőre még láthatatlan célból, hanem magából a konkrét útból meríti erejét, az akadályokból csakúgy, mint a szabadságból, a vereségekből csakúgy, mint a győzelmekből.” Déry, kiszabadulva elszigeteltségéből, az újrakezdés lendületében, e „makacs türelemmel” lát hozzá, hogy évtizedek alatt felgyűlt cselekvési energiáját és tapasztalatait a szocializmus szolgálatába állítsa. „Nem elég tanúnak lenni, állj be a pörbe” – fogalmazza meg a változó időkhöz méltó életelvet; „a világot igazán megérteni is csak használat közben lehet” – adja saját igazságát Farkas Zenó szájára.

A „pör”, amelyben közvetlen részvételre vállalkozik, elsőnek a magyarság háborús magatartását vizsgálja. Déry morális igényeket hangoztat: a Horthy-fasizmus és a háború történelmi útvesztésének tanulságait az önbírálat szellemében kívánja érvényesíteni. Nemcsak az uralkodó osztályok bűnösségét állapítja meg; a történelmi felelősséget tágabban értelmezi: a nemzet téves önismeretét, hibás történelmi tudatát és viselkedési reakcióit is ítélkezésének körébe vonja. *Alvilági játékok* című kisregényében az önkritika szenvedélye jelentkezik. Anna néni, a regény sybillai formátumú munkássasszonya bizonyára az író ítéletét kiáltja a sorsukba, kiszolgáltatottságukba belenyugvó emberek felé: „Csöndben lapult itt mindenki a jó langyos ganéjban, hogy meg ne náthásodjék. Pedig a szegény embernek kötelességei is volnának.” E köteles-

ségek tragikus elmulasztására figyelmeztet *Pócspetri* című riportjában és a belőle készített *A porban* című novellájában. E két írás a népi demokratikus hatalom ellen támadó pócspetri parasztok zendülésének szociológiai hátterét kívánja felderíteni. Az önismeretet és az önbírálatot azonban elsősorban az értelmiségtől követeli Déry: *Levél a magyar értelmiséghez* című írásában a szellem képviselőinek felelősségéről beszél, lelkiismeretvizsgálatra és erkölcsi megújódásra int, az új rend szintje vállalását és szolgálatát várja az értelmiségtől. E réteg, a hagyományos „középosztály” felelősségének megítélését olvashatjuk *Tükör* és *Itthon* című drámaiban is.

Déry az önbírálat morális szférájában gondolkodik és ítélkezik, ám nem nehéz belátni azt, hogy e szférának közvetlen politikai jelentősége volt. A legújabb magyar próza felismerései közelet és közérkölc szerves összefüggéseiről Déry ekkori írásaiban már sorra olvashatók. A morális felelősség vállalását, a megtisztulás katharizisát politikai szükségszerűségnek tudta, az önbírálat elmaradását történelmi hibának érezte. „Ha mi írók – figyelmeztetett *A nemzeti büntudat hiányáról* című cikkében – nem tudjuk meggyőzni társadalmunkat arról, hogy az ország elpusztításában sajnos mindannyian tevékeny részt vettünk, s hogy akár jóhiszeműek voltunk, akár rosszhiszeműek, egyetemlegesen felelünk érte, akkor a széthulló erők forgatagában, a tovább elharapódzó közöny és felelőtlenség zűrzavarában olyan politikai eseményeket fogunk fejünkre idézni, amelyek elkerülhetetlenül a nemzet további sorvadásával, megcsontításával, sőt teljes elpusztulásával járhatnak.”

Az önvizsgálat morális igényében tehát a közéleti cselekvés felelősségtudata jelentkezett. Déry gyermeknovelláinak erkölcsrajzában hasonló módon öltött formát a szociális felelősség és szolgálat vágya. A háború legkeservesebben eltüntethető pusztításait az erkölcs szféráiban észlelte, különösen a fiatalok, a gyermekek között. „A pusztulás légnyomása a messze jövőt is eléri, és megnyomorítja gyöngéd gyermekalakját” – írja aggódva abban a beszámolóban, mely a háború után szervezett első gyermekváros lakóival foglalkozik. E tudósítása: *A gyermekvárosról* és egy felszólalása: *A gyerekek és az atombomba* azokat a tapasztalatokat tükrözi, miket Déry a háború során árván maradt, csavargásba és zűllésbe taszított gyermekek körül szerzett. A riportban megidézett sorsokat, a felismert szociális-morális problémákat dolgozzák fel gyermektörténetei. *A Dunánál*, a *Jókedv és buzgalom*, *A járda szélén* és *A portugál királylány* című elbeszélések csavargó, tolvaj, sőt gyilkos gyerekeket állítanak elénk. Déry a pszichológus és a moralista korántsem azonos pozíciójából figyeli őket. Lélekbúvárként az „esetet” kívánja megérteni, ezért iróniájával mintegy elidegeníti magától az életre keltett hősöket. Moralistaként viszont azokat a körülményeket kívánja megítélni, melyek bűnözésbe kergették az elbeszélések kamaszait. Vagyis a háborús környezet és a társadalom felelősségének megállapítására törekszik. A gyermekekhez éppen ezért részvéttel kell közelednie, azaz az ironikus hangot egyre inkább a szájalom szólásával váltja fel. A tárgyyszerű lélektan és a morális indulattól fűtött részvét szerveződik egységgé, egyetlen, ellentpontokkal dolgozó kompozícióvá e gyermeknovellák lapjain.

Bizonyára az újrakezdés közéleti felelősségvállalása okozta azt, hogy Déry a modern próza kísérleteitől a realizmus hagyományosabb módszeréhez pártolt. *A befejezetlen mondat* írója korábban prózáink megújítására vállalkozott; korai írásaiban az expresszionizmus és a szürrealizmus technikáját honosította meg, s még hatalmas regénykonstrukciójában is a kompozíció prousti átformálásával, az esszé-módszer Thomas Mannt idéző használatával, a nyelv expresszív kezelésével frissítette fel a realista regény módszerét. A felszabadulás után viszont a stílus arisztokratájából a művészi demokratizmus híve lett, közérthető építkezésre és fogalmazásra törekedett; mint *Közérthetőség* című tanulmányában kifejti, „a mesemondás régi, szélesen ecsetelő modorának” képviselőjére vállalkozott. Az újrakezdés természetéből csupán az 1945-ben készült *Alvilági játékok* igazodott az előző korszak epikus eszményeihez. E kisregény, vagyis inkább novellafűzér az ostrom atmoszferikus rajzát nyújtja; Nagy Lajos pincenaplójával és Illyés Gyula verseivel együtt először vonta a témát a riportászból az irodalmi ábrázolás körébe. Különös ötvözet: a budapesti pincékben megvalósult infernót realista és expresszionista-szürrealista eljárások segítségével idézi

fel. A magyar társadalom néhány fontos problémájára figyelmeztet: a „középosztály” szétesésére, egyes rétegek elaljasodására, a kisemberek megalkuvására. Erkölcsrajzot ad és társadalmilag érvényes típusokat kelt életre. Ezek a realista elbeszélő erényei. Az ostrom valószínűtlen atmoszféráját viszont szürrealista és groteszk eszközökkel alkotja meg: az óvóhely homályában mitikus árnyakká növeszti-torzítja a figurákat, a hétköznapiaktól elrugaskodott irreális élet látomását groteszk eseményekkel kívánja megteremteni. „Déry Tibor könyve – mondja Keszi Imre, az egykori kritikus – a víziók sorozata, de az élet, amelyet a könyv visszaad, szintén látomások sorozata, s a kép hitelességét realizmusa adja meg.”¹ A felszabadulást követő évek termésének nagyrésze azonban híven igazodott a realista poétika szabályaihoz. Novellái vagy *Az óriás* című kisregénye a történet klasszikus felépítésében, a figurák valósághoz igazodó rajzában ábrázolják a korszak problémáit, jelenségeit. Déry a háborút követő zilált időszak emberi helyzetait elemzi bennük, nemegyszer tragikus hangszereléssel mutatja be az országos emelkedés ellenére is pusztulásba szédülő sorsokat. De ha a háború és a múlt pusztító hatásáról fájdalommal beszél, annál nagyobb örömmel szól az emelkedő életéről, különösen a hétköznapiak derűjéről, az egyszerű emberek örömeiről és reményeiről. Idilljei: *Az égimeszelő*, a *Bányászok* és *A fehér pillangó* a népi élet, a munka és a szerelem derűjétől kapják színeiket. Ma már groteszk adaléknak hat, hogy a korabeli kritika éppen *A fehér pillangó* idilljét támadta meg; számon kérve rajta az elvont pozitív hős eszményét, a dogmatikus irodalompolitika kívánságainak teljesítését.

A FELELET ÉS A DÉRY-VITA

Az újrakezdés törekvései és igényei főként a *Felelet* két kötetében váltak valóra; Déry bennük azonosult leginkább a munkásosztály eszményeivel, bennük valósította meg a tömegek írójának realista poétikáját. A regény címe és terve egyaránt az író pálya fordulatának közéleti vállalkozásáról és az író felelődt bizalmáról tanúskodik. A címbe foglalt elkötelezettségről az 1948-ban kelt *Felelet május 1-re* című vallomás beszél. „Az író felelettel tartozik erre a büszke erőfeszítésre” – mondja Déry a felvonuló munkásság tettvágya láttán; majd arról ír, hogy a maga mesterségével, a maga eszközeivel készül megadni az ígért feleletet: „egy könyvvel, amelyre most készülök, s amely az engem megillető területen igyekszik majd szolgálni az országot.” A regény tehát az író felelete a történelemnek, egyszersmind a főhős, Köpe Bálint válasza is azokra a kérdésekre, miket sorsa és környezete ad neki. Magát a regényt négy kötetre tervezte: gyermekkorától férfikoráig, a harmincas évektől a fordulat évéig kívánta nyomon kísérni Bálint sorsát. „Körülbelül húsz évet ölel fel a regény – írta az első kötet előszavában –, a magyarság s az emberiség egyik legváltozatosabb, legterhesebb s a vége felé legmagasabbra emelkedő szakaszát.” Vagyis széleskörű társadalmi tabló festésére készül, összhangban a kor regényirodalmának törekvéseivel. A munka első kötete: „A gyermekkor felelete” 1950-ben, a második kötet: „A férfikor felelete” 1952-ben jelent meg; a regény azonban befejezetlen maradt.

A *Felelet* a választott korszak extenzív ábrázolására törekszik, koncepciója ezért *A befejezetlen mondat* elgondolását idézi fel: egyszerre nyújtja a magyar társadalom két ellentétes szférájának, a nagypolgárságnak és a munkásosztálynak epikus képét. Csakhogy amíg a korábbi regény az útját kereső értelmiségi vívódását helyezte a szerkezet tengelyébe, az új koncepció a forradalmár fejlődését kívánja ábrázolni. E forradalmár, az ifjú Köpe Bálint, szocialista irodalmunk leginkább vonzó és legtöbb plaszticitással megformált hősei közé tartozik. Eleven figura: nemcsak fejlődésével és küzdelmeivel ismerkedünk meg, hanem töprengéseivel, csalódásaival, sőt botlásai-val is. A sorsát összegző olvasói élményt azonban az a céltudatos és konok akarat váltja ki, amivel Bálint a küzdelmekre és a helytállásra vállalkozik. Az író maga e szavakkal jellemzi őt: „az akadályokat nemcsak kitartó, szívós izmaival, hanem iz-

¹ Keszi Imre: *Alvilági játékok*. Újhold 1946.

mainál is szívósabb akaraterejével emésztette el, amely lassan, meggondoltan szemügyre vette a megoldandó feladatokat, lassan, lépésenként közelítette meg, nem csömörült meg tőle akkor sem, ha látszólag sokszorosan felülmúlta az erejét, s addig nem tágitott, amíg az végül is hozzá nem édesedett a kezéhez." E szívós karakter, melynek a munkásság legjobb tulajdonságait sikerült magába sűrítetnie, abban a tág mozgástérben bontakozik ki, amit sorsának fordulatai teremtenek. A gyermekként vállalt első munka, az első egyéniségformáló erőpróba (a jéggyárban végzett éjszakai műszak), a munkásmozgalommal való találkozás (az 1930. szeptember 1-i tüntetésen), a szakmaválasztás konok erőfeszítése, az első szerelem és az első közéleti helytállás (a horthysta rendőrség vallatókamráiban): ezek a munkásifjú és a forradalmár fejlődésének kulcspontjai. Együttal arra is alkalmasak, hogy gazdag szociológiai térképet rajzoljanak Bálint sorsa köré. Az élet fordulatai során új és új munkásarcokkal ismerkedünk meg; Neisel, Józsi bácsi, Brányik Péter, Pácuszbácsi, Szabó, Szlávik és Bittner úr alakjában a kor munkáséletének megannyi eleven típusával találkozunk: öntudatos szocialistákkal, a kommunista párt harcosaival, maguknak élő közönyösökkel, hatalmaskodó hajcsárokkal, sőt – Ocsenás képében – az árulóval és rendőrkémmel is.

Köpe Bálint ellenpárja: Farkas Zenó professzor Déry útkereső intellektuelljei közül való. Csakhogy a korábbi tétova és kereső alakot egy démoni figura nagyszabású formátumában állítja elénk. A professzor európai hírű tudós, szenvedélyes racionalista, a fasizmus, a germán terjeszkedés és a Horthy-rendszer provinciális közállapotainak elszánt ellenfele. Az elutasítás, a tagadás gesztusait azonban nem tudja felcserélni az elkötelezettség kívánta fegyelemmel és áldozatkészséggel: „különc” marad. Abban az értelemben, ahogyan Lukács György értelmezi a külön típusát: „A különység: az egy és ugyanarra, a helyzetre vonatkozó, lényegénél fogva összeegyeztethetetlen elutasítás és alkalmazkodás egyazon személyben való együttlétézésének eredője.” Farkas Zenó magányos hős: a polgárságtól már elszakadt, a forradalom hívei között viszont idegennek érzi magát; ambivalenciák között él, mint Déry legtöbb értelmiségi figurája, valóságos társadalmi űrben mozog. Helyzete éppen ezért alkalmassá teszi arra, hogy mintegy kompozíciós kapcsolatot létesítsen a regény két ellentétes szférája: a nagypolgári körök és a kommunista mozgalom között. Ez utóbbihoz Nagy Júlia kapcsolja: szerelmese, a kommunista diáklány. Az ő alakjában jellegzetes Déry-hőssel találkozunk, tiszta lelkű s bátor fiatallal, aki önfeláldozóan szolgálja a mozgalmat, s őszinte szerelemmel kívánja boldoggá tenni a tudóst. Juli önmagát szánja érvnek abban a dilemmában, amibe Farkas Zenó került: azt remélve, hogy a tanár éppen ketten boldogsága által fog majd „ráeszmélni a többiek boldogtalanságára”. A tudós azonban nem vállalja a leány eszményeit; Juli törekvése szükségszerűen bukással jár, kapcsolatuk már-már osztálykonfliktussá élesedik.

A regénynek az a sajátossága, hogy a két társadalmi szférát nem a főhős: Köpe Bálint, hanem ennek „ellenjátékosa”: Farkas Zenó kapcsolja össze, szerkezeti zavarokra vezetett. Farkas voltaképpen *A befejezetlen mondat* Parcen Nagy Lőrincének helyzetében osztozik: magányossága, elkötelezetlensége alkalmassá teszi, hogy a két világ összekötője legyen; hasonlóan ahhoz a szerephez, amit Lukács György juttatott a történelmi regény központi hőseinek. Csakhogy a tanár nem ilyen központi figura, hanem némiképp a valóságos főhős ellenfele, végső fokon a „másik oldalhoz” tartozik. Bálintnak viszont nincsenek szerves kapcsolatai a polgársággal, s így alkalmatlan arra, hogy a két társadalmi szféra „összekötője” legyen. A koncepciónak ez a megoldatlansága okozza a regényszerkezet gyakori töréseit. Még ha figyelembe is vesszük, hogy valójában torzót olvasunk, s hogy az író maga az utolsó kötet feladatának mondja a kompozíció végső arányainak kialakítását, akkor is feltűnő a *Felelet* két szférájának viszonylagos függetlensége; s főként az, hogy Bálint és Farkas Zenó sorsa között nincs valóságos kapcsolat, csupán az esetleges találkozások laza kötőanyaga. Bálint regénye és Farkas Zenó regénye külön-külön szervesen és mértani rendben épül, a két történet egybekomponálása viszont éppen e geometrikus rendezést nélkülözi.

Déry könyve azonban így is a magyar munkáosztály életének nagyszabású ábrázolása, bizonyára a legmaradandóbbak közül. A választott korszak kulminációs pontjainak (pl. az 1930-as tüntetésnek) mesteri megragadása, a regény szociográfiái térképének gazdagsága, a figurák eleven rajza, az írói munka epikus és stilisztikus értéke az új magyar irodalom egyik legértékesebb vállalkozásává és teljesítményévé avatják a *Feleletet*.

Ennek ellenére a regény hamarosan viták és gyanúsítások keresztútjába került. Déry már 1945-ben közre adott *Író és párt* című vallomásaiban gondolt arra a lehetőségre, hogy „az író és a párt ítélete, akár részletben, akár lényegben eiter egymástól”. „Ha mégis bekövetkezik az a tragikus pillanat – írja –, hogy szembekerülnek egymással, akkor tudjuk, többnyire az író húzza a rövidebbet. De ezt a lehetőséget azzal a szerénységgel vegyük szemügyre, amellyel a forradalmár író a maga és a közösség viszonyát szemléli”. A némi szorongással felrajzolt lehetőség 1952-ben vált valóra: Révai József: *Megjegyzések egy regényhez* című tanulmánya,² majd a nyomában kibontakozott és megszervezett vita rendkívül éles bírálatban részesítette a *Feleletet*. Révai a harmincas évek munkásmozgalmának eltorzításával, a kommunista párt akkori küzdelmeinek és sikereinek elhallgatásával vádolta az írókat. E vád alapján ítélte el Bálint alakjának megformálását (minthogy Déry csupán a harmadik kötetre tervezte főhősének találkozását a párt szervezetével), Farkas Zenó ábrázolását (akit véleménye szerint Déry nem leplez le kellő szenvedéllyel), valamint a tanár és Nagy Júlia szerelmének rajzát (amely szerinte kispolgárrá alacsonyítja a kommunista hőst). Révai az osztályharc éleződésének elméletére, vagyis a dogmatizmus egyik tévesnek bizonyult teóriájára hivatkozott; s ahogy a Déry-vita történetírója: Ungvári Tamás megjegyzi: „az adott gyakorlat történelmi igazolását kereste”.³ Miként Déry is „az adott gyakorlattal” folytatott rejtett polémiát a regény lapjain. A kritikus és az író mondanivalója ezért sajátos „aránpárba” állítható; Ungvári fogalmazásában: „ahogy Déry a közvetlen tapasztalatot visszavetítette a harmincas évekbe s ezzel bizonyos értelemben abszolutizálta – ugyanúgy Révai egy merev eszmény szemszögéből a harmincas éveken kérte számon azt, ami az ötvenes évekből csakugyan hiányzott”.⁴

Déry életrajzírója jól látja, hogy a *Feleletben* ott rejtezik az adott kor bírálata. Bálint töprengése az emberi vállalkozások haladásának zavarain bizonyára a kor politikáján töprengő író aggodásáról árulkodik: „Ha elvét a helyes feleletet – mondja –, elferdülhet tőle az élete; mint a geometriában (s a politikában), ahol egy kezdeti ezredmilliméteres elhajlás előbb-utóbb egy ujjnyi réssé, majd diagonális ellentété szélesedik”. Juli szenvedélyes kifakadása a gyanúsítás és védekezés küzdelmének szomorú kilátásairól pedig mintha a dogmatizmus vitamódszerét és igazságosztását ítélné meg: „Mert nem mindig derül ki az igazság . . . Mert már maga az a tény, hogy megvádolsz, azt bizonyítja, hogy most sem fog kiderülni . . . Én csak érvelni tudok az igazam mellett, de nem tudom bizonyítani. Ha bizonyítani kell, akkor már nincs is igazam”. Mindez Déry kételyét és kritikáját tanúsítja. E kétely és kritika azonban nemcsak az ötvenes évekre vonatkozott, hanem bizonyára az ábrázolt korszak munkásmozgalmára is. Déry nem csupán „visszavetítette” tapasztalatait, hanem történelmi érvennyel mutatta be a harmincas évek viszonyait, köztük a hazai kommunista mozgalom mulasztásait és helyzetét is. Bizonyára Lukács Györgynek van igaza, amikor így nyilatkozik: „Annak, hogy a Köpe Bálintok nem léptek be a kommunisták pártjába, megvoltak az okai a mozgalomban is. Ledorongolás helyett a helyes konzekvenciákat kellett volna levonni a regényből.”⁵

² Révai József: *Megjegyzések egy regényhez*. Kulturális forradalmunk kérdései. Bp. 1952.

³ Ungvári Tamás: *Déry-problémák*. Kortárs 1966.

⁴ Ungvári Tamás: *Déry Tibor. A magyar irodalom története*. VI. kötet Bp. 1966.

⁵ Beszélgetés Lukács Györggyel. Népszabadság 1967. dec. 24.

A *Felelet* a szocialista humanizmus igényében született. A *befejezetlen mondat* még a forradalom feltétlen szolgálatára szavazott, akár az askézizmus és a környérlenség árán is; az új regény azonban szocializmus és humanizmus kölcsönösségét hirdeti. A Rákosi-időszak tapasztalatai bizonyára új megvilágításba helyezték hatalomnak és erkölcsnek, vezetésnek és emberségnek azt a viszonyát, melyet az író korábban István elvtárs híres börtönlevelében fogalmazott meg. Itt ugyanis Déry a hatalom feltétlen és tekintet nélküli megszerzésének parancsát hangoztatta; ezt az ötvenes években érthető módon fel kellett cserélnie a szocialista humanizmus követelményeivel. Nagy Júlia abban a vitában, amit Farkas Zenóval az emberi kötelességekről folytat, új fogalmat használ: az emberszeretetet. E fogalmat az ember természetes szükségletének tudja: „az a kérdés – állítja –, hogy szereti-e az embereket, nem is merülhet fel abban, aki jól és helyesen szereti önmagát.” A hatalomvágy és az emberszeretet dilemmájában ezért esik választása az utóbbira: „ha valaki – mondja – nem ismeri fel saját természetes szükségleteit, az előbb-utóbb meghasonlik önmagával. Aki például egyik szükségletét túlzottan elégíti ki egy másik rovására, tegyük fel, a hatalomvágyát annak a hajlammak a rovására, hogy örömet okozzon az embereknek... Az ilyen ember rosszul és helytelenül szereti önmagát.” Az emberszeretetnek az a fogalma, amely a *Felelet* vitáiban kialakul, lesz Déry szocialista humanizmusának tartalma. E fogalom azonban korántsem valami karitatív érzelem, inkább morális kategória. Részletes kifejtését magánál Dérynél olvashatjuk. A *ló és az öregasszony* című kötet utószavában: „a részvét önmagában ösztövére érzés, melynek legerélyesebb pillanataiban is legfőljebb alamizsnára telik. Csupán az élet minden részletét méltányoló, aprólékos, szorgos emberszeretet ad a művésznak elég erőt ahhoz, hogy többre törjön: a valóság megváltoztatására. Lázadóból akkor lettem forradalmárrá, amikor megtanultam az embereket szeretni...”

Amikor tehát fellépett a dogmatizmus politikai módszerei és irodalmi elvárásai ellen, a szocialista humanizmus követelményeit kívánta érvényesíteni, és nem korábbi lázadó anarchizmusához tért vissza. S minél jobban napvilágra kerültek a Rákosi-féle vezetés bűnei, annál inkább át kellett élnie az új társadalom humanisztikus küldetéséhez ragaszkodó ember konfliktusait; s a vágyat, mely e konfliktusokról nyilvánosan és az irodalom szintjén kívánt vallani. „Ellentéteimből – írja az *Útkapáró* bevezetőjében –, melyeknek fojtása néha fájdalmasabb egy gyilkosságnál, egyre világosabban oldódik ki egy nagy tanulság: az író mindenkinél jobban köve van az igazsághoz.” A dogmatikus politika nyilvános bírálatát tehát nem minden belső harc nélkül vállalta; mégis úgy érezte, lelkiismerete követeli, hogy megtegye. Ezért keresett szerepet abban az 1953 után kibontakozó irodalmi mozgalomban, amely az élet és a társadalom valóságos konfliktusainak felfedezésére és ábrázolására vállalkozott. Már az írószövetség első kongresszusán, 1951-ben, a valóság meghamisítása ellen tiltakozik; újra és újra az igazmondásban jelöli meg az írói tisztesség feltételét (pl. *Újra a tisztességről* című írásában); 1954-ben pedig az ország helyzetének szociográfiai felmérését javasolja az írószövetség pártszervezetének. E javaslat fedezetül adja ki *Házáról, emberekről* című, irodalmi és szociográfikus riportjait összegyűjtő kötetét. Pályájának e szakaszát a *Simon Menyhért születésében* olvasható ars poetica foglalhatja össze: „szeresd a valóságot mindig és mindenütt, bármily nemes ügyért hevülsz, s ha a legmagasabb hőfokon is: ügyed csak akkor lesz diadalmas – bár a csillagokig emelje fejtél –, ha egészséges, ép lábával a földön jár.”

Az igazság felkutatását és hirdetését tekintette az író közéleti küldetésnek. Éppen ezért az akkoriban közkeletű írófogalmat is át kellett alakítania. Az író függetlenségét, az irodalom viszonylagos autonómiáját kívánja, az esztétikai minőség fontosságára figyelmeztet, a kételkedés és a tévedés jogát, az adminisztratív vezetést felváltó, az esetleges vitákat is elbíró bizalmat igényli a művelődés alkotó képviselői számára. Írófogalma leginkább ahhoz a képhez hasonlít, amelyet korábban Lukács György nevezetes „partizán”-elmélete rajzolt meg. Ennek az elméletnek az írói ma-

gátartást érintő gyakorlati konzekvenciáit bizonyára az a feszültség tüzte napirendre, amely a politikai vezetés és az irodalmi élet egy része között kialakult.

A művek, az 1953–1956-os pályaszakasz termése, a fentiekben körülírt igényeket és szándékokat juttatják szóhoz. A *Felelet* után következő első siker: a *Simon Menyhért születése* a szocialista humanizmus hatalmas lehetőségeire figyelmeztet; nemcsak abban a „narrátor”-szövegben, mely a költészettan egy újabb fejezetét fogalmazza meg, hanem magában az epikus anyagban is: a születő életért összefogó hegyvidéki közösség helytállásának ábrázolásában. Egyszersmind a szocialista társadalom iránt érzett bizalmat is kifejezi. Déry, akitől a viták során éppen az eszményitést kérték számon, itt beszél arról, hogy a szocializmus igazságainak erkölcsi ereje valójában milyen küzdelemre is tudja mozgósítani az egyszerű embereket.

A további írások azonban már a kritika hangján szólnak. Néhány novellájából a szektás politika által eltorzított élet teljes képe kibontakozik. A *Vidám temetés* az irodalmi-művészeti világ s az „ancien régime” körülötte legyeskedő figuráinak szatirikus ábrázolását adja; a *Vendéglátás* a munkásosztállyal manipuláló dogmatikus módszereket leplezi le. A *téglafal mögött* azokra a társadalmi feszültségekre figyelmeztet, melyek a munkásosztály életszínvonalának csökkenését, a túlfeszített tervek keresztülhajtását, a dolgozók megalázását követték. A *Szerelem* pedig már az ártatlanul meghurcolt és börtönre vetett áldozatok sorsát sűríti egyetlen drámai pillanatra; itélkezik a bűnökön, de nem utasítja el az újrakezdés lehetőségét sem. Hasonló témát dolgoz fel a pályaszakasz legfőbb művészi eredménye: a *Niki* című kisregény is. Történetének két rétege van. Az első direkt megközelítésben mutatja be az ötvenes évek elejének terhes közéleti atmoszféráját: Ancsa mérnök, a regény hőse, ártatlanul börtönbe kerül, feleségének megpróbáltatásokon kell keresztülmennie. Az ő sorsukkal s a közelükben élők (pl. Ancsané munkás társbérletje) helyzetével ismerkedünk meg az epikus jelentésnek e közvetlen szférája nyomán. A kisregény második rétege valójában példázat: a mérnök hazatérése után elpusztuló kutya sorsa a felesleges áldozatot jelképezi. S miként az előbbi elbeszélés, ez az írás sem nélkülözi az újrakezdésbe, a humánus értékek állandóságába vetett hitet, noha intonációja a fájdalom és a rezignáció.

A dogmatizmus kritikájában Déry egyre szenvedélyesebb ítéletekig jutott. Bírálatának hevülete lassanként nem kímélte már a társadalmi struktúra alapvető szerkezeti elemeit sem. Így azután tragikus időkben magával a népi demokratikus hatalommal került összeütközésbe. 1956 és 1957 fordulóján a kormány ellen lépett fel, s ezért a bíróság börtönbüntetésre ítélte. 1960-ban szabadlábra helyezték, 1963-tól pedig újra résztvesz az irodalmi életben, ekkor jelent meg *Szerelem* című novelláskötete.

Az irodalmi életben *Számadás* című írásával jelentkezett újra. E novellájában a felelősség drámáját fogalmazza meg: „felelős vagyok – írja – s mindenki ebben az országban azért, ami történt, s azért is, ami ezelőtt történt és ezután fog történni... A felelősséget pedig vállalni kell.” Déry szenvedélyesen éli át a felelősség tragikumát, indulásának moralista szigorával, önelemző kegyetlenségével itélkezik önmaga fölött. Csakhogy ezzel, az egyébként nélkülözhetetlen ítélettel, ismét két világ határára, ifjúságának „senkiföldjére” került. Az önemésztő vívódás „senkiföldjéről” próbál az élet folytonossága és reményei felé lépni, tekinteni *Philemon és Baucis* című elbeszélésében. Mint kritikusi megállapították, ez az írás a *Nikire* felel. A budapesti harcokban egy öregasszony meghal, egy kutya viszont világra hozza kölykeit. Az élet, ha a biológiai létezés szintjén is, erősebbnek bizonyul a pusztulásnál; a reménység megújulásra hivatott. Ezek az elbeszélések lassanként lezárnak egy korszakot és bennük ölt formát, de az életkedv és az alkotóerő újjászervezését ők végzik el: személyességük, lírai gazdagságuk a feltétele annak, hogy írójuk tovább léphessen: a magasabb szintű számvetés és összefoglalás felé.

Ugyanakkor e tízéves (1953–1963) pályaszakasz nemcsak író és történelem konfliktusát hozta létre, hanem a művészi eredmények klasszicizálását is lehetővé tette. E periódus ugyanis Déry novellisztikájának legértékesebb szakasza. Ekkor érik be igazán kispromójának két legfőbb erénye: a társadalmi extenzivitás és a jellemek elmélyült, plasztikus rajza. A totális ábrázolás igénye, mint erre Fehér Ferenc meg-

győző módon figyelmeztet,⁶ olyan írásokban diadalmaskodik, mint a *Vidám temetés*, amely az „ancien régime” tenyésztét ábrázolja, *A téglafal mögött*, mely az ötvenes évek jellegzetes munkásarcát gyűjti össze és a *Számadás*, amely „egy valódi tömegmozgás zárt, kerek panorámájá”-ban vonultatja fel a disszidálási hullám vámszedőit és áldozatait. A kor totalitását sugározzák azonban azok a művek is, melyek, mint a *Szerelem* vagy a *Niki*, intenzív módon közelednek egy ellentmondásos időszak fontos élményeihez. Az alakok plaszticitása a második emlékezetes teljesítmény. Fehér Ferenc Déry típusainak pluralitásáról beszél, vagyis arról, hogy az író egyformán elutasítja a polgári dekadencia és a sematizmus absztrakt, jellegtelenítő módszereit. Dérynél valóban eleven és emlékezetes figurákkal találkozunk. Néhány visszatérő típusa: az idősebb, tapasztalt és lelkiismeretes munkás (akinek útját a *Svájci történet*-től *A téglafal mögöttig* kísérhetjük nyomon) vagy az eszményeit tragikus körülmények között is megőrző értelmiségi (a *Niki* és a *Szerelem* lapjairól) személyes ismerőseinkké váltak, egyéniségük-létezésük Déry nevéhez tapadt. Közéjük tartozik két asszony is, egy idősebb, bölcs és egy merész fiatalabb. Az elsővel az *Alvilági játékok*, a másodikkal *Az óriás* óta találkozunk. E két nőalak azután egy nagyszerű párosban kerül egymás mellé: a *Két asszony* klasszikus szépségű kettősében. Mindkét típus itt nyeri el végső alakját: az öregasszony csupa okosság és gyengéd megértés, átlát a játékon, amit menyé éppen az ő megnyugtatóására eszelt ki, szeretetből azonban már ő játszik tovább. Menyé, a fiatalasszony ugyancsak most sűríti magába a korábban meglett típus valamennyi báját, bátorságát, értelmességét. A két alak egymást egészíti ki, kettősükben a helyzetteremtés harmóniája érvényesül. A *Felelet* realista poétikája ezekben az elbeszélésekben emelkedik klasszikus magaslatokra: a következő pályaszakasz már másfajta eszményeket követ.

AZ EMBER ÉS A TÖRTÉNELEM ESÉLYEI

Déry olvasója az író filozófiai horizontjának folytonos tágulását észlelheti. Indulásakor a magányos értelmiségi világnézeti elhelyezkedésén, lehetőségein gondolkodott, lázadása saját személyiségének megvalósítását szolgálta; első írásai azt a helyzetet elemezték, amely a társadalomban jutott neki, illetve e helyzetből keresték a szabadulás útjait. *A befejezetlen mondat* és a *Felelet* egymásnak válaszoló szövegei már azt jelezték, hogy az írónak sikerült túljutnia a magányos lét horizontján, s a magyar társadalom közegében kutatja a forradalom lehetőségeit, illetve megtisztulásának feltételeit. A hatvanas években született regények: *G. A. úr X.-ben* és *A kiközösítő* e horizontot tágitják történelemfilozófiai szemhatárokig. Déry az emberi természet rejtélyein és a történelem esélyein töpreng; vagyis azt kutatja, van-e értelme az ember legfőbb vállalkozásának: a történelemnek; az emberi természet lehetővé teszi-e a haladás nagy eszményeinek: a szabadságnak és a rendnek a megvalósítását. A horizontok tágulnak tehát, mégsem lehet azt mondani, hogy Déry ismételtelen másikkra cserélné az áttekintett terepet. Látóhatárai koncentrikus körök módjára helyezkednek el, a valóságnak és a gondolatoknak újabban meghódított szférája magában foglalja a már bejárt területet is; vagyis a történelemfilozófiai igényben született újabb művek egyszersmind választ kívánnak adni a személyes elhelyezkedés vagy a magyar társadalommal kialakított viszony problémáira is.

A bölcséleti igény ugyanakkor nemcsak Déry mondanivalóját szabja meg, hanem választott művészi eljárásait is. A társadalmi kérdésekre válaszolni kívánó realizmust absztraktabb, a parabolikus fogalmazásra több lehetőséget nyújtó formai megoldásokra kellett váltania. Újabb írásaiban ezért tért vissza indulásának avantgárd modernségéhez, illetve ezért használja fel oly magától értetődő természetességgel a Kafkát idéző mítoszt vagy a Thomas Mannra valló iróniát. Már *A cirkusz* című elbeszélése Thomas Mannra (a *Mário és a varázslóra*) utal; parabolikus formában ad hangot mondanivalójának: az embert nem szabad ketrecbe zárni”. *A G. A. úr X.-ben* és *A ki-*

⁶ Fehér Ferenc: Déry Tibor újabb novellái. Jelenkor 1963.

közösítő pedig mintegy szándékos megfelelésekkel kötődik Kafkához (a *Perhez*), illetve Thomas Mannhoz (*A kiválasztotthoz*).

A G. A. úr X.-ben az emberiség jelenének és további sorsának, lehetőségeinek filozófiai kérdésein töpreng; egyszersmind Déry személyes közérzetéről is tanúskodik. Maga a regény G. A.-nak, az író barátjának fiktív emlékirataiból bontakozik ki. A főhős nem kis mértékben Parcen Nagy Lőrinc és Farkas Zenó rokona, útját – s egyúttal az emberiség esélyeit – kereső értelmiségi; B. Nagy László szavaival: „a magyar intellektuel egy alaptípusa testesül meg benne: azé a polgáré, ki fejfel magadik környezete fölé, éppen ez szigeteli ki a világból...”⁷ A bevezető fejezet „külön regénye” szerint már megjárta X.-et, ottani életéről, tapasztalatairól írta a memoárokat, s őket bizza visszautazása előtt barátjának: az írónak gondjaira.

X. maga: utópia, vagyis inkább modern ellen-utópia, lidéres és szorongásos vízió. Kiábrándító és felzaklató világ: mozgó elve nem az élet és a küzdelem, hanem a pusztulás és a lemondás. G. A.-nak roncsmezőkön, rozsdametőkön keresztül kell a városba érkeznie, beomló házak, véletlenszerű közlekedés, kopott emberek fogadják; a szálloda, ahol megszáll, arra büszke, hogy vendégeinek válogatott kényelmetlenségekről gondoskodik; a kereskedők akkor boldogok, ha a vásárlót sikerült meggyőzniük a megkívánt áru haszontalanságáról. Az emberek különös „action gratuite”-ek foglyai: a gyilkosság alkalmoszerű és büntetlen, a szerelem megalázó, a munka értelmetlen dolog. Az értelmes cselekedetek elkövetői börtönbe jutnak, a bíróság azonban gonosztevők gyűlékezete, igaz viszont, hogy a börtön csupa komfort és evi-lági kényelem. A gazdagok önfeláldozásból használják ki a szegényeket, s X. népe minden évben karneváli külsőségek közepette kíséri a kivégzőosztag ágyúja elé az öngyilkosságra vágyó boldogokat. A célszerű cselekvés az erkölcsi lazaság jele: „rendjén való, hogy valamit elvégezzünk, mert azt hisszük, hogy szükségünk van rá, de utána megemmisítjük, mert úgy látjuk, hogy fölösleges” – vallják az X.-beliek. Az élet értelme a halál, mint X. egyik polgára mondja: „Születésünk pillanatától kezdve kanyartalanul haladunk végső bukásunk felé, melynek itt – mint tudja – megváltás a neve. A mi szenvedéseink oly egyszerűek és érdektelenek, uram, hogy nem is érdemes számba venni őket: meghal az anyánk, a feleségünk, a gyerekünk, mint ahogy az épületeink beomlanak, ha már nem kívánnak továbbszolgálni, vagy megkezdve, nem akarnak befejeződni. Még a gyász is ildomtalan volna, méltatlan; pimasz támadás a jóizlés ellen. Jókedvünk oly egyenletes és sűrű, uram, hogy réseiből még egy hajszálnyi kérdés sem tudna kikunkorodni, nem szólva a válaszról, melynek az árnyéka sem férne bele. Megtaláltuk a tökéletes egyensúly titkát, mert súlytalanok letünk, uram.”

Ugyanekkor X. kísértetiesen hasonlít arra a „külföldre”, melyből G. A. úr érkezett. E hasonlóság különösen akkor szembetűnő, ha azt a képet, amely G. A. úrnak a „külföldi” viszonyokról tartott ironikus előadásából bontakozik ki, összevetjük X.-beli tapasztalataival. X.-ben „a perek az idők kezdetétől fogva mind összefüggének egymással”; a „külföldön” pedig: „mindenkit feloldoznak és mindenkit elmarasztalnak”. X.-ben a gazdagok lehetőséget adnak a szegényeknek, hogy szolgálhassanak; a „külföldön”: „A nép nem tud meglenni a mindenkori uralkodó osztály nélkül és fordítva.” X. tehát nem pusztán vízió, hanem az adott emberi világ „negatív” képe, vagy ahogyan Pándi Pál mondja: „ebben az érzelmileg kiszikkadó világban ama G. A. úr által ismertett külföld bizarr, fantasztikus tükörképét ismerjük fel. Csak éppen a tükörkép elfogadott »emberi« normának mutatja azt egy lefokozott társadalom színvonalán, amit hazugságokkal leplez el a »külföld«.”⁸

X. és az emberi társadalom sajátos megfelelése természetes módon felkelti figyelmünket az ellen-utópia történetfilozófiai jelentése iránt. Déry maga a regényhez írt előszóban a rend és szabadság kölcsönösségének felbomlására, a szabadság-elv abszolút érvényesülésének következményeire utal. „Szabadság rend nélkül? – írja. – A pokolnak erre a bugyrára igyekszik figyelmeztetni regényem, jajkiáltásként. Mert az

⁷ B. Nagy László: X.-be vagy haza? Déry Tibor regényéről. A teremtés kezdetén Bp. 1966.

⁸ Pándi Pál: Déry Tibor: G. A. úr X.-ben. Kritika 1965.

emberi lélekben ez is fortyog, s olykor kiönt, s eliszaposít maga körül birodalmakat, korszakokat." Majd ezt is hozzáteszi: „Azt írtam meg, hogy a tőkés gazdasági rend szabadságésszméje mint tekeri ki a saját nyakát." Néhány kritikusa azonban kételkedik abban, hogy ez az értelmezés egybehangzana a regény valóságos sugallataival. Így Bori Imre⁹ arra hivatkozik, hogy a regényben jelentkező szabadságfogalom valójában a szabadság klasszikus eszméjének huszadik századi devalválódásával azonos, a felidézett kép ezért a szociális struktúrától függetlenül tükrözi a modern társadalmak némely jellegzetességeit. Az X.-ben lefolytatott bírósági processzusok például a konstruált perekől kapják tartalmukat, a szabadság és lemondás kategóriájának összekapcsolása, a valóság voluntarisztikus elvetése pedig a szektás politika tulajdonságai. Bori azonban azt is megállapítja, hogy a regény jelentése nem feltétlenül konkrét társadalmakra utal: „Déry – írja – az általánosnak és a konkrétnek, az érzékletes létezésnek és az eszmei síkok jelenvalóságának egy sajátos összhangját teremtette meg, úgyhogy a regény egésze sorra kinövi és minduntalan túlmutat azokon az egyes mozzanatokon, amelyeket külön-külön megragadhatunk és következtethetünk." Vagyis X. jelentése tágabb körű, mintsem hogy valamely jelenkori struktúrával azonosíthatnánk; a regény mondanivalója elsősorban nem a társadalomkritika, inkább a történelemfilozófia körébe tartozik.

Déry előszava a rend és szabadság alternatíváját a természettel állítja szembe: „amelyben nincs sem rend, sem szabadság, csak egymást ellensúlyozó burjánzás és pusztulás." X. víziója ezt a természetes állapotot tükrözi, azt a marxi kategóriát fordítja mintegy visszajára, amely a társadalmat „az ember véghezvitt naturalizmusának és a természet véghezvitt humanizmusának" nevezi. Vagyis X. lakói a természeti erők dehumanizált világába zuhantak vissza; a szabadság, ahová eljutottak, valójában a lemeztelenedett létezésre fokozta le életüket. Szabadságuk Heidegger „Semmi"-jével azonos, csak hogy nem értelmet ad létüknek, mint az egzisztencialisták könyveiben, hanem éppen értelmétől, karakterétől fosztja meg emberi életüket. Vagyis X. a végletes *elidegenedés* kategóriáját testesíti meg, népe szabadságnak hiszi azt, ami valójában csupán kiszolgáltatottság a természet vak életritmusának, személytelen erőinek. E szomorú „waste land" tehát valójában az ember elidegenedettségét fejezi ki, s csupán annyiban hozható összefüggésbe a társadalom konkrét tényeivel, amennyiben e jelenségek az elidegenülés kategóriájának körébe vonhatók.

X. komor víziója kiábrándultságról árulkodik, az író történelmi hitetlenségéről; mint Pándi Pál elemzi, Déry Tibornak egy meghatározott történelmi közegben átélt személyes közérzetét festi elénk. De talán a küzdelem étoszát sem nélkülözi: Déry X. lázadóival érez együtt, azokkal, akik még őrzik az emberi kapcsolatok és érzelmeket, a munka örömet, azt a hitet, hogy küzdeni s embernek lenni mégis érdemes. Kafkával szemben, aki tökéletesen azonosul az általa felidézett mítosszal, Déry íróniával különíti el magát X. életelveitől. Mintha a kiábrándultsággal, a nihilizmussal szemben is székepszist tanúsítana. Mint mondja, a „történelem valóságos ellenállását; a szocializmust" szándékosan kihagyta a regény eszmei komponensei közül; ám azok a humánus értékek (a kizsákmányolás elutasítása, a rend és a szabadság kölcsönösségének elve, az emberi lény megvalósítása), miket X. filozófiájával és erkölcsével szemben képvisel, bizonyára nem véletlenül azonosak a szocializmus igazságaival.

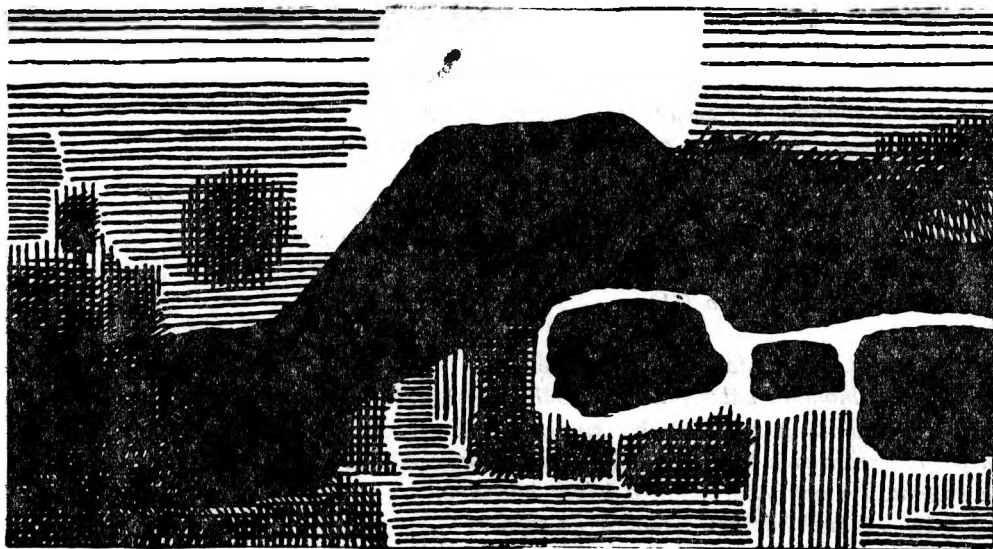
Ha a *G. A. úr X.-ben* a „szabadság rend nélkül" társadalmát jeleníti meg, *A kiközösítő* e modell alternatíváját: a „rend szabadság nélkül" világát. Vagyis a két regény éppúgy, vagy még inkább, egymást egészíti ki, egymásnak válaszol, mint korábban *A befejezetlen mondat* és a *Felelet*. *A kiközösítő* Szent Ambrus milánói püspök történetét beszéli el, aki pogány nagyúrból lett keresztény aszkéta, közönyös élvezőből az ariánus eretnecség dühödt ellenfele. Az ő sorsában Déry az eszme és a cselekvés, a hit és a kételkedés konfliktusát ábrázolja. „Történelmi" regényt írt, de a történeti szándékos anakronizmusok révén azonnal el is szakad. Ambrus története könnyen aktualizálható, könnyen olvasható szatirikus kulcsregényként, amelynek éle a dogmatizmus ellen irányul. Csakhogy a regény sokkal több réteget és jelentést szer-

⁹ Bori Imre: Regénykép – negatívban. Eszmék és látomások. Novi Sad 1965.

vez a szent püspök sorsa köré. Déry aktualizálja *A kiközösítő* történetét, az aktualizált eseményeket azonban ironizálja, elidegeníti. Örkény István szellemes meghatározása szerint: „a regény egy történelmi személy valóságos életének föltételes mód-ban előadott, elidegenített paródiája.”¹⁰ E meghatározás fordulatai a kompozíció folytonos „megforgatására” utalnak, arra, hogy Déry nem éri be az áttételes jelentéssel, ezt is újabb fénytörések játékába helyezi. *A kiközösítő* ezért nem valamely történelmi erőre vagy folyamatra irányítja ironikus vizsgálatát, hanem magát a történelmet kérdőjelezi meg. Közérzete, ha szivárványosabb, derűsebb álcában jelentkezik is, lényegében azonos az előző regény aggodalmával.

Vajon Déry nem tudott bizakodó választ leolvasni arról a láthatárról, melyen történetfilozófiai töprengései között széttekintett? El kell kerülnünk a kategorikus feleletet. A küzdés etikája, melyet új regényeiben megfogalmazott s az a bölcs bizakodás, mely utolsó írásaiban (pl. *Egy türedi délelőtt*) jelentkezik, várakozásra intenek. Mintha ma is érvényes lenne az a vallomás, melyet több mint egy évtizede fogalmazott: „Határozatlanabb vagyok ma s mégis nyugodtabb. Kevesebb bennem a remény s több a bizalom. Azt hiszem, egy hajóhoz hasonlítok, mely üresen indult el s az útjába eső kikötőkben szedi fel üzemanyagát.” A hajó ma is úton van: várják az új kikötők.

¹⁰ Örkény István: Déry Tibor: *A kiközösítő*. Új írás 1966.

Óda a tagadás műzsájához

*Nem és nem. Csupa romlandó képzet,
alkalmi metafora és hiú hasonlat,
kristály meg krinolin bim-je meg bam-ja, szédült összhangzattana
vérnek és haragnak egy orv zenéssel csipkés mór mecsetben;
ostoros sugallat, bárányod cigarettacsutkával szája szögletében
és a hasztalan fölismerések méla kolompját rázva
ballag egy eszményi legelő zöld háttére előtt.
Nem, nem, nem. Talmi pásztorjáték. Veszélytelen dallam.
Nem ez a lerobbant mondat-alkotás,
mely a képzelet beakadt kuplungja által
zörögve rázatja a költészet karosszériáját,
nem ez az ihleteit tapéta a mennyen, ezek a kék girlandok,
melyek a föld szégyenét rejtik, poloskákat és nyomort,
nem, nem, nem. Tündéri kelepce ez,
álcázott kalitka, melyben a beszéd a maga fülébe trillázik,
hogy ne hallja a háború náthás prózáját a hangszórókból,
mely sorakozóra vezényel a pályaudvarokon.*

*Fölvonta papír-vitorláit a könyvnyomtatás szelleme és húgai keresésére indult,
hogy klasszikus vonzatait aggassa fülükbe függőnek,
de kirámolt szobákat talált padlójukon újságba csomagolt ürülékkel
és sebesülteket a fák alatt orpheusi ír híján döglődve,
ipart és számokat ott, ahol a hétköznapi csücske
kikoptatta a világ könyökét,
a vagyon csontvázán a szegénység átlátszó húsát
és a költészet műhelyében egy álmatlan mesterembert,
aki csavarjaira szedte szét a ketyegő mellkast,
hogy egy másfajta időt mutasson, a révület kora helyett
a dühödt tárgyilagosságát, hol nem csúszik hiba a harag számításába
és időre érkezik a nyomor penészes kikötőibe
a bosszú friss kenyere, a föld.*

*Nem és nem. Aki itt fogai téhér ingében
és nyelvén hibátlan választékkal próbált szónokolni
a fűszalak tövén porosodó bukolikus csendről
a parlagi szenvedés tagolatlan nyöszörgésének, ecetet és epét köpött
a hallgatóság potájába, halált a kopár bölcsőbe,
ahol teli tüdővel bömböl a rügkapáló tavasz;
mert hátát a nyomornak vetve azt rontja meg a képzelet*

amit magához akar ölelni, és viharos tülljeiben keringőzzön akár egy tenger is.
ha süllyed a halász rozszant bárkája és nadrágjába vizez a rémület,
nincs elég fényessége a földnek, hogy kivilágítson egy fekete kendőt,
mely ronggyá ázik a világ sötéttségében, és szava az elegáns isteneknek,
hogy kimondják az árvaság aszályát, mely olyan hangokat hallat,
mintha hasba szúrták volna egy konyhakéssel.

A nyelv lázadására van szükség, a szavak élére,
nem a víztesték ömlengésére önnön tenségéhez,
kiegyenesített mondatokra, hogy bezúzzák e barokk ricsaj kapuit
és leverjék a falakról a fölösleges gipszet,
az együgyű rózsákat és a történelem szentképeit,
hogy a véres malter alól kivillanjon a csupasz tartalom:
az ember annyi, amennyi a szabadsága
és a szabadság annyi, amennyit az ember áldoz érte;
üzlet ez szív és sors között, misztika nélkül kötendő alkuja
földnek és mennynek, halálos haszon és gyönyörű veszteség,
rontás és teremtés ugyanazzal a mozdulattal,
kinyújtott kéz, mellyel az idő a reménybe kapaszkodik
és az idő fogantyúja, melyet halálig markol a remény keze.

Ó csödbement díszletek labirintusa, harag keresztútja, jövő,
merő esetlegesség telve pontos előrejelzésekkel,
összeadási hibákkal zsúfolt megbízható számítás,
benned csak az bizhat, aki bizalmatlanul tekint a szapora képzelgésre
és nem hisz a fölszarvazott mesében,
hogy eljön a mosolygás özönvize
vigyorgó özvegyekkel és kuncogó árvákkal;
szeplők és lázkiütések tavaszi föltámadásakor
sebhelyes arcot keressen, aki téged akar fölsismerni,
nyomort és szenvedést tanuljon, aki versedre kíváncsi,
mert a bíró veszélyes szeretője a bűnnek
és a költészet a vád hivatott tanuja
és az igazság időzített bomba a látszatok bárpultja alatt,
mely szétveti a kapzsi szeszgőztől diadalittas farsangját.

Nem és nem. Nem az angyalok nyelvéről van itt szó,
nem a perspektíva törvényeinek újszerű alkalmazásáról,
hanem arról, hogy a történelem szörnyszülött bikája fölüget a lépcsőn
és bedugja bűdös pofáját az ember lakásába
és feldöntve a bútorokat föl-alá rohangál benne;
arról, hogy a klasszikus ihlet ismeretlen helyre távozott
és bezárta a poétika szédületes kalapszalonyját;
arról, hogy a tagadás mizsája éhesen és szakállasan és növekvő dühvel
követeli a föld válságos reményét,
hogy fűvön és kenyéren köszörült sarlójával
learassa a vers a sarjadó halált!

Várni

*Legörbül a világ,
a térkép hanyatlík, a tenger
lezuhog önmagába, várva várt torok
fogadja be a víz önkívületét,
pörgése tengelyén elhülyül a világ,
változásának eseményein, kardjainak kinjain,
páncélok, semmiségeken, női hajszálaikon,
mennyi vitorla marad magában a szél nyesett hullámain,
zárt kör, cselekvő világ.*

*Ne légy.
Ne keresd a tett önkívületét.
Ne a változó kardcselekedetet,
ne az irgalmatlan verejtékeket,
zeg-zugot, arcpirulást, tűz-szalagot, halál-prést,
engedd magadat – másért.*

*Üres mozik nézőterén ülj,
lehetetlen filmeket várva,
zebranyihogásokat tülelve
a türelmetlen éjszakába,
várj meg kialakulatlan babakezeket
hogy legyenek anyjuk méhében, indiai
szobrokon, gigantikus homoksivatagokon
áll egy
Idő,
a meztelen idő,
a várakozás amulettje,
légy a várakozás betegje,
elkényeztetettje, –
ne cselekedj, ne fordulj, ne légy
semmilyen,
határozatlan lengj a lehetőség
egyetlen vizeiben,
pontos sók, erőszakos körvonalak,
világszép halak üveges kinzó-fekete szemeiben,
lengj, ne murizz, ne hülyülj, ne cselekedj,
légy magadhoz a legkegyetlenebb,
csupa üresség, befogadás, előre kiáltás,
amit egy szaharában vár más,
tétlen tájak ideges rémületében,
toronyórák lendületében,
szekerek nyöszörgésében,
csak várj valakit
csak várj valamit
örökös örömed rémületében.*

A tér tele mozdulatokkal,
a majmok közti rácsokkal,
kapaszkodó akadályokkal,
öngyilkosok pisztolygolyókkal,
rosszarcú emberek jókkal,
nyúzott virágok hervadhatatlanokkal,
csupa nyersanyag, regénytér, üres álom,
túl a mozdulatokon, a vágató batáron,
soha meg nem érkező összes barátom –,

csak az üres várás,
templomtorony üres levegővel,
kis sárga roló reménytelen esővel,
a táj, maga a Szentlélek, lepedővel
lobog a sok sárga kert –,
valakiért,
nézni, élni, halkonzervet enni –
valakiért,
pirosbafagyott lábbal, átkulcsolt lábbal, begörbedni
valakiért,
lehullott gyümölcsfák alatt ülni örökké
valakiért.

*

Nem a tett bársonya, szörök selyem ágya, –
az emberiség maradandósága,
nem a hátátölelés lábkapaszkodása, –
csak a kályha,
nem a megtalálás ijedt veszedelme –
a toronykongás valahai lelke,
nem a begörnyedés, egymásszeretkezés, –
a búcsú, megengedés,

én, női lény, eleven fióka, városok, tízezer év óta,
minden este és minden reggel városok,
nincsenek madarak, kövek, határok,
vagyok a föloldatlan út, a vágott, kirakott út, kövek alja,
csak a várásnak van hatalma.
Nem magamat akarom átadni, csak az álom
éjszakájába a másikat várom.

Nem vele vagyok egy – nélküle,
érte van önkivülete,
egyesülésem agyagba ragadt,
megmutatkozó jövőendő mozdulat,
kis szobor, semmi más, törött karral,
vele vagyok lehetetlen mozdulatokkal,
ő a kert, a tető, cserép, vízkút, örökös rét,
ülök, áhítozom a csöndjét,
nem az egybekapaszkodás – elengedett kéz,
szem, ami nem néz.

*

Együttese vagyok a halaknak,
lengése szélben nagy madaraknak.
Jöhet. Jön. Egyértelmű vagyok.
Allok mereven. Megmozdulhatok.

A BALATON TÁJI KERETE

A Somogyi-dombság

1.

A Balaton két partja két külön világ. Északon a Bakony összetöredezett mészkő-táblája jellegzetes középhegységi lomberdős tájakat sorakoztat fel, délen az alacsony hullámokban lejtő somogyi dombvidék szelidebb természeti képekkel ragad meg. A tömeder közvetlen szegélyén még változatosabb térszíni formák követik egymást: magaspartok, lépcsőzetesen kidolgozott lejtők, apró vulkáni tanúhegyek, hosszan elnyúló halomvonulatok, széllel vándorló homokbuckások, tőzeglápos berkek, lidőszerű fővenysávok – s ezek legtöbbje elsősorban a somogyi részekre jellemző. Földrajzi és néprajzi érdekességekben egyaránt gazdag tájegysége az országnak Somogy. A Balatontól a Drávaig nyúló megye egy kicsit mindig külön világnak számított a Dunántúlon. „*Rengeteg Somogyság*” – így nevezte Csokonai, amikor temérdek erdeinek rejtekébe „*bútt el haldokolni*” megoldatlan életproblémái elől. Somogyország – így emlegetjük ma, egységére, ugyanakkor sokrétű gazdagságára tekintve. Hiszen mindene van: kiterjedt síkságai, szőlős halmjai-dombjai, nagy erdőségei, Drávája és sok kis folyócskája, északi határát pedig a magyar tenger hullámai mossák. Barátságos tekintetű halomvonulatai a szelíd tóvidékhez legszebben illő természeti keretet adnak a Balatonnak.

Az egymáshoz szervesen kapcsolódó különböző jellegű tájakat szerves egységbe fogó megye területe túlnyomórészt a *Somogyi-dombsághoz* tartozik, csak délen, a Dráva mellékén és északon, a Balaton mentén vannak nagyobb síkságai, míg keleti széléhez a Mezőföld halmjai kapcsolódnak. Alig van nyájasabb vidéke a Dunántúlnak, mint a Somogyi-dombság; ligetes erdeivel, kedves ízű bortermő szőlős halmaival, csillogó halastavaival, nyílegyenesen futó patakocskáival. A vízhálózat és a domborzat szabályos rendje jellemzi a Balatonhoz simuló halomvidéket. Hosszú, merev völgyek, s köztük egyenes hátságok sorakoznak párhuzamosan egymás mellett. A legtöbb déli–északi irányban fut, a Kapos völgyétől a Balatonig. A földkéreg törései mentén fújta ki a Bakonyból alázuhanó északi szél ezeket az egyenes völgyvályúkat a vastag löszmezőben, a vízfolyások aztán tovább szélesítették őket, mígnem felvették mai alakjukat. Mindegyik völgyben patak fut végig. Sekély, iszapos vizek, s éppoly kimérten egyenes vonalban haladnak, mint azok a nagyszerű szélbarázdák, melyekben elhelyezkednek. „*De itt nálunk, ahány a zsenge völgy, – annyi sok ürge kis patak szalad . . .*” – a táj költője, Takáts Gyula is ezzel a nagyon jellemző földrajzi képpel idézi fel Somogyot; meg ezzel a hasonlóképp megragadó másikkal: „*A dombok sárga földje szépivű, – erdőfogta hullámzó sok halom . . .*” A sárga itt a lösz színe. A somogyi dombok ugyan a Pannon-tenger lerakódásaiból képződtek, agyag- és homokrétégeiket azonban úgy elborította a hulló porból származott lösz, mintha hótakaró fedné be őket.

Balatonaliga, Balatonvilágos partjain 30–50 méter magas löszfalak is emelkednek, de a tóig kifutó párhuzamos halomvonulatok is ebből a finom szemű üledékes kőzetből épültek fel. Látványuk nagy erővel ébresztette fel a Balaton-kutató Lóczy Lajosban a kínai klasszikus löszvidéken szerzett élményeit: „*Hej, be sok bosszúságom volt, amíg fuvarosommal keresztül-kasul beutaztam Somogyot a löszbe vájt szűk mélyutakon. Akárhányszor fölelevenedtek bennem kínai emlékeim Senhszi és Kanszu tartományok mérhetetlen löszvidékéről. Itt Somogyban is megvannak a hosszúra elnyúló, vízszintes hátságok és 10–15 méternyi, függőleges falú mélyutak a löszben.*”

A völgyfenekek mocsarai, az agyagos talajban kivirágzott só is régi tapasztalatokat újított meg bennem. Nem hiányoznak a löszbe vájt pincék és lakások sem. Mintha egy eltűnt száraz klíma maradványai volnának mindezek...

A Balatonhoz simuló löszös *Külső-Somogy* és a Dráva menti, homokosabb talajú *Belső-Somogy* között kedves arculatú kistáj terül el, a *Zselicség*. Külön zárt egység ez Somogy kerek világában. Hajdan egyetlen roppant rengeteg volt, valóságos erdőország. Fűrge patakoktól főlzabdalt széles dombhátaít, vízenyős völgyeit véget nem érő bükkösök és tölgyesek borították. „Az erdőségek rendkívül sűrűek, és csak a folyó vájta völgyekben járhatók” – emlékeztet a külvilágtól csaknem teljesen elszigetelt erdővidékre egy XVIII. századból való feljegyzés. Mai arcát ennek a somogyi tájnak is Takáts Gyula festette meg a legplasztikusabban: „Mint édestejű tömlők íve, oly kerek – hátú hullámos puhák e dombok, – és duzzadt mellükön, mint jólakott gyerek, – pár istálló szalma dorombol...”

Az erdős-halmos Zselic a királyi kanászok makkoltató területe volt az Árpád-korban, s attól kezdve egészen a múlt század derekáig disznókondák százainak nevelő és hizlaló helye. Roppant falkákban több tízezer sertés élt szabadon a tölgyesekben, bükkösökben hihetetlen bőséggel termő makkon, s az irtásokra települt kanászfalvak népe gondozta őket. A fölálló sertéjű zselici disznófajta alig különbözött a vaddisznótól, nehéz volt vele bánni, nem nagyon hagyta magát terelgetni, akkorát ugrott, akár a csikó. A 600–700 darabból álló falkákat őrző kanászok áprilistól október végéig járták az erdőket állataikkal, de gyakran a telet is kint töltötték a bükkösben, a hó alól túrátták ki a makkot meg a tápláló gyökereket. A fényes öltözetéről híres zselici kanász széles fekete szalaggal beszegett vargányakalapot, hátközépig érő gallértalan inget, redőkebe szedett rojtos rövid gatyát viselt. Erre kanyarította rá a vörös posztóval szegett, virágokkal kihányt rövid kanász-szűrű. Lábukon fűzött bocskor csattogott, kezükben rövid nyelű fényes kisbalta villant – így járták deli táncukat a csárdákban. Duhaj mulatozásaiikon kívül faragó művészetükről voltak híresek. Dúsmintájú, stilizált virágelemekben gazdag faragványaik, szaruba karcolt alakos díszítményeik a magyarországi pásztorművészet értékes darabjai; de nem feltétlenül múzeumi tárgyak, hiszen a zselici faragóművészetet ma is eleven hagyományok éltetik.

A XII. század elejéről való birtoklevelek 10 „gyisznóóvó” falut említenek a Zselicségben, ma 26 községben élnek a hajdani pásztorkodó, gyűjtögető, erdőből gazdálkodó nép leszármazottai. Az alig 200–250 méter magas dombok között meglapuló községek legtöbbje patak menti, egyutcás falu, de akad közöttük teljesen szétszóró, utca nélküli település is. Az erdő valamikor a falvak szélső házáig nyúlt, patak futott keresztül a főutcán a Kapos felé, s a széles talpú völgyek idilli kedvességű ligeteiben kanyargott tova. Az egyik legrejtettebb zselici faluban, Kisasszondon talált nyugodalmat kis időre a sorstól hányt-vetett Csokonai: „Itt a magános völgybe és cserében – Megfrisselő árnyék fedez, – A csonka gyertyának mohos tövében – A tiszta forrás csergedez...” E hely poétának való – írja a költő a Zselicség ligetes erdeiről a XVIII. század legutolsó esztendeinek egyikében, de akkor már mind nagyobb területen csattog a fejsze a tájban, nőnek az irtványok, szaporodnak a szántóföldek, fognak az erdők. A disznókondák kukoricán híznak már ekkor, nem makkon; lassan leáldozik a kanászvilág is.

Az állattenyésztés azonban mindmáig uralkodó gazdálkodási forma a Zselicségben, csak éppen többrétűvé vált és a takarmánytermelésen alapszik. E tájat különben úgy tartják számon az agrárszakemberek, mint az ország egyik legkülteresebb mezőgazdasági vidékét. Az erősen tagolt dombság eróziótól pusztított meredek lejtésű földjein gyengék a terméshozamok, emiatt a lakosság életszínvonala alacsonyabb, mint a megye más részeiben. A hatvanezer holdnyi Zselicség parasztsága tápanyagokban igen szegény erdőtalajon gazdálkodik, a fejlett agrártudomány hathatós segítsége nélkül nem tud megküzdeni mostoha körülményeivel. A fejlesztési tervek a táj hagyományos állattenyésztését emelik korszerű szintre, a mezőgazdálkodást pedig elsősorban takarmánynövények termesztésére állítják át. Az állatállomány folyamatos növelése érdekében jelentős befektetéseket igénylő építkezések folynak a tár-

sasgazdaságokban, egymás után rakják le a nagyüzemi állattenyésztés alapjait. A zselici patak völgyek rétjein, legelőin kiváló széna terem, s a gyepterületek szakszerű kezelésével, gondozásával megkészszereshetik a régi fűhozamot a takarmánybázis szélesítésére törekvő szövetkezetek. A következő években nagyszabású talajvédelmi és vízrendezési munkákra is sor kerül, több száz millió forintos költséggel. Megzabolázzák a rakoncátlan patakokat, vizüket öntözési célokra fogják föl. A domborzati viszonyok kihasználásával máris több víztároló épült meg a zselici völgyekben, s továbbiak létesítésére is készen állnak a tervek. Kidolgozták a szakemberek a talajrendezési feladatok elvégzésének menetét is, hogy gátat vessenek a termőföld továbbpusztulásának. A talajvédelem szerves része a dombvidéki termelőszövetkezetek gazdálkodásának; a meredekebb lejtőkön megszüntetik a szántóföldi termelést, az ilyen területeket legelőkké, erdőkké alakítják át. A dél-zselici lankákon megkezdtek a 2000 holdas régi borvidék felújítását. A múlt tanulságainak okos fölhasználásával készült „zselici” program egy mostoha természeti adottságú tájat indított el a fejlődés útján.

A dimbes-dombos Zselic Somogy székhelyének, Kaposvárnak az erdős háttere, illetve maga a székváros is egy kis zselici falucska volt valaha. A hét halomra épült Kaposvár a 360 000 lakosú megye egyetlen városi települése, méghozzá az utóbbi fél században nőtt csak fel azzá. A megye 252 községe közül emelkedett ki, alig van múltja. Kaposvár nem ősi város; mocsaraktól védett téglavára játszott ugyan némi szerepet a török időkben, de különösebb jelentőséget nem szerzett a kis jobbágy-településnek. Az Esterházy-uradalom központjából fejlődött Kaposvár megyeszékhelyé a múlt század közepén, de még századunk elején is inkább falusias jellegű településnek számított. Ma egyike gyorsan fejlődő városainknak, főként az utóbbi évtizedek erőteljesebb iparosítása következtében. A 48 000 lakosú város népességének több mint egyharmada él ma már iparból, s a kereskedelem és a közlekedésben foglalkoztatottak száma is felülmúlja a mezőgazdaságból élőkét. 1945 előtt fejlett malomiparán kívül csak egyetlen nagyobb üzeme volt Kaposvárnak, az idényjellegű cukorgyár, azóta textilmű, kábelgyár, finommechanikai üzem és transzformátorgyár létesült. Az utóbbi években az erősáramú ipar jelentős bázisa lett a somogyi székváros, a 70 munkást foglalkoztató tanácsi üzemből kinőtt Villamossági Gyár máris 1500 dolgozónak ad munkahelyet. A harmadik ötéves terv végrehajtása során 140 millió forintot beruházással még jobban kifejlesztik az üzemet, s ezzel további ezer ember foglalkoztatását teszik lehetővé. Ugyancsak nagymértékben bővítik a Pamutfonóipari Vállalat itteni üzemét és a ruhagyárt is. Öt év alatt több mint egymilliárd forintot fordítanak Kaposvárotnak az ipar fejlesztésére, s a lakosság egészségügyi, kulturális és kommunális ellátásának javítására.

A gyors ütemű iparosítás erősen városiasítja Somogy megye központját. Mivel lakossága az elmúlt 15 esztendő alatt 16 000 fővel gyarapodott, nagyarányú lakásépítkezések bontakoztak ki, s új művelődési, kereskedelmi és egészségügyi intézmények létesültek. Kaposvár napjaink ipartelepítése révén válik valóban a táj gazdasági központjává. Somogy iparosodása azonban még mindig úgyszólván csak a megyeszékhelyre szorítkozik, s noha az iparban foglalkoztatottak száma az 1945 előttihez viszonyítva megtízszereződött, az ipar arányát tekintve a megye még mindig az utolsó előtti helyen áll az országban, a Dunántúlon pedig egyenesen az utolsón. Elsősorban ezért csökkent az utóbbi két évtizedben a lakosság: 1950 óta mintegy harmincezen vándoroltak el Somogyból munka után. A Dunántúl új nagy ipari körzetei erős szívváslal vonzották magukhoz távoli vidékek mezőgazdasági népességét is. Somogy iparosítása ma még csak távlat, s ha Marcalit és Nagyatádot a következő ötéves terv során ipari központokká építik is ki – Nagyatádot egy 4500 vagonos kapacitású konzervgyárral a somogyi táj gyümölcs- és zöldségfeldolgozó helyévé szándékoznak fejleszteni –, a megye gazdasági életének legjelentősebb ága még hosszú ideig a mezőgazdaság lesz.

A somogyi dombok lösztakarójába a kelták vágtak először ekét, kultúrtájjá azonban a rómaiak tették első ízben a Balaton mellékét. A Galerius császár idejéből való Sió-zsilip maradványainak tanúsága szerint a rómaiak még a tó vízszintjének szabályozásával is megpróbálkoztak, miközben magas építészeti kultúrával dicsekvő üdülőhelyeket létesítettek különösen az északi parton. Az antik világot elsöpörte a népvándorlás fürgetege, de Berzsenyi és Csokonai egy időre vissza tudta varázsolni a múlt század elején. A barbárok elől megfutamodott latin istenek seregestül térnek ekkor vissza a Kapos menti ligetekbe, Echo zeng Atád berkeiben, Hébe ápolja égi balzsammal Lilla szépségét, Gráciák törölgetik le könnyét, enyelgő Zefirek játszanak körülötte ambróziás illatokkal. Jupiter, Vulkán, Vénus mind tanyát ver ismét a somogyi erdőkben, mezőkön, vizek partján, még a virágokban is kis istenek szállnak meg és „*mennyei koncerteskét zengenek*”. Berzsenyi vad Boreást zúgat s híves Etéziákat lengedeztet Somogy fölött, a nap Thetis bíbor keblébe ereszkedik alá, a vadon erdőségekben a szilaj Árkászok legeltetik gyapjas nyájaikat. Utoljára Takáts Gyulánál szólal meg a táj latin hangja: „*Hinnéd Horátius földje, – oly idilli, méla kép. – Halvány pasztell-ruhában lép eléd . . .*”

A népvándorlás hat évszázadában hunok, gótok, avarok, frankok, szlávok serege özönlik át egymás után a tájon, de egyszerre ott fehérlenek a dombtetőkön a magyar fejedelmi törzs kontyos sátrai. A Balaton déli partvidékét Lél vezér népe üli meg – emlékezetét még őrzi Lelle helyneve –, Fonyód környékén pedig Koppány nemzetsége telepedik le. A Balaton somogyi vidéke az Árpádok korában már sűrűn lakott föld. A mocsaras tópart ugyan elhagyatott, de beljebb, a dombokon, a patak völgyekben népes községek sorakoztak fel egymás mellett, a rengeteg erdőségek pedig a királyi disznókondák jeles makkoltató tanyái voltak. Köröshegy XIV. századból való csúcsíves temploma, Somogyvár 1091-ben épült lombard–román stílusú bazilikájának romjai és Somogyvamos XIII. századbéli szép romtemploma bizonyítja egyebek között a táj középkori virágzó életét. Évszázadok békés nyugalma kellett ahhoz, hogy apró falvak is finommivű kis bazilikákat tudnak építeni maguknak.

Az egyre szebben nekilendülő középkori fejlődésnek itt is a török megjelenése vetett véget. A tó déli partján álló mocsárvárak csak kis ideig tudták fenntartani az oszmán áradatot, rövidesen egész Somogy megszállt területté vált, s hódolt föld maradt másfél századon át. Falvai sorra elhamvadtak, kőtemplomai összeomlottak, népe elvérzett. Az 1700-as évek elejéről való összeírás mindössze 6600 embert talált e tájon a török kitakarodása után. Az Árpád-házi királyok idejéből való kicsiny falusi egyházak mind elpusztultak, egyedül Köröshegy zömök támpilléres, lóréses tornyú temploma élte túl az oszmán világot. A Balaton-parti községekben huszonöt templomrom emlékeztet a tómente középkori virágzó életére; túlnyomó többségük román stílusú, s ez jelzi, hogy még az Árpádok idejéből valók. Az elpusztult falvak körül harmincnégyszeres vár és kastély harcolt a török ellen a Balaton-vidéken, s ami közülük a félhold lehullása után megmaradt, az a kurucok kezén védte tovább az országot s a szabadságot – immár az osztrák császár ellen.

A harci zaj elnémultával a somogyi nép néma küzdelmének ideje jött el. A XVIII. század elején kialakultak az új birtokviszonyok: a somogyi földek fele a Feseticsek, az Esterházyak, a Széchenyiek, a veszprémi püspökök és kanonokok meg egyéb egyházi és világi nagybirtokosok kezére jutott. Ötven család élvezte 30 000 paraszt munkájának a gyümölcsét. A sűrű cser-erdőségekben sertéseket makkoltató kanászok viszonylag szabad életet éltek ugyan, de a tölgyfatalpakra épített, sövényfalú, szalmafedezésű, kémény nélküli „füstösházakban” meghúzódó falusi zsellérnép a legnyomorúságosabban tengette életét, sötét tudatlanságban, a művelődés legelemibb lehetőségétől is elzárva: „*Oh szomorú sorsa – Egy szép megyének! – Hol a magyar lelkek – Megvetve heverének . . .*” – kiált keserűn Csokonai, feltéve a kérdést: „Hát csak kanásznak termett a somogysági paraszt?” És Berzsenyi Dániel, a niklai földesúr is hangosan lázadozik a kiáltó társadalmi igazságtalanságok láttán. Le meri írni az 1200 holdas birtokos nemes, hogy a mezei szorgalom felvirágzásához „*helyes föld-*

és népeloszlát szükséges”, s versben panaszkolja a somogyi parasztság elesett sorsát, restelkedve jobbágyi veritékből származó saját kiváltságos jólétén: „S mi szép mulatság látni izzadását? – Mi szép nekem még rajta szántanom – S aszott kezéből enni sütemet?”

A somogyi földtelen népnek a múlt század derekán már nincs más menekvése, mint a kivándorlás. A Dunántúlon a nagybirtokos megyék sorában a második helyet foglalta el Somogy; innen futott ki Amerikába a legtöbb magyar, nem lelvén hazára az uradalmak világában. Az 1945 évi földosztás törte szét a Balatont körülölelő latifundiumok acélgyűrűjét, s ma már nagy, virágzó termelőszövetkezetekben dolgozik és boldogul a megye parasztsága. Somogyban 1919 februárjában, még a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt megindult a termelőszövetkezetek szervezése, s erre a hagyományra épültek rá a maiak, a mezőgazdálkodás korszerű formáit honosítván meg. A megye 700 000 holdnyi mezőgazdasági területén 252 községben 240 termelőszövetkezet gazdálkodik, közös vagyonuk immár meghaladja a 3 milliárd forintot. Az anyagi felemelkedést pedig úgy követte nyomon a művelődési föllendülés, ahogy Móricz Zsigmond 1919-ben megjósolta „A somogyi földművelőszövetkezet” című szárnyaló riportjában: *„Minden szövetkezeti tag világosan kell hogy lássa a szövetkezeti termelés hallatlan előnyeit. Meg kell értenie a nagyüzem egész természetét. Méltányolnia kell a szervezés jelentőségét, a tudomány szerepét a mezőgazdaságban, a szaktudás jelentőségét minden szövetkezeti tag számára. A magyar mezőgazdasági munkás a most következő években egy évszázadnyi kulturális haladást tesz majd meg.”* Csokonai jövődőlésétől – „az első iskoláról Somogyban” – másfél évszázad kellett hogy elteljen, amíg az ember gondja a haza gondja lett e „kies tartományban”. A megyében ma 22 középiskola működik – az 1945 előtti hattal szemben –, s csak kulturális célokra 200 millió forint körüli összeget irányoz elő évente a költségvetés.

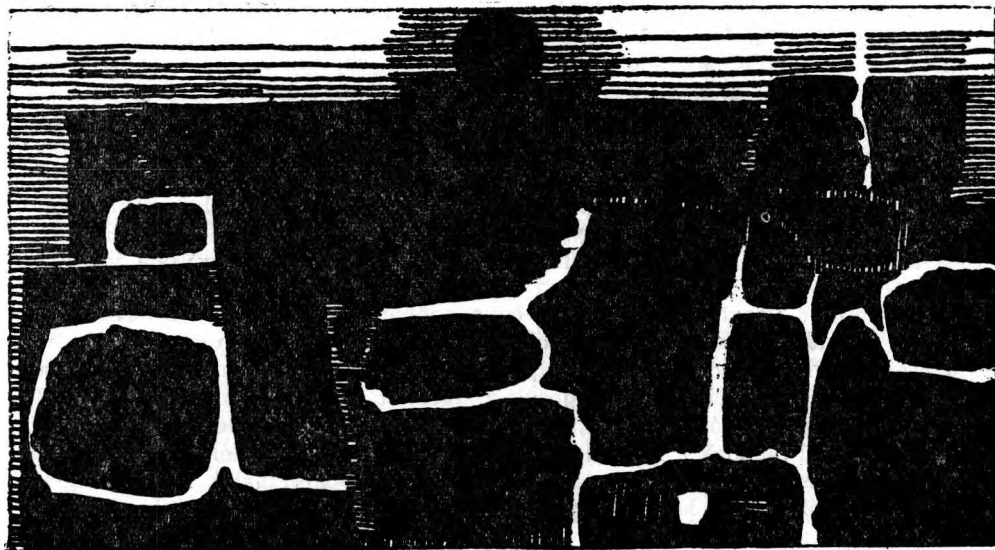
Somogy szocialista mezőgazdaságának a szántóföldi műveléssel egyenrangú fő ága az állattenyésztés. A Kapos-völgyi, a Koppány-völgyi meg a Csurgó környéki parasztság régóta foglalkozik állatneveléssel, s mindig kiváló eredményeket mutatott fel a különböző kiállításokon. A második világháború után az állomány erősen leromlott ugyan, de elsősorban a Kapos-völgye ma is nagy mennyiségű húst, tejterméket és tenyészállatot ad az országnak, a szövetkezetek összefogásával pedig még jobban hasznosítani tudják előnyös tájadottságaikat. A Kapos-völgy leghíresebb állattenyésztő közsegeinek társaságai komoly erőfeszítéseket tesznek a szarvasmarha-állomány számszerű és minőségi fejlesztéséért, sorra megteremtik a nagyüzemi jószágtartás feltételeit, egymás után bevezetik a takarmányelőkészítést, az itatás-etetés, a fejés gépesítését, új törzstenyészeteket alakítanak ki, s a rétek, legelők korszerű kezelése, gondozása mellett intenzív takarmánytermelést folytatnak. Ugyanakkor olyan vetésforgót formálnak ki, amely az állattenyésztésnek legjobban kedvez. Az új, nagy szarvasmarhatenyésztő telepek kialakításának eredményei évek óta megmutatkoznak már az áruértékesítésben: míg például 1955-ben, a kötelező begyűjtés idején, Somogy 68 000 darab hizott sertést és 20 000 vágómarhát adott közfogyasztásra, addig 1965-ben 147 000 hizott sertést és 30 000 marhát vásárolt fel a megyében az Állatforgalmi Vállalat. A harmadik ötéves terv előirányzata szerint Somogy megye szarvasmarhaállománya 1970-ben eléri a 135 000-et, a termelőszövetkezetek állománya akkorra megkétszereződik. A tervidőszakban a megyében csaknem két milliárd forintot fordítanak mezőgazdasági beruházásokra, s e hatalmas összeg egy jelentős részét az állattenyésztés nagyüzemesítésére fordítják.

A somogyi löszháton az ország legértékesebb termőterületei sorakoznak, ezen a kitűnő talajokon a szántóföldi növények igen nagy választéka termelhető igen jó eredménnyel. Az egyoldalú szemtermelés ma már a múlté, a kenyérgabona vetésterülete jelentősen csökkent az utóbbi években a takarmánygabona javára, s erősen növekedtek a cukorrépa- és a kukoricaföldek. A tengeri vetésterülete a dunántúli megyék közül Fejér után Somogyban a legnagyobb, majdnem kétszer annyi, mint a búzáé. Tekintélyes lenterületei is vannak a megyének, Buzsák háziiparát a művészi színvonalú lenfeldolgozás tette nevezetessé. Országszerte híres Somogy kertmag- és szőlőoltvány-termelése, s különösen a homokos vidékeken évről évre mind na-

gyobb területeket foglalnak el a szőlők és a gyümölcsösök. Az új telepítések között egyformán megtaláljuk a különböző almaféléket, az őszi- és a kajszibarackot, valamint a szilvásokat. A szőlőtermesztés kiszélesítése elsősorban a Balaton mellékére jellemző, a Balatonaligai és a Balatonboglári Állami Gazdaság nagyarányú telepítései révén.

A tóra tekintő löszös domboldalnak egészen újszerű s nagyon előnyös tájképi jelleget adnak a huzalos támrendszerű új szőlők betonoszlop-erdői. A fehér oszlopok között drót feszül, karók helyett ezek tartják a vízszintesen futó indákat burjánzó szőlőket. Karós művelésnél a tőke zárt tömböt képez, míg a kordonos nevelésnél valószínűs lombfal alakul ki, amelyen sokkal jobban érvényesül a napfény hatása. Ugyanakkor az oszlopsorok közötti másfél-két méter távolság lehetőséget ad arra, hogy a talajmunkákat és a növényápolás minden fázisát kistraktorok végezzék el. A bő napfény és a gépi művelés együttesen növeli nagyra a kordonos szőlők hozamát. A termésfokozás nagyszerű lehetőségei rejlenek ebben a módszerben, ha megfelelő területen alkalmazzák. Az új telepítésű szőlőkben és gyümölcsösökben öntözéssel is fokozzák a terméseredményeket. 1965-ben épült meg a balatonaligai vízkiemelőmű, amelynek nagy teljesítményű szivattyúi másodpercenként 600 liter vizet szippantanak ki a tóból, s juttatnak el 20 kilométer hosszúságú csőrendszer segítségével az aligai állami gazdaság és a balatonvilágosi termelőszövetkezet faiskolájába, oltványüzemébe, csemege-szőlő telepére és kertészetébe. A 3500 hold táplálására alkalmas aligai öntözőrendszer, teljes kiépítése után, egészen Enyingig eljuttatja a Balaton vizét, a gyümölcsösök és szőlőskertek pedig 25–30 százalékos terméshozam-emelkedéssel hálálják meg a mesterséges csapadékat.

Az utóbbi években igen nagyarányú és látványos telepítési munka folyt a Balaton somogyi partvidékén, elsősorban Boglárán és környékén. Az öt község határába nyúló Balatonboglári Állami Gazdaságban ezer és ezer holdakon fordulnak termőre ezekben az években az új gyümölcs- és szőlőtelepítések. A Balaton partjáig futó dombháton végighullámzó ültetvények látványa a természet vonalaihoz simuló emberi alkotások révén tovább növeli a magyar tenger táji környezetének szépségét.

BALATONFÜREDI TUDÓSÍTÁS

Balatonfüred és Tihany, különösen az utóbbi másfél évtizedben a magyar értelmiség zarándokhelye – ha nem tűnne esetleg csúfolódásnak, azt mondanám: a nyári szentélye – lett. Abban az értelemben is, hogy aki csak ad magára valamit, egy nyári évad folyamán legalább kétszer-háromszor ellátogat Füredre, mert nyáron itt mindenkivel találkozni lehet, időpont kérdése csupán; írókkal, tudósokkal, főtitkárokkal, szabadnapos színészekkel, kiadók lektoraival, sportvezetőkkel, elegánsnál elegánsabb nőkkel, mint egy fantasztikus méretű nonstop-kaszinóban, és abban az értelemben is, hogy aki csak teheti, a rendkívül magas telekáraktól sem riadva vissza, lehetőleg Balatonfüreden, vagy a közvetlen közelben akar nyaralót, esetleg egy, a nyugdíjas években majd jól használható házat építeni. Mivel magyarázható Balatonfürednek ez a különös ereje, már-már mágikus vonzása? A táj szépségének pusztá varázslata ez, amely gépkorszakunkban szinte fájdalmasan szakítja fel a városi, elsősorban a szellemi munkával foglalkozó emberekben a természet iránti nosztalgiaát? A divat? Egy gondosan titkolt sznobizmus talán, amely csak a külföldiek közelében érzi igazán jól és szellemileg „biztonságban” magát, s mivel Balatonfüred a külföldi turisták emi-nens megállóhelye, állomása, és nincs külföldi államférfi, valamirevaló vendégtudós, vendégművész, nyugati üzletember, akit előbb-utóbb ide ne kalauzolniának, és ez a körülmény a leghevesebb sznobizmus számára is enyhülést nyújt. Az európaiságnak (amelyre értelmiségünk különösen az utóbbi években oly érzékenyen büszke) egy új, progresszív vonásaként értékelhető megnyilvánulása talán, amely a klasszikus tájjal értékeli önmagát, s önmagával a tájat? Vajon a hagyományok, a kultúrtörténeti emlékek, dokumentumok gazdagsága? Kisfaludy Sándor kezdeményezésére országos gyűjtés kezdődött, és 1831-ben itt épült fel a Dunántúl első kőszínháza, amelynek homlokzatán ez állt: „Hazafiság a Nemzetiségnek” és falai között csak magyar nyelven beszéltek, játszottak. Tizenegy évvel később Kossuth Lajos Balatonfüredről írta híres fürdőlevelét, amelyben szenvedélyes hangon támadta a helyi fürdőélet arisztokratikus tunyaságát, a főurak henye életmódját. 1846 őszén innen indult első útjára a Kisfaludy-gőzös, a Balaton első hajója. 1848-ban nagy költőtársai után itt járt Garay János is, aki nagy meglepődéssel „vig népsokaságot látott a győgyparkban”, azt sem tudta: „vásár-e ez, vagy búcsújáráhely?” Az utóbbi száz évben pedig nem volt szellemi- és közéletünknek olyan számottevő alakja, írók, művészek, tudósok, akiknek valamilyen formában ne lett volna valami közük Balatonfüredhez. Füred legnagyobb tisztelői azt mondják: nincs az országban még egy idegenforgalmi hely, ahol annyit lehetne írni a hagyományokról, annyi irodalmi, kultúrtörténeti emlék várna még végleges feltárára, megírásra, mint Balatonfüreden. Még első monográfiája is írójára vár!

Balatonfüred vonzerejét nem lehet egyetlen tényezővel megmagyarázni. A feltételezések mindegyikében több-kevesebb igazság van. Egy azonban bizonyos: ha van idegenforgalmi hely az országban, amely hagyományait tekintve, emlékeinek gazdagságánál és fürdőhelyzeténél fogva jogosult a kulturált megkülönböztetésre, akkor Balatonfüred az. Sajnos, más kérdés viszont, hogy – elsősorban a fürdőtelep, mint fürdőtelep – megfelel-e ennek a hírnévnek? Más kérdés, hogy az emlékek ébrentartásán túl mennyire képes megfelelni annak a bizonyos „európaiságnak”, rendelkezik-e a korszerű idegenforgalom követelményeinek megfelelő létesítményekkel és egyéb feltételekkel?

Aktuális kérdések.

Az ember elindul az arácsi állomás felől, mondjuk, átengedve magát egy nyárian, könnyelműen lebegő hangulatnak, bejárja a fürdőtelep utcáit, meglepődve s kissé értetlenül veszi tudomásul, hogy a megyei idegenforgalmi hivatal sok év után váratlanul beköltözött Veszprémbe, nem tudni, miért; az ember a Gyógy-tér kútjából iszik néhány korty savanyúvizet, ez már hagyomány, azután elidőzik a parti sétány öreg, több ízben már halálraitelt fái alatt, végigmegy a napközben mindig forgalmas és lesorompózott Ady Endre úton az ófaluba, felkapaszkodik a Tamás-hegyre panorámázni, majd a délelőttinél kissé higgadtabb tempóban folytatja útját a nemzetközi camping, a hajógyár felé. A fejlődés szemkápráztató. Pompás, irigylésre méltó, látványnak is szép társasházak sokasodnak a zöld fák között. Sok a magánépítkezés. Egy-egy régi méretű telken négy villa is van. A fürdőtelep régi, jellegzetes képe, mondhatni: a kényelmes helykihasználás megváltozott. Az arácsi oldalon a nyolcszáz személyes Annabella Szálló erkélysorai kéklenek, különösen a vízről, hajóról nézve ébreszt jó hangulatokat az emberben, a nemzetközi camping mellett pedig már állnak a Marina Szálló érdekes, modern igényekre inspiráló épületszárnyai, a sárga falburkolatok messze világítanak a napfényben. A vízpart változásait csak az foghatja fel a teljes valóságában, aki látta régen, aki hallott arról, hogy milyen volt még harminc éve is. A mai, a Balaton szempontjából naivnak számítható ember meglepődve olvassa Keresztury Dezső sorait: „Valamikor nem is számított villának a nyaraló, ha a kertje nem dőlt a Balatonra, itt csak a családok tagjai fürödtek, legfeljebb a barátoknak engedték meg a hosszú sétát a mély vízig, s a lubickolást a teleknek a víztükörre is benyúló eszmei határai közt. Micsoda viták, pörök támadtak a meggon-dolatlan vízi-határsértések miatt! Ezen a különködésen rég túlment az idő.”

Változásokról beszélek, amelyek alapvetőek – a szocialista társadalmi alapelvek, a humanista alapvonások és idegenforgalmi fejlesztésünk együttes eredményei.

Most azonban kérdéseket szeretnék föltenni. Kérdéseket, amelyek ugyan nem túl súlyosak, de nyugtalanítanak, amelyekre a turista, bárhogy töri a fejét, nem talál elfogadható magyarázatot. Kérdéseket, amelyek már-már a közéleti szintre emelkednek, legalábbis balatoni viszonylatban, s amelyek egyelőre kétségessé teszik Balatonfüred európai szintjét. Legalábbis létesítmény és összmunka szempontjából. Gyakorlati kérdéseket, amelyek egyaránt foglalkoztatják Balatonfüred „öslakóit” és évenként visszatérő, vagy épp csak egyszer-egyszer idelátogató vendégeit.

A tavasszal avatták fel a Balatonvidék pillanatnyilag legnagyobb szállodáját, az Annabellát. Nyolcszáz ágyas, mind a 384 szobájához fürdőszoba csatlakozik, emeletenként berendezett, hat korszerű társalgójából bámulatos kilátás nyílik a tóra, ezerszemélyes étterme van, és száz méter hosszú hallja. Csak éppen nem fűthető, és így évente csupán négy hónapon át lehet használni. A szálloda kilencven millió forintba került. Körülbelül ötmillió pluszköltséggel meg lehetett volna oldani a korszerű szálló fűtését, ami egyben azt jelentené, hogy egész éven át szálloda volna, s a néptelen hónapokban esetleg a szív-kórház kiegészítője is. Tízezrek várnak az országban balatonfüredi beutalóra, a szív-kórházba. A most épülő Marina Szállóban ugyancsak nem lesz fűtés. A nagy költséggel épült füredi luxusszállók fűthetlenségéhez viszonyítva harmadrangú kérdésnek tűnik, hogy a két új szálló nevének mi közük van Balatonfüredhez? Annabella... Marina... Erre senki sem tud magyarázatot adni. Híres költők, festők, tudósok, jellegzetes tájrészek neve eszébe sem jutott a „keresztzüllőknek”?

Az idén 260 éves fürdőtelepnek nincs gyógyterme. Nem kell messzire menni: a szomszédos országok minden komolyabb igényű fürdőhelyén, Pöstyénben, Tatra-Lomnicon, Karlovy-Varyban, a lengyel és bolgár fürdőhelyeken s másutt is, van kurszalón, gyógyhelyi társalgó, ahol a fővárosi és a legjobb vidéki színházak művészei lépnek fel, neves előadóművészek, a saját házizenekar itt ad koncerteket stb. A költségeket az üdülőhelyi díjakból fedezik. Balatonfüreden minden idényben a veszprémi zeneiskola tanárai és növendékei ötven napon át koncerteznek – a szabad

ég alatt. Ha esik az eső, a koncert legtöbbször elmarad. Magyarországon hatvannégy üdülőhely van, de egynek sincs gyógyterme, a célnak, színvonalnak megfelelő fürdőhelyi társalgója.

Balatonfüred – hisz a neve kétszeresen is utal erre – fürdőhely, korszerű fürdési lehetőségről mégsem beszélhetünk. A nyári csúcsforgalomban öt-hatezer vendég is megfordul itt egyszerre, számítsuk hozzá a hatezres öslakosságot: ez tizenkétezer ember. Ezzel szemben Balatonfüreden két strandfürdő van. A keleti részen egy ezeröt-száz személyes, és a nyugati részen is egy háromezer személyes. Csakhogy... A keleti részen fekvő strandba most beépítették az Annabella Szálló nyolcszáz személyes saját strandját, maradt tehát hely hétszáz fürdőzőnek. A nyugati rész strandja tulajdonképpen a camping strandja, a nemzetközi camping területén is van. A jó nyári hetekben egy külső fürdővendégnek kevés esélye van a jó fürdésre, hisz a camping befogadóképessége maximálisan tizenötezer ember. Ha csak minden második fürdik... A Marina Szállónak saját, önálló strandja lesz, de az 1970-ig, a jelenlegi sportpálya helyén felépülő Füred Szállónak nem lesz. Luxusvendégei pedig nyilván fürödni szeretnének, nyilván a füredi parton, valahol. A fürdőhely nem fürdőhely jó strandok nélkül. A rendezési tervek ellenére, a telep közepén volna célszerű kialakítani a harmadik strandot. A belső hajógyár, a mólóhoz közel, tizenöt éve telepedett a fürdőhely közepébe. A harmadik strand lehetősége most úgy merült fel, hogy a külső hajógyár mögötti üres telkeken kell kialakítani. Pedig nem az volna a célszerűbb és jobb, ha a belső hajógyárat telepítik át a külső hajógyár mellé, és a harmadik strandot a fürdőhely közepén építik meg?

Fontosságát – vagy „előkelőségét” – tekintve látszólag nem is illik egy elme-futtatás komolyságához, de a Balatonfüreden vendégeskedő turisták, egynapos át-futó kirándulók bosszúsággal teli meglepetéssel tapasztalják, hogy a fürdőtelepen nincs elég cukrászda, nincs rendes tejivó, reggeliző. Könnyű a külfölddel példálózni, hallom máris az ellenkezést. Valóban könnyű, de ez mit sem változtat azon az ábrán, hogy a balatonfüredi fürdőtelepnek egy állami és egy mélyen falusias magán-cukrászdája van. A Kedves régi, hangulatos cukrászda, de azt nem mondhatjuk, hogy kielégíti az igényeket, hogy túlságosan korszerű, de elmondhatjuk, hogy méltatlan Balatonfüredhez – arról nem is beszélve, hogy a teraszon a vendégek asztalának szomszédságában tárolják az olajoshordókat. Nincs tejivó. A kirándulócsoporthoz és a vékonyabb pénzü turisták reggelenként, kora délelőtt ott ülnek csapatostól a régi benzinkútnál, a bolt lépcsőjén, vagy a fához támaszkodva isszák a tejet, a kakaót. Száz-százötven méterre a vízparttól, ötvenre az Aranycsillag Szállótól, a főútvonal és az ófalut az üdülőteleppel összekötő út kereszteződésben. Vagyis a központban.

A vasúti forgalom már régen meghaladta a balatonfüredi állomás képességeit, s fokozza a forgalmat, hogy a tihanyi utasok is itt szállnak le és fel. Két éve folyik az állomás bővítése, aki azóta járt itt vonattal, s érdeklődéssel figyelte a dömperek és teherautók lázas munkáját, a vasúti átjáróhid építése miatt szívesen került egyet (vagy ha arra járt, lenyelte a vastagon szálló port), de most közelebbről nézve a vasútbővítés megoldhatatlan akadály elé érkezett. A vágányok mögötti, bővítésre alkalmas földszakaszt megalapozták, feltöltötték, csak éppen az új vágányokat nem tudják lefektetni – egy kis házikó miatt, amely ott áll, mint egy magányos szikla a háborgó tenger közepén – az útban. A kisajátítási vita húzódik, húzódik, a munkára kész gépek időközben elmentek. Készült egy szép nagy terv az északi balatoni autótút megépítésére. A „strada” a tervek alapján a régi falun vág keresztül, és a hírek szerint harminc-negyven új családi házat kell lebontani miatta. A tulajdonosokat egyelőre senki se világosítja fel a dolgok állása és jövője felől, ők pedig csak lázognak maguk között, és azt mondják: Miért nem lehet az új utat a Tamás-hegy alá vinni, a falun kívül, és ha már ezt a szép, új sztrádát megépítik, akkor miért fogtak hozzá a 71-es út korszerűsítéséhez, kívágva az öreg fákat, százötven tájszépségű nyárfát, felizgatva ezzel az egész ország közvéleményét?...

A fák, bizony.

Balatonfüred egyik jellegzetessége a fák kultusza. A sétány óriásfái éppúgy hozzátartozói a füredi tájnak, mint Keszthelynek a Festetics-kastély, Tihanynak az apát-ság, Almádinak az Öreg-hegy. S a füredi sétány szélén a „fa-panteon”, ahol Rabindranath Tagore fája mellett ott van a másik Nobel-díjas, Salvatore Quasimodo fája, mellettük pedig – ritka erekeként – a világ első ürsétálójának, Leonovnak a fája is. Balatonfüred rendkívül érzékeny a fákra. Épp ezért volt érthető az a megdöbbenés és felháborodás, amely a tavaszi balatonfüredi fairtasokat fogadta. Magam is láttam azt a szomorú szakaszt – az épülő Marina Szállótól a füredi Halászkertig – később is, már kissé megszokva a nehéz látványt, és akkor is, amikor éppen kiirtották az öreg fákat, ott feküdtek az út szélén, mint a legyilkolt őrszemek, és a környék olyan volt, mint a csatatér. Fájdalmas volt, és fájdalmas ma is. S főként értelmetlen, mert nem oldott meg semmit. Épp ezért fájdalmas. A vandalizmust követő gyorskonferencián – ahol az írók egyrészt magyarázatot szerettek volna kapni az utat szegélyező festői nyárfasor kivágására, másrészt biztosítékot követeltek, hogy a százötven fa ki-döntésével megszűnt a fairtas – a fákat kipusztító útépitő vállalat nem képviseltette magát. A gyorskonferencia néhány felszólalásából, a Magyar Nemzet tudósítása nyomán, íme néhány részlet:

Déry Tibor: – Megköszönjük az általános felvilágosítást, de nem ezért jöttünk, hanem azért, hogy illetékes helyről véleményt kapjunk arra nézve, miért vágják ki a fákat? Ez az a kérdés, amelyről egy szót sem hallottunk.

Dobozy Imre: – Elhangzottak itt olyan megállapítások, hogy az utak szélesítése a növekvő idegenforgalom, a növekvő autóforgalom érdekeit szolgálja. Tudomásul kell azonban venni, hogy a külföldiek nem közlekedni jönnek a Balaton mellé, hanem élvezni a táj egyedülálló szépségét.

Boldizsár Iván: – Olyan országokban, mint Itália, Franciaország, ahol százszor akkora a gépkocsiforgalom, mint nálunk, megóvják és törvénnyel védik a történelmi fasorokat, sokkal keskenyebb utakon sokkal nagyobb forgalom zajlik.

Keresztury Dezső: – A tihanyi félszigeten a természetvédelmi törvény alapján nem engedték kivágni a fákat. A füredi öbölben ugyanezt szabadon megtehetik?

Papp János, az MSZMP Veszprém megyei Bizottságának első titkára: – Szeretnénk mindenkit megnyugtatni, ezután csak olyan felújítási munkákat hagyunk jóvá, amelyek nem bontják meg a táj szépségét, egységét, és néhány év múlva beilleszkednek a modern tájképbe. Ez az eset nem ismétlődhet. A feltétlenül szükséges helyeken nagyvonalú felújításra kerül sor.

Balatonfüred nagyon is megérdemli a gondoskodást. Az itteni fürdőkultúra az idén 260 éves. A füredi savanyúvizet valószínűleg már a rómaiak is ismerték, mint a tíz éve megjelent, eddigi legrészletesebb balatoni útikalauz írja, hiszen a községben római épületmaradványokat találtak. 1632-ben egy német földrajzíró tesz először említést a gyógyvizről. Lower Máté 1694-ben azt írja: „a füredi víz szeszes, tiszta, savanyú, felfrissítő, elevenítő, ezért a baromőröktől és a parti lakóktól szívesen felkeresetik.” A balatonfüredi fürdőkultúra születésének évét azonban eddig 1743-tól számították, amikor először tisztították meg a források környékét, a mai Kossuth-forrás helyén aknát nyitottak, és egy fürdőháznak megfelelő épületet is emeltek.

A legújabb – és reális – megállapítások szerint a balatonfüredi fürdőkultúra születését gróf Eszterházy Antal kurucgenerális (Rákóczi fejedelem tizenöt arisztokrata tábornokának egyike, a szatmári békekötés feltételeit nem fogadta el, Rákóczi-val Rodostóba ment, ott pestisben megbetegedett, és negyvenhat éves korában meghalt) füredi tartózkodásától és fürdőleírásától kezdve számítják. Az utazást Eszterházy Antal Tábori Könyvében pontosan rögzítette.

1708. augusztus 13.

„Eadem. Az Méltóságos Úr Devecserbül dél tájban megindulván, estvére hat óra tájban füredi savanyóvízhez érkezett.”

1708. augusztus 20.

„Die 20 Augusti, Füredi savanyóvíztől circa horam 7-mam matutinam megindulván, délre Vázsomban érkezhén, a honnan is megindulván, Devecserben érkezhén circa horam 4-tam vespertinam”.

Balatonfüred tele van hagyományokkal, és Balatonfüred ad is a hagyományokra. Azzal is, hogy bámulatos érzékkel igyekezik megőrizni azt a sajátos tájhangulatot, amely a régi leírásokból árad, amikor „a gőzhajó kikötőjét kivéve a partot végig sűrű nád övezte, és a primitív kis parti fürdőházakhoz hosszú fahíd vezetett”. Azzal is, hogy nincs mozzanat a fürdőtelep történetében, és nincs személy – a legnevesebb íróktól, művészektől a hatvanéves Holchauser Bélánéig, aki egykor Rabindranath Tagore sudár szobalánya volt, s most nemcsak tulajdonosa egy magas indiai kitüntetésnek, hanem az egyetlen magyar nő, akit a nagy indiai költő versben megörökített –, akinek, amelynek az emléke fenn ne maradna, mint Balatonfüred történetének látványlag csekély, de a valóságban el nem hanyagolható mozzanata. Azzal is, hogy szobrokkal és emléktáblákkal adóznak azok emlékének, akiknek valamilyen formában kapcsolatuk volt Balatonfüreddel. A SZOT-üdülő nyitott folyosóján kialakult emléktábla-panteon kultúrtörténeti nevezetesség, amelynek alapgondolata dr. Zákonyi Ferenc nevéhez és a megyei idegenforgalmi hivatalhoz fűződik. A tizenhat eddigi emléktáblán többek között találkozunk Garay János nevével (az első költő volt, aki egész kötetet szentelt a Balaton dicséretének), megtaláljuk a Dunántúl első magyar köszínházának tiszteletére emelt emléktáblát, s megtaláljuk Eötvös Loránd, Ady Endre, F. S. Beudant francia tudós (aki 1818-ban elsőként írta le a Balatonvidék földtarnát), Vörösmarty Mihály, Csokonai Vitéz Mihály, Madarász Emil, Jaroslav Hasek (aki többek között „Balatoni történetek” címmel írt könyvet) és mások emléktábláját. Már-már nemzetközi hírű hagyomány lett az Anna-bál is, amelyet a füredi Horváth-család az 1825. évi házibálon alapozott meg, és az idén, száznegyvenharmadszor, az Annabella Szálló pompás termeiben rendezik meg.

Hagyományok, emlékek, hagyományok, emlékek. Balatonfüred a hagyományok fürdővárosa, és nem a csárdáké, amelyek borára másnap és később is szívesen emlékszik vissza az ember. A csárda azonban csak hangulati kérdés. A hagyomány tartalmi. S hasonlóan tartalmi az is, hogy Balatonfürednek a nyári idényben európai forgalma van, és ez a forgalom hozza magával az igényeket. A külföldiekét is, a miénket is. A hagyomány és a korszerű – vagyis kényelmes, szórakoztató és maximális szolgáltatást nyújtó – idegenforgalom Balatonfüreden is kölcsönösen kötelezik egymást. Az ideai turista kissé meglepődve konstatálja például, hogy néhány, hagyományosnak mondható rendezvény elmarad. Elmaradnak az új magyar dráma útját egyengető Színházi Napok, elmaradnak a nagysikerű Nagyvácsányi Lovasjátékok, és elmarad a látványos, folklór elemekkel épített badacsonyi szüreti mulatság. Meglepő ez, még akkor is, ha reális értékűnek látszó magyarázatban nincs hiány.

Tudósításom talán kissé zord hangulatú, azaz nem nyáriasan elismerő, a külső élményektől nem ámuldozó, a kétségkívül nagy, az utóbbi tíz évben tapasztalt fejlődés mögé pillantva – talán túlságosan is türelmetlenül – főképpen a problematikus mozzanatokot ragadta meg. Lehetséges. Dehát, nem tettem mást és súlyosabbat, mint a tájat, Balatonfüredet mélyen szerető, értük őszintén aggódó ember szemével jártam végig, éveken át csodált és jól ismert részeit, megfigyeltem alakuló mozgatait, de híréhez méltatlan hibái láttán se fordítottam el a fejemet. Személyes, mély tapasztalatom: a Balaton fejlődésének nem csupán a reális anyagi befektetések „zöld útjára” van szüksége, nemcsak a vasútfejlesztés kétszázmilliójára, nemcsak a szállodaépítés százmillióira, de a féltő gondoskodásra is, a különböző érdekeltségű szervek kooperációjára és az ésszerűségeire.

Főképpen az ésszerűségeire.

SIÓFOKI TUDÓSÍTÁS

A síkság s a Balaton éppen csak érintkezik egymással ezen a jellegzetesen somogyi tájon. Távolról a víz felől persze még azt a vasúti töltéssel néhány méter magasba emelt parti turzást sem látni, amely voltaképpen világfürdőt alkotott itt a mo-csárvilágból. Azt, hogy miként még akkor is csak sejti az utas, amikor hajója besiklik a betonmóló két hosszú karja közé és a szívében találja magát egy szigetekkel s medencékkel oly labirintust alkotó kikötőbirodalomnak, amelyben csak a légifelvétel vagy a térkép igazíthatja el. A betonmólók az egymással összefüggő fákkal, dúsan benőtt szigetekkel; partfalakkal s a távoli hidakkal és rejtelmes zsilipekkel izgalmasan érdekes kalandozásokat ígérnek. S mindeme kőből s betonból emelt erőrendszer voltaképpen egy kis folyó torkolatát védi s oly alacsony, hogy az ember elbámul a Balaton jólismert hullámainak önmérsékletén, hogy át nem lépik ezeket a szaknyelven „partvédőműnek” nevezett építményeket. Hiszen mögöttük alig valamivel magasabb szárazföldek folytatják a vizek végtelen síkságait.

De a vándor, ha kedve tartja, elmerenghet azon is, hogy milyen lehetett ez a vidék, amikor a Balaton szintje nyolc méterrel magasabban állott a mainál. Most a tőfenék négy-öt száz méterre a parttól is lassan, nagyon lassan mélyül. S a nyílt vizen kint sokszor félelmetesen háborgó hullámok megszelídülnek, mire partra érnek. S ha valamely rendkívüli időjárás megduzzasztaná a Balatont, a kikötő sokféle gátja, zsili-
lipje engedelmesen tereli a Sió medrébe a „túlcsorduló” tó vizét. Nem volt mindig így. Az, amit ma Siófokon az utas a kikötőben lát, voltaképpen a Balaton lényegében megoldott szabályozása. A környező táj minden részlete: folyó, partok és magaslatok azonban hallgatag, bár könnyen megszólaltatható tanúja ezredévek geológiai s emberi történetének.

*

Tudósok sokasága vizsgáztatta, faggatta Siófok környékén is a föld mélyét. S a kérlelhetetlen mélyfúrások kényszere alatt sorra vallottak a kavicsturzások, a berek-földek, a tőzeg és a lösz, kialakítván a vidék földtani térképét, megtűzdelve azt a geológia rejtelmes fogalmaival: paleolit és pliocén korról, tektonikus mozgásokról.

Aki már ismeri a Balaton keletkezésének történetét, könnyen helyére illeszti e tiszteletreméltó fogalmakat, s képzeletében gyorsan és magyarrá fordítva rakja össze a képet. Hiszen jól tudjuk, hogy egész Somogy a Pannon tenger hátrahagyta agyag- és homokrétegekből épült. Ezeket törték össze a földmozgások, megalkotván azokat a horpadásokat, amelyekből a Bakony-Balatonvidékről leszakadó állandósuló szelek fújták ki a Somogy déli részén felhalmozott homokot. Ugyanebben az időben süllyedt be az a hatalmas medence, amelyben az összegyűlt csapadékvizekből a Balaton keletkezett. A tó egy-egy széles öble mélyen befűrödött a szélbarázdákból keletkezett s a parton végeterő völgyek torkolatába. A Sióberek őse megszületett.

Siófok története a legrégibb idők óta összefügg a kis „névadó” folyóval, amely minden jelentéktelensége mellett évezredek óta alakíttatta környékét, kijelölte helyét, s megszabta helyzetét és fontosságát, nemcsak nemzeti históriánk különböző korszakaiban, de a déli part életében s a tavi hajózásban is.

A földrajz, a geológia és a történelem mindig együtt jelölik ki és szabják meg valamely település sorsát: de ritkán követhető nyomon mindez, ilyen áttekinthetően, közös vonatkozásaiban s egymásrahatásaiban, mint itt Somogy sarkában, ahol a Sióberek földrajzi, a Sió-vonal pedig történeti fogalommal lett. A kettő együtt növelte a hajdani Árpád kori kis falut, a déli part fővárosává, s világszerte ismert fürdő-

helyévé. S az évezredek küzdelem a tó vízszint-ingadozásaival, az utakkal, az átkelés-sel: a Balaton–Sió szabályozás csaknem napjainkig nyúló története, voltaképpen Sió-fok története.

*

A lelkesebb helytörténészek szerint a rómaiak itt építették meg a Balatont a Dunával összekötő csatornát. A források szűken mérnek a hitelesnek látszó adatokat. A III–IV. századból származó gyér feljegyzésekben a tóvidék történetében oly gyakran felbukkanó Galerius császár nevével itt is találkozunk. Úgy mondják, ő csapoltatta le a Lacus Pelsó vizét a Dunába, s az erdők kiirtásával használhatóvá tett vidékeket feleségéről Valériának nevezte el. Ha tudjuk, hogy Galerius elődje: a szerémségi mocsarakat kiszárító Probus, már mutatott valamelyes példát a „modern vízgazdálkodásban”, nem is kell nagyon szabadjára engednünk képzeletünket, hogy elhiessük: a császár valóban meg akarta rendszabályozni az akkoriban igen szeszélyes vízállású tavat. Oka is lehetett rá bőségesen: hiszen katonai erősítései és hadiútjai ott húzódtak a partokon.

A leletek is a krónikások adatait erősítik. Az egyik régész a vasútvonal építésénél, különleges gonddal készített római falmaradványt talált: a feltételezett zsiliphídfő jól megépített részletét. A műút közelében pedig az egyik építkezésnél előkerült agyagedények, tűzhelyek s két „egészen új”, az aquincumi Resatus mester műhelyében készült mécses árulkodnak a zsilipet őrző katonaság hajdani stációjáról. A népvándorlás korában persze aligha gondozták a hajdani vízműveket s a honfoglalás után is évszázadok teltek el, míg újra felmerült a voltaképpen állandó időszzerű feladat: a Sió-szabályozás.

Azt, hogy a Sió kifelé folyik a Balatonból, elsőnek magyar oklevél árulja el. Az 1055-ben kelt birtokhatár-leírás említi a „Fok folyócskát”, amely „a mondott tóból folyik ki”. Az akkoriban nem is jelentéktelen jövedelmet jelentő „átjárás” persze a tihanyi apátság tulajdona. De az, hogy „gyakran gázlón kellett átkelni a népeknek” – mert az áradás a hidat bizonyára elszakította – ismét a víz állhatatlanságáról beszél.

Aki ma Siófokon partraszáll, a modern szállodaóriások mellett most is hamar megpillantja a fürdőhely különös ismertetőjelei közül nemrég még csak a víztoronnyal vetélkedő hajdani apátsági magtár: a „Granárium” fehér falait. Ott áll, ahol valamikor a törökök építették fel erős földvárukat, szemben a tó másik oldalán húzódó magyar végvári erődvonallal. Amit a magyaroknak Kanizsa, Keszthely, Szigliget jelentett, az volt a töröknek Siófok, Balatonendréd, Szemes és később Fonyód. Arról, hogy már akkor sem lehetett akármilyen kikötője, két korabeli írás is beszámol. Tóti Lengyel Gáspár, Szigliget kapitánya 1647-ben keserű szavakkal kér segítséget Zala vármegyétől. „A törökök – írja – az elmúlt héten is három öreg sajkát vittek Fokba, ahol már előbb is volt három sajkájuk. Így most az apró hajókkal együtt, lehet ott vagy ezer emberre való hajójuk...” Evlia Cselebi, a nagyotmondásáról is híres török világutazó feljegyzi: „van rajta 40–50 hajó, amelyek egyik várból a másikba viszik a kereskedőket és látogatókat.” S hol is lehetett volna máshol ezek kikötője, mint a Sió torkolatában?! Így történik, hogy a tóvidék ma is legnagyobb kikötője, voltaképpen török hajókkal lép be először a magyar hajózás történetébe.

A török hódítók s a császári csapatok után új veszedelem fenyegeti a vidéket. Ezúttal is a vízről van szó. A parti birtokosok kapzsisága a hasznos és okos meder-szabályozás helyett okatlan veszedelmet támaszt. Igaz az aggasztó tervek alapos aggodalmakból születtek. Bél Mátyás már 1730 körül riasztó sorokat ír le a tó túláradásáról és a szárazság idején üresen ásító mederről. A Sió eliszaposodása olyan méreteket ölt, hogy valóban komoly veszedelmet jelent a partvidéknek; a malmok duzzasztógátjai felmérhetetlen kárt okoznak. Csúf mocsár az egész Sió-völgy: akadály minden közlekedésnek s valamirevaló gazdálkodásnak.

A mocsarak s velük a Balaton lecsapolását végül az a Mária Terézia rendelte el, aki sohasem látta a Balatont. Az ő megbízásából készítette aztán Krieger Sámuel matematikus mérnök elképesztő tervét, amely a Sió-szabályozás ürügyén a Balaton legnagyobb részének lecsapolására készült. Az „inzsellér úr” nem volt tudatlan ember s alaposan felkészült merényletére, melynek egyik legnagyobb természeti kincsünk lett volna áldozata. Latin nyelvű „Descriptiójában” három tervet készít a folyó s a tó szabályozására. Az első kereken tizenegyezer, a második tizenkilencezer, a harmadik már szárharmincezer holdat nyerne a Balatonból.

A mai olvasó nem tudja, mit csodáljon jobban, a terv alaposágát, vagy oktalanságát. A tragikus az, hogy a tó elpusztítására egyik legkiválóbb szakértője szövetkezett a császári hatalommal s a partmenti birtokosokkal. S a múltó idő furcsa igazságszótó hatalmát bizonyítja, hogy még hálásnak is kell lennünk a merénylőnek. Hiszen korabeli s ma is helytálló ismereteink javát éppen neki köszönhetjük. Akárha valamely modern „krimi”-ben a tettesnél találánánk meg a helyszínt s az áldozat legpontosabb tudományos értékű leírását.

Krieger 1788-ban felmérte az egész tavat. Mélységi adatai később is igaznak bizonyultak, s ő találta meg a tihanyi „kút”-ban a Balaton legmélyebb: tizenegy méteres pontját is. Híressé vált térképén zölddel jelzett csatorna vezetné Boglárnál a Zala vizét a megcsonkított tóba. Pirossal jelölte azt a tóparton vezető csatornát, amely már Szántódnál megkezdődne, s a tó vizét a Sió völgyébe vezetné. Ma is, immár közel kétszáz esztendő távlatában s teljes biztonságban tudva kedves tavunk határait: nem lehet elborzadás nélkül tekinteni az ekként megcsonkított Balatonra.

Siófok múzeumának neve, s falában emléktábla, őrzi annak a másik kiváló mérnöknek Beszédes Józsefnek emlékét, aki már sokkal józanabb terveket készített a Sió szabályozására. Ezekből sem sok valósult ugyan meg, de a Sió „iszapfogó” malmainak elrontására mégis sor került. A folyó torkolatát azonban újból és újból eltüntették a nagy balatoni viharok. S már Krieger panaszkolta, hogy: „amit négyezer nappal nagy nehezen kinyitottak, egy vihar huszonnégy óra alatt tönkretette”. Két hosszú mólót kellett hát mindenekelőtt a torkolat elé építeni, s csak akkor kezdhettek hozzá a csatorna mélyítéséhez.

A partmenti birtokosok felbuzdulván a sárvízi szabályozások eredményén, végül mégis társaságba tömörültek a „Sió-Kapos vizek” igazítására.

Sorra születtek a tervek s követték egymást viták és határozatok. Akadt közöttük jó is, rossz is. A munka voltaképpen azonban akkor kezdődött el, amidőn az ellentétes érdekek hálójában vergődő birtokosok és hivatalos hatóságok mellé új érdekelt jelentkezett. Olyan, amely már nem érte be szép szavakkal s jelentésekkel: főként pedig pénzt is hozott. A somogyi nagybirtokokat évszázadokon át körülvevő s áttörhetetlen falnak látszó ősi elmaradottság láthatatlan erőrendszerét két keskeny, párhuzamosan futó acélvonal törte át. Mert nem hangsúlyozhatjuk eléggé a vasút szerepét a déli partvidék fejlődésében. A Délivasút végre oly egyezményt kötött a már korábban megszűletett társulatokkal, amely a Sióbozót történetének afféle „magna chartá”-jaként egyszerre rendez minden sérelmet és feladatot, s felsorolja a teendőket. A vasútvonal biztosítása mellett elhatározzák a Sió menti mocsarak kiszáritását, sőt a Balaton-Duna-csatorna megépítését is. A nagy terv részletei: malomlebontások, fenékszabályozás, kanyarátvágások, a Siótorok kiszélesítése és a zsilipépítés.

A Galerius császár idejében megkezdődött közel kétezredéves folyvást megújuló harc a víz mellett, a vízért s a víz ellen, úgy látszott, döntő csatájához érkezett. Siófok történetének látványosabb fejezete: a fürdőtörténet megkezdődött.

*

A Délivasút hát Siófok történetében nem annyit jelent, mint valamely más településnél a városfejlesztő vasútvonal. S amiként az egyik legelső, s éppen ezért szívnkhöz közel álló vasútvonalunkat a déli parthoz sem csak a neve köti; akként a Sió mellett vagy még inkább vele együtt a fürdőhely születése is ennek köszönhető.

S hiába építettek 1853-ban kikötőt a gőzmasinák tavi ősenek a Kisfaludynak, a hajó még akkor sem tudott kikötni Siófokon, amidőn a Déli vasút mozdonyai már vígan pöfögtek végig a vadonatúj töltésen. Azt már tudjuk, hogy a füredi utasok még ebben az időben is Szántódon szálltak hajóra, de ki hinné, hogy két évvel a Déli vasút megnyitása után még nem volt állomása Siófoknak. Így hát a vasút és a Sió együtt bábáskodtak a fürdőhely megszületésénél. Amikor 1863-ban megépítették a zsilipet s elkészült a mostanában annyit szidott vasútállomás is, Siófok lett a „nagy-múltú Savanyúvízi paradicsom előkapuja” s egyúttal vendégeinek elhódítója is. Nem egyszerű konkurrenciáról szólunk. De azok az utasok, akik viharos időben a hajóra várva akarva nem akarva hosszabb időt töltöttek Siófokon: mindig többen ismerték meg a két parti fürdőzés gyönyöre közötti különbségeket. A déli part finom homokját, a lassan lejtő tőfenék kellemetességét s az itt oly gyakori hullámverés veszélytelen örömet.

A hatvanas években kezdődött katasztrofális szárazság a kelleténél jobban segített lecsapolni a Balatont. A fürdőlevél műfajában több mint száz évvel előttem jeleskedett Roboz István, Füred gyakori látogatója kétszer is megírta a Pesti Naplóban, mily nehezen ment a beszállás Siófokon a nevezetes gőzös fedélzetére. Mert azt már nem látni a Vasárnapi Újság parádés tudósításának képén, hogy az utasokat kötéllel vont csónakokkal húzták ki a móló végére, ahonnan két révészlegény evezett be velük a hajóhoz. A helytörténészek feljegyezték, hogy a nemzeti közmegebecsülés sem menthette meg a Füredre utazó Jókai Mórt attól, hogy az egyik ilyen bonyolult beszállásnál a vízbe essék.

A fejlődés azonban mégiscsak megkezdődött. A Bárány fogadó boltíves tornácáról nyíló szobáiban s a kis mezőváros házaiban egy esztendővel később már több mint száz idegen nyaralt: a tőparton elültették az első fákat, a postahivatalban kattogott a távirógép s – ami ebben az időben még valóban csodaszámba ment – a reggeli pesti lapokat délelőtti tizenegy órakor már olvashatták Siófok első fürdővendégei.

A Vasúttársaság a mai olvasónak igaz meglepetést okozó, „profiljába” egyáltalán nem tartozó tevékenységbe kezd. Mondhatnánk: nemcsak szülőapja lett, hanem nevelője is a fiatal fürdőnek, gondozván, fejlesztvén, amit már megteremtett: bizonyára józan megfontolásból is. Hiszen a fürdővendég, aki egy-egy siófoki parti fa alá letelepszik, utas is. Így 1866-ban a Délivásút „az utakat, Siópartot fákkal ülteteti, rendezi, s egy pompázó várótermet épít az üdülőháznál,” – sőt – „ötven zárt ajtajú fürdőszobát is építenek a víz színére.”

Április 16-án még azt is feljegyzik, hogy „bizonyos Végh nemrég házról-házra járt a kisbíróval és a kiadandó szobákat mind feljegyezte.”

Ez a „bizonyos Végh” Veszprém város nyugalmazott főszámvevője, igen derék ember lehetett. Öreg volt már, amikor Siófokot kibérelte, de lelkesen szerette a Balatont, s a kezei között formálódó fürdőhelyet. Tizenöt esztendeig bérelte Siófokot, s ha nem is ért el világra szóló eredményeket: rideg üzleti szellem nélkül, kedélyes jovialitással, áldozatokat sem kímélve, fejlesztette. Úgy látszik, a tövidéknek már akkor megvoltak a maga megszállottjai. Ki hinné, hogy ez a nyugalmazott főszámvevő az akkor még meg sem született idegenforgalom úttörőjeként kirándulásokat szervezett végig a tavon Badacsonyig, Keszthelyig, egy mai utazási iroda leleményével, összekapcsolva vasutat és hajót, s felismervén és programjába illesztvén minden valamirevaló láttnivalót.

Az egykori tudósítások hangjának közvetlensége mindig elragadja a mai olvasót. Mintha nemcsak Siófok, Somogy, hanem az egész ország lelkesednék azon, hogy „Végh úr már erősen pilótáztat, az új fürdőszobák egy hó múlva készen lesznek. Az ádándi Böge-banda is szállást fogadott, sőt még szintársulat és táncmester is jönnek Budapestről.

Így az Úrnak 1866-ik esztendejében április 24-ik napján valóban úgy látszott, hogy minden készen áll Siófokon, ami egy valamirevaló fürdőhely vidám nyári életéhez az időben szükségeltetik.

Alig három héttel később megjelent az első hirdetés is, amelyben: „A régóta ismert, de ezévből nagyméretű munkálatok által újonnan szervezett, olcsó és minden

kényelemmel ellátott, a Balaton és a Déli Vaspálya hasonló nevű állomása mellett fekvő fürdő: Siófok, – a fürdeni kíváno közönségnek, különösen a közvetlen és erőteljes hullámcsapások – melyek elkerülhetetlen szükségletei egy jó tavi fürdőnek, – nemkülönben sima és kemény fővenyfenekével kínálkozik.”

A hirdetmény aláírója Végh Ignác fürdőtulajdonos ismét vizsgázik nemcsak idegenforgalmi leleményességéből, de előrelátásból is. A megnyitás időpontját május 20-ra hirdeti, alig pár napi eltéréssel a mostanában szokásos ünnepélyes idénymegnyitóktól.

A siófokiak egyáltalán nem alaptalan büszkeségét még csak fokozhatta, hogy a fürdőhely fejlődéséről kiváló írók szerkesztette lapok számoltak be. Roboz István, aki a Pesti Naplóban írta fürdőleveleit, maga alapította és szerkesztette az ötven esztendeig megjelent „Somogy” hetilapot: Eötvös Károly pedig testvérét, a „Veszprémet”.

Az egyszer megszületett gyermek bármely mostoha körülmények között is növekedésnek indul. Az évtized nagy szárazsagai sem tudták Siófok fejlődését megakadályozni. Pedig a Balaton mintha csak menekült volna Siófok elől. Eötvös Károly mégis azt írja: „ez a még pólyában síró csecsemő fürdőhely máris rivalizálva tekint át a Balaton mindig kisebbedő tükrén óriási társára Füredre... Minden hozzá kötött nagy remények, áldozatok, reklámok dacára az idei saison nem sok vigasztalást, a vendégeknek kevés mulatságot, a vállalkozóknak pedig semmi hasznot nem nyújt.” Pedig: „a kabinok tágasak, kényelmesek, a szolgálat pontos, az ár nem túlszigázott. Annál kellemetlenebb, mondhatni kínos az odajárat, bokáig ér a parázs-meleg homok, gyalogjáró nincs, árnyék sehol, a fürdővendégek verejtékben úsznak, mire oda vagy haza érnek.”

Am a következő évben már kétszázhatvanhárom vendéget számláltak össze Siófokon, pedig még mindig „a fürdőházi lejárás valóságos penitenciás menet”. Ennek jókarba hozatala égető érdeke Siófoknak és a káptalannak is, különben elolvadnak a fürdővendégek.

Nem olvadtak el, sőt szaporodtak. Pár év múlva már gondot okoz a szálláshiány, és sokat panaszkodnak a lakászsorára is. Mert a Bárány még mindig az egyetlen „vendéglátó üzem”, de a fürdőházhoz vezető hatvanöles hidat már negyven öllel hosszabbítani kell az emelkedő vízállás miatt. S a hirdetések tiszta és „biztosjáratú fővenyfenékekkel”, postai és távirtdai „közlegekkel” kecsegtetnek és „Füredre kéjki-rándulások rendeztetnek”.

Az abban az időben gyorsan szaporodó és gyarapodó részvénytársaságok közül jut egy Siófoknak is. A kilencvenes években megváltják a káptalantól a fürdőjogot, s megvásárolják az építkezésekhez és a parkosításhoz szükséges területeket. A pénzemberek már tudják, hogy nem a Balaton kiszáradt medréből, hanem a csodálatos vízből lehet jövedelmet sajtolni. S értettek hozzá, hogyan varázsoljanak a mocsarakból s a homokból afféle nyári paradicsomot a kősviatagból menekülő pestieknek. Megépült a még harmincas években is híres Sió és Hullám; a kávéház és a nagyvendéglő, s tervbe vették két luxusszálloda építését. Elkészült a kőfalakkal védett parti sétány is, a parkban gyorsan nőttek a német tengerpartról szerződttetett Fritz főker-tész homoktűró fái. S hogy a pesti polgár szívében a nyári illúzió teljes legyen: Cannes-ből szerződttetek főzőmestert.

A részvénytársaság értette a dolgát. A megnyitó ünnepségen hozták nyilvánosságra a belügyminiszter rendeletét, amellyel Siófokot gyógyfürdővé nyilvánította s az ötven évre bérbevett „fürdőjog” azt jelentette, hogy a vízbe kívánczó meg sem kerülhetette Siófokot, Zamárditól Világosig a társaság engedélye nélkül egy fürdőkabint nem verhetett le senki a parton.

Ekkora biztonságban azután nem is takarékoskodtak a befektetésekkel. A part közelében hatvan holdas mocsarat töltöttek fel s megnyitották és kibővítették a fürdőházat, amely még mindig síneken mozgott, s jó százhusz méteres hidon tolták be tavaszidőn a Balatonba. Épültek kisebb fürdőházak is és felállították a „lóval behúzható ostendei kocsi-kabint is”.

*

Nem titok, hogy a balatoni fürdőhelyek nagy családjában az idősebb Füred mellett Siófok a könnyelműbb, felületesebb testvér szerepét kapta. Híre sem volt mindig kifogástalan: a pesti nagypolgárság, a gazdag kereskedővilág kicsit zajos hangulatú, hirtelen nőtt, inkább botrányaival s a minden nyáron elcsattanó „siófoki pofonnal” a főváros afféle nyári mulatónegyede lett. Felkapott, divatos, színes, de színei inkább a vásárok tarkaságára emlékeztették az utast.

Am legyünk igazságosak. Az idősebb testvér fejlődését más tényezők szabták meg. Gyógyforrásai a betegeket s az idősebb nemzedéket gyűjtötték fái alá. Színháza nemcsak a nemzeti nyelv bástyájává tette, de kultúrhistoriai helyét is kijelölte, reformkori szerepe pedig nemzeti hírét öregbítette. S nemcsak az előkelőség kötelez: a múlt is.

Könnyebb volt hát Fürednek komolynak, mértéktartónak, patinásnak és tisztelteméltónak lenni: a kúttal, amelyre Berzsenyi írt verset, a sétánnyal, melynek faősei alól Csokonai hívta Tihany riadó leányát, a Horváth házzal, amelyben Kossuth írta fürdőlevelét már akkor, amidőn Siófok a köztudatban még vagy mocsaras vadvizeket, vagy homoksivatagot s a víztől hol közelébb, hol távolabb húzódo poros kis falut jelentett.

Az idősebb testvér nem volt kitéve különösebb kísértésnek: villáit öreg írók és művészek lakták, színházában inkább tragédiákat, mint vígjátékokat játszottak, s az év nagy eseménye az Annabál is afféle tündérművet kergető fehérruhás kisasszonykák szolid mulatságaként adott példát az idény hangulatához. S amikor Füred a „Szív-betegek Mekkája” lett, a Gyógytéren egymás panaszait hallgató betegeivel, akkor sem csábította különösebben a pesti aranyifjúságot. Kicsiny, még a harmincas években is egyetlen deszkamóllóval az iszapos vízbe ágaskodó strandja után pedig, aligha kíváncsiok az abbáziai és lidói strandok megszállottjai.

Siófok kincse az aranyhomok, amelynek minden szemét a Balaton hordta össze s később annyi század után kemény munka őrizte meg. Mi lehetett volna belőle más, mint egyetlen óriási strand. A fürdés öröm, szórakozás, a felpozíció élet forrása; mi sem természetesebb hát, mint hogy a végtelen strandok végtelen örömeit kínálta s látogatóik másfajta szórakozást kerestek, mint a kurszalónok, öreg színházak, szanatóriumok és csendes sétahelyek nyári nyugalomra vágyó közönsége. Így aztán ezerkilencszáztizenegyben már tizenkétezer ember nyaral Siófokon, míg az idősebb testvérnek be kell érnie háromezer fürdővendéggel. S az sem csodálható, hogy a kis falut, amelynek egyetlen mulatóhelye száz esztendeje még a káptalan beszálló csárdája volt, magával ragadta a fürdőház, a sorra épülő vendéglők, szállodák, penziók sokasága, az évről évre magasabbra szökő vendégforgalom. Ahogy Keresztury Dezső írja: „mucsai Ostendét” húztak fel amerikai lendülettel Siófok egykori kopársága helyén.

S ha mindehhez hozzátesszük, hogy a fürdővendégek névjegyzékét hetenként ki nyomatták és elküldték a hazai és külföldi üdülőhelyekre, Siófokon pedig a többi nagy fürdőhely nyaralóinak jegyzékét függesztették ki, – s ekként mindenki kedvére olvashatta, hol s mikor üdülnek barátai és ellenségei: – s azt is tudjuk, hogy a híres Cook-iroda még Amerikában is árulta a siófoki nyaralásra jogosító jegyfüzeteket – akkor ne csodálkozzunk azon, hogy a hajdani kis falu lakóit, akik közül nem egy még emlékezett a lecsapolatlan mocsárvilágra – elkábította a könnyen szerzett világhír. S azon sem, hogy Siófokot a balatoni fürdőhelyek családjában nem lenézett vagy megvetett, de nagyon is irigyléreméltó rokonként emlegették olyanféleképpen, mint a nagyvárosba került ismeretlen életű leánytestvért; egyszerre suttogva arról, hogy rossz útra tért, s arról is, hogy milyen jól megy a sora.

Aligha véletlen hát, ha a korlátlan lehetőségek lázában Siófok a „könnyebb részt” választotta. Am az, hogy mi lett belőle a két világháború között, már semmiképpen sem a fürdőhely bűne. Egy vesztett érző világ, fürdőhelyi jelmezbe bújtott „úri-muri”-k állandó színhelyeként formálta a maga képére a Sió fokán hajdan gyökeret vert kis települést.

*

A gyorsan fejlődő autó- és vasúti közlekedés, az új műút közelebb hozták a fővároshoz a Balatont. A gyorsvonatok két óra alatt leértek Siófokra, az autósoknak pedig még addig sem tartott az út a valóban tengerparti plage-ok gyönyöreit kínáló strand-bírodalomba.

A kikötőben nyüzsgött a nép; a valóban lidói méretekre nyújtott strandon ezek fürödtek, és abban a világban, amikor a slágerek „havi kétszáz pengő fixszel” csillogtatták a fiatalok előtt a fészkalapítás reményét, a Braun villában megnyílt Casino játékasztalainál esténként ezek cseréltek gazdát.

Hét végén a zsúfoltság szinte elviselhetetlen lett. A „dolgozó” férjek ilyenkor látogatták hónapokig nyaraló hölgyeiket, akik körül más férjek vagy gavallérok csapták a szelet. Mert az itt időző „feleségeknek” nem volt szabadsága. Pontosabban csak az volt. S a bárók és mulatók hajnaltájban mámorosan hazatérő vendégeinek aligha jutott eszébe, hogy egy-két kilométerre a gondosan ápolt rózsakerttől poros országutak indulnak a végtelen somogyi nagybirtokok felé, ahol „hetven fillér volt a nap-szám”.

Azt, hogy ezen a Siófokon miként találkozott az „úri közönség a művészvilággal”, Keresztury Dezső írja le Karinthy Frigyes vidám irodalmi estjéről tudósító meg-rázó soraiban: a nagyszálló éttermében, akár régi orfeumokban asztalok mellett evett-ivott a nagyközönség, s „úgy hallgatta, mint a vacsorához játszó cigányt oda-odafigyelve, beszélgetve, koccintva, unott némaságban vagy fel-felröhögve.”

Am a siófoki „Kacsalábonforgó Vár” mulatóhelyeinek falára is felírta már akkor a végzet az üres és léha fürdővilág láthatatlan ítéletét, melyet aztán oly tragikusan hirdetett ki végérvényesen 1944 novemberében az akkor már hajó nem járta vízen, Füdre áthallatszó ágyúszó.

A Sióvonál, amely mindig döntő szerephez jutott e vidéken dúló harcok történetében, ezúttal egy világfürdő határaként került a második világháború végén a „balatoni csata” központjába. A hidat felrobbantó németek persze itt is meg akarták Bécset védeni. S az eredmény itt is: emberek, utak, hidak, épületek pusztulása lett.

Közben, amikor 1945 januárjában Siófok rövid időre ismét német kézre került, a nyilas „számunkérő szék” tagjai felidézve elődeik, az 1919-ben Siófok nevét be-szenyező fehér terroristák rémtetteit: egész sorát végeztették ki a „gyanús elemek-nek”. A háború utolsó hónapjaiban Siófok keservesen fizetett a jazz-muzsikás, vi-dám nyarakért. A fürdőtelep megpróbáltatásai nem értek véget. A németek utolsó védelmi vonala ott húzódott a hajdani végvári erődvonallal helyén a Balaton északi partján. Aknatűz, légítámadások szaggatták a fürdőparadicsom kiégett épületeit.

Aztán, amikor a fegyverek elhallgattak az „Új nép a parton” itt is hamar meg-jelent. Előbb munkásként, aztán üdülőként: tudván, hogy az új honfoglaláshoz előbb fel kell építeni az országot.

Az „új nép” igazi balatoni honfoglalása voltaképpen az üdültetéssel kezdődött. S ahogy Árpád ivadécai első birtokaikat itt a Balaton körül választották ki, akként a pesti munkások, baranyai parasztok és borsodi bányászok is itt jelölték ki első szállásbirtokaikat. Ezek között is hamarosan Siófok lett az üdülők székvárosa. S a haj-dani szállodák elhagyott, romos épületeit gyorsan rendbehozták az új lakók. Volt tennivaló. Kétezer romos szobát tartottak akkor számon Siófokon.

Mikor 1946-ban a balatoni hajózás századik évfordulóját a Matrózcsárda kertjében felállított emléktáblával ünnepeltük, Siófok egyik lelkes rajongója büszkén me-sélte: hogy „az elmúlt idényben már tizenöt üdülőben ötszázan nyaraltak Siófokon”. S mert ridegebb, könyörtelenebb, de hasznosabb érveket a számoknál nem ismerek, hadd tegyem hozzá, hogy tíz évvel később száztizennégy üdülőházban hetvennyolc-ezren. S ha nem tudnék ellentálni a játékos büszkeségnek, a végtelenségig folytat-hatnám a számok tűzijátékát. Hiszen 1967 nyarán mintegy félmillió ember for-dult meg Siófokon, s augusztus 20-án egyetlen napon: hatvanezer.

Aztán a megszokott évi – sokszor többször megismétlődő Siófoki vizit – min-dig új meglepetéseket tartogatott. S alkalmat és módot adott az elmélkedésre és igaz-ságtevésre is. Látván a folyvást messzebb nyúló strandok kabinerdejét, az újra kivi-rágzó bolt-ernyők tarkaságát, a vendéglők, bárók, éttermek és cukrászdák színes

neonfényeit s a parton nyüzgő shortos, bikinis, texasi nadrágos tömeget nem egyszer vetemedtem arra a gondolatra, hogy hát voltaképpen ez a Siófok – ahol most már újabban löversenyeket is tartanak s úgy hallok játékkaszinó megnyitását is tervezik –, hangulatában, színeiben talán nem is nagyon különbözik attól a régittől.

Miért is különböznék?! Hiszen fejlődéstörténetét végignézve láthattuk, hogy azok az örömkö, amelyeket a Siótorokban fekvése, partjai a fürdőzőknek kínáltak mit sem változtak, s minden időkre formálói e kedves somogyi lidónak. Akkor hát Siófok lényegét tekintve nem változott volna?!

De hiszen éppen lényegében változott meg.

Nézzünk csak jobban körül a kikötő utasai, a park sétái között vagy hallgatózunk kicsit kint a strandon, ahol a ledobott ruhák helyett már inkább a nyelvjárás tájékoztathat e világfürdő vendégeinek előkelő származása felől. Hamar megvizsgálódunk. Az eszpresszók pultjainál, a vendéglők kényelmes foteljeiben s a tündéri parkok árnyas fái alatt nem maharadzsa hevernek. Az egyformára nyírt, vagy inkább nyíratlan hajú „aranyifjak” között már régen nem lehet felismerni ki dolgozik a bányában, vagy a kutatóintézetben, melyik vezet traktort vagy tervezőirodát s azt sem, akinek a papája valaha valóban „aranyifjú” volt. S mily vigasztaló, hogy az a kivételes eleganciával öltözött hölgy, aki beatles frizurás lovagja karján lejt a mólón, mosolyát majd minden nap reám is pazarolja. A füredi Kedves cukrászdában reggelente Ő teszi elém a „munkakezdő” forró feketekávéját. S az autók utasai között hányszor fedezem fel a mini-szoknyás leányok mellett és a fehér nylon-inges „ürvezető” mögött a fekete fejkendőjét büszkén viselő nagymamát.

Vannak persze Siófoknak más vendégei is. Rájuk mint nemzetközileg ismert, s éppen ezért unalmas prototypusokról kár szót vesztegetni. Angolul, franciául, németül beszélgetve éppen úgy fekszenek a plage gumimatraccain, vagy újságlepedőik mögé rejtőzve hevernek a nagy hotelek halljában, mint bármely más világfürdőhelyen.

*

A festők az első telepések közé tartoztak. Than Mór, Vágó Pál nyaralói ott állnak a fürdőtelep legrégibb részén a Batthyány utcában. Ők azonban csak laktak: nyaraltak Siófokon.

A táj varázsát elsőnek a közeli Kaposvár lakója: Rippl-Rónai József jelenítette meg. A legnagyobb magyar művészek egyike egész képsorozatot festett a siófoki strandról, művészileg is hitelesítve, hogy nemcsak a déli part szíve ver itt valahol: hanem színei is itt ragyognak legszebben. Sajnos kevés maradt meg a képek közül, amelyeken először jelenik meg a roppant balatoni ég s a víz színeinek ölelkezése. S a végtelen éggel egybeolvadó opálszínű tó partján – akár ma – nyüzgő apró emberek tarka sokasága. Festői látomás, de vallomás is, az egész fényben fürdő, fényben átlényegülő tájról.

Somogy Siófoknál végződik. A víz és síkság találkozása mégsem szab határt, inkább új országot jelent. Az, amit Rippl-Rónai festett, víz, levegő és fény egybeolvadó káprázataként szimbóluma is lehetne ennek a „Napfényországnak”, amelynek Siófok a fővárosa.

*

Néhány hete ismét Siófokon jártam. A kikötő persze ezúttal is a megszokott nyüzgéssel, érkező és induló hajók kürtjeleivel s a csatorna másik partjához sűrű sorokban lapuló motorosokkal és vízipuszokkal fogadott. A zsilip már nem friss töltések között idegenkedett, rézsűit régen benőtte a fű s fákkal, bokrokkal ölelte körül a folyvást vízre szomjas hálás növényvilág. Tiszteletre méltóbb méreteivel is beolvadt a tájba a csatorna-kapukkal szabályozott Sió-torok.

Az az óriási munka, amely tiz esztendeje kezdődött a Balaton-vidék felvirágoztatására, – Tihany mellett, – talán itt vált leginkább láthatóvá. Az újjászervezett Balatoni Intéző Bizottság megvalósult terveiből a legtöbb kis fürdőhely évekig alig látott valamit. Mert ez a munka a „föld alatt” folyt. A szó legigazibb értelmében. Nem szeretem a szakkifejezéseket, még kevésbé azokat, amelyek értelmét magam is inkább sejtem mint értem. Mégis tudnunk kell, hogy a „regionális tervek” szerint a fejlesztést, „közművesítéssel”, „partvédelemmel” kellett kezdeni. Magyarán: első-

nek csatornázás és vízvezeték kellett, s a túlparton leginkább gátak a tavaszunkint újra és újra támadó jég ellen. A kisebb fürdőhelyeken, ahol mindent előről kellett kezdeni, eleinte ezért nem „látszott” mi épül.

A látványosabb, mindig homályba borítja a lényegesebbet. Sokszor egy mutatós ABC áruházat, vagy ügyesen megépített bisztrót többben emlegettek, mint egész fürdőtelepek kiépülését megalapozó milliós munkákat.

Nem így Siófokon. Itt a legtárgyilagosabb szemlélődőt is hamar ámulatba ejtették az óriási építkezések s a fürdőtelep varázslatos gyorsasággal változó képei. Igaz, Siófokon csak folytatni kellett a nagyvonalú tervezést, amelyet a lidőkészítő Balaton kezdett. A készen álló s végtelenbe nyúló homokstrandok kijelölték helyét az első tóparti szállodasornak. Oly magától értetődően és természetesen, hogy ma már nehéz elképzelni miért nem állt ott már réges-régen. Hiszen a plage mellé csak fel kellett húzni a hoteleket.

Nincs kerítés, strand belépő-jegy, de még árva autót sem választja el a szállodasort a homoktól, mint odalent Riminiben, ahol még a parti hotelekből is trolleybuszok jártak forró aszfalton átbundukolva kell megkeresnie a vendégnek a szobájához kiutalt kabint.

Siófok tanult a hajdani homoksivatagon át a fürdőházhoz vezető „penitenciás menet” emlékéből. A szálloda halljából itt valósággal a „vízbe lépnek” a vendégek, akiknek ekként kabinra sincsen gondjuk. Az északi szél korbácsolta hullámok pedig csak azért nem tolakodnak hivatlan vendégként a bejáratig, mert van idejük kifutni a pár száz méteres lejtőn, amely itt a vizet a parttól elválasztja.

Nappal, csak a nagyon sietős utas nem pillantja meg az új díszletek mögött a hajdani szegény falu nem is nagyon szemérmesen rejtőző maradványait. Aki kiszáll kocsijából, vagy tudja, hogy „gyalogolni jó” inkább abban gyönyörködhet: miként veti meg e bizony erősen elavult környezetben is egy új derűsebb világ a maga támaszpontjait.

A régi földszintes házak között egyre több karcsú épület emeli magasra a fejét, szaporodnak a tarka családi házak is, s e derűs kísérek között még a hajdani török erőd emlékét őrző Granárium felett a domboldalba emelkedő új Járasi Kórház vizes tornya is felhőkarcolóan látszik. A Kőolajipar irodaépületei körül egész lakótelep született s a kedves színes, modern házak között még ott lapul néhány boltíves tornácos, nádfedeles lakóház népi építőművészetünk emlékeinek alaposan indokolt előérzetével, riadtan várva az elkerülhetetlen lebontást, vagy korszerűsítést. Pedig nem idegenül, inkább nagyon is kedves képzeteket keltve állnak rozszant kerítéseik mögött. Olyan ősi otthonossággal, mint a Wartburg kocsik nylon ruhás és mini-szoknyás utasai között azok a kedves feketekendős nagymamák.

Nem ártana egyet-kettőt megőrizni közülük itt sem a világfürdői pezsgésben. Akkor is, ha nem űtik meg a műemlékek rangját. Emlékeztetőnek: honnan indultunk.

A főutca ütőeréről számtalan kisebb-nagyobb hajszalér: árnyas utcák sokasága ágazik el a tópart felé. S bármennyire tiszteljük a partépítő vasutat, el kell ismernünk, hogy sorompói állandó vértolulást okoznak a forgalom érrendszerében.

A Balaton felől felfelé húzódó fürdőtelep házai, villái, kertjei már régen és szívesen összefogódznának, egyetlen nagy lidóvárost kanyarítva a strandok köré, ha a vasútvonal nem vágna két, szinte egyforma részre Siófokot. Ahogy valaha fejlesztője volt a fürdőtelepnek, sokáig határa is maradt, s bármennyire különös nemcsak térbeli, hanem eszmei megosztottságot is képviselt. Akár a két oldalán álló épületek, a bennük élő emberek is különböztek. A vasút sajátos építkezéseket követel, a raktárak eleve meghatározzák környezetüket is; a parkok visszariadnak a sínektől, nehezen férnek meg az aszfaltos utcákkal, s a fák is szétszóródnak, ha emeletes épületek közé kerülnek. Az emberek is más-más céllal éltek a sínek két partján. Az egyik rész lakói pihenni, nyaralni jöttek, a másiké itt éltek és dolgoztak.

Ez persze ma is így van. De az a forgalom, amely a mindig növekedő s immár emberek millióit hömpölygető új fürdőhullámmal érkezett el Siófok partjaira is, megváltoztatta az itt élők mindennapjait. A nyaralás öröme is kevésbé megosztott; immár

nem a fürdőzők járnak kirándulásra a falusi nép életének csodálatára, hanem a szerencsés helybeliek lelnek egész éves üdülést a közreműködésükkel kialakult fürdővilágban.

A különbség a másfajta életformák között így nagyrészt már a múlté. A falu s a telep egyformán kinőtte kamaszkorát, sőt ifjúkora könnyelműségeit is; és egymás felé kívánczik. Intézményei, sorsának intézői is azonosak: egyforma életritmusa is. Nem különülnek el „exkluzívan” a szállodák, éttermek és mulatók: a parti üdülőházak lakói éppen olyan otthonosan érzik magukat a Fő utca borharapójában, akár az őslakosok, s a hivatalok „falusi népe” az Európa halljában.

A vasút mégis a telep s a falu közé áll, talán azt is akadályozza, hogy valóban város legyen. Az itt kerítések, házak, és kertek között afféle csatornában vágató vonatok, csaknem egész nap éppen úgy próbára teszik a harsányan dudáló autósok és szitkozódó járókelők türelmét, mint a sorompókezelők ügyességét.

Am az új nagyvonalú tervezés a siófokiak legszebb álmait is látótávolságba hozza. Már tervezik az új állomást valahol Kiliti felé. A vasút az új tervek szerint még jóval Siófok előtt elkanyarodik majd s megkerülve a mai város határait, jókora helyet hagyva a még megépítésre váró „peremkerületeknek” félreáll a már régen minden akadály nélkül egymás karjába omlani kívánó utcák és parkok közül.

A munka nem kis áldozatokat kíván, de az eredménye is felbecsülhetetlen; pontosabban a szakemberek szerint, nagyon is felbecsülhető hasznót kínál. Ahogy a hozzáértők mondják a vasút kitelepítésével s az állomás, a raktárak és vágányok lebontásával a „fürdőövezet” háromszorosára nő.

Siófok következő nagy téli-nyári szállodáját már a remélt gyors egyesítés érdekében tervezik a Fő utca sarkára, a Sió partjára, ahol az út most lekanyarodik a kikötő felé. A megvalósuló tervek minden egyesítő okmánynál s határozatnál többet érnek. Az új hatalmas építkezés során a már lebontott Fogas helyén jókora területen emelnek éttermet, cukrászdát egybefoglaló vendéglátó kombinátot. Ez egyúttal a történeti fejlődés útját is megpecsételi. Hiszen itt állott valamikor a „Beszálló csárda”, Siófok egyetlen vendéglátóhelye.

*

Nem véletlen, hogy mióta az emberiség felfedezte: a világ szép s így érdemes benne körülnézni, a legtöbb kirándulás vagy városnézés valamely magaslati helyen végződik. Örök vágy bennünk összegezni a tapasztalást. A régen afféle vigyázóhelynek készült, hegytetőkre épült várak s várostornyok így szelidültek kilátóhellyé. S mikor megkezdődött az az új népvándorlás, amelyet idegenforgalomnak nevezünk, már ezek sem bizonyultak elegendőnek. Szerpentinek és drótkötélpályák segítettek a megmászhatatlan hegyek és áttekinthetetlen tájak legyűrésében. Az utas a velencei Campanile vagy a párisi Eiffel torony erkélyéről éppen úgy a teljességet kívánja, mint a pesti Halászbástyán.

Siófokon néhány esztendeje még nehéz lett volna olyan kilátóhelyet találni, mint amely a fonyódi Várhegyen, vagy a boglári csúcson önként kínálkozik. Hegyet nem lehet építeni. De toronyszállót igen.

Minderre nem gondoltam, amikor sokszor megkérdeztem magamban, hogy ott, ahol hely bőven akad, mire jó egy felhőkarcoló vagy toronyszálló.

Már elmondottam, hogy a siófoki szállodasort nemcsak csodálom, de ismervé fontos szerepét a déli part nemzetközi idegenforgalmának fejlesztésében, igen nagyra becsülöm. De nem tagadom azt sem, hogy azért Siófokon is jobban szeretem a nagy kertben ácsorgó „Tünde” s a „Délibáb” árnyas lombok mögé rejtkező szelid épületeit, mint a napfényben izzó nélkülözhetetlen s most már megszokott strandhoteleket.

Am a füredi lankák lágy hajlataihoz szokott tekintetem még mindig bizonyos gyanakvással szemléli a hirtelen nőtt legnagyobb összkomfortos lakótornyot s így kissé megriadtam, amikor legutóbb az Európa szálló kedves igazgatója betuszkolt egy furcsa, ablaktalan lift-kalitkába, amely maga alá gyűrve a kontinens városairól elnevezett emeleteket, villám gyorsan kúszott fel valahová a magasságba. Am amikor kiléptünk az előszőzen néptelenségében még csaknem kietlennek látszó beton-tetőre,

már áldottam jó sorsomat, amely a liftakna csatornájából egyenest a tóvidék egyik legszebb kilátóhelyére ragadott.

Mint már annyiszor, mindaz, amit odalent részleteiben megcsodáltunk, itt nyerte el végső értelmét. Mellettünk szinte mennyei fényességben ragyogott a Balaton; vizét csak az különböztette meg az égtől, hogy azon báránylehők jártak s árnyékuk színezte a tó tükrét.

Szerencsére az asztalokat még fel sem állították s így egy árva szék sem zavarta a körképet, amelyre nehéz jelzót találni.

Nem csoda. A balatoni tudósítások gyorsan fogyasztják a jelzőket. A siófoki kilátás, akár a badacsonyi, tihanyi, vagy fonyódi, elragadó és egyedülálló. A tó környéki tájak együttesében ismét más vidék sajátos szépségű arcát mutatja meg, olyan párosszal, amelyre csak a Balaton képes.

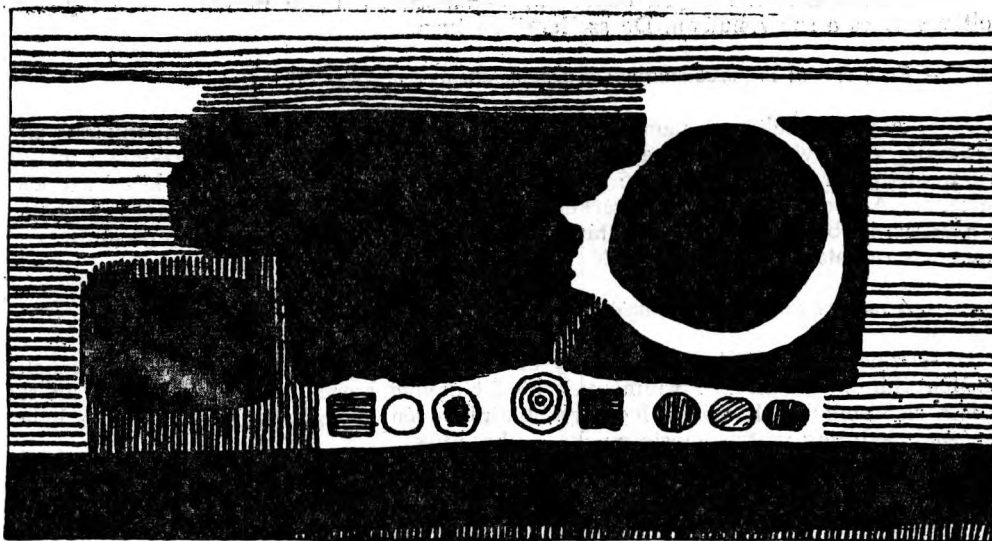
Itt, annyira távol lakóhelyétől, Egry Józsefet kell idéznünk, aki megfogalmazta a festményeiben és a valóságban egyformán időtálló igazságot: „A Balaton terében minden valami ünnepi megjelenésben összpontosul.” Nagyon természetes, hogy Badacsonynak, Tihanynak, Siófoknak más-más ünnepélyességet kölcsönöz a tó. De varázsa ott ragyog egész partvidéke felett.

A toronyszálló nemcsak gyönyörű látványt: perspektívát is kínál. Mellette szerény rokonokká törpülnek a „hatemeletesek” s könnyen áttekinthető a falu és a fürdőtelep. Mindenütt szépen kirajzolódnak Siófok valódi s képzeletbeli határai. Látni, ahogy az annyit emlegetett vasútvonal nyílegyenesen vágja ketté a települést, s azt is, hogy Szabadi és Világos partjai miként sorakoznak fel a siófoki lidó mellé, felvázolva a képzelet számára e strandvilág jövő századbeli képét.

*

A kikötőtől a toronyszállóig járva s felidézve múltat, jelent és kicsit a jövődőt is, sor kerülhet a tudósító vallomására is. Elmondhatjuk, hogy Siófok, miközben felnőtt, s nemcsak szállodáit, de vendégeit is újakra cserélte fel, sokat megőrzött régi színeiből s megmaradt afféle somogyi ruháiból „kivetkezett” világfürdőnek.

És valljuk be azt is nyugodtan: most is lidói mintára kiépült fővenyűrdőjével és nagyon is világi szórakozásaival veszi ki részét abból az örömből, amelyet a Balaton immár az egész nemzetnek kínál.

BESZÉLGETÉS BORSOS MIKLÓSSAL

Budapesti műtermében látogattuk meg Borsos Miklóst, még az esztendő elején. A szűk toronyszobát betöltik a készülő szobrok, a falakat rajzvázlatok borítják. Fel-tűnő a sok művész-portré: Bartók Béla arcma, egy Koszta-sztéle, Derkovits Gyula, Petőfi, a Heltai-síremlék – ez Borsos Miklós mostani világa.

– *Engedje meg, hogy mindenekeelőtt jelenlegi munkájáról érdeklődjem.*

– Az őszi-téli megbízásokat végzem el, mert ebben a toronyszobában, mely kedves munkahelyemül adódott, követ faragni nem lehet. Ez a munka a tihanyi nyári hónapokra marad. Közben meggátolhatatlanul jönnek az újabb ideák, azokat rögzí-tem kartonra, falra. A születő vonalak lehetőségeiből épülnek a jövő szobrai, gondo-lataimat szünet nélkül alakítom téri formákká. Élmény és szobor között igen sokszor átmeneti stádium a rajz. Egyetemes érvényű szabály azonban itt nincs. Némelyik szob-romhoz rajz nélkül jutok el, sőt az is előfordul, hogy a rajzi indíték elhagyja a szo-borindítás táját, és önálló lesz. Görögországi élményeimet Képes Géza invitálta „Kő és festék” c. művébe. Ezek nem illusztrációk, hanem a szövegbe illő rajzok. Jelenleg Illyés Gyula újabb kötetéhez küldtem be újabb rajzaimat, melyek hamarosan meg-jelennek.

– *Ön az utóbbi időben többször járt külföldön, alkalma volt összehasonlítani az európai és magyar képzőművészet izlés- és minőségbeli egyezéseit, eltéréseit. Kérem, mondja el véleményét erről az izgalmas kérdéstről: vajon századunk magyar festészete, szobrászata felzárkózott az európai művészethez? – Előrs szerepet töltünk be, vagy tevékenységünk utóvédjellegű?*

– Ahogy a körülmények engedték, bemutattuk a hazai művészeket. Lényeges eltérés nincs a színvonalban. De szellemében igen.

– *Ezek szerint megszabadultunk a provincializmus veszélyétől?*

– A provincializmus nem veszély, lehet minőség is. Csupán az epigonizmus el-vetendő. A provinciális értékek a nagy művészi kultúrák szélén helyezkednek el – de minőségben ez nem periféria: Maillol, Medgyessy, Ferenczy, Moore közel azonos értékek. A Szepesség gótikus oltárképei a stílus felső fokán jelennek meg, – pedig térben is, időben is a centrumtól távol alakul utólérhetetlenül egyedi szépséggé e vi-dék szobrászata.

– *A magyar művészet provinciális?*

– Igen, provinciális, de ez erény és nem hiba. Az európai kultúra övezetének szélén élünk, jellegzetes körülmények között egyéni karakterrel. Ami az intenzitást illeti, első vonalban haladunk legnagyobbjaink révén. Az epigonság veszélyét – hála századunk irányt mutató mestereinek – elkerültük.

– *Közművelődésünk hiányának érzem, hogy az irodalmi izlés fejlettebb, nagy a zavar a képzőművészeti értékek meghatározásában. Ady költészetére többen reagálnak, sőt Kodály*

Zoltán zeneművei is nagyobb érdeklődést keltenek közvéleményünkben, mint legértékesebb képzőművészeti alkotásaink. Megnyugtatónak találja ezt az állapotot?

– Igen. Amennyivel nagyobb érdeklődést keltettek Ady versei, Kodály zeneművei – annál fontosabb művek. Nem nagyobbbat mondtam – csak a fontossági sorrendre utaltam. Kodály Zoltán egyetemes jelentősége elvitathatatlan. Kétségtelen, Illyés költeményeit többen ismerik, mint Barcsay Jenő festményeit, minden minőségi egyezésük ellenére. Ez természetes, hiszen a magyar kultúra elsősorban irodalmi jellegű; a szobrok, képek minden időben kevesebb emberhez jutnak el, mert más természetűek, mint az irodalom. Az érzelemváltozások, öröm, bánat kifejezésére, legáltalánosabb és közvetlenebb lehetőség a vers és a dal.

– Válasza ismét személyesebb kérdésre készítet. Szobraira milyen értelemben hatott, erdélyi származása révén, a népművészet?

– Nincs összefüggés. Kétségtelen, hogy népdalok előzménye nélkül nem lendül Bartók, Kodály muzsikája, de a képzőművészetnek más a karaktere. Henry Moore önálló, egyéni anyagból teremtett szuverén szobrászi világot; nincs előzménye az angol népművészetben. Igaz, az afrikai plasztika elementárisan hatott Picasso körére, de az kultikus jellegű művészet. A székelyeknél hiányzik a mágikus tónus; a nép faragási kedve épített egyedülálló és nem folytatható értékeket.

– Beszélgetésünk elején utalt rá, hogy művészi munkájának utolsó, legfontosabb fázisára, szobrainak végső megformálására tihanyi műtermében kerül sor. A technikai lehetőségek különbségén túl van-e a környezetnek lényegesebb jelentősége? A kellemes és monumentális miliő mennyiben szoborsegítő energia, hogyan lendíti alkotássá a plasztikai gondolatokat?

– Szeretem Tihanyt és a Balatont. Itt találom meg leginkább a tenger tágasságát. A végtelen idő találkozásait figyelem. Nagyvonalúan találkozik e tömör tájban víz, hegy, felhő, – és ez eredményezi az alkotásra fogékony közérzetet, – szobrok kezdő pillanatait.

– Általános a vita művészek, kritikusok körében a hagyományos és modern eszközök alkalmazását illetően. Ön szerint tágható a realizmus?

– Én ilyent nem ismerek. A művészi realizmusban hiszek, mely valamennyi században létrehozta a legemelkedettebb szellemek közreműködésével a jellegzetes és végleges, semmihez nem hasonlítható formáit. Az antik, a reneszánsz világ éppúgy megteremtette a maga remekműveit, mint Rodin és Despiou kora. A magunké most készül. Bizonyosan lesz benne érték.

– Használhatók az izmusok a plasztikában is? Nem oldja fel a plasztika eredeti – görög-hindu-barokk – klasszicista célkitűzéseit?

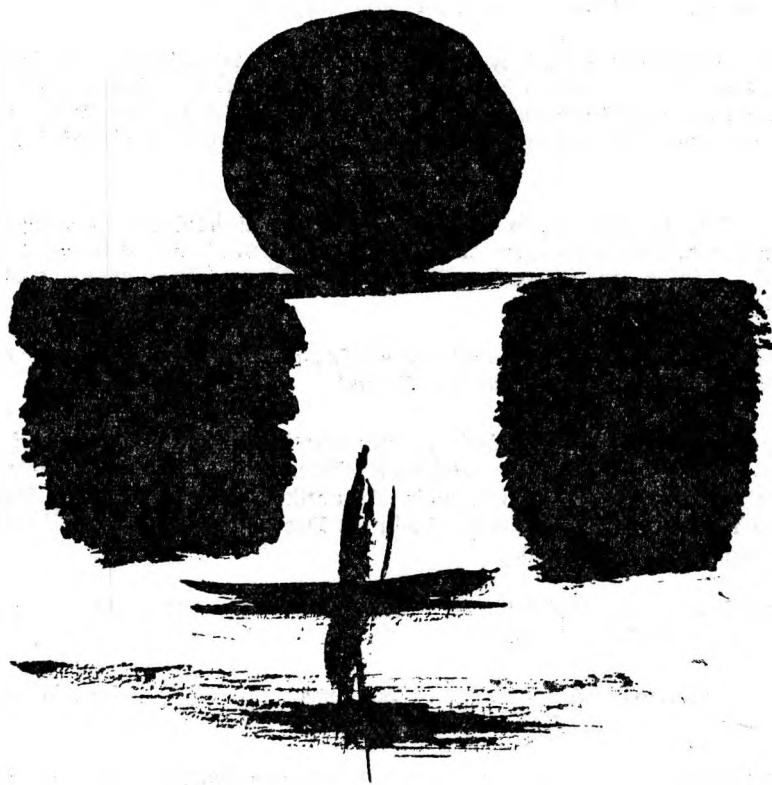
– Feloldja, s ez helyes. A régi szépség befejezett, illő új szépséget is teremteni.

– A műfaj ökonomikus szabatosága mellett mégis mit érez újnak századunk szobrászatában?

– Annyiban új, amennyivel megnövekedett az ember távlata. Ez külső jegyekben is megnyilvánul, új technikák alkalmazásával.

- Végezetül arra kérném Borsos Miklóst, szíveskedjék összegezni azokat a szobrászati és művelődéspolitikai teendőket, melyeket legfontosabbnak tart.

- Szerénytelenség nélkül mondhatom, szinte minden törekvést láttam külföldön. A szobrászati feladatot Henry Moore szavaival fogalmazom meg: szobor az, aminek kifejező nyelve a forma. Ami ettől eltér - s igen sok mű eltér -, az lehet térkonstrukció, lehet érdekes alakzat, de nem tartozik a szobrászat világához. Mi lehetséges még a jövőben? A szobrászatban sincs határ. Képtelenség határt szabni annak, aminek nincs határa -, hiszen attól szellemi. Ami a kultúrpolitikára vonatkozik, megállapítom, hogy külföldön méltó módon fogadják nemzeti művészetünk jelentkezését az utóbbi időben. Igaz, kultúránkat még kevesen ismerik, önáltatás lenne túlzó véleményt formálni. Nyitottunk ablakot Európára, de néhány kisebb sikernél még nem értünk el többet. Több publikációra lenne szükség, tömör és magas színvonalú ismertetésre. Élünk a lehetőségekkel, szervezzünk sok jó kiállítást külföldön, adjunk ki idegen nyelveken albumokat képzőművészetünk nagy alakjairól! Csontváry brüsszeli fogadtatása, a velencei biennálé magyar sikere legyen kezdete a magyar művészet jogos és igazságos nemzeti elismerésének. A szobor, a festmény nem társadalmi jelenség, a társadalomnak kell azzá tennie.

BM
DGA

A IV. BALATONI NYÁRI TÁRLAT

Egy képműállítás elé

Nehezen szólhatok róla. Épp azért, mert amikor csak tehetem, mindig ott ülök tükre fölött, egyik legszebb mészko-teraszán. Mit mondjak róla és melyik arcáról és lényéről szóljak?... És ismerem-e, amikor a látvány szemem előtt mindig szeszélyes gyorsasággal lényegül újra és újra át. Épp ez a megfoghatatlan, ez az állandóságot nem tűrő az egyik legbiztosabb vonása. És a többi?... Azok is ilyen aligha megfogható elemekből tevődnek össze... Egyre inkább úgy érzem e hosszú, csákány-vágta terasz fedélzetéről a nyári ragyogásban és még inkább üvegkajütőm téli kagylózúgásában, hogy állandóan próbára tevő mindez, ami itt van körülöttem. A képzeletet és a művészi gyakorlatot kísértő. Bátran szirén-természetűnek is mondhatom... Egy Józseffel sokszor beszélünk erről a természetéről. Hogy észre sem veszi és máris elragadta áldozatát. A látvány varázsa ecsethez rántja, azonnal vászon elé ülteti! És ezek a hirtelen felvont színes vitorlák aligha tudják kikerülni a művészi alkotás útjában meredező szirteket... Egy esztendőkre némult el a látvány varázsa előtt, hogy aztán majd annál nagyobb iskolát adjon művében. Aszkétai példát az alkotás és a hajózás festői törvényeire.

Ilyen ez a tóvidék. Ha pedig szabad e tökéletes szerkesztéssel felrakott valóság természetéről és szellemi hatásáról beszélnem, akkor az elmondottak után és azok közül e valóság szinte kihívó hatású jelenségét, a folytonosan és végtelen sorozatban omló, máskor csak átvillanó, a pillanatból és látványból más színű és hangulatú pillanatba átváltó és látomásra indító lényéből a sokszínűségét választanám a legjellemzőbbnek. Azt a mindig más és más, az idegrendszer is ingerlő, nyugtalanító légköri színe-változását, amelyet csak fokoz és dúsít e vízben a kvarcos homok és levegőegében pedig a por szinte mérhető, ritkuló sűrűsödő hullámzása. A fogható és mérhető és mégis varázslatot teremtő szerzetlen apró világ jelenléte a tó és az ég tükrében.

Aki nem e partokon horgászva, vagy naphosszat vitorlázva a természetből és a tapasztalatból tudja ezt, az megismerheti most abban a szingazdagságban, amelynek tanúja lehet e tárlaton, az erről a látványról alkotott képek színvilágában. És emlékezetében erről szólnak a nagy festő-elődök vásznai és kartonjai is... És a fények?... A tükrök?... Ezek a nem mély vízre és vízről kinyíló fénylapok... Azoknak elvont, ragyogó mértana. A vízről táruló fénytani jelenségek, melyeken nemcsak érezzük, de látni is kell e felszín és környezet soktörésű tükrein túl is az alattuk rejtőző és csak a most, a tündéri pillanatokban, az alkalmakként föl villanót. De érezzük és látjuk is alaktanával és szerves életével együtt... Mindazok pedig, akik ismerik ezt a tükrözést, azok jól tudják azt is, hogy épp ez áll a legtávolabb a csábító és üres ragyogástól. Ilyen látványokat ad ez a tó, amelyről oly nehéz beszélni... Ez a ritka műterem, mely éppen éterien reális jelenségei miatt a lényegire, a szerkezetire, a gondolatira vezeti az ecsetet. Már-már a tollhoz viszi, de csak a mestert, hogy ne rajzoljon, hanem írjon e fizika és fénytani ihlette látomásairól...

Nehezen szólhatok róla, de az biztos, hogy itt ülve Keszthely-Badacsony-Sümeg háromszögében, mind többször merül fel bennem a gondolat „A Magyar Nemzeti Park”-ról. Egy különösen aprólékos gonddal szerkesztett törvényről ábrándozom, amely „pro arte” ebben a földrajzi valóságban világos, mindenre kiterjedő figyelemmel védené nemcsak az itt gyökerező természetet, de a benne épült történeti, népi és művészettörténeti világot is. A víz élő vonalától az ormokra rakott holt kövekig. Mindazt, amiről érdekünkben gondoskodni kötelességünk és hozzá talán hatal-

munk is van... Megőrizni azt a könnyen szétbontható valóságot, amely még teljes szépségében áll előttünk és amely fölött a többi ügyis ősi rendje és szeszélyes szabályai szerint alakítják és védik és teremtik örök parancsaik szerint az évszakok és az idő... Nem könnyű szólnom erről a valóságról, amely ezen a IV. Balatoni Nyári Tárlaton, mint teremtmény erő is itt áll előttünk. Egy biztos, az Alföldön kívül alig van másik tája hazánknak, amely a művészetnek nagyobb ihletője volna. És most ne csak a képzőművészetről, de az irodalomról, a költészetéről is szóljunk. Közvetlenül a szomszédságban a „Balatoni Almanach”-ról, a badacsonyi Szegedy Róza ház verskiállításáról. Azokról a kéziratokról, melyeknek nem egyike immár több áttételű érzés és gyakorlat változatában szerepel ezen a kiállításon is.

Szint, formát és stílust ihlető ez a valóság hétköznapijaiban épp úgy, mint ünnepi óráiban. Lénye kőben, képben, rajzban és versben egyaránt jelentkezik. A kőműves és kőfaragó éppúgy szólhat anyagáról, mint vallhat róla műveivel a szobrász, a próza és a vers inasa és mestere és festőinek sora, mint Egry is, aki nem véletlen lett ebben a légköri kultúrában „az ecset költője”, ahogy a firenzei kiállítása után az olaszok írták róla.

Ő maga és munkássága meggyőző példa arra is, hogy egyetlen, még a legkisebb tájegység művészi megjelenítése, így a Balatoné sem lehet leszűkítő értelmezésű. Épp ellenkezőleg! Csak szárny kell hozzá, mint amit ez a tárlat is megkövetel Tihany, Badacsony és Szántód partjai között. Vitorla kell hozzá és akarat, és született hajós. Az ilyen nem eshet soha áldozatul az érzelem nélküli látvány és a lakatlan szigetek szírián hívásának. Mondjuk ki bátran: az úgynevezett szép táj csak üres ábrázolásának!

Ami pedig a szép természetet illeti, abból ugyancsak van mit látni és megcsodálni ebben a bakonyi-balatoni, – gyalogléptékben is monumentális –, valóságban. Mert a teremtmény tűz és víz és tektonika ereje annyi fajta anyaggal és oly változatos eljárásokkal dolgozott ezen a tövidéken, akár csak egy nagyigényű és nagy kísérletező kedvű szobrász. Amit létrehozott, így lett aztán összességében, tömegében és színeiben megnyugtatóan emberi méretű környezet. Térbeli arányaival és formai gazdagságával kicsit egy olyan magyar Elysium is dolgoz világunkban, hogy aki szemügyre veszi, vagy körében, ha csak rövidebb időt tölt is, első perctől kezdve meggyőződhet nemcsak nyugtató, de szellemet üdítő természetéről is... Valóságának formagazdagságáról szóljak?... Arról, hogy hegyei között megérezzük a japáni toll játékatól a legmaibb festői kísérleteknek is ihletet nyújtó lehetőségét? De úgy adja ezt, hogy vonalainak, tömbjeinek, tábláinak, völgyeinek és kavicsot és csigát koptató szurdokainak és fehéren, vörösen, sárgán villogó bányáinak rétegein túl megérezzük, nem a pillanat, de az időnek geológiai korszakokban gondolkodó és átömlő suhanását is.

Nézzünk csak körül e száznál több művész alkotásaiban. Tudjuk és látjuk, hogy a Balaton elindítja a képzeletet a formák és a vonalak mindig változó természetének kutatására... És színeiben?... Már csak azzal is, hogy a hazai kontinentális adottság világában itt áll előttünk e tenger-méretű és a mediterránt idéző víz, maga ez, méreteivel és pusztá jelenségével is egyéni hatású és valami más ihlető... Ha az angolok irodalomtörténetükben, akkor mi magyarok művészi életünkben bátran beszélhetünk egy „tavi iskoláról”. E nyári tárlatok is erről beszélnek. És évről évre növekvő közönségük is bizonyít.

Ilyen ez a balatoni tabló, amely mintha a tájfestésről kialakult eddigi értelmezésünket is maibbá tenné. Mintha átírná e képekről, elsősorban pedig a kiállított grafikákból megnyilvánuló látás- és ábrázolásmód meggyőző ereje. Mintha arról beszélne, hogy újra kell tanulni azt, mai tudásunk anyaga és érzésvilágunk szelleme szerint. Erről, mert ez a balatoni valóság természetében egy tágabb egyetemességet hord. Tükre a szárnyakat, az „égi hajózás” elemeit és tájait is föld- és emberközelségre hozza, szinte kezünkbe a kozmikus... Kisért és ihlet művészetünkben ez a víz- és jégtükrű és -testű földrés. Természetesen végül a művészetben is a hogyan és a mit kérdéseire egyedül csak az alkotás, a mű adhatja a méltó választ. A lényeg, hogy világgá alakuljon a látvány és a gondolat...

Lassan arról beszélek, amely épp oly tanító itt e balatoni terasz előtt a valóságban, mint Attika fokán Sunionból a tenger, az ég, a fény és a kő és a messze hívogató szigetek látványa, amelyekből nem táj, de általuk és róluk távlat, hit és világ és művészet született az ember által . . . Így értjük és ettől teljes itt is ez a valóság. Ez lélegzik és ébred fel minden igazi alkotásban.

UDVARDI ERZSÉBET KÉPEI

Udvardi Erzsébet tíz évvel ezelőtt érkezett először Badacsonyra, hogy ott fessen. Két évvel később – 1960-ban – már állandó badacsonyi lakos lett. Ilyenformán jogosan nevezhetjük balatoni, vagy egyenesen badacsonyi festőnek. Ezt a megjelölést azonban nem annyira a festő lakhelye, hanem műveinek világa alapján tarthatjuk találónak.

Egry József után nagyon nehéz dolga van mindenkinek, aki a Balaton szín- és fényjelenségeit, a vizet, a környező táj és az atmoszféra szépségeit, vagy a vidék embereinek vízzel és hegygel összeforrott életét akarja ábrázolni. Udvardi – bölcs megoldással – Egryétől eltérő úton törekszik hasonló cél felé. A nagy panorámikus témák nem vonzzák. Inkább a hegy oldalában sorakozó pincék, szép présházak, a vízpart kövei, a felvillanó halak, a nádas, vagy a táj embereinek élete, munkája köti le figyelmét, alkotói erejét. Művein felfedezhető a helyi inspiráció, még az erősen átírt forma- és színvilágú szimbolista képeken is.

Hogyan jutott eddig?

1953-ban végzett a Képzőművészeti Főiskolán, 1958-ig Budapesten volt rajztanár. Bár 1955-ben már szerepelt kiállításon és 1957-ben második díjat nyert a budapesti VIT kiállításon, festői kibontakozása valójában Badacsonyra költözésével kezdődött.

A látványból indult ki, mert a természetben meglelt szépség ragadta meg, ez készítette alkotásra. A változatos domborzatú vidék, a gazdag növényzet, a nagy tó, a szőlőben, pincében, parasztházak környékén dolgozó emberek adták képei témáit. Az élmények sokasága és a festésre fordítható idő megnövekedése – 1958-ban megváltozott a tanári pályától – felszabadítóan hatott rá. A folyamatos munka során nagy gyakorlatot szerzett a festésben, ugyanakkor gyarapodtak társadalmi tapasztalatai. Munkái azonnal elismerésben részesültek, országos tárlatokon keltettek figyelmet.

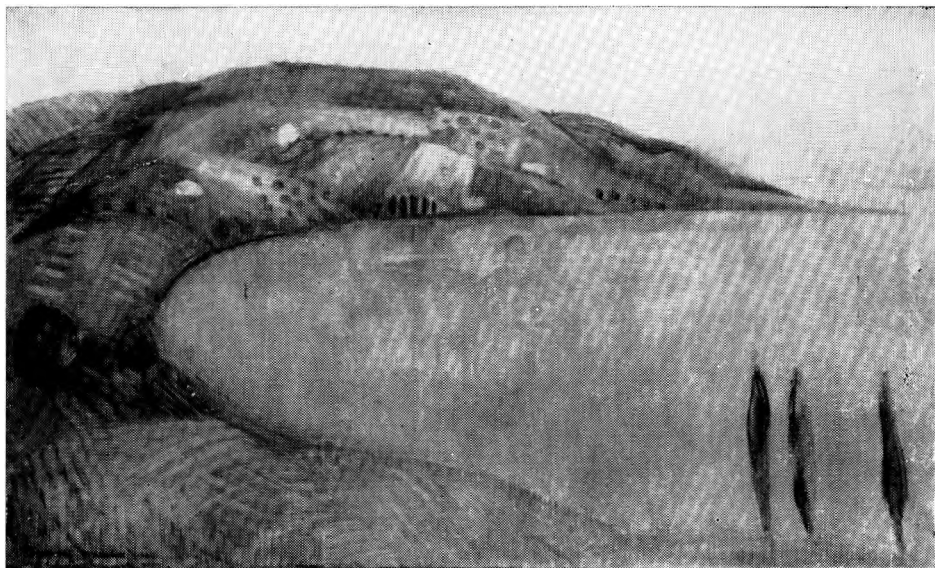
A hatvanas évek elejétől fokozatosan átalakult Udvardi Erzsébet piktúrája. Témái továbbra is elsősorban a Balaton és a Badacsony látványához kötődtek, de megváltozott képein, hogy a festő már szabadabban bánik a látott világ elemeivel és helyet ad a bensőjéből fakadó gondolatoknak, érzelmeknek is. A vaskos, széles festékfelrakást egy nyugodtabb, vékonyabb festésmód váltotta fel, ami nem csupán technikai változás volt.

A leggyakrabban használt két anyag, az olaj és az akvarell közül az utóbbi segítette elsősorban a festőt, hogy a *lefestés* helyébe a gondolatokban gazdagabb *ábrázolás* lépjen. A könnyed, levegős hatású akvarell hajlékonyabban, érzékenyebben követette az elvonatkoztatásra, általánosabb érvényű megjelenítésre irányuló törekvését. A tanulságokat azután olajain is alkalmazta: a lazúrok váltották fel a korábbi pasztózus festést.

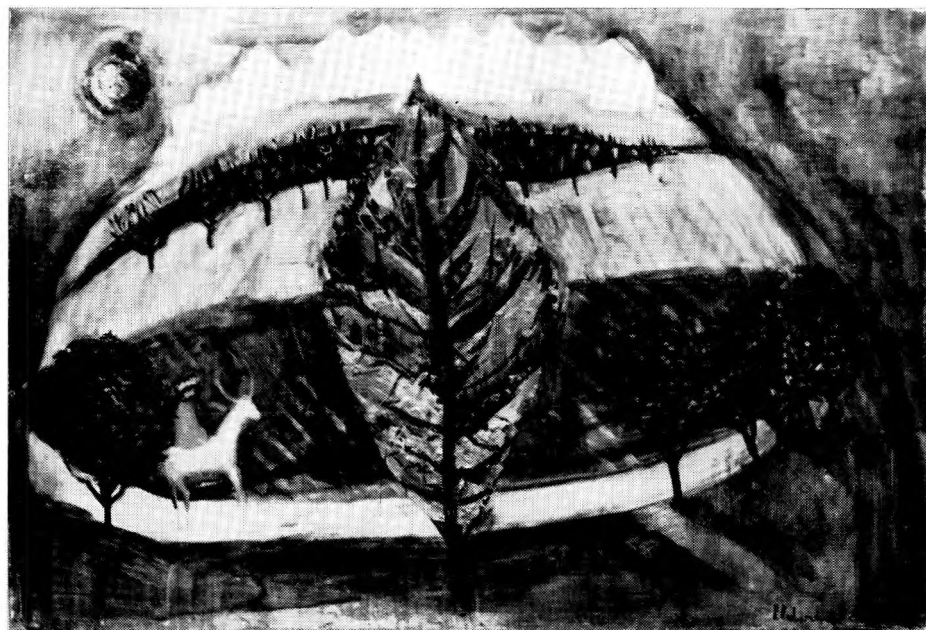
Színei is egyszerűsödtek, tisztultak. Az 1962-ben keletkezett Őrsi öböl és az egy évvel későbbi Nádas című, a sárga szín nagyon érzékenyen alkalmazott fokozataival megfestett képein összegeződtek először kutatásainak részeredményei. Ettől kezdődően szinte monochrom képeket fest, többnyire a meleg színeket részesítve előnyben.

UDVARDI ERZSÉBET: *Sárkányölő*

UDVARDI ERZSÉBET: Órsi öböl

UDVARDI ERZSÉBET: Álom

A hatvanas évek elején meglelt önálló kifejezőmód lehetővé tette Udvardi számára önmaga teljesebb kifejezését. Útján nincs törés, képei most is a látványhoz kapcsolódnak, de a felszínnél jobban foglalkoztatja a művészt a belső, a rejtettebb világ. A tájat nézve felmerülnek előtte a régmúlt idők emlékei; a Badacsony szőlővel borított vulkáni tömege a longobárdok és rómaiak, a honfoglaló és letelepedő magyarok emlékét is idézi számára. A régi korok iránti nosztalgia fonja át gondolatait és kifejezést keres képeiben, mint például Archeológia című festményén.

Romantikus, egyszerre lírai és drámai életérzése olyan festői látomást teremt, mely a látotthoz hasonló, de annál sokkal intenzívebb hatású világot mutat meg. Korábbi alakjaihoz mérten szinte testetlen, szelleminek látszó figurák jelennek meg újabb képein, az álom határterületeiről. Úgy tűnik, hogy a képeken szereplő ismerős tárgyak, emberek átlényegülnek, és mint álomképek élnek tovább. Láttukra Barcsay Jenő szavai jutnak eszünkbe: „A festő mindent felhasználhat művészete érdekében. Nemcsak a látott dolgokra gondolok, hanem azokra is, amelyek emlékezetében mélyen elrejtve élnek, s amelyek felfedezése különös örömmel tölti el.”

Sok képét fájdalom és melankólia lengi át. A lélek nyugodtabb állapotai közül legfeljebb a csendes meditáció kap kifejezést. Mindenekelőtt színviláguk utal alaphangulataira: sárgák, barnák, fájdalmas violák és mélyvörösek között gyakran alkalmazza az ezüstöt és aranyat, kollázsként.

Újabb képei ikonokra emlékeztetnek. Részben a testetlen alakok, részben a kolorit, különösen az arany utal rájuk. A feltűnő hasonlósági jegyeknél fontosabb a rokonság rejtettebb szála: a tiszta, érthető kifejezésekre való törekvés. Ezért keresi Udvardi Erzsébet azokat a szimbolikus elemeket, melyek hosszú ideje ismertek és széles körben használtak. (Sárkányölő, Ararát, Parázsvívó, Háromkirályok, Kenyér-sütő, Vizöntő, és a legtöbb képén szereplő napkorong).

A tájból is az elvontba hajló, a matériához alig kötődő érdekli jobban, például a fény. Hogy ennek intenzitását, testetlen ragyogását jobban visszaadja, az arany és ezüst váltja fel a festéket képein. Eljárása egyszerre csábító és veszélyes, mivel a fémlap és a festékanyag kettős viselkedése a véletlenek játéka – például a megfelelő szögű fény és szemlélés – teszi ki az egész mű hatását. Udvardi nem él vissza sem a technika, sem a szubjektív téma és gondolatvilág hatásosságával, ezáltal megmarad művei nyugalma, egyéni varázsa.

Bár Udvardi Erzsébet is tiltakozik a nagy előd, Egrý József műveivel való összehasonlítás ellen, az összemérés elkerülhetetlen. Udvardi képei azt mutatják, hogy tartalomban és formában is folytatója Egrý műveinek. A tartalmi közösség a természet és az emberek életének meghitt, igazi társként való ábrázolásban van. Festésmódjának egyszerűsége, nagy lendületű ívekből, dinamikusan elosztott nagy foltokból képet teremtő komponálása, a színek érzékeny kezelése a formai rész rokonságát mutatják.

Hogy Udvardi Erzsébet útja merre fog haladni a jövőben, azt megjósolni nem lehet. Amit eddig mutatott, az gazdag tartalmú, egyéni hangú festészet, mely a szakemberek és a közönség körében egyaránt elismerésre talált. 1960-ban Derkovits-ösztöndíjat, 1962-ban SZOT-díjat, 1966-ban Egrý-díjat kapott műveire, melyek a hazai kiállításokon kívül Párizs, Berlin, Moszkva, Velence, Szófia, Varsó tárlatain is szerepeltek, s eljutottak Indiába és Kínába is.

A részeg hajó árbockosarából

Kapitány, föld! FÖLD! –

*Vagy csak távoli forgások roncsaiból kelt
sóevő szelektől vérágas szemem csal
s ön-kedvemért földet lát oly bolondul
hogy megfáradt szám FÖLDET kiált?*

KA-PI-TÁNY! –

*Megcsalhat megcsalna két hű szemem
engedne asszonykivánó ágyékom lüktetésének
s az emléknek a tűrge combok kagylóivének
és a sósörényű tenger most rossz szukaként
arra fél fokkal balra fákat kölykezik?*

KA-PI-TÁNY! –

*Ezek ott lent tán rumtól alszanak
vagy megszokhatták már elődömet
ki mikor e kosárból leszedtük
a fedélzeten is FÖLDET kiáltott
és a kormányosunkat megharapta?*

KA-PI-TÁNY! KA-PI-TÁNY!

*Fél fokkal balra fákat kölykezik
a sósörényű tenger KA-PI-TÁNY! –*

*Istenverte szélcsendes az időnk
de pár év alatt azért kivergődünk
emberek állnak ott és integetnek
és kitárulkozva vár az asszonyom
a siron még innen boldogan
boldog termőföldként s földjén megterem
minden mi boldog földön csak teremhet*

FÖLD! FÖLD! KA-PI-TÁNY!

Források

*Megláttam magamat benned
 ha föléd hajoltam*

*Megláttad magadat bennem
 ha föléim hajoltál*

Ittam belőled *ha föléd hajoltam*
Ittál belőlem *ha fölém hajoltál*

*Emberek ugye tudjátok
mit jelent a forrás a szomjazónak*

A források mindig napfényre törnek

A víz a vízzel mindig találkozik

*Emberek ki tudná megkülönböztetni
két forrás vizét találkozásuk után*

GYÁRFÁS ENDRE

Korcsula

(A Dalmát Szonettekől)

*Ki innét vágyik el, az messze vágyhat.
Az ifjú Marco Polo napra nap
áthágta itt a polgár vártalat
s már nem hihette világát Világnak.*

*Ki sokat szorong, az repülni áhít.
Az égből kardjával vitorlát metszett,
önbizalmából árbocot növesztett
és eljutott a „mesés” Ázsiáig.*

*Ki innét vágyik el, az messze vágyhat,
a meséket vallatja csontvalóig,
mert magát vallja sziklatömb fiának*

*s utazván nem teret, de időt hódít:
elveszthetetlen gyarmatot találva
új törvényt mér a féktelen halálra.*

Kire számíthat az ember?

Regényrészlet

– Bezárt! Bezárt, mint egy taknyost!

Bencsik az ágyon hevert és nem is tudta, mióta bámulja a mennyezeten a régi beázások egymáson átütő, sárgavirágos foltjait. „Ki kellett volna festetni...” – gondolta mellékesen, miközben az elkeseredés annyira erőt vett rajta, hogy nem volt kedve felkelni és megnézni az órát. „Most már így marad!” – gondolta a plafonra pislogva.

Minél tovább törte a fejét Panni viselkedésén, annál jobban elkeseredett. „Be mert zárni!” Lehet, hogy mások előtt ez nevetségesen hatna, de valójában félni kell tőle. Ide jutott harmincnégyévi házasság után? Azt kiabálta Panni, hogy ki akarja fosztani a családját, irigylő a lányától a kényelmesebb életet. Azzal sem vigasztalódhat, hogy csak hirtelen-dühében mondott ilyeneket. Elrohant, bezárta a lakásba, úgy viselkedett, ahogy egy besurranó tolvajjal viselkedik az ember. Hogy lehetséges ez? Együtt éltek le életük nagyobbik felét!

Huszonkilenc nyarán, amikor megismerkedtek, ő már első segéd volt a Zelenák és Társa textil-cégnél. Vasárnaponként csónaktúrára járt néhány jókedvű, hozzá hasonló fiatalemberrel. Gyakran megesett, hogy az ebédjüket Dunakeszin, a Blahókocsmában költötték el. A két Blahó-lány szolgálta ki őket. Etus szép volt, szőke, darázsderékú, és kényes, mint egy kisasszony. A társaság neki udvarolt, őt emlegették hazafelé, egymásközt. Egyedül Bencsik figyelt fel Pannira, az idősebbik lányra. Anynyira elütött a hűgától, hogy akár cselédnek lehetett volna hinni. Hallgatagon hordta a poharakat, vitte a szennyes edényt, nem undorodott tőle. Lesütött szemmel járt az asztalok között, nem nézett senkire. Nyakában, vékonyka ezüstláncon félujjnyi feszületet hordott. Teste asszonyosan telt volt, de mindenféle munkában edzett, szinte vaskos; tökéletes híjával minden légyságnak. Egy-egy mozdulatából, sóhajából a vendégek is megéreztek, hogy közte és Etus között kimondatlan gyűlölködés lapang. Etus nem mehetett férjhez, amíg őt is ki nem házásították. Huszonkilenc éves volt, Etus huszonegy.

Bencsik nem vett zsákbamacskát, amikor megkérte a kezét. Tudta, hogy Panni öt évvel idősebb nála. Szabályszerű házassági szerződést kötöttek; egy kétemeletes pesti bérház volt a lány hozománya. Bécsbe mentek nászútra, szállodában laktak egy hétig. Ez maradt életük legszebb emléke. Közben Etus is férjhezment egy Sziráki nevű mezei jogászhoz, aki most már letette a hátralévő vizsgáit, és ügyvédi irodát nyitott. Panni ismét háttérbe szorult a családban. Sziráki jámbor lélek volt, de Etusból annál harciasabb „doktorné” lett.

Bencsikék kibőjtölték a nászutat. Szerényen éltek, nem tartottak cselédet sem. Bencsik beiratkozott egy könyvelői tanfolyamra, bár egyelőre nem látta hasznát az oklevélnek. Változatlanul elsősegéd volt a cégnél. Eldöntötték, hogy amíg szegények, nem lesz gyerekük. Harminckilencben nagy szerencse érte őket: Zelenáknak el kellett bocsátania Schnabel urat, a cég könyvelőjét. Mi sem volt természetesebb, mint hogy Bencsik kerüljön a helyére. Negyvenháromban Zelenák forrónak kezdte érezni a talajt, s felkínálta a céget könyvelőjének, azzal a kikötéssel, hogy a háború végeztével joga van visszaváltani tőle.

Bencsikék nem haboztak. Eladták a bérházat, Panni hozományát, és átvették a céget. Negyvenhárom novemberében megszületett Sacika.

A bombázások elől kiköltöztek Dunakeszire, az öregekhez. Blahó papa, mint háborús veterán, fontos személyiség lett: árpádsávos karszalagja volt és tizenkét em-

bernek parancsolt. Unokáját imádta, s ha kellett, a föld alól is előteremtett számára mindent. Évekkel később, az iskolában tűnt ki, milyen sokat jelentett a kislány életében ez az akadályokat nem ismerő szeretet. Osztálytársai között ő volt a legsudárabb növésű. A többieknek nyomot hagyott a hiányos táplálkozás.

Negyvenöt januárjában egy eltévedt repeszdarab megölte Blahó papát. Az árpádsávos dalárda meghatóan énekelt a temetésen; közben vastagon hullott a hó, fekete ruhájuk egészen eltűnt a nagy fehérség alatt. Panni megesküdött, hogy többé nem veti le a gyászruháját. Néhány nap múlva mégis meg kellett válnia tőle. Megérkeztek az orosz csapatok. A községben furcsa mozgolódás támadt. A kocsmá falán kommunista plakátok diszelegtek. Bencsikék átöltöztek, és jobbnak látták, ha visszaköltöznek a fővárosba.

Zelenák negyvenhatban tért vissza Svájcából. Bencsik megmaradt a cégben feles társnak. Az államosítás őket sem kerülte el, és Zelenák ismét elmenekült. A könyvelői oklevél ismét hasznát hajtotta a családnak: Bencsik állást kapott a „Március 15. Ruhagyár”-ban. A cég felszámolásakor némi tőkét meg tudott menteni. Telket vett a Balatonnál. Maga húzta fel rajta az egyetlen szobából álló, „vityilló”-nak becézett kis házat. A telek érintkezett a parttal: érdemes volt csónakot tartani. Nyaranként itt pihentek, s gyakran meghívták Sacika tanárait is, hadd élvezzék a tájat, a csendet, a víz megnyugtató kotyogását szélcsöndes éjszakákon.

Legfőbb vágyuk az volt, hogy a lányukat taníttathassák. Minden áldozatra készek voltak, hogy Saci majdan egyetemre járhasson. Bencsik tudta, hogy Panni a lelke mélyén most is Etussal verseng. A húgának nem volt gyereke, Sziráki doktorból negyvenkilenc után raktáros lett egy gyárban, de a család változatlanul őket tekintette rangban mindenki felett állónak. Bencsik sorra tette le a magasabb fokú könyvelői vizsgákat. Előre ugyan nem léphetett, mert apolitikus, visszahúzódó embernek nevezték jellemzésében, de nem is bántották. Kitűnően értette a dolgot.

Saciból csinos, értelmes lány lett. Jól pergett a nyelve, sokfélét összeolvasott, hangversenyekre járt, s a fiúk, akik udvaroltak neki, válogatott legénykéek voltak; ahogy Panni nevezte őket: „Egytől egyig igazi úrigyerekek!” A lány azt vette a fejébe, hogy manőken lesz, s esze ágában se volt tanulni. Ismerősei is biztatták: az alakja éppen megfelelő. Panni rájött, hogy a lánya titokban feljáromag Etushoz. „Olyan vagy, mint én voltam lánykoromban!” – mondta Etus Sacikának. Valóban, aki elnézte őket egymás mellett, igazat adott neki. Panni felrohant a húgához, és botrányosan viselkedett. Megverte Etust, zokogott, ki akart ugrani az ablakukon, míg a húga meg nem ígérte, hogy többé nem találkozik Sacival. „Telebeszélted a fejét, most meg nem akar tanulni!” – sikította, s nem lehetett kivenni a fejéből, hogy Sacit a húga rontotta el.

A felvételhez összeköttetésekre lett volna szükség. De az összeköttetések sem szuperáltak pénz nélkül. Saci az első rostálásnál kiesett, elutasították, mint létszámfelettit. Szülei szaladgáltak fűhöz-fához kölcsönért, de senki sem tudott komolyan segíteni. Bencsik akkor már a „Pe-Ru”-nál dolgozott. Tax Nándor hívta át hatvan öszén, amikor főmérnökké nevezték ki. Az új igazgató, Östör Bálint, eleinte félelmetesnek tűnt fel Bencsik szemében. Hallott róla, hogy ötvenhétben mennyit szónokolt, rázta az öklét, s minden apró hibáért „ellenforradalmárnak” bélyegezte és rendőrséggel fenyegette az embereket. Igyekezett kitérni az útjából. Aztán váratlan dolog történt: kinevezték főkönyvelőnek.

– Nem is tudom, hogyan köszönjem... – dadogta Östörnek. – Igazán, érdemtelenül...

– Miért? Nincs meg a képesítése? – vágott közbe nyersen az igazgató.

– Dehogynincs... Csak...

– Csak?

Akkor már Östör is, Tax Nándor is nevettek rajta. Látta ezt, és megkönnyebűlten elmosolyodott. Később kiderült, hogy Östörrel nemcsak földiek, de szegrelvégről rokonok is. Összetegeződtek, s ő kezdte megérteni és megszeretni ezt a furcsa embert. A modora érdes, ez kétségtelen. De tudja, mit akar, és megtalálja magának azokat az embereket, akikre rábízhatja magát.

Végül akkor is Östör segítette ki a bajból, amikor Sacika dolgában hiába szaladgált kölcsönért az ismerősökhöz és rokonokhoz. Östör Taxtól szerzett tudomást a dolgról. Behívatta, és rátámadt:

– Mondd, Miskám, így kell megtudnom, hogy bajban vagy? Esküszöm, azt kell hinnem, hogy nem bízol bennem!

Öt ezer forintot nyomban leszámolt elé az asztalra, s egy hét múlva megtoldotta ugyanennyivel. A felvétel elintéződött, Sacika fellebbezésének helyt adtak, s bevonulhatott a bölcsészkarra, magyar-francia szakos hallgatónak. Azaz bevonulhatott volna, de a lány újra azzal állt elő, hogy ő nem kér az egyetemből. Manöken lesz. Az apja megverte. Saci esztét veszve sikoltózott, ijesztő gyűlölet villogott a szemében.

– Nem fogtok besavanyítani! Azt csinálók, amit akarok!

Panni előtt elborult a világ.

– Az a kurva bolondított meg! De én kiverem belőled!

Nekiesett a lányának, s körmeivel beleszántott az arcába. Örjöngött. Saci pedig még táplálta dühét, hogy így álljon bosszút:

– Tudd meg, kurvának is inkább elmegyek! Azt csinálók, amit akarok!

Végül Bencsik szedte ki az anyja keze közül. A lány három napig nyomta az ágyat, aztán engedelmesen beiratkozott az egyetemre. De attól kezdve lehetetlen kívánságokkal állt elő, s nem törődött vele, miből teremtik elő szülei a pénzt. Ha ellenkeztek, azt kiabálta:

– Nem én akartam egyetemre menni! Most tessék, egyétek meg, amit főztetek!

Panni büntudatosan szegődött Saci szövetségésévé. Mindenben melléje állt, mint-ha ő sem akarna tudni róla, hogy a lehetőségeik korlátozottak.

– Misuci, azt akarod, hogy a lányodnak szégyellnie kelljen magát a barátnői között? Nem járhat rongyokban!

Mit felelhetett volna ilyenkor? Boldog volt, ha szépen öltözöttnek láthatta a lányát. Szerette volna érezni a háláját is, de Saci furcsa módon csakis az anyjának köszönt meg mindent. Őt egyetlen, kurta, hűvös „köszönöm”-mel fizette ki, s nagy szó volt, ha legalább így becézte: „Apci-Hapci”.

Lassanként megrögzött szokásává lett, hogy ha megszorult, Östörhöz fordult segítségért. Néha Tax Nándor is kisegítette, de Bencsik tudta, hogy Taxnak is az igazgató a végső menedéke. Teltek a hónapok, míg egyszer azt a választ kapta a kérésére Östörtől, hogy szívesen áll rendelkezésére – feltéve, ha visszatéríti azt a huszonhat-ezretet, amivel eddig tartozik.

Hazament, és számolni kezdett. Egyetlen lehetőség kínálkozott a kölcsön megadására: el kell adni a telket, a vityillóval. Panni keservesen sírt, amikor bevallotta neki, hogy áll a helyzet. Nehéz volt elképzelni, hogy többé nem látják a házikót, a kertet, saját, külön öblüket, nem főznek vacsorát a lugassá varázsolt nyári konyhában... Hiába, még sincs mit tenni. Ébren töltötték az éjszakát, de nem jutottak más eredményre. Bencsik azzal az elhatározással állított be Östörhöz, hogy közli ezt vele, és néhány heti haladékat kér. Östörnél ott találta Taxot meg Moraveket is. Szeretett volna négy szemközt beszélni az igazgatóval, de Östör azt mondta, neki nincs titka előttük.

– Csak a türelmedet kérem... – motyogta Bencsik sápadtan, és maga sem tudta, hogy reszket a feje. – Van egy kis telkünk a Balatonnál, eladjuk...

Östör italt vett elő, töltött, és a kezébe nyomott egy poharat.

– Miskám, hiszen remegsz... Szégyellem, hogy miattam ilyen szörnyű perceid vannak... De reméljük, csak percek!

Tax Nándor mondta el a többi.

– Azon töprengtünk éppen, hogy lenne más megoldás is. Nézd, itt vagyunk négyen, okos emberek, bizunk egymásban... És nemcsak neked vannak gondjaid, Miskám. Mi sem állunk nálad jobban! Nem létezik, hogy ne tudnánk kisütni valamit...

Bencsik nem mert felpillantani. Szerette volna, ha van ereje felállni, és kimenni a szobából, de eszébe jutott a huszonhat-ezer és a kedves kis vityilló. Tax tovább beszélt.

- Ebben az országban minden Csáki szalmája! Milliók vesznek el hanyagság miatt, vagy azért, mert odanemillő emberek ülnek egy sor életfontosságú, döntő helyen... Ki törődik ezzel? Felépitenek gyárakat milliárdos beruházással, és kiderül, hogy hasznavehetetlen az egész. Kinek fáj? Elintézik azzal, hogy „tévedés”. Megdöglesztenek újításokat, pedig valutát kapnánk értük... Oda se neki! Ha meg így van, az embernek ne legyenek illúziói.

- Mit akartok tőlem? - nyögte ki Bencsik. - Négy évem van a nyugdíjig!

Östör vette át a szót.

- Gondolhatod, édes Miskám, hogy mi sem ülünk a tüzes kályhára. Egyszerűen arról van szó, hogy magunknak kell segítenünk magunkon. Mélységesen megértem, hogy berzenkedsz... Tisztellek érte! Ne hidd, hogy én nem estem át ugyanezen! Az a szomorú, hogy az ember a munkájáért, a tehetségéért nem kaphatja meg azt, ami megilleti. Legelőször is ezen kéne fölháborodnunk, csak mindannyian tele vagyunk nevetséges illúziókkal! Szerintem neked is azon kéne eltöprengened: vajon rendjén való dolog az, hogy örökké kölcsönöket kell kérned, ha a lányodnak tisztességes nevelést akarsz biztosítani?

Bencsiket mellbevágta a kérdés. Hevesen nemet intett.

- Hiszen ha lenne más megoldás... - szólalt meg Östör.

Tax ingerülten félbeszakította:

- Bocsáss meg, semmi értelme ennek a „ha lenné”-nek! Guta kerülget a szemforgató cinizmustól, ami itt folyik. Mást se hallani évek óta, csak azt, hogy mekkora gazember, aki öt méter drótot hazavisz a gyárból. Jó, nem tagadom, ez is kár. De ha valami primitív barom, mondjuk egy gyorstalpalón kiképzett „káder” milliokat szór ki az ablakon, egyszerűen azért, mert nem ért a szakmájához, mi történik? Elítélik? Leleplezik? Nem! Kap egy új megbízatást, hadd próbálkozzék.

- Értsétek meg, négy évem van a nyugdíjig! - motyogta Bencsik. - Én soha életemben nem nyúltam ahhoz, ami...

- Miskám, most se nyúlsz! - kiáltott rá Östör. - Szavamat adom rá! Félreértéttél minket... Becstelenséget magam se tűrnék el!

Tax leintette Östört és rámosolygott Bencsikre.

- Hagyjuk most a részleteket. Túl sok ez így, hirtelen! Gondolkozz, Miskám, a helyzeteden... És ne légy önző, arra kérlek. Rólunk is szó van, a barátaidról... Ne hamarkodd el a választ. Okos ember vagy, nem szorulsz a mi magyarázatainkra. Látod, mi folyik az országban. A lányod jövője forog kockán, a te nyugalmad, valamennyiünk nyugalma. Gondolkozz!

Szédelegve támolygott ki az igazgató szobájából. Egész nap hiába próbálta összeszedni a gondolatait, teljesen feldúlt és csapongó volt. Östörék ajánlata, bármennyire is felzaklatta, nem érte meglepetésszerűen. Régóta eljátszott képzeletében azzal a lehetőséggel, hogy mi lenne, ha valakinek eszébe jutna kihasználni minden zavaros és bonyolult rendelkezést, amely a vállalat pénzügyi gazdálkodására jellemző. Szinte kínálkoznak a különböző mellékösvények és kiskapuk, csábítják az embert a szabályok kijátszására. Ha másért nem, hát azért, hogy be lehessen bizonyítani, mennyire elavultak és ostobák.

Este beszámolt róla Panninak, mi történt Östör szobájában. Tartott tőle, hogy az asszony nem hallgatja végig, hanem felháborodott sipákolásba kezd, amiért nem utasította el rögtön az ajánlatukat. Pedig most arra volna szükség, hogy higgadtan és okosan döntsenek, és ne legyen okuk később szemrehányást tenni önmaguknak.

- Misuci, lehet, hogy megmarad a vityillónk? - ragyogott fel Panni szeme. - Van isten!

Furcsa volt, de Panni felhőtlen ujjongása őt éppen ellenkező hangulatba sodorta. Aggályoskodni kezdett, előhozakodott a közelgő nyugdíjjal, a nagy kockázattal...

- Ne bomolj, Misu, ilyen alkalmunk nem lesz több! Ha nemet mondasz Östörnek, úgyis kiteszi a szűrődet. Csak nem képzeled, hogy megtűr a vállalatnál, mikor illet tudsz róla! Akkor aztán hová mész? Kihez fordulsz? Hallgass rám, végre lenne egy kis könnyebbégünk, félretehelnénk valamit, tudnánk Sacival hozományt adni, ha férjhez megy... Adj hálát istennek, hogy Östör éppen rád gondolt!

- Főkönyvelő nélkül nem megy ügyse...
- És nem kap a helyedbe mást? Ne légy örült, Misuci, ne légy örült! Könyörgöm! Megmarad a vityillónk, erre gondold!

Bencsiknek ettől kezdve nem volt egy percnyi nyugta sem. Panni, valahányszor négy szemközt maradtak, mondani kezdte a magáét, sirt, hízelt, fenyegetődzött, felköltötte álmából, ezzel fogadta hazatértekor... Ő maga is naponta többször váltogatta elhatározását. Végül döntött: megfogalmazott egy hirdetést a telekről, és elvitte a Magyar Nemzethez. Másnap éjszaka Panni kinyitotta a konyhában a gázt, és ájultan hevert a kövön, amikor ő, a klozetre igyekezve belebotlott. Fel kellett zörgetni a szomszédokat, hogy telefonáljanak a mentőkért. Az egész ház megtudta, hogy Bencsikné öngyilkos lett.

- Nem gondoltál Sacikára? - kérdezte Bencsik a kórházban, amikor Panni magához tért. - Hogy tehetnél ilyet?

Az asszony megdöbbsen: először látta sirni a férjét.

- Te nem gondolsz órá! - rebegte elhalóan. - Tönkreteszed a családodat! Ha nem mondasz igent Östöréknek, újra kinyitom a csapot!

Bencsik csak jóval később tudta meg, hogy Pannit ismerik a hirdetési osztályon; oda is feljár a házbeli kötődéstől bizományba kapott pulóverekkel és részletre árulja őket. Mindig akadt, aki rászorult a türelmére. Nem csoda, hogy rögtön értesítették a férje látogatásáról.

Azóta örökös szorongásban élt, de a szíve mégis tele volt titkos kis örömökkal. Szaporodtak a takarékbetétkönyvek, egyiket sem engedte ötezer forintnál nagyobbra nőni. Panni azt hitte, most már lehet költekezni, kényelmesebben élhetnek, de Bencsik kikötötte, hogy magukra egyetlen fillért sem fordítanak: mindent félreraknak Sacika részére. A lány kezdett megkomolyodni, végre volt egy kitartó udvarlója, aki Bencsikéknek is rokonszenves volt. Arra gondoltak, hogy idővel házasság is lehet a dologból. A fiatalokat megfékezni úgysem lehet, mondták maguknak. De a legtöbb korai házasság azért megy tönkre, mert nincs kitartásuk kivárni, amíg a saját lábukra állhatnak. Albérletben, társbérletben, megtűrt teherként nem lehet tartósan boldognak lenni. Hát ők megpróbálják előre elegyengetni Sacika útját. Hozományként egy öröklakást kap. Kifizetve. Nem kis dolog, ezért már érdemes vállalni az örökös aggodalmat és a mások szemében nevetségesnek tűnő fukarkodást.

Ahogy telt az idő, lassanként megnyugodott. Két év alatt kétszer tartott ellenőrzést náluk az iparigazgatóság revíziós csoportja. Tudta, hogy a kimutatásokkal minden rendben van, mégis feltámadt benne a gyanú, hogy Pieberné, a csoport vezetője, a dolgok mögé lát. Csak egy kicsivel jobban kéne firtatnia néhány furcsaságot... Mindkét esetben felesleges volt izgulnia. Östör fölényesen kinevette az aggályaiért.

Aztán hirtelen nagyon is kézzelfogható jelet kapott arról, hogy a veszély nem múlt el végérvényesen. Tax Nándor legfőbb vágya teljesült: huszonnégy év után ismét megláthatta Olaszországot. Hivatalos szakmai delegáció utazott Milánóba, és Östör elintézte, hogy ő is belekerüljön. Elutazása előtt meghívta Bencsiket egy konyakra, de de rajta már jónéhány konyak hatása érződött.

- Miskám, nem akartam úgy elmenni, hogy el ne búcsúzzak tőled... Akarok valamit mondani.

Megpaskolta az asztalon Bencsik kezét, és az arcába sóhajtott.

- Jó, jól - húzódott el zavartan. - Hiszen nem mész el örökre! Miért nem mész haza pihenni?

- Ki tudja? - nézett rá Tax, és részegen kacsintott egyet. - Nem tudom, mennyi időre megyek... Pszt! Erről pszt!

- Ugyan, ugyan... Hiszen itt az anyád! Aludd ki magad, és ne igyál többet.

- Azt hiszed, részeg vagyok? Szó sincs róla. Csak jót akarok neked. Nem tudom, visszajövök-e? Ez az Östör... Vigyázz vele, Miskám. Érted, mire célzok?

Bencsik megrázta a fejét. „Igaz is” - gondolta. - „Miért ne maradna kinn? Az anyját kivitetheti!”

- Nem akarom, hogy te maradj vízben! - dadogta nehezen forgó nyelvvel Tax.

- Ha kint maradnék, Östörnek itt az alkalom, hogy befejezze az egészet. Érted már?

Ő kiugrik, titeket meg eláztat. Moravekre köpök. Nem érdekel. De teérted kár, Miskám. Szeretlek, rendes ember vagy... Fogadj szót!

Bencsik halántékán rémülten dobolt a vér.

– De miben? Mit tanácsolsz?

Tax rábámult, aztán visszahőkölt. Kiitta, ami a pohár fenekén csillogott. Megcsóválta a fejét.

– Gondolkodj, Miskám. Többet nem mondok. Gondolkodj! Erőltess meg a fejed...

Bencsik számára olyan volt ez a beszélgetés, mint egy lidércnyomásos álom. Taxot sohasem látta még részegnek. Semmi kétség, hogy most az volt. A szeme zavatosan úszkált... Jó lenne nem érteni, miről példálózott. De lehetséges, hogy az öröm megbolondította egy kicsit. Odakint aztán józanul szétnéz majd. Honnét szerez lakást? Állást? Tud vajon olaszul? Itt már mindene megvolt. És az anyját se lenne könnyű kicsempészni. Nem, nem fog ő kintmaradni. Két hét. Meg kell várni, amíg lejár a két hét.

Néhány nappal ezelőtt újabb sokk érte. Dolgozott a kalkulációs csoportban egy naftalinszagú ruhákban járó foghíjas fiatalember: Obele Bálint. Alig lehetett észrevenni a létezését, s aki tudomást vett róla, inkább csak szánakozott rajta.

– Bencsik tatal! – kocogtatta meg a főkönyvelő hátát az ebédülőben. – Szakítson rám néhány percet!

Elszánt, sunyi vigyor ült a szája szélén, s megdöbbenő volt már a pusztá bátorsága is, hogy így tolakszik oda hozzá.

– Nem fogja megbánni... Hasznos kis eszmecsere lesz! – mondta még szemtelenebb vigyorral, és rögtön közölte is a neki megfelelő helyet és időt, ahol találkozni fognak. Bencsik elképedve bólintott, egész nap fortyogott benne a düh, készült rá, hogyan fogja másnap kioktatni az illendő hangról és köteles tiszteletről. A randevúra pedig, természetesen, nem megy el.

Mégis ott volt. Sőt, neki kellett várnia Obelére. A fiatalember magabiztosan kezelt vele, nem mentegette a késését. Bizalmasan Bencsikre vigyorgott, aztán váratlanul eltátotta a száját.

– Ide nézzen, öregem! – Valósággal belehajolt az arcába. – Látja a fogaimat! Borzasztó, mi? Nem tudom megcsináltatni.

– Ezért kellett engem iderángatni? Majd a szakszervezeti bizottság...

– Nem erről van szó, Miska bátyám. Megengeded, hogy így nevezzelek! Ilyen okos magamtól is vagyok. Ahhoz, hogy rendbetegyem az életemet, kevés a szakszervezeti segély.

Bencsik vállalt vont.

– Mi közöm nekem ehhez?

– Mindjárt meghallod. Nagyon is sok. Tudod, engem mostanában nemcsak az érdekel, ami szigorúan a munkámhoz tartozik. Mérlegképes könyvelő akarok lenni... Tanfolyamra járok, szükségem van gyakorlati tapasztalatokra. Így aztán magánszorgalomból végigböngészttem a vállalati könyvelésből mindazt, ami számomra elérhető.

– Na és? Mindenesetre, engedély nélkül ehhez nem volt joga!

– Ez mellékkérdés, Miska bátyám. Az a fontos, hogy néhány furcsa, néhány nagyon-nagyon furcsa dolgot találtam. Szeretném, ha te magyaráznád meg nekem, mit jelent ez, nehogy mástól kelljen felvilágosítást kérnem...

– Pimasz! – sziszegte Bencsik elsápadva. – Hagyjon békét!

– Nyugalom, nyugalom. Biztosíthatlak róla, hogy bámulattal lapoztam végig a könyveket. Mesteri munka, Miska bátyám. Minden elismerésem!

„Gazember!” – suttogetta Bencsik, s nem érzett magában annyi erőt, hogy felálljon az asztaltól. – „Nem szégyelli magát!”

– Huszonhét éves vagyok, Miska bátyám, és ha azt mondom, hogy nem úgy élek, ahogy szeretnék, még nagyon tapintatosan fogalmaztam! Nyomorgok – ez a helyes kifejezés. Képzeld el: nősülésre nem gondolhatok, de még az alkalmi nőket

sincs hová vinnem... Társbérletben lakunk anyámmal, egyetlen szobában ketten! Röhej, ahogy öltözködöm, ha kéne egy új öltöny, a kosztomon spórolom meg. Gyomor-bajos leszek már az örökös hideg ebédektől... Mit mondjak még? Nem akarok mást: juttassatok nekem is valamit. Kevéssel beérem.

– Azt nem értem, mit tehetek én? – szedte össze magát Bencsik. – Nézzen végig rajtam! Én tán milliomos vagyok? A fizetésemből tartom el a családomat.

Obele gúnyosan cöcögött a nyelvével.

– Ne játsszuk meg magunkat, öregem! Én se ma léptem le a falvédőről. Mondom, hogy végigolvastam a könyveket!

– Idefigyeljen, Obele. Ezzel semmire se megy. Maga túl sok detektívregényt olvasott, ugye? Örülök, hogy figyelmeztetett a szabálytalanságokra. Jól tenné, ha írásban, konkrét példákra hivatkozva is beadná nekem a megfigyeléseit. Vizsgálatot fogok indítani. Legfeljebb annyit tehetek, hogy felterjesztem érte jutalomra...

A fiatalember meghökkenve bámult rá. Nem akart kiesni a magabiztos modorból, amellyel eddig oly lendületesen támadott.

– Én se most jöttem az öthúszassal...! Ki hiszi azt el, hogy magának ez újdonság?

– Buta ember maga, Obele. Fel akar dühíteni? Épp azon törtem a fejem, hogy nem magát kéne-e javasolnom az öreg Prockl helyére, ha nyugdíjba megy? De ilyen kötekedő, pimasz fráterrel nincs kedvem együtt dolgozni!

A fiatalembert sikerült leszerelnie, de belül egyre növekvő nyugtalanság gyötörte. „Lehetséges” – kérdezte magától –, „hogy Obele már Taxnál is próbálkozott?” Gyanúját percről percre valószínűbbnek találta. A főmérnök részeg fejjel eldadozott szavaira gondolt, és úgy érezte, minden tökéletesen egybevág.

Ettől kezdve képtelen volt megszabadulni a gyötörő kérdéstől: mit tegyen? Otthon is, a munkahelyén is látták rajta, hogy valami bántja, de ha kérdezték, elutasítóan mormogott és továbbra is gondterhelt, máshová révedő tekintettel nézett mindenkire. Végül úgy érezte, egyedül semmire se jut. Valakivel meg kell osztania a gondját, legalább annyiban, hogy tanácsot kér, mintha egy idegenről lenne szó. A sógora jutott eszébe. Sziráki doktor meg ő sosem érezték magukra nézve is kötelezőnek a két család közt dúló haragot. Az utóbbi években, ha találkoztak az utcán, rendszerint megittak együtt egy kávét, és panaszkodtak egymásnak. Azon pedig nevetniük kellett, hogy titkolódnak, mint a kamaszok. Etus is, Panni is irtózatossá patáliát csapott volna, ha tudomást szerez diskurzusaikról.

Sziráki egy építőipari vállalat jogtanácsosa volt, amióta újra praktizálhatott. Nyugodtan végighallgatta Bencsiket, nem mutatta, hogy tisztában van vele, kinek a részére kér tanácsot a sógora. Minden meggyőző erejét latbavetve próbálta rávenni, hogy értesse meg „ismerőseivel”: az az egyetlen bölcs dolog, ha kiugrik a buliból, mielőtt kipattan a dolog.

Bencsik hálásan hallgatta, és magában eldöntötte, hogy megfogadja a tanácsot. Már a pusztá elhatározástól annyira megkönnyebbült, hogy mindenki észre is vette rajta a változást. Törte a fejét a kiugrás formáján. Szerette volna bebiztosítani magát, nehogy végül rosszabbul járjon.

Minden lehetőséggel eljátszott gondolatban. A pénzt vissza lehet adni, takarékból van az egész. Sziráki azt mondta, idén még amnesztia van az egy esztendőnél kisebb büntetésekre. Ha beszámítják azt is, hogy ő buktatta le az egész ügyet... Nem, semmiképp sem adhatnak egy évnél többet. Akkor pedig nincs miért habozni. Tiszta, foltatlan nevet hagy a lányára. Elkerüli a meghurcoltatást. Szépen tesz pontot egy becsületes életre.

Napokig dolgozott a feljelentésen. Precíz, alapos munkát akart benyújtani, olyat, ami egy érdemes főkönyvelőhöz illik. Gyimóti elvtárs, az Ellenőrzési Központban, ma délután várta. Nem közölte vele, miről van szó, de éreztette, hogy életbevágó ügy. Gyimóti vár – és ő nem mehet el. Panni bezárta, mint egy taknyost. Harmincnégy évi házasság után. Hát kire számíthat az ember?

Tovább

Későre jár. Kettőzve léptedet
 elérheted a csukódó eget.
 Maradsz. Gyermeked, karjaid között,
 hajnalteher ruhába öltözött.
 Eldobott botod lopva felveszed,
 vándorláshoz hajlékony fegyvered.
 Fiad fölveti koszorús fejét,
 szimatolja lángok lehelletét.
 Pihennél. Ugrat, száguld a csikó,
 sarkantyúval gyorsít a Suhanó.
 Utána csak. Dübörgő gondolat
 sem előzheti győztes fiadat!
 Minden gyermek páncélban született,
 választatott, hogy vívja az eget.
 Az agg apa hű fegyverhordozó,
 táltost nyergel, ha roskad a Fakó.
 Arca elől fölrepül a virág,
 félti kehelyben őrzött sugarát.
 Az ifjú felé lágyan meghajol,
 a gyökerek tudják, hogy valahol
 a gyermek győz, az apa lezuhan.
 Csillag reszket a Kettős Kapuban,
 búcsúzni jön s ölelni boldogan.
 Hajolj hozzá s vágtass tovább fiam.

Erőtlenül

Apám, míg vittél,
 néztem a madarak játékát.
 Lábam nem félt tövis-harapástól,
 békák hideg tarkójától.
 Magasból erőtlennek láttam a kigyót,
 a menekülő hörcsögöt.
 A tűrj batyuját kereste,
 a hangya megrakott zsákkal igyekezett,
 porból épített asztalához.
 Pipacsokkal, búzavirág-ernyőkkel
 világítottam az égnek,
 hogy vidám bogarakat küldjön.
 Pajtásaim döcögőt faragtak.
 Tölgymakkból barna gyűszűk ragyogtak.

Lányok foltoztak csillag-süveget,
fölcsimpaszkodtak az alkony erkélyéig,
hogy megtoghassák a Holdat,
a sárga gombolyagokkal tömött kosarat.

Fáradhatatlan apám,
tövis-zúzó baltád hova tetted?
Csizmád szekrényem fölött lóg a talon.
Hányszor nőtt bozontja gazból, hinárból,
pocsolyába-hullott szalmaszálból.
Szárán szánkázott a harmat,
most ügyetlen pókok zuhannak róla.
Lábaik közül zümmögve menekül a légy.
Tükröm megsápadt.

Gyermekearcom elbújt mögötte.
Elkergette a mai, hogy láthassa magát.
A ráncokat, az idő parányi koporsóit
befogadókat.

Apám, hol akadt meg tenyered biztos futása?
Ki zárta feneketlen gödörbe lélegzeted?
Ki dobott kampósbotot, gáncsotvetőt, a sötétből?
Hajamon felejtette fehérségét a hóvirág.
Az Ősz sárga bakancsával döngeti derekam.
Húsom a fekete kocsit,
melyet kezemhez kötöttek.

Lépteim fölverik a port,
piros csápjáival nem tapogat többé a világ.
Ölembe hullnak a halott madarak.

BM
968

MŰVÉSZETI KRÓNIKA

NÉGY KÖNYV AZ ÉPÍTÉSZETRŐL

Walter Gropius és a Bauhaus szemlélete aligha vitathatóan emelte az építészeti funkciójában és szintézisében minden más művészeti ág fölé: hiszen a legelemibb emberi igények szolgálata felett az építészet művészet is, a legszélesebb tömegekhez szól, egyben a legmaradandóbb; foglalta egy nemzet vagy egy társadalmi korszak egész kultúrájának. Körültekintve vagy visszatekintve: az irodalommal együtt a legjellemzőbb híradást egy-egy kultúra minőségéről éppen a fennmaradt építészeti emlékekből, vagy meglévő is használt, akár épülő alkotásaiból nyerhetünk. Az épület – létrejöttét bármennyire is befolyásolják különböző anyagi és technikai feltételek – elsősorban szellemi termék és műalkotás, már terveiben is az. Sőt, az említett befolyásoló tényezők figyelembevételével azt is állíthatjuk, hogy elsősorban terveiben az, a mesterségét és tudományát művészi fokon ismerő és alkalmazó elme, az alkotó ember megnyilatkozása. Talán ezért is van az építészetnek és művészetéről szóló könyveknek olyan megkülönböztetett lehetősége, kiemelkedően szép kiadványai az elmúlt hónapok művészeti könyvtermésében. Bár nincs önálló kiadója, de szerteágazó sajátosságai révén még a többnyire csak irodalommal foglalkozó Magvető Kiadó is szolgálja (Granasztói Pál könyvei), dokumentálva azt a szintetizáló szerepet, melyet az építészet és művelői (alkotó mérnökök, esztéták és szaktudósok egyaránt – sokszor egyazon személyben) betöltenek, különösen a 20. század kultúrájában. Szép névsort lehet összeállítani századunk nemzetközi építőművészeiből, ugyanígy a hazaiak közül is, akik nemcsak szűkebb területükön alkottak jelentőset, de egyéb művészetekben is, többnyire haladó társadalmi mozgalmak előharcosaiként és szolgálatában (Behrens, Gropius, Le Corbusier, Loos, Mies van der Rohe, Nervi, Niemeyer, Perret – Molnár Farkas, Breuer Marcel, Lajta Béla, Fischer József, Kozma Lajos és tovább). Többnyire személyükben is őrzik azt az összefoglaló szerepet is, melyet elsőrendű tevékenységük a századok, kultúrák és nemzetek életében betölt.

A jelenkori hazai építészeti vitákban látjuk azt is, hogy az építőművészet feladatainak elsődleges betöltésére, hivatásának teljességére kíván lépni, szemben nemcsak az említett korlátozó technikai és anyagi feltételekkel, de olykor túlhaladott és viszályzó szemléletekkel is. A vitákban egy önmagára talált szocialista szellemű (az építészet a legszociálisabb művészeti tevékenység az ember szolgálatában) művészet esztétikai igényei jelentkeznek, és ezért jelentősek kiváló építészaink és esztétaink könyvei: bennük fogalmazódik (az épületekben a szemünk előtt alakul) az az esztétikai színvonal és követelmény, melyet ez a művészet tevékenységéhez az utóbbi években hazai kultúránkban elért és igényel.

A célbavett négy könyv négy kiadó gyermeke, az építész (speciálisan technikai vagy szakmai kiadványaitól eltekintve) kedvelt és gyakori téma nemcsak beszélgetésekben és vitákban, de a kiadók terveiben is.

Két visszatekintő, történeti vonatkozásaiban jelentős művet választottunk ki és a történeti szemlélet tapasztalatainak birtokában előretekintő két munkát, az építészet filozófiai tartalmáról, a városépítés hivatásáról és feladatairól.

Major Máté: Az építészet sajátosságai (Bp. 1967, Akadémiai K.) A könyv nem történeti vagy esztétikai mű, hanem a szerző (ahogy ezt utószavában olvashatjuk) sok éves tevékenységének és több korábbi hasonló próbálkozásának legújabb állapota és eredménye: az építészet filozófiai tartalmának és ebből következő szocialista feladatainak meghatározása és foglalta. A dialektikus és történelmi materializmus tételeivel és módszerével közelíti meg tárgyát, határozza meg az építészet helyét – és ev-

vel „sajátszerűségét” is – a társadalmi felépítmény rendszerében, különös tekintettel a szocialista szellemű építőművészet filozófiai tartalmának és attribútumainak, az ezekből következő történelmi feladatok körvonalainak kialakítására. Major gondolatmenetében: út a szükséges formától (anyagi feltételek) a szép formán át a művészi formáig (szellemi feltételek).

A vitákban született és hosszú alkotói, pedagógiai és szakírói, akadémiai tevékenység során kristályosodott műnek legjellemzőbb tulajdonságai (és egyben érdekei is) ugyanazok, melyek a marxizmus-leninizmus általános filozófiai, társadalomtudományi és esztétikai alkotásaira jellemzőek: hajlékonyan dialektikus gondolkodásmódja, a logika tisztasága és szépsége, a gondolatmenet világossága, fokozatossága és egyértelműsége. A tökéletességre törekvő vágy optimizmusa, egyben vállalása annak a saját dialektikájából következő ténynek is, hogy ez a tökéletesség soha el nem érhető. Ebből az aspektusból értendő az utószó említett vallomása is, melyben a szerző munkáját álláspontra pillanatnyi megfogalmazásának és állapotának tekintti, alkotó vitákra kész, és ilyeneket kíván készíteni is. Kár, hogy ez utóbbinak nyomát vagy hírét alig fedeztük fel a mű megjelenését követően. Úgy érezzük, hogy Major könyve méltó jelentkezése a jelenkori nemzetközi marxista közgondolkodásnak, érdemes lenne más nyelvű kiadásával szélesíteni a még árnyaltabb álláspontok, a még pregnánsabb meghatározások, a még konkrétabb feladatkitűzések alakításának lehetőségét.

Bevezetőjében Major Máté a mindenkori építészet összefüggéseit elemzi a termelőerők, a társadalom egyidejű anyagi és szellemi fejlettségével, majd ezeknek a kölcsönhatásoknak meglétét mutatja ki történelmi példáin: egy kunyhón, az athéni Parthenonon, a római Colosseumon, az Amiens-i katedrálison, a Versailles-i kastélyon, Le Corbusier Marseille-i „lakóegységén”. A példákat további elvi következtetések levonásának reményében elemzi: a természettel és társadalommal, a társadalmi gondolatvilággal való szerves összefüggések egyetemességének bizonyítására, az építészet filozófiai és esztétikai értelemben vett (egyben gyakorlati) mennyiségi, majd minőségi változásainak, mozgásának és ellentmondásainak vizsgálatára és tárgyalásához. Az építészet történelmi mozgásának fő ellentmondását a filozófiai tartalom és forma-egység pregnáns jelentkezésében látja. És joggal: természeti matéria és ember által kényszerített szerkezet, igény és lehetőség, a funkciók anyagi és szellemi oldalának ellentétében, az építészet jövőbe mutató tendenciáinak és az ezzel egyidejűleg alkalmazott technika vagy éppen külső forma kölcsönös ellentmondásosságában.

Nem ismételni kívánjuk a remek logikával kibontott tételeket, csak figyelmet keltetni a mű iránt: a szerző célja sem öncélú filozofálgatás, (ennek nyomát sem láttuk a szükséges tárgykifejezésben), hanem a jelenkori szocialista építészet új feladatainak elvi meghatározása. Ezt készíti elő történelmi példáival és filozófiai tanulságaival, a szocialista építészet belső ellentmondásainak és korábbi hibáinak elemzésével is. „Nekünk is... új építészeti kultúránkat kell megteremteni” – írja, és egész gondolatmenete ennek a nemes feladatnak a szolgálatában áll. Kemény bírálattal illeti az ötvenes évek „hamis formáit, újklasszicista, újeklektikus”, a haladó hagyományok félreértéséből származó riasztó és uniformizáltnak megkopott épületeit.

A dialektikus gondolkodásmód logikai szépségének és világosságának építészeti kifejezésére serkent, a szocialista társadalmi eszmék maradéktalan érvényesülésére az építészeti alkotásokban, ugyanakkor egy korszerűbb technika és technológia alkalmazására is. Ezeknek az eszményeknek jelentkezését láthatjuk már – többé-kevésbé jól megoldottan – új épületeinkben, de nem beszélhetünk még teljes és maradéktalan alkalmazásról, különösen az anyagi feltételek tekintetében.

A mű tankönyv lehet, egy egész alkotónemzedék gondolkodásmódját befolyásolhatja. Az elvi tisztázottság feltétele a maradéktalanul korszerű építészet kialakításának, az erre való szándék a mű történelmi érdeme is. Major végkövetkeztetése nem gyakorlati, hanem filozófiai és ideológiai: „... Építészetet optimális teljességgel produkálni, a múlt és a ma építészetét helyesen értékelni e törvényszerűségek ismerete, valamennyinek figyelembevétele nélkül csak tévedések, hibák elkövetésének többé-kevésbé súlyos kockázatával lehet.”

Ennek a súlyos kockázatnak elkerülését szolgálja a mű alapvetése, mely érzéseink szerint több figyelmet érdemelne a kapottnál: jelenlegi építészeti vitáink gyűjtőpontjába való. Méltó folytatása nemcsak a szerző korábbi munkásságának (a Szocialista Képzőművészek Csoportjában, a CIAM-CIRPAC szervezeteiben betöltött szerepe, a felszabadulás utáni gyakorlati építő, pedagógiai, szervezeti, szerkesztői és szaktudományos tevékenysége, könyvei stb.), de a magyar építőművészet legszebb szociális és szocialista törekvéseinek és hagyományainak is. Szívesen olvasnánk gyűjteményes kötetben a szerző eddig évkönyvekben, folyóiratokban megjelent írásait, kiállítási megnyitóit, emlékezéseit.

Pogány Frigyes: Róma (Bp. 1967, Corvina Kiadó). A szeptemberben 60. születésnapját ünneplő tudós életművének gerincét adják a képzőművészetek kölcsönösségével és szintézisével, épület- és városesztétikai problémákkal foglalkozó tanulmányai, előadásai, könyvei, gyakorlati és pedagógiai tevékenysége. Ennek az alkotó és kutató munkának legújabb állomása a könyv: Róma építéstörténetének és mai városképének, benne a művészetek szintézisének összefoglaló bemutatása. Pogány Frigyes magas színvonalú, gazdagon illusztrált és remekül tipografált könyveinek periodikus megjelenése meg-megismétlődő művészeti esemény, nemcsak a tudós szakemberek, de a művészetek laikus kedvelői, akár Róma (korábban Párizs) szerelmeseinek is nagy örömére való.

A súlyos kötet a Városban két évezred során létrejött és mai fogalmaink szerint tökéletes képzőművészeti szintézist (a Forum Romanumtól az EUR-városrészig!), „egy emberi közösség magaalkotta életkeretét” mutatja be, és „a tér és az idő szétválaszthatatlan egységében . . . , a jelenkor emberének esztétikai szemléletével” elemzi (ugyanígy a korábbi Párizs-könyvben is). Több képeskönyvet és tanulmányt forgattunk már e városokról irántuk érzett meg nem szűnő rajongással (legutóbb Fajth Tibor Itália, Pálffy József Franciaország útikönyvét, Lontay László Róma, Bajomi Lászlár Endre Párizs albumát, Fenyő Miksa Róma-díjat nyert remek lírai városbemutatóját), de érzéseink szerint Pogány műve a nemzetközi Róma-irodalomban is méltó helyet érdemel. Több nyelvű kiadásával a Kiadó megismételheti a hazai osztatlan sikert.

Gondolatgazdagságával, a tudományostól a líráig terjedő stílusával, remek tájékozottságával és képanyagával a könyv és írója rászolgált a sikerre és elismerésre. További munkásságához erőt kívánva csak önzésünket bizonyítjuk: hasonló gazdag köteteket várunk tőle. Sokunknak van még szerelmes városa ebben az összeszűkülő Európában – Athéntől Londonig vagy Leningrádtól Firenzéig. Bízunk abban, hogy neki is.

Pogány munkássága horizontot tágit és határokat nyitogat.

Perényi Imre: A korszerű város (Bp. 1967. Műszaki K.). „Gondolatok a várostervezés múltjáról és jövőjéről” alcímet viseli a kötet, mely az építőművészet ma már hazánkban is időszerű, egyben a legösszetettebb tudományát ismerteti: az urbanisztikát. Az épületek együttesének és kölcsönhatásának, a városépítésnek szerteágazó problematikáját. A szerző gyakorlati tervező (MÉMOSZ-székház), magasszintű irányító és pedagógiai munkásságában a téma szaktudósa és egyetemi tanára.

A különböző egyéni és közösségi célokat szolgáló, nem uniformizált épületek esztétikai kontaktusának és racionális együttműködésének keresése nemcsak az antikvitásban kialakult, majd a reneszánszban megújult arányigény és arányideál eredménye, inkább gyakorlati megfontolásoké: a települések egykori hadászati védelmét, a polgárok mindenkori köznapi és ünnepi igényeit volt hivatva kielégíteni. Ezeknek az igényeknek a mennyiségi növekedésével, a lakosság fejlődő ipari és kereskedelmi, közösségi tevékenységével párhuzamosan alakul az urbanisztika koncepciója és gyakorlata a görög Hippodamosztól a reneszánsz kori Vasari, Filarete, Maggi, Leon Battista Alberti, Scamozzi, Cataneo vagy a barokk Vauban, Schickhardtnak és a sorjázó francia építésznek: Lebreton, Delorme, Chatillion, Lemercier, Blondel, Gabriel elméleti és gyakorlati munkásságán keresztül a múlt századi moz-

galmakig, a tervek egy részének megvalósulásáig (Le Nôtre, Hausmann Párizsa – Wood, Gwynn angol városai – a pétervári sugárrendszer kialakulása stb.) vagy a jelenkori modern városépítésig.

Míg korábban tehát inkább gazdasági és hadászati, utóbb fényűző és esztétikai megfontolások ihlették és irányították a városodás tudományának és gyakorlatának harmonikus fejlődését, addig a kialakuló kapitalizmus gyors munkaerőkoncentrációjával párhuzamosan az utópista szocialistáknál (Morus és Campanella, majd Fourier, Cabet és mások) már humanisztikus szempontok is: a munkásnegyedek, a „proletár- város” Engels által is elemzett állapotainak javítására való szándék, a burzsoázia által teremtetett lakóhelyi elembertelenedés naív reakciója. A modern várostervezést és városépítést már sokoldalú szempontok tudatos és harmonikus együttese irányítja, racionalizmus, humanizmus és esztétikum harmóniája, az egyéni és közösségi élet optimális lehetőségeinek biztosítására.

Perényi a könyv bevezetőjében az urbanisztika indokait, alaptételeit, értelmét és céljait tárgyalja, az első fejezetben a városépítés elméletének és gyakorlatának történetét. Az utóbbi témáról pár év előtt önálló könyve is megjelent: A városépítés története (1961). A második fejezet ismét a szerző korábbi műveinek szűk foglalatát (Városépítés a Szovjetunióban – 1947; A szocialista városépítés – 1951; Tanulmányok a Szovjetunió építészetről – 1953): a szocialista urbanisztika múltjának – moszkvai új lakótelepek, Magnyitogorszk, az új Moszkva kialakításának tervei és javaslatai, többek között Le Corbusieré is –, eredményeinek és hiányosságainak ismertetése után Varsó, Belgrád jelenkori terveivel, Dunaújváros építésének kérdéseivel foglalkozik. Más gyakorlati példái között korunk divatos – és kényszerű! – városmegoldásait elemzi (alvóváros, bolygóváros stb.). A modern városkép kialakításának és a városi élet racionális keretének jellegzetes példájaként Le Corbusier urbanisztikai koncepcióit foglalja össze: a városcentrum tehermentesítésének, új útrendszerek létrehozásának elveit (többszintű közlekedés, belépő utak stb.), a koncentráció növekedésével arányos szolgáltatások, a zöldterületek és vízfelületek növelésének szükségességét.

Ennek a koncepciónak szép eredménye már sok akad a világon, így a könyv gazdag illusztrációs anyagában is: Stockholm rekonstrukciója, a római EUR, az új Brásília, a párizsi Pantin lakótelep és más francia városok, japáni tervek – távlataiban egészen az amerikai „urbanizált ország” nagyon is valós utópiájáig, amely 2060-ra már teljesen összefüggő településhálózatot vár a két óceán partjai, illetve a kanadai és mexikói határok közé (raszteresen fekvő konglomerációk, dynapoliszok).

A könyv nagyobbik részében korunk a racionalizmus-esztétikum-humanizmus harmóniájában komponált városának koncepcióit, terveit, ezek megvalósulásait és lehetőségeit olvashatjuk, így pl. Gradov szovjet akadémikus elgondolásait is. A korszerű város funkcionális és esztétikai alapelrendezésének (lakóterület – ipari terület – vízfelület – zöldövezetek – útfelületek) optimális arányait és más urbanisztikai kérdéseket, ezek megoldásait. A tények és tervek ellentmondásait, az örökölt „nőtt város” kényszerét és a „telepített város” remek lehetőségeit.

Az utolsó fejezetben a korszerű település és településhálózat alakításának elveit, eredményeit, a hazai rekonstrukciók, Budapest fejlesztésének kérdéseit tárgyalja a szerző, aki a város főépítészeként Budapest általános rendezésének tervező munkálatait irányította.

Perényi könyve a közérdekű téma olvasmányos összefoglalása. Sokunk tájékozódó érdeklődését elegendi ki példáival és remek képanyagával.

Hajnóczy Gyula: Az építészet története – Ókor (Bp, 1967, Tankönyvkiadó). A szép kiállítású és ugyancsak gazdagon illusztrált kötet egyetemi tankönyv, megjelenésének regisztrálása mégis ide kívánczok. Major Máté Építészettörténetei után a legteljesebb és korszerű munka első kötete, szerzője építészettörténész és régész, egyetemi adjunktus. Könyve nemcsak az egyetemi szakoktatás sikere lehet, de az egész magyar művészettörténeté.

A kötet témacsoportonkénti elrendezése, ismétlődő vizsgálati módszerei didaktikus jellegűek, a tárgyalat kultúrákat meghatározó általános feltételek után azok föld-

rajzi és természeti, gazdasági és társadalmi viszonyait, művelődését, történetét, művészetét tekinti át, és ezek után az építészet anyagi eszközeit, anyagait, szerkezeteit és technikáját. Pontos és részletező elemzéssel az adott kultúra koronként fennmaradt épület- emlékeit mutatja be képen, rajzban és írásban, majd a korszak egyéb architektonikus és architektúráis problémáit.

Gondosan válogatott képanyag, világos és érthető leírások – az olykor betoldott ókori idézetek pihenőivel – nemcsak az oktatást segítik, de szolgálnak az általános művészettörténetnek is.

GYORSFÉNYKÉP REINER IMRÉRŐL

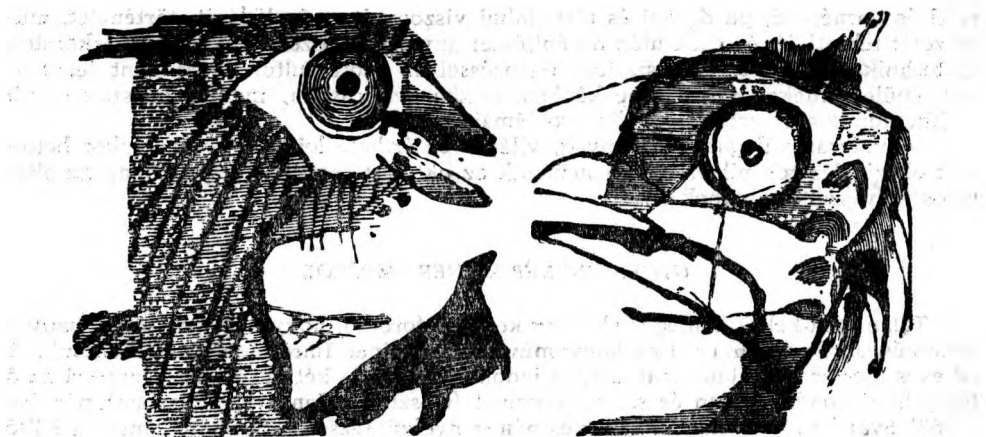
Talán nem kell különleges ok vagy kerek évforduló, hogy a Svájcban élő magyar festőművészről, grafikusról és könyvművészről: Reiner Imréről megemlékezzünk. A 68 éves mester bemutatásának alapos indokaként mégis két apró adat: egyrészt az ő tipográfiai gondozásában és színes képeivel (Gosztonyi János fordításában) pár éve (1963) Svájcban megjelent magyar és német nyelvű József Attila-kötet, mely a költő negyven versét közli, címeként A város pereméért. Az első háború után idegenbe szakadt festő (1900-ban született Versecen, 1918 óta él külföldön) anyanyelvét József Attila hazai izein is őrizhette, saját tapasztalásaiból is értve és érezve a magyar és proletárköltő mondanivalóit. Reiner nosztalgiáit közvetíti az apró kötet felénk, a versek zaklatottságát és összetettségét is idéző képanyagával. Másik indokunk egy meghatározó levélrészlet: „most itt vagyok az idegenben, mint örök idegen. A két fiam itt született ugyan, de érzem, ők is idegenek. Talán idegen mindenki, aki kimozdulni kénytelen a mindennapi kenyér megkereséséért.” És tovább: „A világ minden tájáról jött szép szó (művészetének elismeréseként), kivéve a régi hazámból.”

Úgy érezzük, hogy mindkét indok kötelez: az idős mester érdemes figyelmünkre és rokonszenvünkre. Két utóbbi kiállításának katalógusa (1961 nyár: Luzern – tél: Zürich) szűkszavúan jegyzi életútját, jobbára csak főműveinek, a külföldi könyvpiacra igen keresett és magas árra szökött könyveinek (Arisztofanész több műve: a Béke, Békák, Madarak; Hésziodosz, Goethe, Voltaire, Chamisso, Puskin, Rilke, Keller kötetek; az Ali baba és a negyven rabló, egy Magyar népmesék válogatás stb.) felsorolásával. A művészi módon tipografált kötetek hasonlatos feladatokat látnak el a német nyelvű könyvpiacra, mint itthon Lampedusa – Borsos Ligheiaja, Madách-Kass Tragédiája: a művek ihlette Reiner képek (expresszív, modern felfogásban alkotott fametszetek, linók, színes temperaképek, csorgatott olajtípiák és más grafikák) bemutatását is szolgálják. Számunkra különösen kedvesen az említett József Attila- és a magyar népmeseválogatás.

Ugyanakkor Reiner maga is ír: szép kiállítású, sok illusztrációval tarkított könyvei a festő művészeti elveit közvetítik, pedagóguséveinek emlékeit őrzik, a modern művészetek jobb megértését és megközelítését szolgálják. Az illusztrációk zöme a történeti anyag mellett elsősorban a kortárs művészekről (Picasso, Klee, Sutherland,

REINER IMRE: Arisztofanész-illusztráció

REINER IMRE: Arisztofanész-illusztráció

Ernst Schneidler, Hans Erni, Kokoschka, Heartfield stb.) és a szerzőtől való. A könyvek jórésze még a negyvenes évek végén jelent meg StGallenben – mutatóba a Wunsch und Gestaltung, a Schrift im Buch, a Holzschnitt-Holzstich, a Typo-Grafik, az Alphabete címűekről tudunk; az elsőben egy érdekes beszélgetést is olvashattunk Paul Klee-vel 1922-ből –, az utóbbi években Reinert betegsége (félszemére megvakult, a másik is nagyon gyenge) és kora is akadályozza munkájában. Bár a legszebb illusztrációs albumai éppen az elmúlt esztendőkből jelentek meg különböző művész-könyvkiadóknál (Hauser Verlag – München; Maximilian Társaság – Hamburg stb.).

A budapesti Képzőművészeti Főiskola után Frankfurtban, Stuttgartban, Olaszország több városában, majd New Yorkban, Chicagóban, Párizsban él és tanul, 1931-ben Svájcban telepedik le, egy a luganói tó melletti kis városkában: Ruviglianában. Németországban kitanulja a nyomdászmesterséget is, innen sajátos érdeklődése és művészete. Ugyanitt nyitja első jelentősebb kiállítását 1921-ben, majd 1930-ban már Párizsban és Brüsszelben is. Időközben a felsorolt helyeken és más európai, amerikai városokban voltak sikeres tárlatai, utóbb inkább lakóhelyéhez közel, Svájc nagyvárosaiban. Több litográfia sorozata is megjelent önálló albumokban. Reprodukciókból ismert színes, csorgatott olajképei, monotípiái és litográfiai inkább a témák („Früher Herbst, Am Julihügel” stb.) színvilágát és arányait őrzik, inkább a nonfiguráció felé hajló emlékképek, mintsem naturális vagy impresszionista újrafogalmazások.

Reiner művészetpedagógiai tevékenységet is folytatott, jóhírét – általa egy kissé a magyarságát is – sok neves könyművész tanítványa őrzi hálás emlékezetében. Nevének és működésének helyet kellene keresni a honfitársainak tudatában is, és falat találni kiállítási termeinkben képeinek.

SZENTESSY LÁSZLÓ GRAFIKAI KIÁLLÍTÁSA

Április végén nyílt az esztergomi Művelődési Házban egy helybéli festő első bemutatkozása: Szentessy Lászlóé. Az 1938-ban született festő autodidaktika is – nem sok lehetőséget nyújt a biográfusnak. Különböző helyi képzőművészeti körök sem érdeklődését, sem pedig tudásszomját nem elégítették ki, így a legbiztosabb útra lépett: saját életét, a körötte és benne lévő mikrovilágát igyekezett kifejezni összetetten modern stílusban és technikákkal. Nehéz és erőszakolt lenne itt példaképekről és ösökről, előzményekről írni: egyéni és eredeti gondolatvilága, színes látáskultúrája figyelmet keltő, stílusa a modern magyar grafika (melynek szép budapesti kiállítását

láttuk nemrégiben) legjobb útjain halad. Alkotásai nem pusztán egyetlen gondolat vagy élmény illusztrációi, hanem összetett élménykomplexusokat idéznek és keltenek; a festő alakuló világszemléletéről, környezetéről, szellemvilágáról nyújtanak gondolatébresztő híradást és vallomásokat.

Rokonszenves és tehetséges ember bemutatkozása ez, Szentessy eddig csak a helyi képzőművészek közös tárlatain szerepelt. Eszközei – korábban olajképeit láttuk – ezúttal tus, tempera, olaj és diópác, jobbára egyazon lapon keverten is; közvetítő anyaga a papír. A nem nagy méretű grafikai művek így is teljes és színes élményt nyújtanak.

Azt, hogy mennyi a képeken a stílus és mennyi bennük az elmélyült gondolat – egyelőre nehéz lenne eldönteni, az egyértelműséghez még eléggé rögzösködni jóslható és hosszú művészpálya áll a festő előtt. Gondolatai sohasem idillikusak, Szentessy nem a szép natúra közvetítését vagy rögzítését tekinti céljának, inkább azt a küzdelmet, melyet alakuló önmagában vív, helyének és emberi lényének kristályos kiakítására. Ritka és merész híradás az ilyen, ezért is oda kell figyelni.

A képek egyrészt a megtalált személyes boldogság melegét sugározzák (Tücsök Marci, Kékmadár, Rezidencia), mélyen átértékelte irodalmi és művészeti élményeket (Kövek, illusztrációk a Külvárosi éjhez), olykor kissé keserű, olykor naivkodva kancsal éllel a század felvilágosultságának és mégis meglévő szívós misztikájának ellentmondásait ironizálják. (Esztergomi katedrálisok, Torony, Szerenád, Templomfestők, Miniátor, Harc a babona ellen – vagy XX. század, Az autó stb.) Némely lapok lakóhelyének naturalis környezetéből íródtak képpé (Neszmélyi pincék, Temető, Vizimalom) mások egy sajátosan összetett gondolat és élményvilág közvetítői (Karnevál, Mutatványosok, Bajuszépítés, Leányok, A napisten lányai, Szomorúság stb.).

A bemutatott képek ígéretesek (a közöltek a bizonyítékaink): kemény szorgalom és nehéz ellenállás, önfegyelmező akarat és kiharcolt, végiggondolt világkép – ez az út már érett művészt sejtet. Tehetsége, mesterségbeli tudása és eredeti mondandói már adottak: ez a mostani kiállítás legnagyobb tanulsága.

H Á R S É V A

A MAI MAGYAR FESTÉSZET GALÉRIÁJA MOHÁCSON

Ez év februárjában, a Busó-ünnep télüző farsang vasárnapján nyitotta meg kapuit Mohács város új kulturális létesítménye, amelyben együtt kapott helyet a szélesvásznú mozi, az előadó-hangversenyterem és a képzőművészeti galéria. Mohács, sok más kulturális centrumot megelőzve, most saját állandó képtárában ismerkedhet, barátkozhat hazai képzőművészetünk alkotásaival. Sokan talán megkérdezik: érdemes-e legjobb művészeink múzeumi rangra emelt festészetét az ország ily távoli sarkában bemutatni? Hiszen kortárs képzőművészetünk a fővárosban is csak időszakos tárlatokon látható! – Mégis, azt kell mondanunk: ha minden nagyobb városunk magáénak mondhatna már hasonló képtárat, s mai magyar képzőművészetünk jellemző, legszebb darabjai budapesti állandó otthonukban várhatnák az érdeklődőt, akkor sem tettünk volna még eleget vizuális kultúránk fél évszázados hiányainak pótlása érdekében.

A mohácsi képgaléria elsőként vállalkozott a nevelő feladatra, és pedig abban a városkában, ahol a helyi folklór hagyományai az embereket fogékonnyá tették a szép kedvelésére. A képzőművészet sajátos jelbeszéde nem idegen azok számára, akik a

népművészet ábráit, a faragványok, himzések mustráinak jelentését értik. Emellett Mohács képzőművészeti hagyományai sem érdektelenek. Már a negyvenes években éltek, dolgoztak itt festők, akik alkotó – és népművelő – nevelőmunkájukkal sokat tettek azért, hogy e város a képzőművészet barátja legyen. Természetesen a mostani mohácsi kiállítás s a majdan létesítendő budapesti élő művészeti galéria feladatai, céljai nem lehetnek azonosak. A vidéki múzeum szerényebb anyagi ellátottsága az „országos profilú” gyűjtemény kialakítását korlátozza. Ugyanakkor kötelessége a helyi hagyományokra, annak művészi értékeire is fokozottabb figyelmet szentelni. Hazánk Budapest központú kulturális szemlélete nehezen tud megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy a fővároson kívül is létezhet, működhet valami „fővárosi” színvonalon, és hogy a vidéki városok érdeklődése, kulturális igénye ma már olyan programokat kezdeményez, amelyeket figyelmen kívül hagyni nem lehet. A miskolci országos kiállítások, grafikai biennálék, a vásárhelyi, szegedi tárlatok, a székesfehérvári korszakos és nagy egyéni képzőművészeti bemutatók sorába az elmúlt évben a kisplasztikai biennálé megrendezésével belépett Baranya megye, illetve Pécs is, hogy azután mindjárt egy következő rendezvénnyel, az 1968-ban sorra kerülő kerámia biennáléval bővítse az egyre táguló kört.

A mohácsi állandó galéria létesítése e reprezentatív rendezvények mellett már a kortárs képzőművészet múzeumi megbecsülését jelenti. Nem annyira az alakuló, változható jelen, hanem inkább a jövő számára megőrzendő múlt alkotásainak bemutatására hivatott. Kortárs hazai képzőművészetünket közel huszonöt év távlatában öleli fel, az élők mellett helyet ad a korszakunkhoz tartozó, de az élők sorából már eltávozott néhány jelentős művésznek is.

A galéria adottságai mintegy száz festmény bemutatását teszik lehetővé. Ez a szám már elegendő ahhoz, hogy megfelelő válogatással hazai festészetünkről megközelítően igaz képet nyújtson. Ehhez a „megfelelő” válogatáshoz természetesen nemcsak hozzáértő szem, hanem művek is kellenek. Tekintettel a kiállítás állandó jellegére, a rendezők csak a saját múzeumuk, a pécsi Modern Magyar Képtár gyűjteményében rendelkezésükre álló alkotásokat vehették figyelembe. A képzőművészet helyi hagyományainak, a Pécsen és Baranyában dolgozó festők alkotásainak szerepeltetésére a művészek szolgálatkész, önzetlen ajándékozásai révén kerülhetett sor.

A művek elrendezése – kortársakról lévén szó – kronológiát nem követ, de nem veszi figyelembe az egyes művészek protokolláris helyét sem. Nincsenek oldaltermek és nincsenek főhelyek. Azok a művek kerültek egymás mellé, amelyek alkotói módszerükben, stíluskövetésükben hasonló úton járnak. Kiemelten több művel szerepelnek viszont a mohácsiak: Martinszky János, M. Rohacsek Anna és Kolbe Mihály. A már-már felejtő emlékezésből előkeresett Martinszky János magas festői kultúrájú, érzékeny alkotóművésze hirtelen, tragikus halálával 1947-ben lezárult. Síkban szerkesztett, zárt rendben komponált csendéletei, a mohácsi népi hagyományokat, folklort feldolgozó festményei a negyvenes évek újat kereső, fiatal művészgenerációjának legjobbjai közé emelik. Martinszkykyné Rohacsek Anna – aki nem sokkal élte túl férjét – a meleg hangulatú, lírai képek festője volt. Kiállított pasztelljeit a csendes hétköznapi munkálkodása ihlette. A *Halászok*, a *Favágók*, a *Kanyargó patak* vörösbarna, kék fényekben játszó világa életörömet, meghitt derűt sugároz.

A látogató a Galéria első kabinetjében találkozik a ma is Mohácson élő Kolbe Mihály festményeivel. Fehér, kék, meg halvány-rózsaszín falú, apró doboz-házak, mint mértani testek, csúcsos tetejükkel, egymás mögé sorakozva bújnak meg a dombok között, egy-egy fa mögött Kolbe képein. Aki utazott már Baranya kisebb falvaiban, látta a hegyoldalak pincesorait – azonnal felismeri e festmények igazságát. Eből az élményből fakadt a fiatal Erdős János alkotása is, amely első pillantásra elvont kompozíciónak tűnhet, pedig valójában a villánykövesdi pincesor elragadóan szép, apró házainak pontosan megfigyelt, festői nyelven tolmácsolt mása.

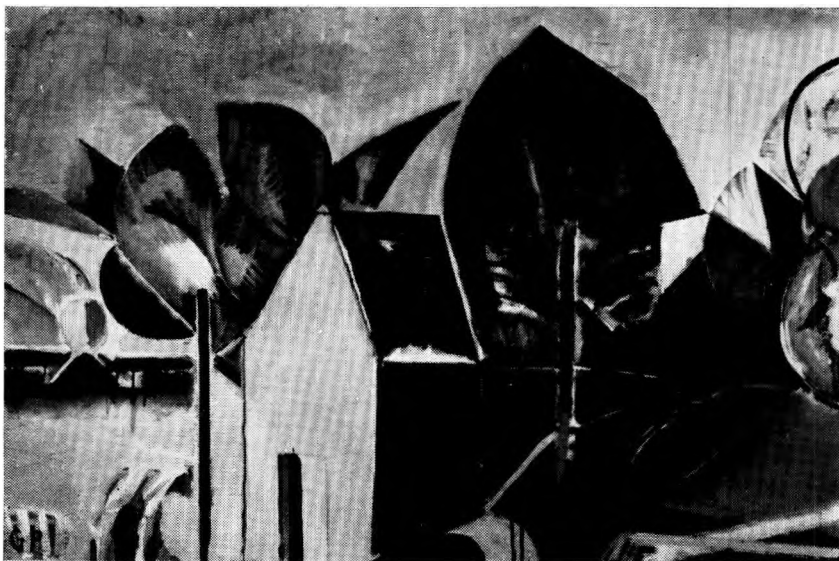
A pécsi művészek alkotásai között Martyn Ferenc egyik legszebb tájképével, a *Somogyi tanyá*-val találkozhat a látogató. Sajátos, vibráló felülete a mély távlatú tér, az emelkedő domboldal lombos ligetei között az élet rezdüléseit, ezernyi színfoltját,

DOMANOVSZKY ENDRE: *Két nő virággal*

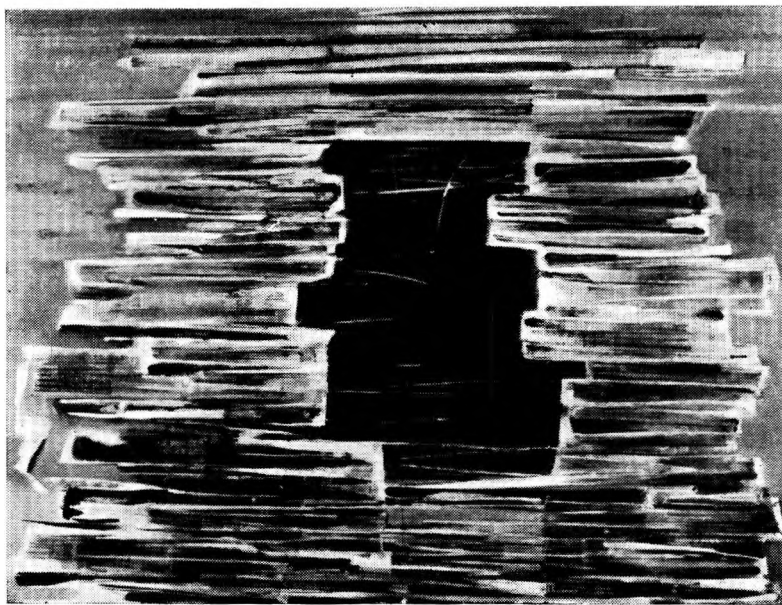
SOLTRA ELEMÉR: *Fák*

GERZSON GYULA: *Baranyai táj*

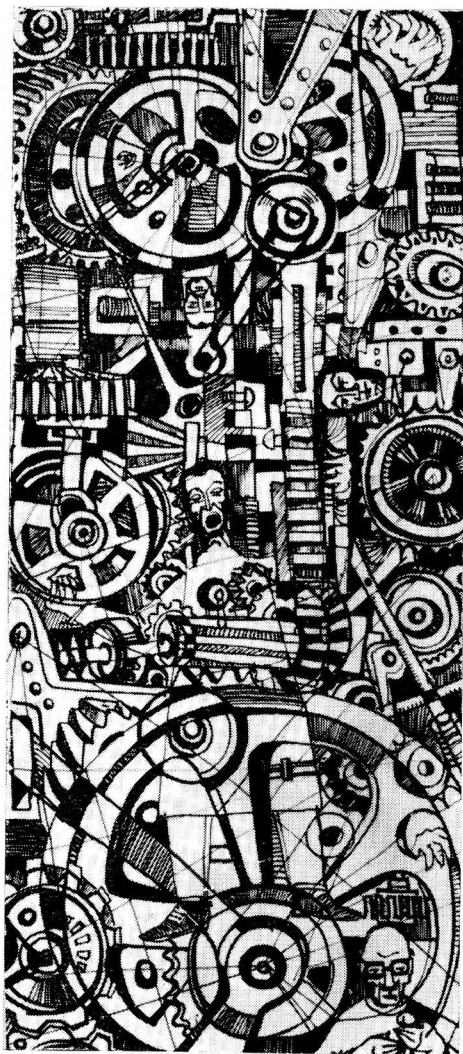
KMETTY JÁNOS: Csendélet

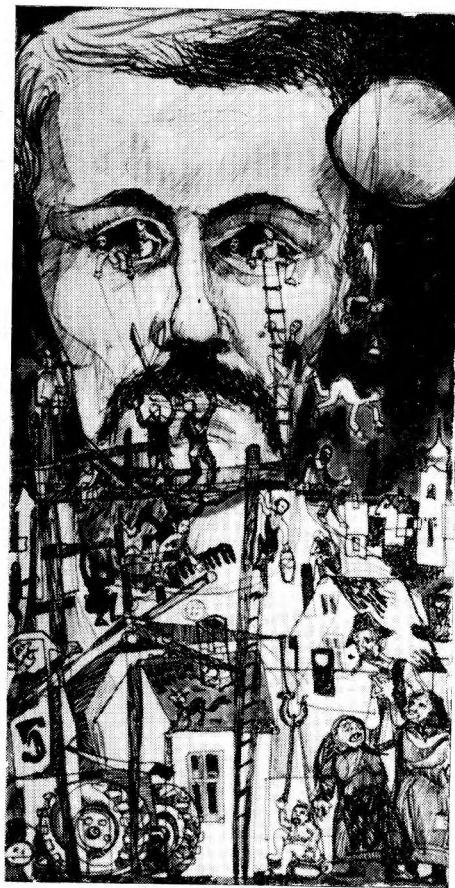
BARTHA LÁSZLÓ: Belagyott Balaton

FRANK FRIGYES: Csendélet

SZENTÉSSY LÁSZLÓ: XX. század

SZENTÉSSY LÁSZLÓ: Bajuszépítés

Enteriör HORVÁTH FERENC kiállításából

HORVÁTH FERENC: Napkirályok lakomája

rovarok és madarak búvóhelyét rejti. A *Collioure-i kikötő* vörösbarna tűzben égő színeivel Martyn dél-franciaországi emlékeit idézi.

Simon Béla *Cigánylány* portréja az öntudatra ébredt, büszke tartású leányban a megváltozott világ új életörömét összegezte. A kép gazdag festőisége, aransárgái, tüzes vörösei a művész legjobb korszakára utalnak. Soltra Elemér *Erdő* című festménye néhány fa érzékeny, szinte megszemélyesítő valóságába sűrítette az erdő sajátos csendjének, az óriás fák néha félelmes susogásának, napfény-függönyének misztikumát. Hasonló hangvételű Gerzson Pál *Dunántúli táj-a*, ahol a művész a hegyek, falvak egymás után látott, egymás fölé rétegzett élményéből az egésze jellemző részletet ragadta meg.

Ha nem tudnánk, kik a dél-dunántúli, baranyai képzőművészet képviselői, műveik elárulnák alkotóik hovatarozását. Legtöbbjüknek a jól ismert, sokszor megfigyelt környezet, városkép, vagy természeti táj kínálta a festői témát (Kelle Sándor: *Pécsi utca*, Plathy György: *Mecseknádasdi táj*). Lantos Ferenc festményén a komlói szénosztályozó éjszakai üzemének fényei villannak elő az épület sötét tömegének rácszatából. A busójárás vidám, színes karneválját a kiállításon Gádor Emil és Somogyi János képei idézik. Somogyi nagyméretű, egész falat betöltő vászna a népi ünnep mozzanatait tömörítve, a felvonulás forgatagát jellemezve ábrázolja; míg Gádor Emil festménye a jelmezeselek egy kisebb csoportjával örökíti meg a sajátos mohácsi farangot.

A helyi vonatkozású művek mellett a Galéria széles skálán vonultatja fel hazai piktúránk jeles képviselőit. Barcsay Jenő fiatalkori műve a kiállított *Akt*. Erőtéljes színeivel, határozott vonalú, grafikus szerkesztésével méltán vonja magára a látogató figyelmét. Domanovszky Endre *Két nő virággal* című képe épp ellenkező festői hatást kelt: vibráló, a fényben feloldódó színek mozaik-foltjaiból összegezódik az alapos, nagyméretű kompozíció. Iván Szilárd művészetét Szőnyi Istvánról festett bensőséges hangulatú portréjáról ismerheti meg a kiállítás látogatója; Bernáth Aurélt *Őnarckép-e*, a *Pihenő munkások s a Vörös ruhás nő* című, három nagyméretű festménye mutatja be. Dús festőiségével, mélyről tüzelő színeivel expresszív, megszólító erejű Frank Frigyes *Virágcsendélet-e*. Duray Tibor *Őnarckép-éről* a művész fürkésző magakeresése, önmaga igazságának leleplezett, őszinte vallomása tekint a nézőre. A portré belső feszültsége, puritán egyszerűsége az érzékeny festőiséggel megoldott mű különös értéke.

A kiállítás tájképei és csendéletei a festői elvonatkoztatás különböző fokozatainak vezetnek át a látogatót. Berki Viola *Elmulás* című festménye a keleti miniatűrök mesévilágára emlékeztet, mégis közelebbi valóságélményt nyújt, mint Szinte Gábor reális megfogalmazású *Kavicsos part-ja*. Az ember nélküli táj, a parton meredező karók szorongató társtalanságot, ismeretlen, távoli világ ijesztő magányát sugallják. Merőben más életérzésből fakadt Pekáry István *Tengerparti táj-a*, amelyen a művész játékos mesélő kedvvel fogalmazta meg a ragyogóan kék víz, a napsütötte hegyoldalban épült városka képét, csónakázó, beszélgető, számárháton kocogó lakóival. Az alföldi festészet hagyományaihoz kapcsolódik a szolnoki Chiovini Ferenc *Tiszapart tehenekek* című festménye, valamint Pleidell János fekete bivalyokat ábrázoló olajképe. A dunántúli ember számára talán szokatlan az Alföld végtelen nyugalmit tolmácsoló művek kissé álmos hangulata, amelyből a pécsi születésű, Szolnokra települt Bokros László képeinek szerkezetes, síkokból épített rendszerével igyekszik kiemelkedni. *Eső után* című festménye ezt a törekvést igazolja. Tompított pasztell-színeivel és erősen leegyszerűsített formáival a húszas évek francia festészetéhez kanyarodik vissza Aczél Ilonának a kiállításon szereplő két festménye, a *Kékruhás nő* és a *Csendélet*. Mindkét kép mértéktartó egyszerűséggel, a sík-ábrázolás kitűnő arányérzékével készült; látszik, alkotójuk ügyel a szerkezeti rend, a festői megjelenés értékének egyensúlyára. Karikírozó humorral, egy kicsit a „pop art” stílus csábító hatásának engedve fogalmazta meg művét, a *Szoboravatás-t*, Lóránt János. Az épülő új városrész ünnepi aktusának minden fonákságát belesűrítette képi mondanivalójába. Pap Gyula

két *Virágcsendélet*-e a műfaj hagyományos ábrázolási módján, dús, gazdag festőisé-
gével gyönyörködtet.

Hosszúra nyúlna a képelemzések sora, ha a kiállított közel száz mű mindegyikét ismertetni kívánnánk. Pedig kitűnő művésznevek vannak még: Kmetty János, Berény Róbert, Gadányi Jenő, Szőnyi István, Hincz Gyula, s még legalább húszan, kiknek nevét sem győzhetjük ezúttal felsorolni; de akiknek alkotásai előtt egyforma igény-
nyel, ugyanazzal a szép-kereső érdeklődéssel áll meg a látogató. Nem tudhatjuk, mi-
kor, melyik kép hat a nézőre, hogy formálja ízlését, emberségét. – A gondosan ren-
dezett kiállítás, kulturált, korszerű környezete segíti a kép és a közönség találkozá-
sának közvetlen örömét.

TAKÁCS IMRE

ÜVÖLTŐ NAPKIRÁLYOK

Horváth Ferenc képei

A *Carmina Burana* nekibuzdultan szárnyaló, elszánt emelkedettségű kórusa hangzott a megnyitón.

Hol vagytok, futuristák? – ebben a középkori ihletésű kórusműben a lélek is milyen gyorsan röpül! Hol vagytok, huszadik század pilótái? – lelkével a közép-
kori ember is milyen magasra száll! És, kollektivisták, mi hol vagyunk? – a sokaság
egyesülése elsőprő erőket támasztott föl a megtalált dallamokban!

Az ember a visszatérő körökre gondol ilyenkor: valamennyire mindent és min-
den ezután következőt is próbálgattunk már őseinkben.

A kiállítás, amelyhez a *Carmina Burana* hangzott újra és újra Fehérvárott – az
István Király Múzeum második emeleti kistermében –, szintén lemeréskedik az
ősi kultúrákba. Az európai színvonalon rendezett anyag magva egy kitalált vagy ta-
lált Napkirály-téma köré csoportosul. Ezek a napkirályok egy törpe birodalom zsar-
nokai, és önnön zsarnokságuk áldozatai is ugyanakkor. Ha a stílusból indulunk ki:
mintha a megíratlan óceániai királydrámák kezdeményeit látnánk; ha pedig a tarta-
lomból következtetünk: az emberiség huszadik századi szenvedéseire kell gondol-
nunk. A tizenkét képből álló ciklusban ilyen címek vannak: *Napkirályok vacsorája*,
Napkirály fölmutatása, *Napkirályok bukása*, *Napkirálynő akasztása* – majd *rava-
tala*, *Napkirályok temploma*, *Üvöltő Napkirály*, *Napkirály csontja* – és így tovább.

Horváth Ferenc a megfestés módszereiben is újított. A látogató úgy érzi: az
eljárást azonosítani tudta a témával. Ezért győz meg. Az óceániai művészet egyik
stílusának leegyszerűsítésével alkotja Napkirály-figuráit. Leginkább Észak-Új-Ír-
landra (Melanézia) kell gondolnunk.

Ez a stíluskölcsönzés – persze – nem közvetlenebb, mint annak idején a ku-
bizmus kölcsönzése volt a néger plasztikából. Csakhogy ez a kölcsönzés inkább le-
szűkíthető egy alkalomra, mivel nem egy csoport, de mivel egyetlen ember műveli
csak.

Aligha akar Horváth Ferenc irányt bontakoztatni ebből a tájékozottságból. Amit
akar, az nem lehet más, mint a talált lehetőségekkel kifejezni egy életérzést, amely
a stílus révén jelképbe zsugorítva: fölöslegessé tesz minden életképszerű tolmácsol-
lást, fölöslegessé teszi az „irodalmat” a képzőművészeti önkifejezésben.

Még amit elér közben: a manapság egyre gyakrabban emlegetett világ-néprajz egyik összekapcsolását hozza létre: európai intellektualitással az óceániai kaleidoszkópban forgatja le az európai humánus válságokat. „Ilyenek vagyunk talán?” – „Ilyenekké nem szabad válnunk!” – efféléket mondanak a Napkirály-képek nekem.

Horváth a *Napkirályok temploma* című képen építészeti formát alkot az emberi test óceániai itthoni átfogalmazása révén. A világot járt festőben lehetőségek szabadulnak fel a kultúrák cseréjéből és társulásából. A görögök is az emberi test arányaiból indultak ki statikus építészetükben. Úgy látszik, ez a kiindulás a dinamikus építészetben is lehetséges, mégha ez az „építészet” csak képen jelenik is meg előre. A *Napkirályok templomában* fájdalmasan torz gótikát idéz Horváth Ferenc, és ehhez a képhez illenek leginkább a Carmina Burana majdnem jajgatva énekelt egyes részei is.

A *Napkirályok bukásánál* kellene talán kissé elidőznünk. A tus-fekete háttér-fal előtt és a kék oldalfalak között zajlik le ez a bukás. A padló zöld, és konstruktívan lerakott vonalai a síkban alkotnak egy elvont teret. Nem illuzionista teret, csak elvont teret, valamivel megfogalmazottabbat az egyiptomi festészetből jól ismert térnél. A napkirályok elhíhető figurák, pedig nem anatómiai hűségűek. A legenda valósággá válik a képen, a kétségbeesett nő és a letört férfi szabatosan megfogalmazott lelkiállapotot idéz föl előttünk.

A vadak a lokál-színekkel fogalmaztak, Horváth a mező-színekkel formálja meg a képet. A *Napkirály megidézésén* alul egy vörös mező. Fönt szürkék, középen zöld, a teret pedig fekete vonalak idézik csak, ravasz elrajzolásban, hogy odafigyeljünk az idézésre, hogy jobban lefitymálhassuk a korcs figurákat, akik már csak idézni tudják a nagy zsarnokot.

A *Napkirály csontjai* című kép előtt Derkovitsra, és messzebb a nagybányaiakra is gondolhatunk. A siratók állása, fejtartása majdnem idevalósi mozdulat már. Mintha ezen a képen múlna el véglegesen egy szörnyű kaland. Itthonias jellegű a *Napkirálynő ravatala* is – 1968-as keltezéssel. Mintha a Nyolcak lehetőségét éreznénk már, de nem időben, csak földrajzilag közeli ez a hatás.

A kiindulást jelentő tassista és konstruktivista képek mellett az arcképfestés jelentkezik Horváth Ferencnél másik téma gyanánt. A festővel baráti és munkatársi viszonyban élő *Jancsó Miklós* és *Hernádi Gyula*, majd *Kuczka Péter*, aztán a családtagok és a kedvesek sorakoznak. Itt a művész maga is (*Magam*). Fekete trikóban a bányászgyerek. És maga a bányász is (*Apám*). Ez a bányász-arckép embertársi viszonyban sorakozhatna egy Picasso- vagy Eluard-arckép közé. Nem a szociológia különösség, de az emberi egyenrangúság sugárzik le az arcról.

Horváth Ferenc farostlemezre fest. A durva oldalára. A festékebe homokot kever, és ezzel a képeit olyanná varázsolja, mintha épülethez tartoznának. De nemcsak ez a felületi megoldás teszi a képeit építetté. A korábban említett mező-színek és a tér jelképes értelmezése is szolgálja ezt a törekvését, a táblaképnek ezt a kiterjesztését másfajta kép-fogalomra, másfajta szépzékre.

A rajzok szélesebb világot mutatnak be. A vonalak és foltok világában a lírikussal is találkozunk. Ha Horváthnak tanácsolni lehet valamit, nem egyebet, mint azt, hogy a lírát is próbálja egyszer átültetni a képeire.

A kiállítás megrendezésében gyári alumínium-elemeket is fölhasználnak. Ezek a földön fekszenek vagy függenek. Az elemeket a székesfehérvári Könnyűfémmű kölcsönözte. A préselt alumínium tompa fénye és a hengerelt alumínium csillogása kellemesen egészíti ki a Napkirály-ciklus hidegségét és az arcképsorozat melegségét. A katalógus ugyancsak példás. Budapesti kiállítások katalógusait is megföli. Fehérvárott bizonyosodott, hogy korszerű terméket lehet létrehozni vidéki nyomdában is.

KÁLDI JÁNOS

Mári néni

*Elment ő is,
a virág-tekintetű,
hullám-túrge asszony,
s vele
a tiz-életre-elég anyai-gyengéd
szívmelegség,
száz nyárnyi derű.*

Elment.

*Mosolyát szétszórta a szél;
amit
fáradhatatlanul adott
- vigasztalásait -
belepte a hó.*

*Itt maradtál, világ,
itt maradtam.
Hiába süt a nap, megfagynak a fák;
ő
volt a hő
a sugarakban.*

Igen

*Igen, ideértem.
A folyton-virágzó lázból életforma lett.
Konokabb - s kínzóbb is - ez,
mint a múlhatatlan szerelem.
A lelkemben egy szélbe-hajló, nyári fa neszez,
s egy régi víz mond mindig
éneket.*

*Hol is élek?
A napok csikorgása közt.
Arra vágyódva, hogy értsetek.
Tigrisként küzdve
- mégis észrevétlen -
a csöndtől tizmillió fényévnyi messziségben,
értetek,
csak értetek.*

A világ csöndje

1.

*Ki dérütötten rádtalál majd
és szaggat, mint a kert
zöld sáncait a szél kutyája, –
jövőd az; s égre-kelt*

*szikár parasztok napba-fordult
elüszkösült keze,
a tövis-talvak három-ölnyi
csöndje, s vad ünnepe –*

*Mert nem könnyű a föld, az ég se.
Akárki, szentigaz,
leköphet itt s beverhet sárral –
Te mégis hű maradsz,*

*s eloldanád a fák hajóit,
hogy ezt a vadvizet
bevetesd fűvel, hallal, éggel,
csak benned higgyenek –*

2.

*Nem elég, mondják, talpnyi föld kell,
s halandó nénikék,
mindaz, mi velünk s szitkainkban
soha már el nem ég, –*

*nem elég, mondják, ez a törvény,
több kell, a végtelen, –
s egyetlen szó...! A tar hegyélen
forogni részegen –*

*Robogni kell a pernye-szagban,
s temetni azt a kort,
hol isten verse csak egy álom
hűdött beszéde volt, –*

*hol egyszerre a pusztulásból
kipördít, visszaránt,
és beléd mar a csikasz-éhség,
az ordas árvaság, –*

*s kiütközöl, mint tors a vízből,
megindul életed,
e kerit a kín – A világ csöndje
súlyosabb részed lett.*

*használni nem tudsz, hozzád éppen
be nem nyit senkisem –
Csupán e verset döngi egyre
(szived?) – az értelem*

3.

*Úgy állj meg hát lovadról szállva,
hogy ég a csordakút,
s meglátod benne lelked árnyát,
az eljövő fiút –*

*Egy világvégi nyárból lép ki,
a semmiből is jön haza,
mert újra hívja, szólongatja
földje és asszonya.*

A KÖLTŐ ÉS AZ EZERMESTER

Találgatás műveltségünk természetéről

Manapság nagy divat a magyarság hibáit felhánytorgatni. Egyebek mellett a magyar nacionalizmussal is sokan foglalkoznak. Szó, ami szó, beteges nacionalizmus ez. Szerintem leginkább azért, mert többnyire nem abban keres okot büszkeségre, amiben joggal kereshetne. Nálunk Bartókot, akire ha másért nem, ha a muzsikájáért nem, már csak azért is büszkének kellene lennünk, mert nemzetközileg elismert nagyság, olyan fesztelenül csépli boldog-boldogtalan, mintha nem honfitársunk, hanem valamilyen ellenséges ország szülötte volna. A minap – értelmiségi társaságban – Kodály került terítékre, senki nem tudta, hogy zenepedagógiája exportcikk.

No, de nem erről akarok beszélni, hanem arról, hogy annak a mozgalomnak, mely a magyarság hibáinak feltárását tűzte ki céljául, van egy humoros vonása – ha az ilyesemben egyáltalán lehet humor –, mégpedig az, hogy a bíráló dolgozatokból szinte süvölt a legfőbb magyar hiba, az alépitményszerű hiba, amelyből a többi úgy táplálkozik, mint a gyom a televény talajból, nevezetesen a gondolkodásra való restség és a valóságérzék hiánya. Ezt a két tulajdonságot ugyanis, amely nem faji sajátosság, hanem műveltségünk betegsége – igen sokan szerencsésen átmentették a múltból a mába a korszakot jelentő történelmi fordulókön. Gyakran hallani a vádat, hogy mi voltunk Hitler utolsó csatlósa. Függetlenül attól, hogy ami a csatlósságot illeti, néhány hónap ide vagy oda, a történelem s az erkölcs mércéjén mit sem jelent, elbeszélem néhány háborús meg békebeli élményemet. Ezek az élmények s a hozzájuk fűzött találgatások talán valamelyest útbaigazítanak, hogy a hibáink forrását merre keressük.

Négy évem veszett a második világháborúba. Mind a négyet legénységi állományban szolgáltam le – részben a magam akaratából. Egy idő múltán ugyanis tiszt lehettem volna, de amikor behívtak zászlósi tanfolyamra, igénybe vettem egyetlen befolyásos ismerőst, hogy ne kerüljek a tisztikarba. A háború végén hadifogságba estem. Máramarosszigeten a tolmács közölte velünk a parancsot, hogy a legénység jobbra, a tisztek balra menjenek. Beállhattam volna a tisztek közé – sokan megtették – a szovjet parancsnokság nem sokat törődött azzal, hogy valaki zászlós-e vagy csak karpaszományos őrmester, tisztvi vizsga nélkül. Mindezt csupán a továbbiak hitelességéért írom ide.

Négy évet töltöttem a legénység között. E négy év alatt azt tapasztaltam, hogy a parasztok – a legénység többsége belőlük került ki, – távlatok nélkül ugyan, de józanul, reálisan ítélték meg a helyzetet, tudták, hogy ez a háború „nem a mi háborúnk”, nem tudták, „hogy miért harcolunk”, s ha nem is mindjárt az elején, a bécsi döntés utáni diadalmas bevonulások idején – bár sokan akkor is, – de már látták, hogy a játszmának nem lesz jó vége. A zavar a műveltséggel kezdődött s azzal nagyjából arányosan növekedett. A szolgálatvezető törzsőrmester már hivatalból hitt a győzelemben, ugyanígy hittek a tartalékos tisztek is igen nagy számban, ezek zömét a Horthy hadseregben a néptanítók tették ki, s hittek benne a hivatásosak. A hívők hitét nemcsak az érdek, nemcsak a háborús propaganda táplálta, hanem valami más is: műveltségünk némely vonása.

Ezekben az időkben gyakran jutott eszembe Rousseau híres értekezése, a díjat nyert akadémiai pályamunka, amelyben azt bizonygatja, hogy a művészetek és a tudományok haladása, egyszerűen a műveltség, megrontotta az erkölcsöket. Nohát én nem annyira az erkölcsökben, mint inkább a józanságban, az ítéletben vettem észre a műveltség pusztításának nyomait. Talán nemcsak én.

Van egy meggondolkoztató tény, amelynek valahol errefelé lehet a nyitja. A felszabadulástól idáig tömegesen tűntek föl paraszti és munkástehetségek a társadalmi élet valamennyi területén. Közöttük írók. Ezeknek az új tehetségeknek a közös gyöngegsége a műveletlenség volt, a műveltségtől való ösztönös, szinte babonás tartózkodás – de ez volt az erejük is. A műveletlenség adta önbizalommal törtek be az irodalomba, hoztak valami frisset – ha nem is újat – aztán megrekedtek, ki ilyen, ki amolyan fokán a műveletlenségnek.

Tervszerű tartózkodásuk a műveltségtől sok forrásból táplálkozik. Ezek közül egy minden bizonnyal az, amit a maga módján Rousseau fogalmazott meg először. A külvárosból vagy faluból városba került tehetségek látták, hogy soraikban milyen óriási pusztítást végzett a félig megemésztett műveltség, látták miként vált a sokat ígérő tehetség nemcsak kibírhatatlan, de meddő tudálékossá. Valószínűleg látták, amit most már némely pedagógusok is látnak, hogy az iskola miként gyárt futószalagon nyílteszű, okos gyerekekből csüggesztően hülye felnőtteket. Észrevették, hogy a „műveltség” butító hatásának a növendékeknek csak elenyésző hányada képes ellenállni az iskolában; a legeszesebbek, a legönállóbbak.

Éber elméink megnyugtatóra közlöm, hogy e gondolatok nem az én hagyományos álmaimból csiráztak ki; világszerte dolgoznak egy olyan oktatási módszeren, amely kiküszöböli a túltengő tanári magyarázatot, s arra törekszik, hogy a gyerek a maga erejéből jusson ismereteihez, ne készen kapja azokat a tanári tekintély csomagolásában, egyszóval egyebek mellett arra, hogy az iskola végre a gyerekek műhelye legyen s ne (ami gyakran) a pedagógusi exhibicionizmus színpada. Lénárd Ferenc és munkatársai nálunk is kísérleteznek, az Akadémia megbízásából az Arany Jánosról elnevezett iskolában ezzel a módszerrel és már figyelemre méltó eredményeket értek el.

Tovább bontogatom a megpedzett ötletet. A munkás- és paraszti tehetségek alighanem legfőbb értéküket: józan ítéletüket féltették műveltségünk pusztító hatásától. Amennyire jogos volt a félelem, annyira gyakorlatiatlan a védekezés módja: – a befolyásoktól való tervszerű elzárkózás: struccpolitika, mégpedig egy kishitű strucc politikája. A *betolyás védelme* című esszében Gide igen részletesen elemzi a tárgyat. Megállapításai közül bennünket főleg az érdekel, hogy „elképzelné sem lehet olyan emberi megnyilvánulást, amely teljesen spontán volna.” Aki nem tagadja, hogy az ember társaslény, nem nagyon akadékoskodhat, el kell fogadnia ezt az igazságot. A másik ezzel összefügg. Minél kevesebb számú befolyás ér egy szellemet – mondja Gide – annál erősebb a hatása. Aprópénzre váltva, e két megállapítás arra figyelmeztet, hogy minél kevésbé tájékozódik valaki a jelen irodalmában, részint mert nem tud nyelveket, másrészt mert a kíváncsiság nem túlságosan sarkallja, annál biztosabban uralkodik rajta a múlt. Móricz Zsigmond Turi Danija igazolja – a többi közt – ezt az állítást, hisz annyi alakban tűnik föl újabb prózáinkban, mint talán egyetlen a múltból ránk hagyott regényfigura sem; Turi Dani a „Tanyasi dúvad” túlságosan osztályharcosított figurája, a „Here báró”, „Az idegen a faluban” hőse, hogy csak kapásból idézzek.

Ennek a gyanakvó magatartásnak a létrejöttében feltehetően része volt annak a kritikának, mely az utóbbi évtizedekben az értelmiséget sújtotta – olykor nem alaptalanul. Az értelmiségre belőtt ágyugolyója gellert kapott, s a műveltséget érte. A személyi kultusz idején sok esetben a származás vette át a műveltséget megillető helyet a társadalomban. A paraszttromantikát a melós-romantika váltotta fel, a parasztságra is kiterjedő érvénnyel. Azóta szakadatlanul folyik a harc e szemlélet megszűntetése s a szaktudás megbecsülése érdekében, de a teljes győzelemtől távol vagyunk. Két szemlélet közül mindig az a szívosabb, amelyik kényelmesebb, s nem készlet erőfeszítésre. Emellett szerepe lehet a műveltséggel szemben tanúsított gyanakvásban annak is, hogy a faluról felszármazott paraszt vagy a külvárosból beáramlott munkás a „műveltek” körében nem találkozik olyan életformával, amely vonzaná s erőfeszítést követelne tőle. Különbséget – maguk és a „műveltek” között – a feltörekvők csupán külsőségekben látnak, öltözködésben, frizsiderben, tévében, kocsiban. S mihelyt eljutottak odaig, hogy lakást szereztek és berendezték – többnyire joggal érzik, hogy

a különbség megszűnt. Érdekes volna – természetesen bizonyos anyagi színvonal felett – megvizsgálni a lakások berendezésében megnyilvánuló bámulatosan azonos kulturálatlanságot s ami együtt jár vele, az ugyancsak bámulatos egyénietlenséget.

Polgárságunk, sajnos, még arra sem volt képes, hogy virágzása folyamán differenciált társalgási nyelvet honosítson meg, mely a megkövetelt szabatosság és elegancia révén készítse értelmi próbára a műveletlenség világából a „műveltség” világába érkezőt. A mi közvéleményünk nyelvi fegyverkezésben megelégszik annyival, hogy a vidéki levetkőzze tájszólását, a külvárosítól még ennyit sem követel. Nyelvészeink megjegyzés nélkül tűrik, hogy a rádió túlnyomórészt tehetséges bemondóit, beszédtechnika ürügyén, részben arra kényszerítsék, hogy bemondás helyett a nyilvánosság füle hallatára gyakoroljanak (eel-sőő fel-voo-náá-sááá-bóóóóól), részint meg arra, hogy valami mesterkéltén modoros hanglejtésben beszéljenek. A lakosság túlnyomó része nem „szok” ügyet vetni sem a kifejezésbeli, sem a kiejtésbeli finomságokra.

Egy szó, mint száz, a környezet nem készítet művelődésre, ez a megszállottak magánügye. S ez baj, mert a műveltség túlnyomórészt társadalmi ügy. A magányos ember műveltsége töredékes. Senki sem szellemes társalgó egyedül, még ha a tükör elé áll és saját magával beszélget, mint számos írónk, akkor sem. Annyi az eddigiekből is bizonyosnak látszik, hogy műveltségünk híján van a vonzásnak, gondolom azért, mert nemhogy közelebb vinne a valósághoz, irányítana a valóságban, inkább megzavarja a valóságról alkotott képünket.

Nálunk rengetegen tanulnak, de igen kevesen művelődnek. Ha nem is egészen, de részben minden valószínűség szerint ennek a következménye, hogy mi magyarok a valóság megkerülésének művészetében oly sokra vittük. A kritikát nem szeretjük, ami egy okkal több, hogy a valóságtól eltávolodjunk, egyebek mellett saját tehetségünk megítélésében.

A művész legelső feladata, hogy felismerje tehetsége sajátos természetét, felmérje erejét, irányát, mélységét s a tapasztalatok birtokában megtalálja a tehetségének megfelelő műfajt. Ez a szükség magát a művészeti gyakorlatot is megelőzi, nemcsak elvben, hanem gyakorlatban is, hiszen ha valaki muzsikusnak vagy festőnek készül, az esetek túlnyomó részében már fiatalon elkötelezi magát, azaz tapasztalatok nélkül. A külső körülmények többnyire kedvezőtlenek, a tévedést elkerülni úgyszólván lehetetlen, a művészt végül is a kudarcok és sikerek tanulságai terelik a képességeinek megfelelő területre.

Kudarc, siker azonban egyformán külső és megbízhatatlan tényező. Mi lett volna Van Gogh oeuvre-jéből, ha a festő levonja kudarcai következményét s elmegy ügynöknek a bátyja műkereskedésébe? A magunkba vetett szilárd hit nélkül nincsen nagy művészet – és – sajnos – nincsen reménytelen dilettántság sem. Emberfeletti kitartásra nemcsak zseniknél találunk példát, hanem kvalifikálhatatlan versfaragóknál, vagy vidéki barkácsolóknál is, akik perpetuum mobile készítésébe ölik idejüket, képességeiket s olykor a vagyonukat.

Egyik legkísértetesebb emlékem a sepsiszentgyörgyi múzeumhoz kapcsolódik. Gimnazista koromban jártam ott, az igazgató vezetett körül s ő figyelmeztetett a székel ezermesterek munkáira, az eszelősségeknek erre a fájdalmasan nevetséges tárházára. Akadt itt örökmozgó tömegével, palackba épített hajó, vizimalom, mozdony, kakukkos óra fából kifaragva, amely járt is, noha csak néhány percig. Az agyrémen kívül – mint az örökmozgók – csupa használati tárgy, kicsinyített és használhatatlan változatban, mindegyikben évek munkája s átlagon felüli tehetség. A kiállított szerkezetek készítői túlnyomórészt szegény emberek voltak, a talpalatnyi föld, amit műveltek, népes család eltartására nem volt elégséges, a lánygyerek szolgáltni ment, vagy valamelyik erdélyi vagy valamelyik regáti városba, a legények ugyan csak elhagyták a szülőföldet, az apa pedig ahelyett, hogy a földje öntözésére eszelt ki volna valami gépezetet, húszt esztendei munkával faragott egy kakukkos órát bükkfából. Évtizedek múltán hatoltam e félelmetes jelenség mélyebb értelméig, azóta kutatom az okát s veszem sorra a tüneteit. De menjünk tovább.

A zsenik sem mentesek a tévedéstől. Voltaire abban a meggyőződésben hunyta le a szemét, hogy taplóízű eposzával, a *Henriade*-dal szolgálta meg a halhatatlanságot,

regényeit nem sokra tartotta, holott halhatatlanságát a *Candide*, a *Zadig* s többi regénye biztosítja. A történelmi körülmények egyre-másra magyarázatot adnak: a XVIII. század par excellence költőietlen kor, következésképpen kedvezett a verseszedett ismeretterjesztésnek s a *Henriade* is efféle. A mi századunkból visszatekintve mégis valószínűtlennek látszik, hogy egy olyan felvilágosult, nonkonformista szellem, mint Voltaire, miként mehetett ilyen könnyen lépre. A történészek a hasonló jelenségeket a világ legkényelmesebb fogalmával, a korszellemmel magyarázzák, holott ha csak egy kissé tüzetesebben szétnézünk valamely korban, látnunk kell, hogy egyeseknek ilyen, másoknak amolyan a korszellem. A „felvilágosult”, a „haladó”, a „racionálisista” XVIII. században némely körökben ugyanazon osztályokon belül, a titkos, azaz irracionális tudományok éppoly népszerűek voltak, mint más körökben a filozófia és a természettudományok.

A termékeny zseniknek, akik egyszerre több szelvénnel játszanak a halhatatlanság elnyeréséért, viszonylag könnyebb a helyzetük, mint azoknak, akik mindent egy lapra tettek föl. Tehát Voltaire, Balzac, Victor Hugo előnyben van Adyval, Hölderlinnel, vagy Freuddal szemben.

Mindezek a fenntartások miránk magyarokra is érvényesek, van azonban néhány jelenség, amely megkönnyíti a kutató dolgát. Mi ugyanis – függetlenül a korszellemtől, mely az utóbbi évtizedekben gyakran változott – költő-nemzet vagyunk. Társadalmunk tekintélyes része valamely belső parancs ösztönzésére, függetlenül a tehetségtől, a képességeitől, a foglalkozásától, az idejétől, rendszeresen üzi a versírást. Most már azok is a versírásban üdülnek föl és kapnak új erőre, akik eddig örökmozgókat fabrikáltak.

A szakmában végzett versírás, ez az epidémia talán a történelmi csapásoknál is többet árt a nemzetnek. Egyrészt tömérdek energiát von el a termeléstől, másrészt a versírók között egyre több olyan akad, aki ugyan nem költő, de valamilyen oknál fogva annak tekintendő, ami félreértésekre ad alkalmat, továbbá a költőlégiók óceányi termése óhatatlanul rontja az irodalmi közízlést, végül – s ez a legfontosabb – nálunk olyanok is kitartanak a versírás szokása mellett, akik költőnek közepesek, holott a maguk területén az elsők között lehettek volna.

Egy művelt, tájékozott, átlagos hallású s az átlagosnál értelmesebb ember harminc-negyven esztendei gyakorlatozás árán többnyire eljut odáig, hogy „kifogástalan” verseket ír. Mint ahogy ugyanannyi szereplés elegendő ahhoz, hogy a kezdetben álmosítón vagy felháborítón tehetségtelen főiskolai diplomásból végül igazi színész váljék. Ebben a makacs kitartásban, rögeszmés megszállottságban csak az fedezhet föl szépséget, vagy bármi más erkölcsi értéket, aki nem ismeri az érem másik oldalát.

Hadd emlékezzek e helyen barátomra, akit az Isten is literátornak teremtett, az irodalom értőjének, szóban és írásban egyforma intenzitással ragyogó szellemnek. E ragyogásból annyi maradt ránk, mint amennyi csillag hunyorog a beborult égen – a közepes versek, közepes elbeszélések szűrkesége vagy hamis csillogása elnyelte a fényt.

Irodalmárok körében egyebet sem hallani, mint „a kötetemen dolgozom”, „nyomják a kötetem”, „most korrigálom a kötetem” s végül a diadalmas csattanó: – „tesék a kötetem!”. Negyven ösztövérs, vértelen és hideg mindegyik, mint a fagyasztott csirke a celofánban. A verskötet mellett olykor egy másik könyv fekszik, valami monográfia, húsz év munkájának a gyümölcse, mindamellett egyetlen megállapítás sincs benne, ami újdonságként hatna, mondjuk – Beöthy Zsoltra.

Mások olyanformán írnak verset, mint ahogy kamaszkorukban az úgynevezett titkos bűnnek áldoztak, teli lelki furdalással, mintha gyanítanák, hogy nem maga a versírás a bűn, hanem az, amit emiatt elmulasztanak, holott talán egyedül ők tudnák elvégezni.

Sehol annyi torzó, mint a mi irodalmunkban!

Hány írónk van, aki nagy lehetett volna, talán zseni, ha a maga kertjét műveli, ahelyett hogy a mások kertjéről nyilatkozna avatatlanul, olykor egzotikus virágokat nevelő kertekről, azzal a rosszul álcázott hátsó gondolattal, hogy ilyenformán győzze

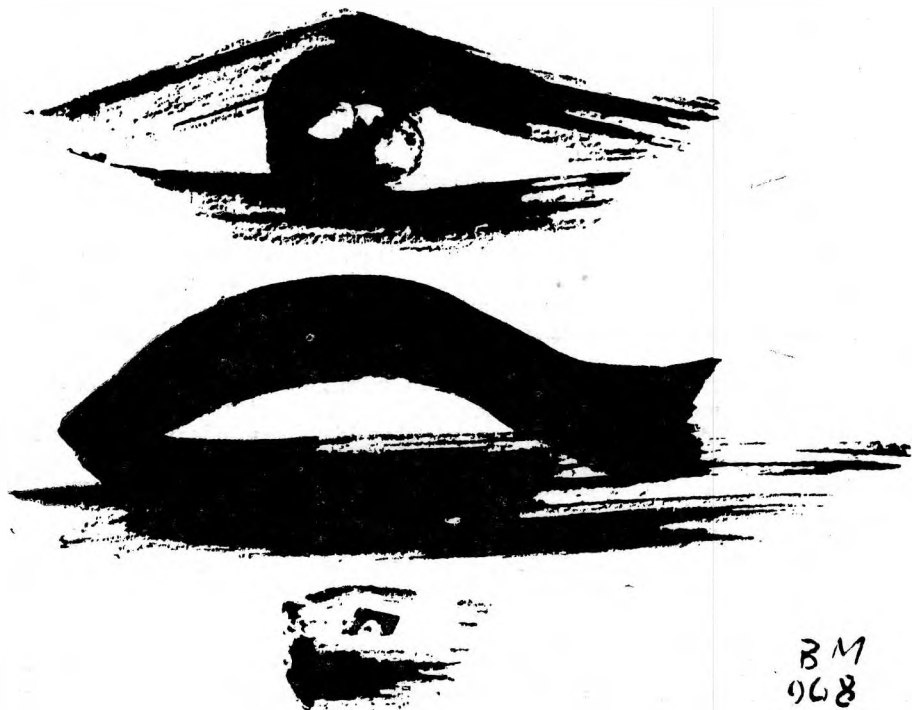
meg a közönséget saját kertecskéje kiválóságáról, holott fele területét se fel nem ásta, se be nem ültette. Kusza és vegyes értékű művek halmaza helyett hány meg hány írónk hagyhatott volna maga után oly harmonikus és egységes oeuvre-t, mint Csokonai, holott kevés írónknak jutott oly mostoha sors, mint neki.

Sehol annyi elmulasztott alkalom, mint a mi irodalmunkban.

Nemrégiben egy tanító látogatott meg, értelmes, jó szemű ember. Hosszan elbeszélgettünk az eldugott faluról, ahol évek óta tanít, amelynek lakosait, szokásait nagyszerűen ismeri. Biztattam, hogy írja meg, amit lát és tapasztal, vezessen naplót s mindjárt átnyújtottam neki egy román vidéki orvos – Ulieru – magyarul is megjelent naplóját, hogy kéznél legyen a minta, ha munkához lát. Igen, igen, majd naplót ír, majd gondolkodik rajta, de szemlátomást nem érdekelt a téma, csak udvariaskodott. Költő akart lenni. Kezembe nyomott egy fél kilónyi verset. Ilyenszerű sorokat találtam benne:

„Zuhatagos haján fénylett a remény” . . .

A silány klapanciák messze alatta maradnak képességeinek, de ezt nem veszi észre. Sebzett szívvel jár szerkesztőségbe s minthogy a versei még a mi nyomtatványaink igazán nem túlzottan magas színvonalát sem érik el, lassan elhatalmasodik rajta az üldöztetési rögeszme. Belebetegszik a mellőzésbe, holott ha a maga útját járja, a magyar vidék Tallemant des Reaux-ja lehetett volna, akinek műveit századok múltán is haszonnal forgatják az érdeklődők.

BM
968

MODERNSÉG AZ IFJÚSÁGI IRODALOMBAN

Induljunk ki egy olyan alapmegállapításból, amely már az előző viták alatt a Jelenkor ankétján nagyjából tisztázódott, s ezért újból kérdésessé tenni talán fölösleges is. Ez a megállapítás mindnyájunk számára döntő. Eszerint nincs külön ifjúsági irodalom és felnőtt irodalom, nincsenek egyik és másik számára külön-külön esztétikai törvények, hanem csak egységes irodalom van, amelynek az ifjúság számára való része természetesen tekintetbe veszi a mindenkori ifjúság korosztályi sajátosságait.

De ha az ifjúsági irodalom része az egész irodalomnak, akkor nyilvánvaló, hogy az irodalom és általában a művészetek fejlődésmódja rá is jellemző lesz. Ha a valóság lényegének mélyebb megközelítésére, az ember helyesebb ábrázolására, a kor áthatóbb kifejezésére új módszerek alakulnak ki a művészetekben, az ifjúsági irodalom sem maradhat ettől érintetlen. Furcsa is volna, ha így lenne, mert ez azt jelentené, hogy míg egyfelől kialakul – persze forrongások árán – korunk korszerű művészete a modern ember szemlélete s annak megfelelő izléseszmény alapján, addig mi az ifjúságot egy ezzel ellentétes, elmúlt izlés- és művészet fogságában tartjuk.

Közelebből tekintve az irodalmi vagy általában szólva a művészeti élet struktúráját, mindig is felfedezzük benne a harcot egy régebbi, letűnőben levő izlés és egy új, felkelőben levő között. Ez a harc nemcsak a mi századunk jellegzetessége – minden nagyobb művészeti periódusban világosan mutatkozik –, legföljebb a mi századunkban mint minden, az izlés alakulása is gyorsabb, és a harc pregnánsabb. Nagy, vagy többnyire jelentékeny alkotók mindig is megküzdöttek a megmerevedett formákkal s tartalmaik maradéktalanabb kifejezésére újat teremtettek helyettük. Tudott dolgok ezek. És amikor így kiemeljük az emberi közizlés örök előre mozgatóit, akik egyéniségük teljes kifejezése kedvéért, jövőtalakító vágyukban rendszerint a nehezebb művészi utat választják, nem mondjuk ezzel egyszersmind azt is, hogy eleve csak az ő útjuk eredményes, csakis az követendő. A magyar líra fejlődését tekintve persze világos, hogy egyfelől Ady, Kassák és József Attila formabontó formateremtése, másfelől Babits, Kosztolányi és Tóth Árpád formahű izlésforradalmasítása egymással összeszővődve teljesen új fejezetet nyitott líránk történetében, s gyakorlatilag kiiktatta költészetünkben a századvég izlését, formáit és tartalmait. De hogy egy ellenpéldát is hozzak fel, ott van Roger Martin du Gard, aki nagy karteziánus, tehát hagyományhű regénykolossszusát, a Thibault családot André Gide-del egy időben, vele szoros barátságban írta; azzal a Gide-del, aki regényeinek minden mai porossága ellenére is a regénytechnika megújításának egyik őse volt, akinek intellektualizmusa s intellektualizmusának egyes fogásai, mint például az action gratuite, kézről-kézre, íróról-íróra vándorolt, mélyen befolyásolva az egész XX. századi regény fejlődését.

Nincs tehát abszolút szabály, hogy csak egyféleképpen, korunkban csak izlést rombolva és egyben teremtvé lehet maradandó, formáló erejű művet létrehozni. Nincs szabály. Mégis van egy döntő tényező, az írói egyéniség. Ha az a maga eszméivel-tartalmaival, sejtéseivel, álmaival, szóval teljes világképével nem fér bele az adott izlés és forma kereteibe, ha a maga számára prokrusztosz ágynak érzi azt, akkor okvetlenül változtat a kereteken. Újat teremt, vagy megteremti a kísérleti új és a régi szintézisét. Egészen nagy egyéniségek után nem lehet ott folytatni a művészetet, ahol ők elkezdték.

Elnézést e nyilvánvalóan közismert dolgok ismertetéséért. De ha kimondjuk, hogy az ifjúsági irodalom része az irodalomnak, és ha tudjuk, hogy az irodalom úgy fej-

lődik, ahogy fejlődik, az új és a régi harcában, lévén az izlés történeti kategória, akkor nem állíthatjuk, hogy az ifjúsági irodalom mégis, mindezek ellenére olyan külön terület, olyan állóvíz, ahova a nagy vizek hullámozása el sem ér. Baj volna, ha a korsztályi sajátságok tiszteletbentartása mögött a konvencionális, vagy konzervatívizmus dugáruját rejtegetnénk. Hiszen többek között azt sem feledhetjük, hogy az ifjúság, felnőve, nemcsak a mi jelenünk olvasója lesz, hanem rajtunk túllépve, bennünket túlélve a jövő olvasója is.

Belemélyedve most már témánk gyakorlati problémáiba, vegyük szemügyre a könyveknek azokat a fajtáit, amelyet az ifjúság kézbe kap, amelyen izlése nevelődik. Beszéljünk először a regényről. A regényirodalom első csoportjába soroljuk, mondjuk, azokat a könyveket, amelyek különben világosan utalnak az ifjúsági irodalom és az irodalom szerves kapcsolatára: ezek a klasszikusok. Az egri csillagok, a Légy jó mindhalálig, Dickens, Mark Twain, Harriet regényei stb. Értjük, miről van szó. Ezeket a joggal rendkívül népszerű és nagy művészi értékű olvasmányokat általában jellemzi, hogy *nem* az ismerős, nem a mai valóságról szólnak, hanem az időben és gyakran térben is más társadalmakról, másfajta erkölcsökről, másfajta életmódról. Emellett pedig előadásmódjuk többnyire régies. Miért népszerűek mégis, miért szeretjük, becsüljük őket, nemcsak mi, hanem az ifjúság is? (Számára pedig ismeretanyag hiányában nehezebb belehelyezkedni a távoli társadalmi és történelmi viszonyokba.) Furcsa dolog, hogy erre a kérdésre milyen körülményesen tud csak válaszolni az elméleti esztétika. Az emberi nem általános nagy kérdéseinek feszegetésében látja meg érdemüket, abban az embert szabadító humanizmusban, amely éppen úgy árad a Huckleberry Finn-ből, a Twist Olivérből vagy a Légy jó-ból. Nagy dolog ez, de talán önmagában kevés. Legyen szabad ehhez még egy talán merész, de a jelen felé fordító gondolatot hozzácsatolni: ezek a mai klasszikusok műveik megalkotása idején művészetük teljes latbavetésével törekedtek arra, hogy konvenciókon, tilalomfákon, társadalmi hipokriziseken túllépve létrehozzák az élet minél teljesebb képét. Vagyishogy korukban modernnek voltak. Sartre azt mondja egy helyen – nem szó szerint idézve –, hogy az irodalomban gyakorlatilag nem létezik inhumánus téma: nem lehet a faji elnyomás, a kizsákmányolás, az antiszemitizmus dicsőítésére könyvet írni. Elvileg fennáll a lehetősége, példa rá még sincs. S ezzel az irodalom humánus eljegyzettségét kívánja bizonyítani. Mi következik ebből? Az, hogy a pusztán humanizáló szándékon túl a klasszikus alkotásoknál más tényezőket is számba kell vennünk, jellegzetesen művészi tényezőket, másképpen nem tudjuk magyarázni azt a köznapis jelenséget, hogy tisztességes, haladó szándékú könyvek sora szétmálik, a bennük ábrázolt társadalmi valóság elmúltával elértéktelenedik, még a klasszikusok glóriával átállépi azt, vagyis az ábrázolt valóság elmúltát.

A regények második csoportjába azokat az „örök” ifjúsági olvasmányokat sorolnám, amelyek rendkívüli szerencsével telibe találják az ifjúságnak egy-egy nemzedékről-nemzedékre fennálló érdeklődési területét. Az utazási lázát, a fantasztikus, az egzotikum iránti vonzódását. Vagy másfelől a nemes és gyengéd érzelmekre való fogékonyságát. Defoe-ra, Stevensonra, Vernére, Cooperra s ha nagyon liberális akarok lenni: May Károlyra gondolok itt egyfelől, s másfelől a klasszikusnak számító lányregények íróira, Spyrire vagy Websterre. Nem, ez nem nagy, nem úttörő irodalom. Nem terem új figurákat, nem jellemez mélyen, a maga humanista mondanivalóját nem a humanitás mély rétegeiből meríti. De kellemes, szórakoztató olvasmány a gyerekek számára, leköt, érdeklődést kelt, kielégít érzelmi igényeket s rákapat talán még jobb írárok olvasására is. Higgyünk ebben, ha egyáltalán jogcím kell a szórakoztató olvasmányok elfogadtatására.

A regények harmadik globális csoportja az, amelyet a mai írók, a mai irodalom hoz létre. Itt találkozunk közvetlenül az olvasó korunk eszméjével és izlésével: a szocializmussal és az alakuló szocialista ízléssel; itt könyveink által konfrontálhatja magát a legkisebb áttételen keresztül önmagával és a világgal. Természetesen nagyon is sokféle könyv tartozik ide. Meseregények, társadalmi és történelmi regények kalandos-regények, és lányregények stb.

Nem is lehet minden műfajt felsorolni, de talán ez nem is fontos. Az a kérdés, lehet-e úgy folytatni ezeket a műfajokat, ahogy valamikor kialakultak? Lehet-e lényegi változtatások nélkül továbbfejleszteni őket? Azt szokták mondani a hagyományosság védelmében, minden útkeresés ellenérvként: egy újszülöttnak minden új, vagyis a fiatal olvasó elől él át a világirodalmat: százszor leírt banalitások, sztereotip cselekmény-fordulatok, régiekből kimásolt helyzetek és jellemzések az újság varázsával hatnak rá. Minek az újra, a mélyebbre törő erőfeszítés, az irodalmi életünk korszerűségét kereső kísérleti nyugtalanság? Az ifjúságnak jó történet kell, alap-helyzetekkel és alapjellemekkel. Eddig az ellenérv.

Igen ám, de még ha valaki nem is hiszi az irodalom és az ifjúsági irodalom szerves kapcsolatát, akkor is el kell gondolkoznia azon, hogy az a bizonyos újszülött valóban olyan újszülött-e, mint az ötven év előtti. El kell gondolkoznia azon – ha már a szemléletünkben folyó különbségeket nem is vesszük most számításba –, hogy a mai fiatal olvasó korosztályi sajátosságai azonosak-e a régi gyermekolvasó korosztályi sajátosságaival? Hogy élve egy modern szobában, a XX. századi formabontás hatása alatt kialakult tárgyak között, látva a technika formáit, élvezve a technika előnyeit, végigélve s egy kicsit végig is szenvedve a mai napközis nevelkedést, ez a mai olvasó vajon nem mutat-e más korosztályi sajátosságokat?

Az ifjúság értelmi és érzelmi változásáról a pszichológusok napjainkban nagyon érdekes jelzéseket szoktak adni. Nem fogom őket ismertetni, annyira tudottak. Egyre utalok csupán, amely a mai lányregényt forradalmasítja. A mai nevelés mellett, amikor a gyermek lényegesen kevesebb időt tölt a családban, mint régen, s amikor a különböző gondozó-nevelő fórumokon kézről-kézre adják, s így egy-egy érzelmi kapcsolódásra napról napra új és új érzelmi kapcsolódás rakódik rá, nem formálódik-e át a gyerek érzelmi élete? Az érzelmi fellobbanás és elkönyösödés meggyorsult ritmika nem változtat-e általában érzelmei lehető intenzitásán? Mit jelent ez nekünk, íróknak? Azt, hogy itt van például egy teenager korosztály, amely tőlünk is különbözik, érzelmi kifejezései eltérnek a miénktől s ha megszokott módon hatni akarunk rá, gyakran, a legváratlanabb pillanatban, nevetségesek leszünk. A reflexek átalakulását, a magatartás-eszmény bizonyos változását nem lehet tehát számításra kívül hagyni.

De visszatérve: lehet, hogy annak a bizonyos csecsemőnek minden vicc új, de akkor is másképp kell elmondani. Az emberiség nagy témái persze hogy nagyjából azonosak, mégis minden kor másképp és másképp mondja el őket. Nincs soha többé el nem mondható történet, de van egy-egy kor számára végérvényes megfogalmazás. Az izgalmas történetek jogos népszerűsége miatt egész irodalma fejlődött ki például nálunk az új romantikus vagy kalandos regénynek. Ez helyes is, hasznos is, a nagy utazások, a hajózás, az ürrepülés, a hazafiságért vagy a társadalmi haladásért vállalt nagy és életveszedelemmel járó cselekedet mindenképpen kiemelkedő témája az ifjúsági regénynek. De vajon jelenetezhet, jellemezhet-e úgy ez az új romantika, mint a romantika? Nyilvánvaló, hogy nem. Nyilvánvaló, hogy azok a széles, részletező tablók, azok a túlszínezett érzelmi leírások, amellyel a romantika dolgozott, már a múltéi. Nem azért a múltéi, mert a kritika önkényesen ki akarja iktatni őket, hanem azért, mert a természetes írói hitelesség nem tűri már el; korunk életritmus, embere más. Hogy egy közismert példára utaljak: Hemingway nem azért csinálhatott divatot abból, hogy az ember belső érzelmi ábrázolása helyett a külső körülmények részletes, sugalmazó leírásával érzékeltesse a belsőt, mert ez ügyes és modern regényírói trükk volt, hanem azért, mert módszere telibe találta érzelmi felépítettségünk egy jellegzetességét. És így tovább, sorolhatnám a modern regényírás más technikai újításait, utalhatnék például az idővel való játékra, mely kezdetben, századeleji jelentkezése idején, csakugyan trükknek hatott, különösen, hogy Virginia Woolf az Orlandóban olyan groteszk fintorokkal, hősét nővé változtatva, aknáztta ki mérhetetlen lehetőségeit. Igen, de ma már észre sem vesszük, nincs valamire való regény, amely az egy-síkúság feloldása, a mondanivaló sűrítése érdekében ne élne természetes könnyedséggel az időben való előre-hátra lépés regényírói eszközével.

És itt van végül a cselekményvitel kérdése, amely egyike a kulcskérdéseknek. Alljunk meg éppen ezért itt egy pillanatra. Az az érzésem, hogy még közöttünk is lappang erről egy babona. Az a közismert igazság, hogy az ifjúság számára mindenképpen cselekményes regényt kell írni, egyirányba befolyásolja a mi képzeletünket is, misztifikál egyfajta cselekményépítést. Azt hisszük, hogyha logikai úton létrehozunk valamilyen izgalmas sztorit, akkor ez a kiókumlált cselekményváz eleve érdekessé teszi regényünket. Azt hisszük, hogy a cselekményvitelnek ez a legjobb, legbiztosabban bevált módja. Pedig a valóság korántsem ez. Szabad legyen ezúttal a magam írói tapasztalataira hivatkozni a kérdés jobb megvilágítása kedvéért. Többször is észrevettem regényírás közben, hogy a gondosan felépített, jól időzített cselekményfordulatok szétmállnak a kezem között, nem érik el azt a hatást, az érdekesség felfűtését, amelyet el akartak érni. Utólag aztán észre vettem, hogy ezekben az esetekben a cselekményfordulatot én magam mondtam el, többnyire indirekt módon, ahelyett, hogy hőseim tudatán keresztül tükröztettem volna. Lehet, hogy triviális dolgokra mutatok rá, és szerénytelen is ez a saját példa. Ám most már fejtjük fel világosan: a cselekményépítésnek mindig két síkja van, egy az íróé, a másik a szereplőké, a szereplők tudatán keresztül. Világos, hogy a legkönnyebb és egyben a legértékesebb mód az, ha az író beszéli el a cselekményt, a nehezebb, elevenebb, hatásosabb, ha a szereplők tudatán keresztül ábrázolja. (Esetleg uralom bocsáss, több szereplő tudatán át és különféle képpen.) Tény, hogy az indirekt ábrázoláshoz való ragaszkodás miatt, gyakran nagyon is cselekményes könyvek is unalmasak. S hogy viszont ellenpéldát hozzak fel, ott van Mándy Ivánnak az a néhány nagysikerű Csutak könyve. Mi a cselekményük? Bizony, ha jobban meggondoljuk, alig van cselekményük. Az egyikben egy gyerekcsapat egy szürke lovat talál, s azt menti meg a vágóhid elől, s kiviszi a városból a saját külön szigetére. A másikban, a Csutak a mikrofón előtt címűben egy kisfiú rádiószereplése körüli bonyodalmakról van szó – alig is lehet néhány év távlatából a cselekményt rekapitulálni. De annyi azért biztos, hogy lebilincselő és megérintő könyv volt mindegyik. Miért? Mert Mándy a saját írói anyagát, a saját belső világát tudta megszólaltatni gyerek szereplőiben, s minden ami történt velük, *bennük* történt. S hogy még egy példát hozzak fel a belső cselekményépítés kivételes rangjára, ott van Lázár Ervin A kisfiú meg az oroszlánok című meseregénye. A valóság és a képzelet határán játszódik az egész történet, s ha a logikai cselekményépítés szempontjából nézem, nincs is cselekménye, mert minden belső történet valósága végül is költői homályban marad – igaz volt-e, való volt-e, nem tudjuk meg, csak annyit tudunk, hogy a könyv, a meseregény, érdekes volt, olyan ami-re azt szoktuk mondani, szép könyv.

De elég. Azt remélem sikerült azért világossá tennem, hogy a regény technikai modernsége a modern ember szempontjából szükségszerű. Hogy nem szolgál mást, mint korunk emberének és korunk valóságának teljesebb megismerését. Hogy a technikai merészség nem az irodalmárkodás babonája, hanem a változó világ kényszerítő parancsa. Hogy a játékos, groteszk vagy bizarr elemek keveredése még az egészen kicsiknek szóló irodalomban is, mint ahogy ezt a legkülönbözőbb területeken Vég-h György vagy Hárs László, Mándy Stefánia, Török Sándor és Tóth Eszter vagy megint máshelyütt Janikovszky Éva csinálják, a mai formálódó művészet egy-egy kísérlete a mai formálódó ember teljesebb megközelítésére, kifejezésére és alakítására. S hogy a lányregény bizonyos megújítása, új eszményekkel és differenciáltabb érzelmekkel való feltöltése, úgy, ahogy erre mondjuk Szabó Magda, vagy a Tűzpiros üveggömbben Thury Zsuzsa példát adott, elkerülhetetlen.

A regényről most már hadd térjünk át néhány szóval a másik nagy epikai műfajra: a mesére. Hadd kezdjem egy paradox megállapítással: a népmese az egyik legmodernebb gyermekolvasmány. Minden megvan benne, ami a modern irodalomban korszerű, képzeletmozgás, játékoság, groteszk és művészi, humánus igazságosítás. A magyar népmese és a legkülönbözőbb népek meséi standard, modern kincsei gyermekirodalmunknak. Más kérdés a műmesék kérdése. A klasszikusokat ne is érintsük most – azok részben el is keverednek a népmesével, hánynak, de hánynak alap-

ja népmesei motivum – inkább nézzük a továbbfejlődés kérdéseit. Lehet-e korunkban a meseirodalmat továbbfejleszteni? Persze, hogy lehet, de semmiképpen sem egyszerűen, semmiképpen sem úgy, hogy az ismert népmesei motivumokból összerakunk egy új mesét, vagy hogy ezeket az elemeket belehelyezzük a mai környezetbe. Nem, ebből az utóbbitól rendszerint csak tanmesék születnek, s ha már a valóság, a mai valóság beleszövődik a kisgyerekeknek szóló írásokba, akkor jobb, ha a valóság keretein belül maradva kis reális történeteket adunk, vagy ha kilépünk belőle, ne népmesei, hanem saját költői elemeinkkel töldjük meg a valós világot. Az az érzésem, hogy a népmese a keverésnek ellenáll. Ellenben lehet azt csinálni, amire többek között Mészöly Miklós kitűnő mesegyűjteménye, Az elvarázsolt tűzoltózenekar adott példát: a népmese hangján, a mesei képzeletmozgás hagyományait tiszteletbentartva jutni el sajátos, modern képzetekig, korszerű költői jelképekig, és már-már a szürrealizmus határait súroló látomásokig.

Végül röviden, már szinte csak átabotában, fussunk át a gyermekvers kérdésein. A korszerűség szempontjából talán itt állunk legjobban, itt a legkisebb a rés a gyermekirodalom és a felnőttirodalom között. Sőt, valójában nincs is rés. Csaknem elmondhatjuk: ahogy Kodály nyomán megváltozott a gyerekek zenei ízlése országunkban, már-már úgy megváltoztatta vagy megváltoztatja lírai ízlésüket egy könyv, a Bóbita. Persze, azért ne túlozzuk el a dolgot. Líránk és gyermeklíránk egészséges mai összhangjának vannak bőven előzményei is, és vannak a Bóbita frontáttörésének olyan utókövetkezményei is, hogy kitűnő költők egész sora fedezte fel magában a költőlélekből rendszerint lappangó gyermeket és szólaltatta meg mindenki örömeire. Az előzmények azok az úttörő-antológiák voltak, amelyek nemcsak a magyar klasszikusok gyermekverseit elevenítették fel, gyűjtötték egybe, hanem gonddal kiválasztották a Nyugat első és második nemzedéke terméséből is mindazt, ami gyerekeknek szólhat. E nélkül a nem kis erőfeszítés nélkül nem értünk volna el oda, ahova napjainkban elértünk: mai líránk és mai gyereklíránk párhuzamos fejlődéséhez, a gyermekkorban kialakuló versízlés és versélvezet és a felnőtt ízlés egységéhez.

Hogy hol és miben modern költő Weöres Sándor és a Bóbita miért hat az evidencia erejével a gyerekekre? Annyi tanulmány után szinte fölösleges is beszélni erről. Am mégis, pusztá kísérletként üssük fel bárhol a kötetet, s nyomban kitetszik. Azt írja például:

Arany ágon ül a sármány,
Pici dalt fúj fuvoláján,
Arany égen ül a bárány,
Belezendít citeráján.

Mennyiben modern? Valójában elrontja elrövidülésünket, ha belegondolunk, milyen távoli jelenségeket, az aranysármányt a fán és a realista-szürrealista nyelvi képzelet báránnyelűjét párosítja egyetlen fantáziamozdító képbe, mely a nyelv varázsából, a mélyhangú ákból és a *ionicus a minore* csodálatos zenei lebegéséből meríti evidenciáját. Ha tetszik, pusztá aranylő táj, ha tetszik látomás a világ ámulatbaejtő összefüggéseiről. De kár is folytatni. Aki ismeri a Liba pék groteszk játékosságát, a Száncsengő közeledő szánjának érkezését és lassú távolodását, a Kocsi és a vonat megintcsak hangutánzó bravúráját, az tudja, hogy a gyerek játékot és varázslatot kapott itt a költő szavaiban, elnyúlhatatlan és megunhatatlan ajándékot, mellyel maga is varázsolni tud. Egy költő persze nem csinál tavaszt. Pedig okkal hisszük, hogy tavasz van e téren; hiszen a gyerekolvasók már kis verseskötetek sorával (Áprily, Hajnal Anna, Kassák, Nemes Nagy Ágnes, Szabó Lőrinc, Zelk stb.) és költői seregszemlének beillő antológiákkal a kezükben ismerkedhetnek modern költészetünk formanyelvével, s ha nem rontja el őket az iskola a maga *tartalmi* versközeliítésével, úgy felnőtt fejjel is majd ismerősként vehetik birtokukba a magyar költészet egészét.

Ennek a gyors áttekintésnek nagyjából a végére értem. Hadd foglaljam hát össze, amit mintegy problémafelvetésként a továbblépés érdekében lényegesnek tartok.

Az ifjúsági irodalom, mint a mai magyar irodalom része, nagyjából azonos állapotokat tükröz az irodalom egészével. A regény terén például elég sok tennivalót mutat, a líra területén vitathatatlan eredményekkel büszkélkedik. Az ifjúsági regény korszerű szemléletünk részbeni tükrözése mellett, még egyre magán hordja a múlt nem egy meghaladott tartalmi és formai elemét. A regények jórésze egysíkú, szerkezetében a merev időrendhez kötött, érdekességét külsődleges eszközökkel (gyakran cselekmény-patronok alkalmazásával) éri el, jellemábrázolásában nem hasznosítja eléggé a modern lélektan eredményeit. (A jellemek túlnyomóan statikusak, egyik könyvből a másikba gyakran öröklődnek, ritka a hiteles fejlődésrajz.) A történelmi regényben ha itt ott láthatóak már a marxista történelem-kutatás új eredményei, túlnyomóan csak vulgarizált formában mutatkoznak; gyakori a magyarkodó, életképszerű, nyelvi sallangokkal cifrázott múltábrázolás vagy ellentéte a modern városi zsargon egyszerű múltbavetítése. Egyik népszerű, de a nyelvtisztasággal örökös hadilábon álló regény-írónk például *jól bejósolja* IV. Béla királynak a tatárjárást, még a sokadik kiadás első oldalán is. Holott a történelmi regényben a nyelv is a történelmiség egyik eleme, a régiség hangulati érzékeltetője – még ha a nyelvi rekonstrukciót természetesen el is kell kerülni.

S tovább folytatva a regényen belüli műfaji részletezést: legfőbb problémánk vitathatatlanul az ifjúság kalandosság-igényéből fakad. Ezt az igényt kiszolgálni szükséges és természetes írói feladat – a cselekmény feszültségének fokozására még korunk legjobb prózaírói is mertek és tudtak tanulni a detektívregénytől vagy a krimi-től. De ezek az írók az izgalmasan felépített szerkezetben saját legjava mondani-valóikat írták meg. A kalandosságot (belőle indult a pikareszk történetssorral a regény) megtöltötték emberi tartalommal, lélektannal, megfigyeléssel, mondanivalóval. Az ő példájukra nem árt jobban odafigyelni az ifjúsági kalandregények íróinak, akik hajlamosak arra, hogy magát a kalandot fétisizálják. Holott az indián történet, az egzotikus utazás, vagy az úrhajós regény üres váz osupán, csaknem *művészi* anakronizmus, ha nem hordoz hozzánk szóló, korunkban érvényes emberi mondanivalókat. A kaland a kalandért – még a tudományos-fantasztikus regény köntösében is – legalább olyan luxus, mint a *l'art pour l'art*. Természetesen nem elítélhető luxus. Senkisem kívánhatja ugyanis az olvasásra kínálgató könyvek egészétől, hogy kivétel nélkül a magas irodalom szintjén mozogjon. A könyvek rengetegében örökösen egymás mellett él az irodalom és a pusztá szórakoztató irodalom. S bármennyire hangsúlyozzuk is az ifjúsági irodalom nagy céljait: a kettő együttélése itt talán még szorosabb. S ez nem is baj, ha az arányok nem tolódnak el.

A kalandosság abszolutizálásának ugyanis megvan az a veszélye, hogy más modellel formál az életéről, mint amit az olvasó maga körül tapasztal. Hiszen a kaland talaja, melegágya napjainkban a társadalom történelmi mozgásának olyan pillanata, melyben a veszedelem és leküzdésének szükségessége mindenki életébe belép. Az idősebb, háborút, társadalmi változást megélt vagy kiharcolt nemzedék természetesen szembenézett már jócskán ilyenértelemben a kalanddal. De a mai fiatal olvasók mindennapjai, hála isten, nem így kalandosak. Az előttünk álló feladat e téren a kalandosság tartalmának valamelyes kibővítése: az életveszedelemnek erővel, ügyességgel való leküzdésén túl a mai ifjúság erkölcsi szorítóinak, emberi buktatóinak bevonásával. A modern regény, melynek megújódása részben a mindennapok új értékelésén, a köznapi tények rehabilitálásán alapszik, erre talán ad és adott is már nem egy követhető példát. S ha a kalandregényben az eredmények hasznosítása – nem tagadom – nehezebb feladat is, egy másik műfajban, a lányregényben aligha lehet kitérni előle.

Végezetül még csak annyit: az irodalom korszerűsége természetesen épp úgy tartalmi, mint formai kérdés. Ezúttal többet beszéltünk talán a formai részről, rejtettebben a tartalmi-eszmeiről. Ennek a látszólagos eltolódásnak indoka egyszerű: az elavult, az élet komplexitását már kifejezni nem tudó forma visszahat a tartalmakra; a valóság mélyebb feltárásának szándékát is idejétmúlt, ismert sémák irányába tereli.

ELMÉLKEDÉS A REGÉNYESÍTETT ÉLETRAJZRÓL

LYTTON STRACHEY

A nyugati irodalomtörténészek szinte egyöntetű véleménye szerint a XIX. század akadémikus, ünnepélyes, többkötetes és unalmas biográfiáinak helyébe lépő regényesített életrajz műfajának úttörője az angol Lytton Strachey (1880–1932) volt. És egyben a modern deheroizálása is! Híres, voltaire-i, gibboni ihletésű, hol megsemmisítő, hol álnokul megbocsátó iróniájának segítségével átértékelte a viktoriánus korszakot. Jelentős képviselőinek *személyén* keresztül bélyegezte meg, tette nevetségessé morálját, magatartási normáit. Hősei magánéletének olyan részére helyezte az írói hangsúlyt, amelyek megközelítése abban az időben tabunak számított.

Levelezések, emlékiratok, naplók – általában a dokumentáció szilárd alapján állt. Históriai koncepcióval, tehát rendezői elvvel bírt. De nem idegenkedett a lélektani spekulációtól, az írói színezéstől és oldástól, sőt önkénytől sem. Nem nagy, de rendkívüli műgonddal kidolgozott életművet tett így az irodalom és a tágabb értelemben vett történetírás asztalára. Jelentősen hozzájárult, hogy a kettő szerencsés (vagy szerencsétlen) ötvözete előbb polgárjogot nyerjen, majd bestseller-műfajjá „fejlődjön”.

KÖVETŐI

Mint a többi úttörő – Strachey sem tehet követőiről. Voltak-e a szó igaz értelmében vett követői? A műfaj (voltaképpen a történelmi regény alfaja) keretében vajmi sokan új ösvényekre tértek, amelyek furcsa módon kitaposottnak tünnek, mielőtt még az első lábnyom láthatóvá vált rajtuk.

A szerzők többségének nem volt históriai koncepciója, tehát rendezői elve sem. Ha a kiváló angol művész módjára önkényeskedett a tényekkel, ők vajmi gyakran durva erőszakot követtek el rajtuk. Nem annyira a történelmet, mint inkább önmagukat vették halálos komolyan. Nem hogy az irónia, a humorérzék is hiányzott a műfajból. *Mert kivirágzott benne a giccs!* A giccsírók jellemző vonásai közé tartozik a humorérzék teljes hiánya.

Egy tekintetben azonban igazodtak Stracheyhez a követők. A magánéletet hangsúlyozták. De míg ez nála dokumentált korrajzzá szélesedett, náluk erőszakolt lélektani spekulációvá szűkült. Annál is inkább, mert a *történelmi kutatás* terén elég sok fáradságot takarítottak meg maguknak.

E tekintetben sajnos a műfaj legsikeresebb, bestseller-írói kvalitásokkal rendelkező, napjainkban is népszerű képviselői nem mindig s nem mindenben kivételek. Mint ahogy az átlagtermés fentebb vázlatosan felsorolt esztétikai, történetiszemléleti stb. hibái tompítottabb, elviselhető formában az ő műveiben is megtalálhatók.

Nem az a baj, hogy a műfaj követői nem léptek Strachey útjára. Inkább az, hogy a piac – később vázolandó – szükségleteinek megfelelően teljesen megfeledeztek a történelmi regény apjáról, Walter Scottról, aki műveiben megfordította a história protokoll sorrendjét. Főhősei: Ivanhoe, Waverley, Durward Quentin és a többiek, voltaképpen a történelem sodrába ragadott kisemberek. A királyok, hadvezérek, államférfiak – mellékalakok. Profiljuk csak időnként villan fel Scott regényeiben. Ha végigtekintünk a regényesített életrajz s általában a história belletrisztika átlagtermésén, úgy tűnik, amint az író a históriailag nagy, hatalmas személyekhez, a vezető

diplomata manipulációihoz, a jelentős államférfiak retorikájához, a győzelmes hadvezérek stratégiájához nyúl – olyan talajra téved, amelyen elég kevesen tudtak eddig lábukon megállni.

Nem meglepő, hogy a világirodalom oly kevés, igazán jó történelmi regényt tart számon. S még kevesebb regényesített életrajzot.

STEFAN ZWEIG

Amint régen látjuk, a hangsúly egyre inkább a regényesítésen, egyre kevésbé a *történelembe szervesen beépített* életrajzon van. A regényesítés – álokos menekülés a vállalt történelmi-politikai feladat elől. A regényesítés természetsszerűen a *hősök magánéletének* primátusa a műben.

A kitűnő Stefan Zweig Stuart Mária-jában a skót királynő s ellenlábasa Erzsébet lelki életéről (inkább írói spekuláció, mint történelmi adatok útján) többet tudunk meg, mint a korukat s így őket is mozgató reformáció és ellenreformáció társadalmi-szellemi struktúrájáról. Marie Antoinette-jében értjük, miért szeretett bele a királynő Axel Fersenbe, de ha *csak* ezt a könyvet olvassuk el, aligha értenénk meg, miért tört ki a francia forradalom. Sokat tudunk meg Zweig e könyvéből XVI. Lajos időleges és gyógyítható, keveset az akkori hatalmi szervezet végleges és gyógyíthatatlan impotenciájáról.

Vagy talán nem is törődünk annyit történelmi oknyomozással, struktúrákkal s egybekkel, mint azt hisszük vagy hinni szeretnénk?

KÉRDÉS ÉS VÁLASZ

Kétségtelen, hogy a regényesített életrajz (s minden rendű s rangú históriai munka) körülbelül az első világháború befejezése után kezdődő, napjainkban egyre fokozódó rendkívüli népszerűsége mögött a históriai magyarázat vagy legalábbis információ iránti tömegigény is rejlik.

Miután – szemben az állítólag ahistorikus antik emberrel – históriailag is rendkívül tudatos (néha hamistudatos) kor gyermekei vagyunk. Ezért nem bízunk „végzetünk” az istenekre. A ma és a holnap megismerésének vágyától ösztökélve mindenáron következtetéseket akarunk levonni a nemzeti és nemzetközi előzményekből. Ezért kérdéseket intézünk a történelemhez. S akadnak, akiket ma már jobban érdekel a feudális anarchia ellen harcoló királyi hatalom képviselője, XI. Lajos, mint skót íjásza, Durward Quentin; általában a címszereplők, azok, akiknek döntési jog volt a kezükben. (Bár talán azt is érdemes megtanulni: hogyan viselte el a *múltban* a kisember a nagyembereket s döntéseiket.)

Amint tudjuk: a nagyformátumú történelmi figurák rendkívül változatos formában élnek tovább az emberiség emlékezetében. S ennek megfelelően változatosak a regényesített életrajzokkal szemben táplált olvasói elvárások.

Csak két, igen gyakori, egymással látszólag ellentétben álló nézőpontot említünk. Sokakban például elemi erővel él még ma is a hőskultusz. Nagynak, makulátlannak, főleg *erősnek* óhajtják látni hőseiket. Különösen azokat, akik *az ő népük* vezetői voltak.

Sokakban viszont ugyancsak elemi erővel él egyfajta szemlélet vagy indulat, amelyet Robert Musil „Kleinmachenwut”-nak, a „lekicsinylés dühének” nevezett. Ez a fajta ember olyan történelmi könyveket akar olvasni, amelyekből lényegében az derül ki, hogy a történelem nagy alakjai éppen olyan önzőek, falánkak, érzékiek stb. voltak, mint ő vagy a szomszédja, barátja. (Tehát úgy járkál a történelemben, mint a kertjében vagy ebédlőjében.) S ha ilyesmit olvas valamely könyvben – éppen úgy megnyugtatta, mint a hőskultusz hívőjét az impozáns, feddhetetlen, romantikus életérzéssel telt nagyember.

Azok jó része, akik kérdést intéznek a történelemhez, a választ csak akkor fogadják el, ha az lelki habitusukhoz igazodik, amely hamarabb megérti a történelemben tagadhatatlan szerepet játszó kicsinyes, személyes indítékokat, mint annak *fő mozgató erőt*. „Ha Cleopatra orra pisze lett volna – másképp alakul a világhistoria” – a személyi tényezők primátusára utaló híres közhely újra meg újra felvetődik a történelmi vitákban. Végső soron a triviális históriai szemlélet s oknyomozás nemcsak orrok, hanem más emberi testrészeken, valamivel magasabb szinten jellemeken keresztül szeretne megfejteni bizonyos históriai előzményeket vagy akár nagy művészek alkotáslélektanát. Az olvasók jó része azokat az írókat kedveli, akik képesek úgy meg *nem* látni a történelem lényegét (vagy a művész alkotáslélektanának mélyebb rugóit), mint ő.

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

A két világháború közötti *mennyiségileg* virágzó életrajzi regényirodalmat nem minden tekintetben *csak* előzményként említem. *Nem a múlt*hoz – a *jelenhez tartozik!* Harsányi Zsolt és Stefan Zweig, Pálffy Irén és Emil Ludwig, Bruno Brehm és Surányi Miklós, Passuth László és Graves rendkívül különböző értékű művei hozzátartoznak mai szellemi klímánkhoz – akár újrányomattuk műveiket, akár nem. Hiszen ettől teljesen függetlenül sok-sok ezer példányban, magánkölcsonzés vagy zugforgalom útján közkezen forognak. Az említetteket igen különböző kvalitásaik emelték ki a műfaj átlagából, amelyben bőven akadt példa a nyílt vagy burkolt fasizmusra, a mérhetetlen históriai vagy pszichológiai nagyképűsége, az utánczó utánczóinak utánzására. Egyes – főleg külföldi – biográfiák felületessége unalmassággal párosult, ami meggyőzte a közönség könnyen hívő részét arról, hogy „valódi” történelmet tart kezében. Igen sok munka – s ez súlyos negatívum – csak úgy árasztotta magából a giccset, vagyis a szó esztétikai értelmében vett „parasztfogást”.

Am meglehetősen öröndetes jelenség az, hogy ha a mai olvasó (s elsősorban a fiatalabb nemzedék) olvassa is a két világháború között megjelent, a kortól meglehetősen determinált, regényesített életrajzokat – hitelük ma már korántsem a régi. Egyre kevesebben értik s értékelik a weimari köztársaság szellemét idéző álfreudista totális lelki feltérképezést. S ugyanúgy más okokból a régi hazai történelmi bestsellereket.

Ezekben furcsa, ellentmondó, a neobarokk szellemiségét jellemző elemek keveredtek egymással. (Különösen áll ez Harsányi és Gulácsy regényeire.) Találhatunk benne olyanfajta (s mégsem veszélytelen) nacionalizmust, amely inkább volt az akkori illemrendszer tartozéka, mint átérzett meggyőződés; középosztályi ön- és hivatástudatot – és egyfajta „egyedül vagyunk” vagy „nemzethalál” pesszimizmust (ez utóbbit azt a fordulatot *értve*, ha az eddigi uralkodóosztályok elvesztik vezető szerepüket).

Ideérve, úgy érzem, meg kell említenem Surányi Miklós sok tekintetben rendhagyó művét, az: Egyedül vagyunk-ot. Ezt a Széchenyi-életregényt annak idején hevesen támadták. Főleg azért, mert „túlságosan” nyíltan tárta fel hőse szerelmi életét, ami *az adott esetben* (s főleg korban) kegyeletsértésnek számított. A két világháború közötti időben sokan nagy felháborodás közepette olvasták a terjedelmes, vonzó-taszító könyvet. Ma kevesen – felháborodás nélkül.

NAPJAINK REGÉNYESÍTETT ÉLETRAJZAI

Azonban nemcsak a két világháború között felhalmozódott bőséges „tartalékból” élünk. Évről évre újabb szerzők, írók jelennek meg a színen. Zsigray és Passuth életművét nemcsak tudatos vagy öntudatlan követők folytatják – maga Zsigray és Passuth is (az utóbbit barokk stílusa *ellenére*, hatalmas, főleg barokk-kori műveltsége *miatt* megbízható kulturális információt nyújtó – tehát *hasznos* írónak tartom).

Az utóbbi évtizedben megjelent regényes életrajzokat még a bibliográfia művelői is nehezen tudják számontartani – hát még a kritikusok.

Számos sorozat jelenik meg. Egyes írók munkái önmagukban is sorozatot alkotnak. Sokoldalúság tekintetében magyar s külföldi követői támadtak Emil Ludwignak, aki megírta Napóleon, II. Vilmos, Bismarck, Goethe, Kleopatra és Krisztus stb.; Harsányi Zsolt-nak, aki Petőfi, Mátyás király, Rubens, Liszt Ferenc, Madách Imre, Munkácsy Mihály, Zrínyi Miklós életét.

Úgy tűnik: az *igazi* író azt a kort, azt a hőst választja ki magának, akihez *rendkívül áttételes formában* lelki rokonság fűzi. (Mondhatnánk úgy is: a téma választja ki az író-t.) A saját maguk által diktált iramtól ziháló siker-írók ezt a fényűzést nem engedhetik meg maguknak. Ezért aztán a specializálódás korában legalább egy ponton megvetik lábukat a polihisztorok, akik olyannyira lelki rokonai egymástól igen különböző alkatú hősöknek, hogy kis túlzással elmondhatjuk róluk: *benőszültek a világtörténelembe*.

S ezért érzi meg az értő olvasó, hogy a regényesített életrajzok jórészből szinte árad az anakronizmus. Ludwig Krisztusa például éppen olyan liberális polgár, mint Goethéje. Harsányinál mindenki magyar úr – még Rubens is. Senki sem lépheti át a saját árnyékát még akkor sem, ha bebarangolja az egész világ- s művelődéstörténetet.

A tapasztalat bizonyossága szerint a sikeríró konformista is. Olvasóhoz, hatalomhoz egyaránt. Anélkül, hogy bárkit is azzal gyanúsítanék, hogy a marxista követelményekhez való alkalmazkodása nem egészen őszinte; a ma megjelenő életrajzok egyikét-másikat olvasva gyakran eltöprengek: vajon *minden* művész forradalmár, *minden* főúri frondör szabadsághős, s *minden* jobbágykori parasztfelkelő agrárszocialista volt? Annyian látták volna előre – szobrukat? S bár tudjuk, senki nem bújhat ki bőréből, korából, – az író sem –, a múltat csak a mán keresztül szemlélhetjük, eltöprenghetünk azokon a hősökön, akik – cselekedeteik s főleg retorikájuk bizonyossága szerint – olyannyira műveltek voltak, hogy *olvasták* a korukról szóló, több száz esztendő múlva megjelenendő könyveket.

(Zsigraynak még az a bravúr is sikerült, hogy *Lehár Ferencet* ha nem is forradalmár, legalább rebellis hírébe hozta nagy példányszámú életrajzregényének olvasói előtt.)

KERESLET ÉS KÍNÁLAT

Az „árun” csak az csodálkozik, aki nem ismeri a „piacot” s annak egyik fő törvényét, a kereslet s kínálatét. Képzeljük magunkat a kiadóvállalat helyzetébe. A kaput egyrészt az olvasói *igények*, másrészt az azt kielégíteni kívánó *írók* döngetik.

Ilyen méretű igényeket akárcsak közepes munkákkal kielégíteni – teljesen lehetetlen. A lektorok – bizonyára mély sóhajtások közepette – kénytelenek meglehetősen alacsonyra állítani a mércét. Ilyen esetekben törvényszerű, hogy a mércét a reális lehetőségek, termelői és fogyasztói potenciák *alá* szállítják. Egy rossz könyv megjelenése mindenkor veszélyes precedens. A szerzőket újabb rossz könyvek megírására, a kiadókat azok kinyomtatására ihleti.

A ZENEI ÉLETRAJZOK

Az új életrajzi bestseller műfaj keretén belül is markáns példaként kínálkozik a zenei életrajz-sorozat, amely egyben történelmi és művelődéstörténeti elemeket is tartalmaz. Nem választható el olyan öröndetes kulturális jelenségektől, mint a két és félmillió rádióhallgató zeneértő vagy csak élvező hányada, a lemezbásárlás, az opera- és hangversenylátogatás mint tömegjelenség. Talán ezért is „védett” bizonyos

értelemben e sorozat. Jómúltkor a Rádió megszólaltatott egy könyvtárosnőt, aki egészen nyíltan megmondta: a sorozat egynéhány kötetét (emlékezetem szerint Barát Endre, Bókay János és Zsigray Julianna műveit emlegette) nemigen tudja jó lélekkel az olvasóközönség figyelmébe ajánlani. A Rádiónál ritka eset, hogy nem mondják be az interjúalany nevét. A derék könyvtárosnő névtelenségbe burkolta szerintem helyes véleményét. Kitől félt? A főnöktől? A szerzőktől? A közízlés elemi erejű haragjától?

Kétségtelen tény viszont – amint az anonim interjúalany is megmondta –: a sorozat meglehetősen egyenetlen értékű. Passuthról már szoltam, Keszi Imre például nemcsak tehetséges író: alapos zenei műveltséggel rendelkezik. Mindkét értéke rányomta bélyegét kitűnő Wagner-életrajzára. Nem beszélek Werfel Verdijéről: a „kis klasszikusról”. Ám e ponton meg kell jegyeznem, hogy a könyvtárosok, könyvterjesztők szinte mindennapos élménye a körülbelül ilyen párbeszéd:

Olaszó: Verdi-életrajzt kérnék...

Könyvtáros: Werfeltől?

Olaszó: (kissé sértődötten): Dehogyan, kérem. Gál György Sándortól.

Az utóbbi egyébként igen érdemes zenei népszerűsítő munkát végez évtizedek óta. A közönség elismeri Werfel érdemeit is, de ő csak az olasz zeneszerző életének egy epizódját írta meg, a magyar szerző viszont Verdi egész életét. Az „átfogó”, az „összefoglaló” pedig igen jellemző tömegigény.

A BOLYGÓTŰZ

Barát Endre Bolygótüz című Bihari-életrajzát azért idézem negatív példaként (sok közül kiválogatva), mert *egészében* a műfaj átlagának ideáltípusa, egyes *részeit* nézve pedig annak paródiája. Tehát kétféleképpen is megvilágító példa!

Az életregény „átfogó”. Korrajzot is ad. Nemcsak Mungyi Imre klarinétos, Bakos Ferenc cimbalmos, Újvári Lajos bőgős (Bihari bandájának tagjai) szerepelnek benne, hanem – többek között – Beethoven, Napóleon, Csokonai Vitéz Mihály, Berzsenyi Dániel, Talleyrand, Széchenyi István gróf.

Általában valahogy így:

Beethoven: „Világ zenésze, bűvös zengésű kőszobor, hatalmas Memnon, aki pusztaságot teremtvé varázsol.”

Napóleon Elba szigetén: „A magános férfi, a virágzó sziget ura és foglya gépies kitartással rója útját az ápolt kertben, míg töprengő, tervező, önvizsgáló gondolatai átlendülnek a széles tengeren, felreppennek a jövő magasságaiba s lemerülve – felméri a múlt óceánjának mélységeit.”

Szerelmi jelenet: „Aztán Bihari olyat érzett, mint némelykor, ha új zenei szerzeményét először játszotta. Mintha megszűnne minden vonzás, ami a földhöz köti. Minden, ami rendes hétköznapi életét betölti, gondok, aggodalmak kihullanak a tudatából és létérzése megkönnyebbülve a magasba szökken.

A biborfény hirtelen eltávolodott, a bárónő visszafogott léptekkel közeledett hozzá.

S a padló megbillent alatta, egy ampolna félkörű ívvel lassúdan átszelte a homályt, a kandalló tüzes, tüzes...

Hang, fojtott, elakadó hang, szaggatott szavak, ziháló lélegzet, finom, vibráló ujjak villamos érintése.

Egyszerre két karosszék előredőlt, s az ágy széles síkja ferdén felé siklott.

Tüzes, tapadó, szívó ajkak, fojtó karok, hullámozó, elviselhetetlenül izgató asszonyi test érintése, heves szívdobogás, vadul lüktető vérerek, nyilalló kép, fellobbanó és elernyedő szenvedély...

S megint a mély, édes és reszketeg izzó asszonyi hangok:

„Ölelj, szoríts magadhoz! Még jobban... Mint a hegedűdet!”

A regényesített életrajz írója felöltö előnyben van mai tárgyú epikával foglalkozó kollégájával szemben. Igyekszem e tételt bizonyítani. Tegyük fel, ha egy fiatal, esetleg kezdő író a fentiekhez hasonló módon írja le egy ifjú hegedűművész és egy kíváncsi fogorvosnő napjainkban lezajló „beteljesülését”, akkor könnyen elképzelhető, hogy a lektor körülbelül így fogalmazza meg fenntartásait: „Már ne haragudjék őszinteségemért (annál kevésbé, mert ez úgyszólván hivatali kötelességem), de így írt volna Beniczky né Bajza Lenke, ha álszemérmes kora helyett – amikor *regényben* még csak a csók volt a „beteljesülés” – álszemérmessel nem vádolható korunkban írja könyveit, amikor a szerző „köteles” ivenként legalább egy, lehetőleg részletezett „beteljesülést” produkálni.”

A lektor – erre bizonyíték a Bolygótűz megjelenése – nem közölt ilyesmit Barát Endrével. Már csak azért sem, mert nem kezdő; harminc esztendő alatt huszonöt kötetet publikált. S főleg azért nem, mert regényesített életrajzot írt, amely bizonyos mértékben esztétikai területenkívüliséget élvez.

S ezért, ahogy a középkorban a király által menedékkjoggal felruházott templomokba, a *lapis refugii*ba menekültek az üldözött bűnösök – úgy menekülnek a regényesített életrajzba s általában a historizáló belletrisztikába az elcsépejt jelzők, megkopott fordulatok, s az émelyítő szentimentalizmussal és erőszakolt pán-erotikával együtt a melodramai szintű meglepetések – az egész giccs kelléktár, amelyet sikerült legalább a mai magyar társadalmi regényből, elbeszélésből *csaknem* teljes mértékben kiüldözni. (Kivételt képeznek éppen a mammut-példányszámban megjelenő regények.)

S vannak még az életrajzírásnak egyéb, meglehetősen kézenfekvő előnyei.

Nem baj, ha a szerző nem tud cselekményt konstruálni – a történelem bőséggel ontja a sztorit. Gyöngye oldala a jellemábrázolás? Merítse hálóját a história mélyvizébe, s annyi komplex jellemet halász ki belőle, amennyit csak akar. A mai tárgyú társadalmi regénytől szinte szociológiai hitelt kíván az olvasó. Ehhez élményanyagra vagy helyszíni tanulmányokra van szüksége. „Tíz német könyvből megszületik egy magyar magántanári értekezés” – mondotta a 30-as években Németh László. Feltételezhető, hogy ügyes, könnyed stiliszták félannyi könyvből is írtak már regényesített életrajzot.

MŰFAJI ÉRDEMEK

Talán ellentmondásként hat ezek után, ha a *giccsmentes* regényes életrajzot összehatásában hasznos kulturális jelenségnek tartom. Nemcsak népszerűségére, tehát piacképességére alapozott léte igazolja jogosultságát, hanem közvetlen vagy közvetett formában – társadalmi-művelődési funkciója is.

Kétségbenvonhatatlan tény, hogy történelmi regények, biográfiák, regényes életrajzok – akár remekművek, mint például Illyés Petőfi, Móricz Erdélye, Laczkó Rákóczi vagy pedig a „tömeggyártás” termékei – nagyobb hatást gyakorolnak az olvasók történetsszemléletére, mint a jóval kevésbé olvasott szaktörténelmi munkák.

Annál is inkább, mert sok emberben – mielőtt egyetlen regényesített életrajzot vett volna kezébe – már élt a hit: a történelmet nagy emberek mozgatják, őket jellemük, tehát semmi sem érdekesebb magánéletüknél, azon belül szerelmi életüknél.

De még ez sem minősíthető teljesen negatív jelenségnek, ha figyelembe vesszük, milyen sok férfi s még sokkal több nő közömbös a históriával szemben; s ha arra gondolunk, hogy ennek egyik oka az, hogy az iskolai történelemoktatás absztrahálni igyekszik a történelem szinte absztrahálhatatlan elemeit is.

Ellenszerként kínálkozik a szépirodalmi oldás, színesítés, ha azt akarjuk, hogy a történelem iránti érdeklődés akár triviális (de nem reakciós) formában közgondolkodásunk részévé váljon.

Ugyanekkor nem szabad feladnunk bizonyos, tények által napról-napra igazolt „pedagógiai reményt” sem. Könyvtárosok, antikváriusok, könyvkereskedelmi alkalmazottak szerint szép számmal akadnak olyanok, akik például egy török világról szóló regény olvasása után kedvet kapnak e korszak behatóbb tanulmányozására, s kikölcsozódik vagy megvásárolják Takáts Sándor valamelyik munkáját. Másokat egy Verdi-életrajz elolvasása arra késztet, hogy a Rissorgimentóról szóló könyv iránt érdeklődjenek. S talán némelyek, akik Tarlé Napóleonját vagy Talleyrandját kérik, előzőleg Barát Endre Bolygótűzét élvezték s érdekli őket, mit csinált Napóleon. mielőtt Elba szigetén gondolatai felmérték „a múlt óceánjának mélységeit”.

Bevallom, a felfelé irányuló kulturális mobilitással szemben táplált reményeim nem *tiútságosan* vérmesek. Sokakkal együtt én is tudom, hogy például a zeneszerző életrajzok népszerűségének egyik fő indítéka egyfajta kíváncsiság. Vannak emberek, akiket *majdnem* úgy érdekel például Puccini nemi élete, mint kollégájuké, a csapodár Kovács kartársé; s akiknek szemében nem Bihari János *hegedűje* a Bolygótűz eszmei centruma.

GICCSVESZÉLY

A regényesített életrajzok erotikáját nem azért hangsúlyozom, nem azért idéztem fentebb egy ilyen színezetű hosszabb részletet, mert prudériámat sérti. Sem azt, sem realitásérzekemet nem sérti. Meggyőződésem szerint az önmegtartóztatás egyik korának sem volt jellemző sajátsága. Napjaink sokak által kifogásolt szabadossága – az emberiség ősi tradícióira támaszkodik. A regényesített biográfiáknál azonfelül az is reális, hogy a királyok, hadvezérek, zeneszerzők, festők aránylag könnyebben kaptak nőt, mint az átlagember.

A műfaj erotikája azért riaszt, mert ebben a vetületben tombolja ki magát a giccs.

Az olvasó figyelmébe ajánlom Földes Anna: *A giccs az irodalomban* címen néhány éve megjelent kis munkáját. A szerző szinte mindent tud, amit e tárgyról tudni érdemes. Behatóan elemzi a giccs keletkezésének történelmi feltételeit, sikerének útját, társadalmi táptalaját és hatását, jól bevált sémáit. Megállapításait Marlitt, Ohnet, Courts Mahler, Margaret Mitchell, Harsányi Zsolt s más *halott* szerzők műveiből vett példákkal illusztrálja. *Élő* magyar szerzők műveiből nem idéz. Mire idáig ért, elakadt benne a szó. Miért? Idézniem kell idevonatkozó sorait, hiszen azok, ha nem is általánosnak, de jellegzetesnek nevezhető kritikai tartást indokolnak. „Bizonyára akadnak, akik az általános jellemzés után e kényes területen is példák sorát várnák most a bírálótól. Valószínűleg nem is lenne különösebben nehéz feladat, például az ötvenes évek könyvtermésének jelentős részére ily módon ráhúzni a vizeslepedőt. A bírálatnak ez a módja nemcsak az alkotók érzékenységet sértené, de az olvasók megtévesztéséhez is vezetne. A tehetség fogyatékosságából vagy világnézeti bizonytalanságból eredő ábrázolási hibák, ha magukon is viselik a giccs esztétikájának itt tárgyalt jegyeit, – mégsem mérhetők a tudatosan álirodalom termelésére vállalkozó kiadványok leleplező mércéjével.”

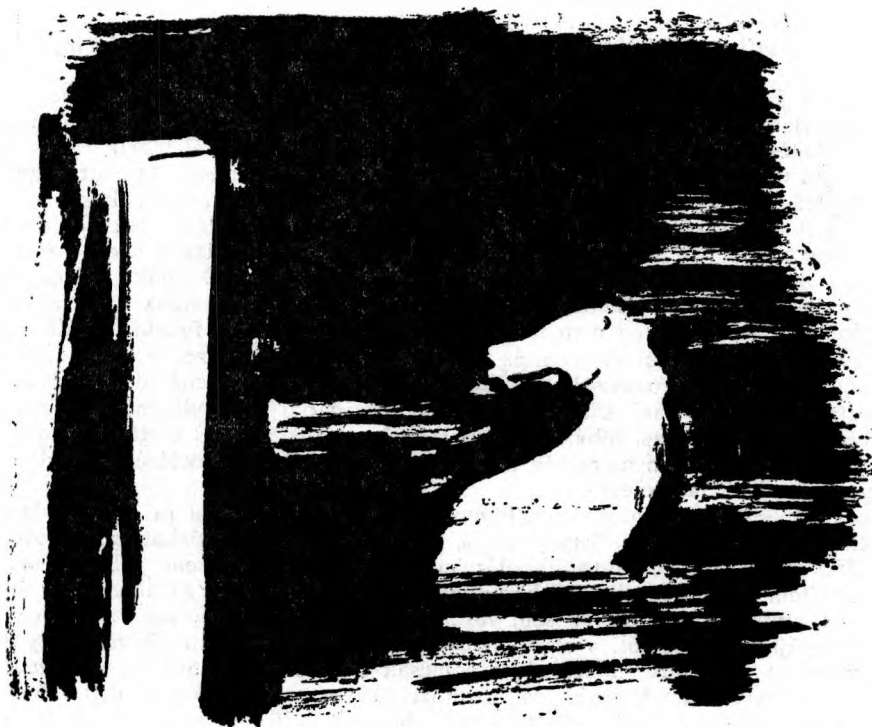
Nem azt hiányolom Földes Anna könyvében, hogy nem húzta rá a „vizeslepedőt” a sematizmus termékeire. Sem kritikus, sem szatirikus nem húzhat azokra olyan vizeslepedőt, amelyent saját anyagukból magukra húztak. Mi sem fölöslegesebb, mint attól féltetni a magyar olvasót, hogy éppen *ma* támad kedve az 50-es évek irodalmához, – amikor *annak idején* sem volt. A máról van szó, a giccs napról napra tapasztalható újratermeléséről, s arról, hogy a kritikának, az értő közvéleménynek vannak bizonyos „operatív” *lehetőségei* nemcsak a giccsfogyasztók – a *termelők* meggyőzésének terén is. A probléma megközelítése azonban sokszor elég félszeg, mint azt többek között Földes Anna és a Rádióban szereplő könyvtárosnő példája is bizonyítja.

Az adottságokat figyelembe véve nem várhatjuk el a regényesített életrajztól, hogy irányt mutasson történelmi közgondolkodásunknak. Ez az egyetemi, iskolai okta-

tás, a szaktörténészek, publicisták stb. feladata. Azt sem, hogy magas nívón fedje fel az alkotáslélektan titkait. Ez a művészet-pszichológusok, zene-, irodalom-, kultúr-történészek dolga.

Viszont elvárhatjuk s elvárjuk: ne legyen a regényesített életrajz a giccs *jóformán* utolsó irodalmi menedéke. Ez ellen küzdeni már aztán *mindenki* feladata, aki a könyv körül valamilyen formában bábáskodik.

Az „alkotó érzékenységének” tisztelete – a legtöbb esetben egyet jelent az olvasók félrevezetésével. A giccs – természetesen – nemcsak szűkebb értelemben vett esztétikai kategória. Szemléleti és magatartási – tehát társadalmi is. *Giccset tartalmazó írásműnek nincs enyhítő körülménye.* Talán ez esetben az alkotáslélektani vizsgálat is mellőzhető. Egyre megy, hogy a szerző tudatosan ad-e álírodalmat, vagy igazi irodalomnak tartja, hogy olvasóélményei alapján él benne a szírup, vagy pedig lelkivilágának szerves tartozéka. Ugyanúgy nem enyhítő körülmény a szerző világnézete sem. A szocialista giccs a legrosszabb, hiszen esetében az ábrázolási módszer szinte eszmét kompromittál. Ha pedig az ismeretterjesztés a cél, akkor korszerű információs célkitűzést hatálytalanít sokak szemében az, aki anakronisztikus tudatelemeket táplál. Annál is inkább, mert tudományos módszertan és apparátus igénybevételével is meglehetősen nehéz megállapítani, hogy az olvasók egyrésze a történelmi-kultúrtörténeti információ kedvéért bocsátja-e meg a giccs-elemeket, vagy pedig az áhitott giccslemek kedvéért az információt.

BM
968

SZÍNHÁZI LEVÉL BUDAPESTRŐL

Végefelé közeledik az idei színházi évad, amely néhány szép sikert és bosszantó kudarcot, valamint lényegesen több félsikert, s – talán – érdekes tanulságokat is hozott. Mielőtt azonban ezekre rátérnék, előbb még két jelentős magyar dráma bemutatójával szeretnék foglalkozni.

Először a Stúdióban, majd az itteni előadások bizonyító erejű sikere után a „rendes” színházteremben mutatta be Görgey Gábor *Komámasszony hol a stukker?* című színjátékát a Thália együttese, Gosztonyi János rendezésében, Kazimir Károly művészeti vezetésével. Görgey műve az emberi viselkedés különböző lehetőségeit mutatja be az erőszak nyomása alatt, a bezártság helyzetében. A játék köralakban végigfutó cselekménye azt a tételt akarja bizonyítani, hogy a kiszolgáltatott embert a félelem mindenre – legdrágább eszményeinek, élete legföltettebb értékeinek tagadására is – rá tudja kényszeríteni; és ugyanezek az emberek a hatalom birtoklását (a darabban a stukkert) arra használják föl, hogy saját akarataikat – eszményeiket – a többiekre rákényszerítsék, de a korábban hön áhított szabadság megteremtését most már egyikük sem tartja sürgősnek. A hősök hiányoznak Görgey példatárából – persze az adott helyzetekben a hősiességnek nem is lenne sok értelme –, de hiányoznak az egyéniségek is, a drámai történettel együtt. A darab öt szereplője közül négy érdekes (és sajnos hiteles) történelmi típus. A primitív módon erőszakos nyilas börtöntöltelékkel (a Thália Színházban Inke László játssza) ugyanúgy találkozhattunk a maga sötét idejében, mint az országvesztő „Méltóságossal”, a nemzeti frázisokat puffogtató szenilis ősnemessel (Kovács Károly), vagy Kiss úrral, a kétbalkézes humanista értelmiséggel (Tándor Lajos) és K. Müllerrel (Kautzky József), a mindent és mindenkit eláruló, mindent és mindenkit végsőkéig kiszolgáló kispolgárral; – egyébként az egyetlen az öt szereplő közül, aki soha nem tudja és nem is akarja megszerezni a hatalmat jelentő fegyvert, s akiről így nem is tudjuk meg, hogyan viselkedne ebben az esetben. E négy figura egy-egy jellegzetes gondolkodásmód megtestesítője az író keserűen szatirikus ábrázolási módjának görbetükrében. Szólamaik azonban kísértetiesen ismerősek, s ezek kötik őket a történelmi valósághoz. Ezzel szemben az ötödik figura megalkotásakor az író kettős áttétellel dolgozott. Márton (György László) egyrészt az előbbiekkal azonos síkon a földért sóvárgó ravasz paraszttípus képviselője, ugyanakkor azonban a dilettáns parasztimádók elképzeléseinek – egyébként pazar – karikatúrája is. Zavaró ez a kettősség, bár elősegíti annak a gondolatnak a tudósítását, hogy mindaz, amit a színpadon látunk, csak játék. Játék az emberi lehetőségekkel, de – sajnos – nem vice. Nem a nézőtően kiváltott nevetés Görgey mondanivalójának a lényege, hanem az, hogy az embert a félelem mennyi aljasságra kényszerítheti, s ugyanez az ember mennyire megváltozik, ha csak egy parányi kis hatalmat is szerez magának. Az életben persze minden emberi lehetőség kihasználásának *következményei vannak*; az írónak azonban, hogy a játék belső logikájának körét lezárhassa, le kellett mondania a következmények színpadi megjelenítéséről. A maga szempontjából persze igaza van Görgeynek, hogy ha a hatalom birtokosa csak *véletlenül* nem húzza meg a ravaszt, de egyébként megtehetné, sem külső erők, sem belső okok nem akadályozzák ebben, akkor a gyilkosság tényleges végrehajtásának már nincs különösebb erkölcsi jelentősége. Mégis azért, hogy a játékot csak egy elvont – és az abszolút érvényesség tekintetében nagyonis vitatható – filozófiai tétel fogja össze; azért, hogy a darabnak nincs távlatokat teremtő és arányokat megsokszorozó drámai középpontja, – a nézőre gyakorolt művészi hatás gyöngül érzelmi, sőt értelmi síkon egyaránt.

Egy pillanatig sem kétséges előttem, hogy Görgey nagyonis tudatosan alakította ki groteszk színjátékának belső arányait és külső formáját, – talán a műparaszt figurájának kivételével. A hagyományos drámai szerkesztésmódtól elfordulva egy új típusú színjáték megteremtésére tett – nem elődök nélküli, de mégis merész – kísérletet. Kísérlete távolról sem sikertelen, de nem is egészen meggyőző. Sikerét elgondolkoztató mondanivalóján kívül szellemességének, ötletességének, jó színpadi érzékének és rendkívül színes nyelvezetének köszönheti. A darab tele van váratlan fordulatokkal, írói ötletekkel. Egy pillanatig sem unalmas, a szerző pezsgő szelleme mindig lebilincseli a nézőt. Ezen kívül az öt figura kitűnő szerep, és a Thália színészei ki is használják ezt a lehetőséget. De talán legritkább értéke Görgey darabjának a gazdag, költői nyelvezet. Remek dialógusai elegánsak, nyelvi jellemzése pedig szinte csupa telitalálat. Mesteri, ahogy a használt szavak és mondat szerkezetek segítségével elkülöníti egymástól az öt szereplőt.

A Madách Színházban bemutatott Kegyenc nem csak Illyés Gyula – eddigi – drámaíró munkásságának súlyosabb alkotása, de alighanem az egész magyar drámatörténet egyik csúcsteljesítménye is. Illyés fölhasználta drámájához Teleki László sokat vitatott, – túlértékelt és lebecsült – de nem érdektelen Kegyencének anyagát; tragédiája azonban semmivel sem kevésbé eredeti mű, mint például Shakespeare Hamletje, Molière Amphitryonja vagy a világirodalom klasszikusainak bármely más téma-átvétele. Amikor hét évvel ezelőtt nyomtatásban megjelent, az elismerő vélemények ellenére is a viták keresztútjába került. Sokan és nem alaptalanul vádolták az író politikai pesszimizmussal; és a darabot általában úgy értelmezték, hogy az a hatalom valamint az erkölcs antagonistikus szembenállásáról szól. Az elmúlt évek politikai fejleményei és az idő múlása azóta megváltoztatta a Kegyenc visszhangját, tompította az általános érzékenységet az írói mondanivaló számos felhangjával kapcsolatban, a darab pesszimista végkicsengését pedig maga Illyés enyhítette a mostani bemutatóra készített változtatásaival. (Az eredetivel ellentétben a Madách Színházban látható előadáson Palladius diadalmasan életben marad!) Ma már az is világos, hogy a tragédia nem *általában* a hatalom és erkölcs konfliktusáról szól, hanem a néptől elidegenedett, zsarnoki személyes hatalom végzetes és több rétegű erkőlcstelenségéről. A dráma szerint Valentinianus, a zsarnok nemcsak maga viselkedik erkőlcstelenül, nemcsak maga gyakorolja a hatalmat erkőlcstelenül, de támogatói előbb vagy utóbb, önként vagy kényszerből – szintén erkőlcstelenekké válnak tetteikben, viselkedésükben, gondolataikban és érzelmeikben. És ez nem is lehet másként, hiszen az erkölcs – közösségi viszony – mindig két oldalú függést jelent, a zsarnokság viszont éppen a vezető és vezetett viszonyának torz egyoldalúsítását. A demokrata Illyés nem a hatalom erkőlcstelenségét hirdeti általában, hanem az antidemokratikus, nem ellenőrzött, a vezetettekre nézve nem felelős zsarnokság szükségszerű erkőlcstelenségét.

Maximus, a kegyenc, tragédiájának legbelső magja, hogy olyan történelmi pillanatban született, amelyben az életének értelmet adó eszme elválaszthatatlan attól a formától, amelyben megvalósul. Az eszme: Róma megmentése a külső – hódító – ellenség támadásával szemben. Rómát azonban már csak a hagyomány tartja össze, és ezért Maximusnak a császárság intézményén kívül Valentinianus személyére is szüksége van, mivel az ősi *rend* törvényei szerint neki kell a birodalom élén állnia. Ha tehát Maximus Valentinianus támogatása helyett, vagyis a kegyenc-sors vállalása helyett magához ragadná a hatalmat, – amit egyébként megtehetne – megsértené a hagyományos rendet, az egyetlen erőt, amely Rómát belülről összetartja, és amit a külső ellenség is méltányol. Ebben az esetben pedig gyöngítené Róma ellenállóerejét. Hibátlanak tűnő gondolatsor ez, amelyet nem bírálhatunk sem Dürrenmatt szkepticizmusával (tehát nem tehetjük föl a kérdést, hogy *érdemes-e* megmenteni Rómát? – Amint azt a császár teszi A nagy Romulusban); és nem szemlélhetjük a történettudós tényfeltáró álláspontjáról sem. De nincs is értelme sokat bolygatni Maximus koncepciójának igazságtartalmát, mert a lényeg a drámán belül az, hogy ő hisz

ebben az eszmében. (Palladius életben maradása ugyan a császárság intézményének megjavíthatóságát valószínűsíti, és ha ez sikerülne, akkor bebizonyosodnák, hogy Maximus tétele tévedésen alapult, ez azonban már a dráma gondolatkörén túlmutató föltételezés.) De Maximus nem csak hisz abban, hogy Rómát – a hazát – egyedül a császár föltétlen támogatásával lehet megmenteni, de erre alapozott politikáját tényleges eredmények is igazolják: a hunok óriási veszélyhullámát sikerült megállítani. Csakhogy a császár egyre jobban visszaél a hatalommal, amit Maximus szolgáltatának köszönhet. Maximus látja, hogy ezek a visszaélések gyengítik az eszme belső erejét, de a fenyegető külső veszély kiéleződésének pillanatában mégsem tud más lehetőséget az eszmét képviselő császári hatalom feltétel nélküli szolgálatánál. Ő borítsa föl a rendet, aki éppen ezt tartja az eszme legnagyobb erejének? Szálljon szembe a császári zsarnokkal ő, aki eddig annyira szükségesnek tartotta hatalmának támogatását, hogy szemet hunyt egy hosszú sor gaztette fölött? És hogyan, milyen erkölcsi alapról emeljen szót? Hiszen annak ellenére, hogy a közvélemény benne látja a makulátlan becsületesség megtestesítőjét, ő maga nagyon jól tudja, hogy cinkos hallgatása – sőt talán némi közreműködése is – vétkessé, bűnrészsé tette! Hol az a pont, ahol mégis, mindennek ellenére lázadnia kell? Ilyen malomkövek között őrlődik Illyés drámájának hőse addig a pillanatig, amíg a föllobbanó népharag el nem sodorja Valentinianus trónját, végérvényesen föl nem borítja Maximus politikai elképzeléseit, szét nem választja az eszmét és az intézményt. Csak ekkor élheti ki Maximus magánemberi bosszúját az eszme veszélyeztetése nélkül, csak ekkor kérheti számon az emberi méltóságot benne és másokban oly sokszor megalázó császártól, az erkölcsi igazságot, attól a zsarnoktól, akinek ráadásul politikai bukását is köszönheti. Mert ugyanez a pillanat bizonyítja be a politikus Maximus elgondolásainak csődjét is. Hiába volt minden áldozata, hiába föltétlen szolgálati hűsége, elképzeléseit nem tudta megvalósítani. S hiába látja a föllázadó nép, és Fulgentius összeesküvő csoportja benne a hivatott vezért, Maximusnak nincsenek új elképzelései; amiben hitt, az összeomlott és elpusztultak azok az értékek is, amelyekhez a leginkább ragaszkodott. Levonja hát az egyetlen lehetséges következtetést, és öngyilkos lesz. Talán majd a fia, Palladius megtalálja az új eszmét, amire érdemes föltennie az életét, sőt talán meg is tudja majd valószínűsíteni. Talán.

A dráma voltaképpen Maximus belső teherbíró képességének erőpróbája. A császár végsőként próbára teszi hűségét amikor feleségét, majd gyermekkori barátjának az életét kéri tőle. A zsákutca fölismeréséig azonban – és ez talán Illyés drámájának legzseniálisabb leleménye – Júlia, szerelmes felesége vezeti el Maximust a dráma egyik nagy jelenetében. Maximus is viszonszereti Júliát, mégis átadja a császárnak, egyrészt mert megbízik – ha nem is kételyek nélkül – mindkettőjükben, másrészt pedig mert ezzel a szembeszegüléssel sem akarja a hűség elvét megsérteni. És itt következik a rettenetes kelepce: Júliának lehetősége nyílik, hogy Valentinianus szándékainak lelepleződése után föllázzon sorsa ellen; mivel azonban Maximus nem hajlandó vállalni ezt a lázadást, amely nélkül pedig a szerelmes asszony fölfogása szerint nem szeresheti vissza belső erkölcsi tartását, Júlia önként fölláldozza magát, hogy ezzel a brutális eszközzel döbbsen rá férjére – néki az egyetlen fontos férfit – viselkedésének, gondolkodásmódjának tarthatatlanságára. Júlia elvesztése amúgyis súlyosan érinti Maximust, az asszony *önkéntes* áldozata azonban arra is rádöbbsenti, hogy milyen mélyre süllyedt, hogy szolgáló hűsége milyen értelmetlenül vált erkölcsitelenné. De nem csak Maximust kavargat föl lelke mélyéig a dolgok ilyen alakulása, hanem a nézőt is, akit Illyés itt döbbsen rá a legnagyobb művészi erővel, hogy a hatalom és erkölcs elvont problémájának összeütközése, sőt ennek az összeütközésnek a Valentinianus–Maximus közötti viszonyban megismerhetetlen formája is elválaszthatatlan a nagy politikai küzdelmek viharában tönkretett ártatlan áldozatok személyes tragédiáitól. A kiszolgáltatott mellékszereplők sem pusztán babúi a nagyok sakkjátszmájának, hanem érző emberi részvevői. (E gondolatra rimel aztán, hogy az ő összefogásuk dönti el végül is a játszma alakulását a drámában.) Ironikus módon, Júlia áldozata azon kívül, hogy Maximus lelkében elindít egy fontos belső folyamatot,

elindítója egy külső folyamatnak is: növeli a császár elleni fölháborodást. Beköltözése a császári palotába adja meg a szikrát csíhóló úttest és lobbantja lángra a tömeg lázadását.

A rendező, Vámos László alapjában véve helyesen értelmezte a Kegyenc mondanivalóját, jól kihasználta az adódó játéklehetőségeket, és jól válogatott a rendelkezésére álló színészek közül. A Júliát alakító Tolnay Klári csak dicsérni lehet. Ugyancsak kiemelkedő teljesítmény Kőrmendi János Heracliusa, Juhász Jácint háborzongatóan mosolygó, aljas Sidoniusa, Pécsi Sándor Fulgentiusa, valamint Cs. Németh Lajos, Deák B. Ferenc és Szemere Vera alakítása is. A Valentinianus szerepét játszó Gábor Miklóst többen azzal vádolták, hogy rikító alakítása nem illik az előadás stílusába. Annyit magam is elismerek, hogy néhol talán fölöslegesen alkalmazta korábbi sikereinek egy-egy elemét, lényegében azonban Gábor helyesen értelmezte Illyés mondanivalóját. A világ tudatos mérlegelésén keresztül tájékozódó, gondolkodó Maximusszal szemben az érzékein keresztül élő császárt kellett megjelenítenie, aki-ből Maximus csinált egyéniséget (már amilyet). Csakis Maximus elképzelésében emelkedett ez a figura a fő helyre, a Kegyencnek nem is vele kell tehát megküzdnie a dráma folyamán, hanem saját belső kétségeivel. Valentinianus nem egyenrangú ellenfél, nem tudatos gonosztevő, hanem egy teljesen fegyelmetlen, végsőkéig szétzilált egyéniség, nevezhetnénk talán örültnek is. És a dráma logikája szerint ez nem is lehet másként. Maximus tragédiája ugyanis csak akkor szükségszerű, ha elfogadjuk Illyés zsarnokság-filozófiáját. Eszerint pedig minden korlátlan egyeduralkodó el-fajulása lélektani szükségszerűség, mert az ember a létharcban egyrészt tapasztalatból rákényszerült az önzésre, és megtanulta, hogy önzését mindig a lehetőségek szélső határáig kell kielégíteni; másrészt pedig rájött a közösségbeli élet előnyeire, s arra, hogy ehhez önzését korlátoznia kell, vagyis alkalmazkodnia kell az erkölcsi rendhez. E tapasztalathoz igazodott a történelem során az emberi személyiség belső harmóniája, amelyben az önző vágy dialektikus egyensúlyban van (egészséges esetben) az önfegyellemmel. Ha azonban az önfegyelemnek valamilyen okból nem kell többé a vágyakat féken tartani, ezek a vágyak nemcsak egyre vadabb, különösebb formákban nyilvánulnak meg, de az ember belső világának harmóniája is fölborul, az ember jelleme, sőt egész egyénisége eltorzul. Mivel annak, akinek vágyait nem korlátozza a társadalom kölcsönösségi viszonya, – a korlátlan hatalmú zsarnoknak tehát, – nincs felelőssége a külvilág előtt, nincs szüksége önfegyelemre. Gábor Miklós Valentinianus császára a személyiség fölbomlásának ezt a szükségszerű folyamatát példázza. Azt tesz, amit akar, tettei azonban egyre értelmetlenebbé válnak. Rémtetteit nem azért követi el, hogy megerősítse velük személyes hatalmát, elkövetésükkkel nem valamilyen célt szolgál, egyszerűen kihasználja a korlátlan cselekvés lehetőségét. Mivel pedig semmire sem kell tekintettel lennie, lassan önfegyelmén kívül eltűnik önkontrollja is. Végso soron Maximus politikáját is az vízsi osdóbe, hogy Valentinianus elvesztette valóság-érzékét, azt a képességét, hogy a tettek és következmények viszonyát mérlegelni tudja. A császár tetteit nem köti az erkölcs, tettei azonban nem csak erkölcstelenné, de esztelenekké is fajulnak, mert az erkölcs a társadalmi, közösségi ésszerűségnek is mércéje. Valentinianus egyre messzebb megy, végül azonban van egy pont, ahol a közösség védekező reflexének működésbe kell lépni. Ő természetesen nem ismeri ezt föl, és át is lépi. Maximus feleségének elragadásakor azonban tettének következményei támadnak, és ezek elsodorják a császár hatalmát. Önfegyelem, önkontroll hiányában saját elemi érdekeit is megsérti, és elindít egy folyamatot, amelynek végső pontján sem hatalmát, sem életét nem tudja megvédeni.

A sok élesen megrajzolt, gazdagon árnyalt figura között Maximus kiemelkedő egyénisége sem a cselekményben, sem a dialogusokban nem kap kellő nyomatékot. Mivel a dráma Maximus próbatételeinek sorozata, csak utalásokból következtethetünk rendkívüli adottságaira. Emberi nagyságát a színpadon látottakban és elhangzottakban csak negatív eszközökkel támasztja alá az író. Nem látjuk Maximus egyetlen cselekedetét és nem halljuk egyetlen gondolatát, amely igazolná például azt, hogy miért látja a tömeg benne a romlatlan erkölcs megtestesítőjét. A sorok között, a mű

egészeben ez az igazolás mégis benne van, ezt azonban a Maximust alakító színésznek kellene velünk elhitetnie. Nem könnyű, nem hálás feladat ez, és Mensáros Lászlónak sajnos nem is sikerült megtalálnia ehhez a szükséges színészi kifejezőeszközöket. Alaposan leegyszerűsítette és elszíntelenítette Maximus sokrétűen összetett szerepét, s ezzel némileg eltorzította a dráma belső arányait is. A Madách Színház előadásán ugyanis valamennyi fontosabb szereplő színesebb figura, emberileg több, mint az írott szövegben; csak éppen Maximus, akinek szerepénél a távlatokat a színésznek kellene megteremtteni, éppen ő marad egyszínű és árnyalatlan. Nem kifejezetten rossz Mensáros alakítása, van néhány remek pillanata, egészeben azonban kevesebb a lehetségesnél.

Bár nem hibátlan, mégis szép, gondolat ébresztő és látványos a Madách Színház előadása, maga az előadott mű pedig kétségtelenül drámairodalmunk egyik legjobb alkotása. Éppen ezért érdemes elgondolkozni azon, hogy miért nincs *igazán rendkívüli sikere*? Mondják, hogy a bemutató közönsége sokáig és nagyon lelkesen ünnepelte a szerzőt meg a színészeket; de azon a harmadik vagy negyedik előadáson, amit én láttam, a siker alig-alig múlta fölül a szokásos méreteket. Tény, hogy a Kegyenc bemutatója csak az irodalmi benfentesek számára volt szenzáció, s csak a színházrajongók kis csoportja tartja jelentős eseménynek, szélesebb hullámokat azonban nem kavart föl. Előadásaira – ellentétben például a Bolond lánnyal – többnyire minden nehézség nélkül lehet jegyet kapni; s a nem-szakmai körökben alighanem megközelítően sem vitatkoznak róla annyit, mint – mondjuk – egy közepes TV műsorról. Nehéz lenne megjósolni, hogy végül is hányan fogják megnézni a Kegyenc soron következő előadásait, a megérdemeltnél gyengébb társadalmi visszhangján azonban érdemes elgondolkozni. Illyés drámáján kívül ebben az évadban örövendetesen sok jó magyar darabot láttam, de egyik sem tudta a közönséget igazán magával ragadni, egyik sem tudott átütő erejű lelkesedést föllobbantani.

Nézzük meg még ebből a szempontból is Illyés Kegyencét. Nemes és fontos mondanivalójú darab, van belső feszültsége, cselekménye érdekes, fordulatos, hősei ellen- és rokonszenveket ébresztenek, s jónéhány mélyen elgondolkoztató mondatát idézhetnénk; de ugyan miért lelkesedjünk, amikor a központi figura fő funkciója a fékezés? Lelkesedhetnénk talán Palladiusért, sőt esetleg Fulgentiusért vagy lelkesedhetnénk a császár, Heraclius, esetleg Sidonius *ellen*, mert ezek a figurák *c s e l e k s z e n e k*. Ők és a háttérben meghúzódó népi erők tartják mozgásban a cselekményt, vagyis a drámai *a k c i ó k a t* mind Maximuson kívül álló erők hozzák létre. A Macbethben, vagy a Lear királyban a főhős végzetes tettei indítják el az események sorát, de a kétségeikkel vívódó Bánk is leszúrja Gertrudist a szükséges pillanatban; Hamlet, a nagy töprengő pedig habozás nélkül végez Poloniusszal, halálba küldi Rosencrantzoit és Guildensternt, párbajban megöli Laertest, majd a királyt vagyis a dolgok alakulását számos esetben az ő tettei változtatják meg döntő módon, ő teremti teljesen új helyzeteket. Ezzel szemben Maximusnak az események alakulásában vagy nincs lényeges szerepe, hanem csak alkalmazkodik hozzájuk, mérlegeli őket, vagy csak negatív befolyással van rájuk, azaz *nem* mond ellent a királynak, *nem* védi meg a feleségét, a barátját, *nem* csatlakozik az összeesküvőkhöz stb. A császár már megbukott, amikor föllázad ellene, de az ítélet végrehajtására ekkor is képtelen. Végül egyetlen cselekedete az öngyilkossága. Arról van szó, hogy az egyre bonyolultabbá váló modern élet körülményei között megsokszorozódtak a választás nehézségei és ezért az ember problémái iránt felelősséget érző írónak a helyes cselekvés összetevőinek mérlegelésével kell törődnie, nem pedig az elhatározás végrehajtásával? Lejárt tehát a cselekvő, célratörő drámai hősök ideje? Nem lehetséges többé a tevékeny ember drámáját áttekinteni, mert a tettek helyességének és helytelenségének mérlegelése, az elhatározás megteremtése az érvek olyan tömegének figyelembevételét követeli meg, hogy a kényszerűen óriásra duzzadt motiváció-tömeg mellett mindennek el kell sikadnia? A drámának tehát, melynek középpontjában eddig a gyorsuló ütemű, egyenesvonalú cselekményfejlődés állt, most meg kell változnia, és a cselekménynek időnkint meg kell várnia, amíg a hős (vagy hősök) körüljár egy-egy fontos gondolatot, az ér-

vek és ellenérvek fókuszában lassan megszerkeszti az előremutató választás eredőjét? A jövő talán – és erre jött rá zseniálisan Görgy Gábor – a körbefutó cselekményű meditáció-játéké? Nyitott kérdések ezek, amelyekre csak művekkel lehet válaszolni. Elképzelhető, hogy a modern színháznak tényleg le kell mondania arról, hogy magával tudja ragadni és a lelkesedés izgalmába hozni nézőit. Persze Bertolt Brecht, akire itt hivatkozni lehetne, csak a régi típusú érzelmi elragadást tagadta, és ezzel a gondolati elragadást állította szembe, a szellemi izgalmakat, amivel szintén ki lehet váltani egyfajta lelkesedést. S erről nem szabad elfelejtkezni. Valami *különös*et kell nyújtani a dráma nézőinek, mégpedig a színpadon hatásos formában. Különös, tehát nem közepszerűt és nem más műfajokban (például: könyvekben) is megtalálhatót. Ezért hiszem, hogy noha a gondolati mélység elengedhetetlen feltétele minden jelentős művészeti alkotásnak, színpadon önmagukban akár a legmélyebb gondolatok sem elégségesek.

*

A fővárosi színházak az elmúlt években kétségtelen tanújelét adták, hogy érzik a közérdeklődés lanygulásának veszélyét. Egyre jobban kialakul a különböző együttesek sajátos arculata. A legtöbb kockázatot kétségtelenül ismét a Thália Színház vállalta. Az olcsó siker csábításának egyetlen ponton sem tett engedményt, és kimagaslóan a legtöbb áldozatot hozta a magyar dráma ügyének előmozdítása érdekében. (Ezekről már korábban részletesen szó volt.) Rokonszenvesen merész dolog volt Móricz Zsigmond *Csibe* című kevésbé sikerült színművének mostani bemutatása is. Csofát természetesen a rendező Kazimir Károlynak és munkatársának, Gosztonyi Jánosnak sem sikerült előidézni, színes, ötletes előadásuk után sem nevezhetjük a Csibét remekműnek, néhány feledhetetlen színészi alakítás, valamint a realizmust és ironikus szemléletet változtató színpadig játék azonban igazolta elképzeléseiket. Ezenkívül Móricz darabja nagyszerű lehetőséget teremtett egy tehetséges főiskolás színésznőnek – Esztergályos Ceciliának –, hogy élete első „nagyshíni” főszerepében komoly tanújelét adja színes tehetségének. Rajta kívül elsősorban Nagy Attila, Kovács Károly, Kozák András emelkedett ki, de a többiek is élvezték szerepüket.

A Vigaszínház együttese viszont egyetlen mai magyar szerző művét sem tudta színpadra vinni. Azt helyesnek tartom, hogy a Pesti Színház épületében kizárólag csak szerep-darabokat játszanak, hiszen a különleges színészi teljesítmény mindig egyik fő vonzóereje volt a színháznak. Neil Simon (*Furcsa pár*), Ann Jellicoe (*A trükk*), valamint Weingarten és Dóczi már tárgyalt darabjai nem rossz, de nem is jelentős művek, és előadásaikon jónéhány remek színészi alakítást láthattunk. Azt viszont már hibának tartom, hogy a Szent István körüli épületben is szerepdarabot csináltak Shakespeare *Vízkeresztjéből*. Igaz, Ruttkai Éva remek lehetőséget kapott művészetének megcsillogtatására és az „évad színésze”, Tomanek Nándor is bebizonyíthatta, hogy klasszikus szerepben is folytatni tudja sikersorozatát. A többi szereplők azonban már közel sem ilyen nagyszerűek, – megfelelő szerepelemzés hiányában –, sőt Ruttkai és Tomanek is mintha más-más hangnemben játszanának. Nincs mondanivalója ennek az előadásnak éppúgy, mint ahogy nem volt Eduardo de Filippo korábban bemutatott két egyfelvonásosában sem határozott közölnivalója a színháznak. (E két vérbő nápolyi komédiában legföljebb Nemeskürty István remek fordítását és a fiatal Márton András meglepően érett színészi alakítását dicsérhetem.) A svájcban élő Békefi István darabja a közönségvonzó cím (Egy asszonygyilkos vallomása), a remek rendezés és a sok parádés színészi alakítás ellenére is bosszantóan unalmas. Politikai időszerűségével együtt is lapos és érdektelen a két cseh szerző Királygyilkosság című, a Kennedy-tragédiára utaló „tragikomédiája”. És végül az Altona foglyainak bemutatója sem tudott meggyőzni arról, hogy Sartre vérbeli drámaíró; bár Darvas Iván és Bánki Zsuzsa igazán mindent megtettek ezért. A másik XIII. kerületi színházban (József Attila Színház) a tisztas közép-szer uralkodott az elmúlt évadban, egy-egy kisebb engedménnyel az olcsóbb siker irányában.

A Madách és Nemzeti Színházban az előbbieknél sokkal igényesebb volt a műsorpolitika. Mindkét színház jónéhány előadásáról beszámoltam már ezeken a hasá-

bokon, de a többi bemutatott darab is kivétel nélkül értékes irodalmi alkotás. A Madách Színház évi mérlegén ragyogó előadások mellett nagy félrefogások is találhatók; a Nemzeti Színház átlaga viszont sokkal egyenletesebb, és inkább azt kifogásolhatnánk, hogy a rendezőknek egyetlen előadáson sem sikerült valamennyi szerepre megfelelő színészt találni. Az, hogy Hubay Miklós Néró játszik című darabjával nem tudtam részletesen foglalkozni, kétségkívül méltánytalanság, mert a darab jó, és az előadás átlagon felüli. (Különösen Márkus László színészi teljesítménye a főszerepben.) Ugyancsak a Madách Színház mutatta be Edward Albee sokat vitatott színművét is, (*Nem félünk a farkastól*) egészen kiváló előadásban. Lengyel György, a rendező kitűnő munkát végzett, a négy színész (Tolnay Klári, Gábor Miklós, Vass Éva és Linka György) pedig az évad legmagasabb színvonalú összteljesítményét nyújtotta. Ezzel szemben Dürrenmatt *A nagy Romulus* című vígjátékát elkeserítően gyenge előadásban mutatta be a színház. Dürrenmattnak határozottan nincs szerencséje nálunk; mint már annyiszor, ezúttal is tévesen értelmezték és alighanem a lehető legrosszabb felfogásban játszották el művét. A Nemzeti Színház Hevesi Sándor téri épületében látható előadások közül csak Brecht *A vágóhidak Szent Johannája* című művével maradtam adósa a Jelenkor olvasóinak. (Kafka *Amerikájának* színpadi változatát e beszámoló elkészülte után mutatták be.) A Brecht-bemutatót némileg leértékelt a kritika, pedig véleményem szerint Major Tamás rendezése a dráma számos értékes gondolatát hozta felszínre. A főszereplő Töröcsik Mari, valamint Básti Lajos színészi teljesítménye is dicséretet érdemel, az előadás számos szereplője közül azonban többen igen gyengén álltak helyt. Hasonló módon néhány gyengébb színészi teljesítmény rontotta le a Katona József Színház *Tartuffe*-bemutatójának értékét is. A rendező Babarczy László a klasszikusok korszerű fölfogására példamutató módon számos értékes új réteget tárt föl Molière vígjátékának. Elképzelését azonban csak a díszlettervező Török Iván és a főszereplő Kállai Ferenc értette meg maradéktalanul. Török Iván színpada ugyanolyan szellemes, mint Babarczy rengeteg ötletet fölvonultató rendezése, Kállai pedig Major Tamás emlékezetes alakítása után is új színeit tudta kibontani híres szerepének: a nevetséges külső mögött a tudatos célratörést, a képmutatás félelmetes gátlástalanságát.

Nem láttam ugyan egyetlen főntartás nélkül dicsérhető előadást sem az elmúlt idényben, de úgy tűnik, a korábbi évek befutott rendezői mellé egyre inkább főlőnek néhányan; gondolok itt elsősorban Kerényi Imrére, Lengyel Györgyre, valamint Babarczy Lászlóra. Ebből az évadból néhány emlékezetes színpadkép-megoldás is felejthetetlen marad, mindenekelőtt Török Iván és Mialakovszky Erzsébeté (a *Tartuffe*-ben és a *Lila ákácban*). Ezenkívül a mindig újat nyújtó nagy színészegyéniségek (Darvas Iván, Gábor Miklós, Tolnay Klári és még hosszan sorolhatnám) mellett az évad színésze címét mindenképpen Tomanek Nándornak kellene ajándékozni. Rajta kívül is a Vígyszínházban láthattuk kibontakozni a legtöbb biztatóan induló fiatal színészt (Márton András, Tahi Tóth László, Tordy Géza, Halász Judit stb.), de a többi színházban is számos tehetséges fiatal bontogatja szárnyait. A kérdés csak az, hogy meddig. Sajnos a nevek hosszú sorát írhatnám le, ha azokról akarnék beszélni, akik évek óta egyhelyben topognak, vagy éppen erősen visszaestek. És nemcsak színészeket, hanem rendezőket is.

Van tehát min gondolkozni a színházak vezetőinek a nyári szünetben, színésznevelésről, szakmai fölkészültségről, elvi és személyes problémákról, műsorpolitikáról stb. (Nem akarok itt kellemetlen kérdéseket sorolgatni, egy azonban mégsem maradhat szó nélkül: Vajon mi lehet az oka, hogy egy Psota Irénre a saját színházának az egész évadban nem volt szüksége???) Az élet parancsoló törvénye, hogy színházaink mielőbb megtalálják azokat a művészi eszközöket, amelyekkel saját társadalmi fontosságukat megnövelhetik. Erre csakis a színházi szakemberek hivatottak és képesek, ezt nem végezheti el senki helyettük.

VÁRKONYI NÁNDOR

KALEIDOSZKÓP

ERASMUS *

Legnagyobb szellemi hatalma korának, tekintélye a hitszakadás legádázabb vitái idején is osztatlan mindkét félnél, a humanisták fejedelme, a fejedelmek barátja, a pápa tisztelt vendége, hazája egész Európa, minden sarkában otthon talál, de sehol sincs maradása. A Diltheytől származó közhely szerint a XVI. század Voltaire-je, de a hasonlóság külsőleges, szellemük nem rokon; valójában kozmopolita, hat éves korától fogva latinul beszél, ír és gondolkodik, anyanyelvét elfelejti, csak halálos ágyán, eszméletét veszítve szólal meg hollandusul, és anyját hívja, – anyját az anyanyelvén, s ez szimbolikus: az utolsó pillanatban visszatér egy elemi közösségbe, amelyből kiszakadt.

Mert hazájául a szellem birodalmát választotta, félve félt leszállni a porondra, ahol tettek döntenek el a gladiatori harcot, s csupán az eszme fegyvereivel kívánta kivívni a győzelmet; ez teszi őt szememben a humanisták mintaképévé. Ez az ideál azonban nem lehet egyetemes emberi eszménykép, s fogatkozásait maga Erasmus is feltűnteti. Igaz, hogy nem olcsó óvatosság és semmiképp sem a gyávaság diktálja félénk magatartását; sokszor, így az ő esetében, nagyobb erkölcsi bátorság kell egyik harcoló félhez sem csatlakozni, s egymagában, védtelen maradva, megkockáztatni mindkettő haragját, mint beállni az oltalmat is nyújtó csatásorba. Erasmus elsősorban eredendő természetének engedelmeskedik, mely irtózik az erőszaktól a szellem birodalmában is, és arra a hitre készíti, hogy az élet és a történelem harcai vég-elemzésben elméleti vitakérdések, s a tudományos vizsgálódás, magyarázat, meggyőzés eszközeivel elsimíthatók. Ez a naivítás az ész veleszületett gyermekes önbi-zalma, s ennyiben Erasmus a racionalizmus egyik előfutára, de nála a ráció még az intelligencia, a megértés képessége és eszköze inkább, semmint a törvényhozóé, az ítéletmondó hatalmi szóé; nála az ész még nem szuverén bíró. E tartózkodás gyökere és mozdítója a hit, mert Erasmus istenhívő, ennél fogva hisz az ember örök rendelte-tésében, mely fölébe emeli a világ tülekedéseinek, s erkölcsi alapot teremt, melyre szellemi és lelki világát fölépítheti. A szellemi-erkölcsi világot azonban föl *kell* épí-teni, s Erasmus életműve velejében ennek az építménynek a megtervezése. Nevelő tehát, ha nem is programszerűen és tudatosan, de egyetemes mintát akar adni az ön-és közművelődésre, megjelöli alapjait, kidolgozza eszközeit, s a maga életművével példát nyújt reá. Az alap kettős: a kereszténység és az antik életbölcselet reneszánsza, mert e kettő végső értelme összehangolható, hiszen a görög filozófusok is isteni ihle-tésre írtak. „Ő szent Szókratész, könyörögj érettünk!” – mondja egy helyütt. Az összehangolás azonban nemigen sikerül Erasmusnak, ha mint tettember gyöngye, gon-dolkozóknak viszont nem elég rendszeres és mélyenszántó, hite pedig kevéssé konkrét. Mint pedagógus, mintát adhatott a törekvésre, s kitűzhette a célt, de a törekvést nem vitte végső pontjáig, s így a célt sem érte el. Óriási tekintélyének magyarázata, hogy éles ésszel fölismerte kora küzdelmeinek kulcsproblémáit, merészen meg is nevezte őket, világosan rámutatott a vitahalmaz gyújtópontjaira, s avatottan kiboncolta a lé-nyegét. Ám az ítéletmondástól húzódozott, az arbiter szerepét vállalta, s *elvi* véle-

* Erasmus Desiderius Rotterdamus, eredeti neve Gerhard Gerhards, házasságon kívül született gyermek volt, korán árva, gyámjai kényszerítették a papi pályára; születésének éve bizonytalan, az eddig általánosan felvett 1465 vagy 1466 évet, újabb kutatások alapján elvetették, s 1468-ra vagy 1469-re teszik; 1536-ban halt meg.

ményt adott jobbra is, balra is, de a következmény levonását, s a cselekvést rábízta a felekre. Ez tette oly rokonszenvesse az érdekeltek szemében, s mert mindebben roppant tudásról, fölényes elmeéről, emelkedett felfogásról tett tanúságot, hódolattal adóztak magas szellemének, annál inkább, mert a hódolat végül is semmire sem kötelezett. Röviden, Erasmus a kritikában és az elemzésben nagy, az alkotásban elmarad. Ez szervi sajátság, nem hiba, a maga térrénumán előnye is vannak.

Sokoldalú, mozgékony, tághatárú, világosan látó, szubtilis és szellemes elme, nem egy ponton megelőzi a reformáció vezéreit, merészebben bírál, élesebben és következetesebben tételez, azonban soha ki nem áll elveiért, tételeiért, s ha megszorítják, megtagadja elveinek társait. Több ízben hangsúlyozza, hogy alig ismeri Luther írásait, ami lehetetlen, de így kitérhet a véleményadás elől. Midőn barátja, Ulrich von Hutten kitaszítottan, mindenéből kifosztva, halálos betegen, bujakórtól szétrágva menedéért zörget ajtaján, ridegen elutasítja. Mint mondja, azért, mert reszket a halál szó hallatára (félt a szifiliszról). Korbácsoló satírával ver végig a papságon, s maga lemond ugyan ágostonos kanonoki rangjáról, de a világi papi rendből semmi szín alatt ki nem lép, nehogy elveszítse a vele járó javadalmakat, mert szerényen él ugyan, de nem lehet meg nélkülük: ő az első és sokáig az egyetlen európai ember, akinek higiénikus (azaz költséges) igényei vannak. Benső hajlamai szerint csendes, bölcselkedő filológus, ez volna az igazi területe, szellemi otthona, de nem bír vesztég maradni „in angello cum libello”, hazája széles e világ, ahol a latin szót megértik, viselkedésében rangtartó, választékos modorú világfi, nem tud lemondani a világias előnyökről, a szereplésről, a dicsőségről, amit a nagyvilág urainak, fejedelmeknek, főpapoknak társasága kínál, s hogy elnyerje, nem riad vissza a hizelgéstől. Világ, világ... tagadhatatlan, hogy Erasmus a világ színpadán, teljes rivaldafényben érzi igazán jól magát, a hírvágy, a humanisták e közös, mondhatni szakmai betegsége emésztí őt is. Finoman gúnyolja a szentek tiszteletét, mert nincs érzéke az askézis iránt, még finomabban a skolasztikus dogmatikát, mert szórszálhasogatásaiból Jézus és az apostolok semmit sem értettek volna meg; a romlott reneszánsz-pápákat az Egyház legkártékonyabb ellenségeinek és Krisztus gyilkosainak nevezi, mégis többször és szívesen ellátogat Rómába, a bűnök fészkeire, ahol a szentek tisztelete hivatalból dívik, ahol a skolasztikát sem tagadják meg, s ahol a szörnyű pápák vidáman élnek világukat. Mig Luther egy zordon középkori barát felháborodásával mondja, hogy ezer forintért nem adná, ha Rómát nem látta volna, Erasmus elbájolva írja, hogy csak a Léthe vize tudná a Város édes emlékét kioltani lelkében. Hogyne, hiszen itt van a világ színpada, s ennek csillagai, a kardinálisok udvaraiban élheti a nagystilú, művészetté finomult életet, amelyhez képest az angol király környezete barbár. Mert romlottság ide, a hit tisztasága oda, látnia kell, hogy e Szodomában a műveltség olyan virágait nevelik fel, az életformáknak, az érintkezésnek és a társas illemnek oly élvezetes szabályait alakították ki, aminőkről az Alpeseiken túli embernek ideája sincs. Azonfelül, ami bizonyára még jobban elragadja, a kerek Földön határozottan Szodomában uralkodik a legelevenebb érzék a szellemi értékek iránt, itt van a tudományok és művészetek teljessége, naponta oly nagyságokkal cserélhet eszmét, mint Scipio Carteromachus, Sphaerula, Julius Camillus, Beroaldus, nyüzsögnek a mecénások, a közönség maga a megtestesült műérzék, a szépségnek valóságos kultusza él, a tehetség tiszteletben részesül, az ember szinte állandóan érzi saját méltóságát, és őh öröm, puffadt könyvtárak kínálják válogatott kincseiket, képek, szobrok sokasága gyönyörködteti a szemet, neveli a szépérzékét, s e parádés színpad köré az antik és az új Róma monumentumai építik a kulisszát, az eleven keretet, és helyezik a közöttük élt a történelem kellős közepébe. Itt van a világ akadémiaja, joggal mondja Pierio Valeriano, a régész és humanista költő, hogy Róma ez időben többet tett a tudományos műveltségért, mint egész Itália, Riario bíboros pedig, hogy a világ minden tudósának közös hazája.* Mindezt nem felejtí el Erasmus, de persze látja

* Erasmus, midőn hírt veszi, hogy V. Károly zsoldosai mily borzalmasan feldúlták a várost („sacco di Roma”, 1528), levelet ír Sadoletonak: „A szörnyű végzet az összes népet is sújtotta, mert Róma nemcsak a keresztény vallás vára volt, nemcsak a nemes szellemek táplálója és a Műsák legbékésebb menedéke, hanem

a nagyság, a dicsőség, a pompa fonákját is, a bűnök nyílt piacait, az önzés, a hiúság, a hatalomhajsza, a bírásvágy vásárát, az erkölcstelenség üzekedéseit, a lárvázott hitetlenség komédiáit, s a beteg Morus Tamás felvidítására megírja *A balgaság dicséretét*, a kor legélesebb szatíráját. Viszont nem kevésbé gúnyosan kacag a klastromból megugrott papokon és apácákon, kik a „tisztá Evangélium” alapján készülnek házasodni, és leplezetlenül becsmérli eldurvult életmódjukat, a köreikben divó barbarizmust.

Ezek Erasmus egyéniségének, kvalitásainak tán legjellemzőbb vonásai, kora humanista emberének mintapéldájává, fő képviselőjévé teszik őt, s belőlük jobban megértjük életét, tevékenységét és nagy hatását. A Reneszánsz egyetemes szellemei közé tartozik, az írói kifejezés minden formáját birtokolja, vers, próza, dialógus, tanítás, értekezés egyforma csiszoltan folyik tollából, mestere a latin stílusnak, kiváló ismerője a görög nyelvnek, felszívta az antik és az egyházi irodalom egész anyagát, de a klasszikusokkal viszonylag kevesebbet foglalkozik, inkább csak buzdít és tervet készít tanulmányozásukra, igazi munkatereül a keresztény ókort választja. Vallásos költeményekkel kezdi, majd prózában dicséri az erényt, kegyes traktátust ír a világ megvetéséről Petrarca módorában, de mindezt egészen ortodox szellemben. *A keresztény harcok kézikönyvében* támadja először az Egyház egyes intézményeit, még enyhe és hitbuzgó fogalmazással. Majd vándorútra kel, Angliában a legkiválóbb, de szintén óhitű tudósok: Thomas Morus, John Fisher, John Colet, Thomas Linacre, William Latimer, William Grocyn baráti körében él, a fiatal, becsvágyó Tudor herceg, a későbbi VIII. Henrik tisztelettel közelít hozzá; Louvainben Hadrian Florissonnal, V. Károly nevelőjével, a majdani VI. Hadrián pápával érintkezik, a császár tanácsosává nevezi ki, kegyesen fogadja a trónörökös neveléséről írt munkáját, 400 forint évdíjban részesíti, az egyetem pedig katedrával kínálja meg; Itáliában a turini egyetem a teológia doktorává avatja, Rómában Riario, Grimani és más bíborosok vendége, Giovanni Medici, a leendő X. Leó pápa keresi barátságát, az uralkodó pápa, II. Gyula pönitenciáriusává kívánja tenni, s evvel a bíborosi kalap várományosává. Második angliai útján John Fisher püspök, a cambridge-i egyetem kancellárja, megszerzi számára a görög professzorságot; vele és Morus-szal síríg tartó barátságot köt. Támogatásban nincs hiánya, egy Németországból jövő ajánlat elhárításakor így ír: „A császár Spanyolországba hív, Ferdinánd király Bécsbe, Margareta Brabantba, az angol király Angliába, Zsigmond Lengyelországba, Ferenc Franciaországba, s mindnyájan gazdag fizetéssel.”*

A reformáció vezetői lelkesen üdvözlék, harcok társaik közé sorolják, s várják csatlakozását. Luther szinte alázatos, hízog levélben kéri, álljon melléje:

Üdvözlét! Noha gyakran társalgok véled és te vélem, Erasmus, mi dicsőségünk és reményünk, mégsem ismerjük mindedig egymást. Nem fölöttébb különös ez? [...] Mert van-e valaki, akinek legbenséjébe nem hatolt Erasmus, akit Erasmus nem tanít, kiből Eras-

minden népnek anyja. Mert kit nem vett puha ölébe ez a város, született bár idegen földön, kit nem ajnározott és nevelt föl? Kicsoda volt itt idegen, mégha a Föld túlsó széléről jött is? Sőt, nem volt-e oly sokaknak Róma drágább, édesebb és áldásosabb, mint tulajdon hazájuk? Vagy akad-e valahol mégoly durva lélek, kit Róma nem szelídebben és érettebben bocsátott el, ha benne élt egy ideig? Vagy ki töltött itt csak rövid időt anélkül, hogy ne kedveszegetten vált volna tőle el, hogy ne ragadott volna meg örömmel minden kínálkozó alkalmat a visszatérésre, vagy maga nem teremtett, ha nem kínálkozott? És megismétli szent Jeromos egykori panaszsólvát Alarich dúlásáról: „Valóban, ez nem a város pusztulása volt, hanem a világél!”

* Nálunk is voltak hívei, az ún. magyar erasmisták irodalmukban és tudományosságukban jelentős szerepet játszottak, – főpapok, tudósok, írók, mind humanisták, személyesen érintkeztek, leveleztek Erasmussal, olykor anyagilag támogatták. Főbbek, Szakmány György pécsi püspök és kanonokjai, Brodarics István, Hagymássy Bálint, Piso Jakab pécsi prépost, II. Lajos nevelője, továbbá Oláh Miklós esztergomi érsek, Pannoniai Bertalan, Nagyszombati Márton, Kassai Antal, Eck Bálint, Henckel János stb.; a mohácsi vész után kivált bibliafordítóink: Komjáti Benedek, Pesti Gábor és Sylvester János munkásságára volt hatással, később az Európa-szerte csodált, nagytudású és nagyéletű Dudich Andrásra.

mus nem uralkodik? [...] Ezért, ha úgy tetszik neked, kedves Erasmusom, ismerd meg a te kis testvéredet is Krisztusban; ő bizonyly igen buzgó barátod, noha tudatlansága miatt egyébként csak arra méltó, hogy egy zugban eltemessék, ismeretlenül a te napod és éghajlatod előtt.

Erre írja válaszul Erasmus híres levelét, amelyben nem restelli tagadni, hogy ismeri Luther munkáit; írása az udvarias kibúvás remeke, egyben tömör önjellemzés (dőlt betűs kiemelés tőlem):

Legkedvesebb testvérem Krisztusban! Leveled, mely megmutatja elméd élességét és keresztényi szellemet lehel, igen nagy tetszésemre volt. El nem mondhatom, hogy könyveid mily nagy izgalmat keltenek itt [Louvainben]. Az embereket semmi módon nem lehet eltéríteni a gyanútól, hogy a te munkáid az én segítségemmel íratlak, és hogy én vagyok, mint mondják, a te pártod zászlóvivője... Én bizonyoságot tettem nekik, hogy te teljesen ismeretlen vagy előttem, hogy nem olvastam a te könyveidet, és hogy nem helyeslek, sem nem helytelenítek bármit is... *Én amennyire lehet, semlegességre törekszem, hogy az újból felvirágzó tudományos tanulmányoknak nagyobb hasznára legyek. És úgy tetszik nekem, hogy többet lehet nyerni művelt emberhez illő szerénységgel [mértéktartással], mint heveskedéssel.*

Leveleiben és személyes írásaiban nem egyszer az ájtatos manó vagy imádkozó sáska nevű rovar viselkedésére emlékeztet: kegyes szövegének gombolyítása közben hirtelen úgy odacsíp, hogy felszisszenhet, aki kapta. S egy ideig csakugyan kezére jár a hitszakadás vezéreinek, különösen az Újtestamentumhoz írt kommentárjaiban és parafrázisaiban, emellett a teológiát akarja felszabadítani a skolasztika uralma alól, elveti a szentségi kegyelemtant, a szentek tiszteletét, az egyházi szertartásokat. Mégsem áll át Lutherék oldalára, mert az erőszakos reformoktól nem vár sikert, s mert fél, hogy a felfordulás megzavarja a tudományok művelését. Sőt átpártolás helyett vitába száll Huttennel, majd pártfogóitól szorongatva, nyílt színvallásra kényszerül a szabadakarat vitájában. Ekkor szembefordul Lutherrel, mert úgy látja, hogy tana a kegyelem mindenhatóságáról az ember szabad önelhatározását fenyegeti s vele az önművelés, a kultúra értelmét és lehetőségét. Luther már előbb is kétségbe vonta igaz hitét, most bösz haraggal ellene támad: „Aki Erasmust agyonlépi, poloskát öl meg, és ez holtan még jobban büzlik, mint elevenen.” Luther vádjai folytán vallásilag közömbös gúnyolódó hírébe kerül az újítók közt, viszont V. Károly az ő hatásának tulajdonítja, hogy a lutherizmus egy időre jelentős teret veszít. De nem folytatja a polémia, sem egyéb égető kérdéssel nem foglalkozik; egy évtizedig él a protestánssá lett Bázelen, szorgos magányba húzódva kiadja Plinius, Seneca s részben Arisztotelész műveit, az egyházatyák egész sorát, s végbeviszi élete legnagyobb vállalkozását, az Evangéliumok eredeti görög szövegének helyreállítását (bár kellőleg meg nem rostált kéziratok alapján és kissé elsielve).

Mindez valóban humanistához illő munkálkodás ugyan, elmélyedés, lelki békeség kívántatik hozzá, – mégis, lehetetlen nem gondolnunk arra, hogy ugyanekkor a kereszténység élethalálharca viharzik, évezredes kötelékek bomlanak föl, intézmények pusztulnak el, országok, népek sorsa vettetik kockára, parasztháború dúl, s a hitszakadás egyszerűen magába nyeli az egész északi humanizmust. Egykori hívei, Melanchthon, Zwingli a valláspolitikai küzdelem harcfiaivá válnak, Reuchlin kabballista miszticizmusba szédül: – Erasmus immár az egyetlen humanista az Alpokon innen. De ki sem néz ablakán, a viharra avval reagál, hogy a protestáns Bázeltől a katolikus Freiburgba húzódik, megírja *Hyperaspistes*-ét, Luther voluntarizmusával szemben kifejtve hitét egy eljövendő észvallásban, mely forradalom nélkül fogja az emberiség erkölcsét megnevesíteni. Ezáltal végképp szakít a lutherizmussal, de tekintélye is hanyatlak, s hiába kínálja III. Pál újból a bíbornoki kalappal, most már valóban nem vonzzák a világ hívságai. Ebben az állapotban éri legnagyobb barátai, Thomas Morus és John Fisher halálhíre, kik VIII. Henrik hóhéranak kezétől hálnak vértanúhalált, az anglikán hitszakadás áldozataiként. Morust elégiában siratja el, a

gyász, a harag, az erkölcsi emelkedettség őszintén emberi és megragadó hangjain, de életkedve már odavan, s ezután csak a halálra gondol. Egy év múlva maga is meghal, hitéhez visszatérve és kételyek nélkül.

A BAROKK ÚJ ÉRTÉKELESE

Az Összehasonlító Irodalomtudomány Nemzetközi Társasága a múlt évben augusztus 30-tól szeptember 5-ig tartotta ötödik kongresszusát Belgrádban, Velence, Chapel Hill (USA), Hága és Fribourg (Svájc) után. A világ csaknem minden számottevő kultúrországa részt vett rajta, hazánkat huszonhárom tudós képviselte, közöttük Pécsről Angyal Endre, ki „A Barokk mint nemzetközi irodalmi jelenség” címmel tartott német nyelvű előadást, melyet osztatlan tetszés fogadott. Az előadás a Barokkot természetesen pozitívan értékelte, s a tetszés kedvező jel, mert arra vall, hogy ennek az ízléskorszaknak tudományos szemlélete változóban van. A Barokk művészetének (képzőművészetek, zene, irodalom) mindig voltak értői és élvezői, de a közfelfogás általában a Reneszánsz hanyatlását, stiláris elfajulását, díszítő elemeinek túltengését látta (és látja) benne, mely aztán a Rokokó apróműves ornamentikájában lélegzett utolsót.

Valóban itt az ideje, hogy revízió alá vegyük ezeket a nézeteket. A Barokk sokkalta több volt ízlésáramlatnál, újszerű, mozgalmas, nagyarányú *életstílust* alakított ki, uralma egy évszázadra terjed, de gyökerei az előző század közepéig érnek. Képzőművészetnek is nevezhető ugyan, mert merőben új koralkotó elemeket nem teremt, meglévővel dolgozik, csupán új viszonylatokba állítja őket. Mindazáltal kevés benne a reaktív mozzanat, talán mindössze annyi, hogy a Reneszánsz forradalmának túlzásait lenyeli, viszont igyekszik levonni tanulságait, hasznosítani eredményeit. Ám e törekvésekbe ágyazottan vagy velük párhuzamosan továbbhalad az Újkor fejlődése a Felvilágosodás felé.

Stíluson természetesen nemcsak kifejező formákat értek, hanem elsősorban élet-szemléletet, életérzést, belső életrendet, röviden egy sui generis kultúrjelenséget. A Barokknak, mint egyetemes kultúrjelenségnek kialakításában köztudottan a katolikus reformáció („ellenreformáció”) játszott kezdeményező, sőt döntő szerepet, melynek lényege a kiváló francia egyháztörténész, Daniel-Rops szerint a Trienti Zsinat (1545–1563) művéből olvasható ki legvilágosabban: egy jobb, valódiabb, korszerűbb humanizmus (emberiesség) eszméjét dolgozta ki és létföltételeit teremtette meg:

„A Zsinat, – írja – midőn állást foglal a hitújítók teóriái ellen, tökéletesen számot vet vele, hogy sikerük a kor emberének mélyről jövő aspirációiból ered, a kereszténység valódi törvényeinek aggodalmas kutatásából, az üdvösség mohó kereséséből. Meglepő dolog, anélkül hogy a legkevésbé is engedne a pogány humanizmus kísértéseinek, a katolikus Egyház Gyűlékezete hasonlíthatatlanul közelebb marad a valódi humanizmushoz [emberiességhez], mint ellenfelei. Nem veti meg az embert; nem tapossa el, mint az eretnokségek indultatos prófétái; az optimizmust, amit egy-egy szent Ágoston, szent Bernát, szent Tamás oltott a katolicizmusba, tanúsítják a Koncilium határozatai is. Luthernek és Kálvinnak nincs semmi bizalma az emberben, a Trienti Zsinat megbízik benne, mert egy elmondhatatlan hasonlóságot hordoz, s ezt nem semmisíti meg, bármily szennyessé válják ő maga.” (*La réforme catholique*, 1957.)

Új humanizmus: ez a morálteológiai megfogalmazás. A kultúrhistoria nyelvén: a barokk Egyház és maga a Barokk kor tudomásul veszi, hogy a Reneszánszban az élet földi síkja kiszélesedett, az anyag meggazdagult, nagyobb szerephez jutott, a test e környezetben olyan jogokra ébredt, olyan igényeket támaszt, amik nem nyomhatók el a vitalitás, az életerő kára nélkül. *Vitalitás*: talán ezt tehetnők az egész Barokk kulcs-szavává. A szellemi és az anyagi élet teljes kifejtését kívánja, ám nem egymás rovására, nem ellentétpárként fogja fel, mint a Középkor, hanem kiegészítőként, s keresi harmóniájuk egyenlegét. Az anyagba magasabb szellemi tartalmat

önt, s ezt a tartalmat igyekszik az anyag eszközeivel kifejezni. Új formát szab az életnek, új stílust teremt s hozzávaló köntöst: minden szenzitív és spirituális rezzdülést megragadni, sőt összefonni törekszik.

Ezt sokan úgy mondják, hogy a Barokk a racionalizmussal az irracionálizmust szegezte szembe ellenszerűl. Ha irracionálizmuson az ész elvi tagadását értjük, úgy erről szó sincsen. A szenzualizmus, az érzékek, az érzések, a képzelet játéka kívül esik ugyan a ráció határain, tehát mások a törvényei, azonban teljes jogúak, minthogy a ráció határai nem esnek egybe az élet határaival. Egyszerűen a Barokk egyeztető, kiegyenlítő irányzata érvényesül ebben is, de korántsem csökkentő vagy mérséklő hatással. Ellenkezőleg, megnöveli a dinamikát, egyfelől teret nyújt a ráció hatalmas rendszerezéseinek (Descartes, Hobbes, Spinoza, Leibniz), másfelől szabad utat nyit a lélek távlatainak bejárására (Böhme, Pascal). Amit a mai ember a Barokkban irracionálisnak, észellenesnek érez, inkább innaturálisnak, természetellenesnek, bizarrerianak volna mondható, ám ezeket a fogalmakat a barokk ember nem ismerte, illetve nem élte át azt a szellemi tényt, amit e fogalmak nekünk jelentenek. Minden stíluskorszak a nagyobb természetesség, a realisabb életszemlélet jelszavával indul, ennek hitében újít. A Barokk is ezt vallotta, éppen imént elemzett szintetizáló törekvései alapján, s nem egyszer valóban eljutott a mai értelemben vett naturalizmusig is. Tény, hogy skálája minden más stíluskorszakénál szélesebb, s az eksztatikus lelkiességtől a dekoratívnak sem nevezhető, halmozott, de üres, puffadt anyagkultuszig terjed.

Az ész, az érzékek, az anyag a Reneszánszban szereztek polgárjogot, de nyomban visszaéltek e joggal, s erőszakossá fajították (Machiavelli), vagy anarchikussá, önössé lazították (Agrippa von Nettesheim, Montaigne, Charron). A Barokk elismeri polgárjogukat, de okul is, megregulázza az erőszakot és útját vágja az anarchiának. A hitújítás anarchiája (szektárizmus) elé a dogmatikai rendszerezést s a megreformált hierarchiát állítja gátul, viszont enyhíti a misztika aszkézisét s a hitélet merev szigorát (Suarez, Alvarez de Paz, Szalézi sz. Ferenc). A fékeket lerázó egyént az abszolút államrend korlátai közé szorítja (monarchia, Richelieu, XIV. Lajos), másfelől helyet biztosít számára az egyetemesen rendezett ranglétra valamelyik fokán. A rációt meghagyja határai közt, sőt módot nyújt öntörvényeinek kifejtésére, de életcsontkítását helyretoldja az érzések egész világának bevonása által. Nem engedi, hogy az anyag tudományos kutatása elfoglalja a lét spirituális övezeteinek helyét, viszont előrelendíti – eszközei, módszerei, eredményei kidolgozása útján – az exakt kutatás (Galilei, Kepler, Newton) és a bölcséleti rendszerezés felé (Campanella, van Helmont, Gassendi, Bacon). A Reneszánsz szépségkultuszát és általában az ábrázolást megfosztja pusztán naturális esztétikájától, kárpótlásul kitágítja határait, s képessé teszi addig ábrázolhatatlannak vélt testi-lelki élmények megragadására (El Greco, Rembrandt), nemes pátoszt olt az érzések életébe, s evvel a költészet határait szélesbíti ki (Calderón, Milton, Racine, Zrinyi), a zenében megteremti az operát s a kontrapunktika és az imitativ formák fénykorát (Monteverdi, Bach), viszont elősegíti amott az öncélú retorikát (Gongóra, Marini), emitt dallamtúltengést, rutint és virtuózkodást (velencei iskola); az építészetben Maderna és Bernini jelzik az új irányt, erről alább szölok, – általában, ahol csak hozzáfér, életre kelti az anyag gazdagságában rejlő mozgalmas, szinte drámai erőket. A meglévő, koralkotó elemeket új szintézisbe fogja, mindenképpen új formát, új stílust ad az életnek, s hozzáillő díszletek közé helyezi.

Diszleten a művészeteket értem, bár így használva, helytelen a szó, mert a művészeteknek funkcionális szerepük van, a maguk eszközeivel építik a kort. Köztük a kort legkifejezőbb az építészet, azért szemléltetőül ennek köréből vegyünk egyetlen példát: a templomot. A Reneszánsz szervi okokból nem tudott templomot építeni: hitetlen volt, szemét elfordította az Égről s a Földre nézett. Ha a kereszténység legnagyobb katedrálisának, a római Szent Péternek képén elfödjük a kupolát, klasszikus stílu palotát kapunk, fejedelmi palazzót, vagyis a kor reprezentatív épületét. A Barokk reprezentatív épülete ugyanily szervi okokból ismét a templom, csakhogy tel-

jeseu átalakítja, megreformálja. Mind kívül, mind belül a szó szoros értelmében új távlatokat nyit, új tereket alkot; először is „rendezi” a főteret, az oldal- és kereszt-hajókat eltünteti, így a hajótest impozánssá nő, kiöblösül, helyet ad a teret alkotó képzeletnek, viszont az elemek egységes, rendszerező stilizálására kényszeríti; bolt-szerkezetek, síktörések, ívhajlatok, hajótagolások, oldalkápolnák, oltár- és szobor-fülkék, félpillérek, párkányzatok példátlan leleményű halmozásával oly váratlan és változatos összhatásokat ér el, aminőkre eladdig képtelenek hittük az építészetet. Ez a meglévő elemeknek nem pusztá permutálása, hanem új művelet velük, újszerű alkalmazás, termékeny gondolat.

Azonfelül nem elégszik meg az anyagok halmozásával, hanem mintegy anyag-köziséget teremt, s ezáltal érzékközi befogadásra, komplex műélvezetre kényszerít. Ez saját hatáskeltő találmánya: az illuzionizmus. Freskóival megtoldja az architektúrát, megbontja, kiszélesíti síkjait és távlatait, boltíveket, oszlopokat fest anyagot utánzón, a faragott szobrokat viszont színezi; mozgalmassá teszi a mozdulatlan plasztikát, dinamizmust, cselekvést olt a test- és tagjátékba, elevenít, bevonja a fény-, árny- és színjátékot a hatások ritmusába; tenyérnyi helyet nem hagy díszítetlen, semmi anyagot használatlan. Nemeskő, márvány, stukkó, bronz, vas, arany, ezüst, fa, üveg, brokát, bársony és selyem, festék, zománc, drága- és féldrágakő mind helyet talál, alkalmazást kap ezernyi változatban. *Az anyag egész gazdagságával bevonul az Isten házába, de szublimáltatik.* Mindezt igazolja egy tökéletesen barokk eszme: a kupolát, mellyel a Reneszánsz lezárta a belső teret, a Barokk áttöri, freskójával megnyitja az Ég felé, ahol a festett architrávok fölött a Szentháromság trónol angyalai és szentjei körében vagy a menny valamely más szcenériája lebeg. A templom így érzékletesen is egybekapcsolja az Eget a Földdel, összeegyezteti a szellemet és az anyagot, magasabb harmóniába vonja a testet és a lelket.

A román templom szelíd vízszintes dimenziói lecsillapítanak, áhitatra gerjesztenek, a vertikális gót székesegyház révületbe ejt, a reneszánsz bazilika nyugodt, arányos klasszicitása betölti a három dimenziót, s ünnepélyes érzésekkel telít, a barokk templom áttör a negyedik dimenzióba, fölízgat, magához ránt, elragad mozgalmasságával. Noha látszólag csak a szemnek szól, valójában minden érzékünket életre ébreszti és lenyűgözi. S ez csupán a „díszlet”, adjuk hozzá az orgonák viharait, a latin énekek és recitativok misztikumát, a szertartások arany és brokát ragyogását, gyertyaláng-erdeit, tömjénillatát, a liturgia egész összművészetét, melyet épp a Barokk fejleszt tudatosan minden addiginál ünnepélyesebbé, nagyobb arányúvá, próbáljuk meg átélni összes lelki és érzelmi affektusát, akkor fogalmat nyerünk az új stíluskorszak reprezentatív alkotásának kulturális és történeti jelentéséről, megértjük, hogyan szemlélte, minek „érezte” magát a Barokk, s mily eszközökkel igyekezett kifejezni.

Ami a külső kiképzést illeti, tudjuk, a Barokk par excellence homlokzat-művészet, túlzásaiban már öncélú, szervetlen, kulisszaszerű. Itt is térhatásokkal kezdi, lehetőleg széles, teraszosan emelkedő lépcsőzeteket épít, ezek fölött magasodik a nagyszabású homlokzat, megtört síkokkal, kiugrásokkal és bemélyedésekkel, ívhajlatokkal, melyek dinamikáját növeli a fény és árnyék játéka, vízszintes tagolásban pedig a párkányok, szobros fülkék, ablakok ritmusa. Masszivitásában is él, mozog, olykor szinte lélegzik, sőt zihál az egész tömeg, s hogy lendületét fölfelé megtoldja, nem elégszik meg a kupolával, két tornyot rak eléje, ezek nyugtalan, mozgékony idomakkal nem engednek megállást a szemnek, mígnem a csúcshoz ér, mely egyre karcsúlón, tühegyével az Ég felé mutat, és elvész benne.

„A PÁRDUC” MAGYARÁZATA

Az utóbbi évtizedek egyik legnagyobb könyvsikere a szicíliai gróf, Giuseppe Tomasi di Lampedusa fenti című regénye volt. Nemcsak bestseller, hanem írói, művészi siker is, melyet a kritika világszerte egyhangúlag elismert. Az olaszoknál kissé nemzeti üggyé is vált a könyv, egyes méltatói nem haboznak jelentőségét Manzoni

regénye, a *Jegyések* mellé állítani, mely tudvalevőleg fordulatot vitt az olasz irodalom történetébe, 142 évvel ezelőtt. A dolog annál érdekesebb, mert a szerző évekig hiába házalt kéziratával a kiadóknál, csak halála után két évvel, éppen tíz esztendeje, 1958-ban jelent meg. Akkor azonban öt év alatt nyolcvan olasz kiadása fogyott el, lefordították tán minden kultúrnyelvre, s Lucchino Visconti hatalmas filmet alkotott belőle, mely szintén bejárta a világot.

Az olasz kritika mindmáig töpreng, mi magyarázza e példátlan sikert? Mert igaz ugyan, hogy a regény tárgya az újkori olasz történelem legfontosabb eseménye: a Risorgimento betetőzése, Garibaldi győzelme, az olasz egység, a nemzeti királyság megalapítása és a feudális rend átváltása a polgáriba, – de Garibaldi dicsőségét százszor megírták már, s a regény éppen nem legdicsőbb oldaláról mutatja be az „Újjászületés”-t. Mind az olasz, mind a külföldi bírálókat egyetért abban, hogy a mű sötétenlátó, s Luigi Mistrorigo így összegezi tíz esztendő kritikái megnyilatkozásait 1967-ben: „A szerző főalakjának utálkozásán át domborítja ki erkölcsi felfogását: senki sem menekülhet meg az idők dühe elől, a történelmi és társadalmi események sodrából. Lényegében ezt jelenti ki: minden összeomlik, de az ember is összeomlik; cselekvése hiábavaló, alkotó tevékenysége haszontalan. A könyvön elejétől végig sötét pesszimizmus uralkodik, és tárgya alapjában véve a halál érzése.”

Nem szenved kétséget, hogy ez a felfogás a járvánnyá vált egzisztencializmus szentesített kislelkűségének, kötelező „szorongásának” („halálérzésének”) behatolása a kritikába, ám ez a kritikai szellem betegsége, nem a regény bűne. Fabrizio Salina herceg, ki ironikusan tekinti saját párduci mivoltát is, egyáltalán nem utálkozik, sőt inkább fölényesen, olykor kedélyesen fogja föl a helyzetet, opportunista megoldást választ, s a regény alapvető morálját maga „domborítja ki”, nem is egyszer: „Valaminek meg kell változnia, hogy minden a régiben maradhasson.” Evégből a regény egyetlen aggasztóan reakciós figuráját, saját Bourbon-hű vadórét a választás napján lakat alá teszi, nehogy bajt keverjen, míg ő leadja szavazatát a nemzeti-polgári rend mellett; ugyanezért unokaöccséhez a plebejus újjazdag polgármester leányát adja feleségül. És egyáltalán nem omlik össze, semmi sem omlik össze, minden marad, ahogy volt: a paraszt paraszt, a polgár polgár, a herceg herceg. Szorongó halálfélelem helyett pedig pazar dáridó keretében ünneplik az új élet, a Risorgimento végleges diadalát. Ami változásnak történnie „kell”, – jelentéktelen külsőségektől eltekintve – szimbolikus: a polgárlány hercegnővé lép elő, az ősök hiányát dús hozományjal egyenlíti ki, s ezáltal megvalósítja a polgári demokrácia vívmányát, az egyenlőséget; míg az új rendet el nem fogadó herceggkisasszonyok, aggszúzi állapotra ítélve, a társadalom lomtárába kerülnek.

A regény sikerének legfőbb oka bizonyára az, hogy a mai közélet minden fontosabb problémája áttételesen, de érthetően helyet kap benne, s a szerző írói művészetének titka, hogy az oly kevésbé rokonszenves jelenségeket is, mint az opportunizmus (ma konformizmusnak nevezik), derűs mázzal tudja bevonni. Receptje nagyon káros, de kicsiben gyógyító hatású mérgek és ellenmérgek finom keveréke: alapanyaga az irónia, ami nélkül gyakorlati életbölcesség nincs; additamentumok: egy csöpp cinizmus, párolt szkepszis, melyet Voltaire adagolt először korszerű kivonatban, de amit Anatole France vásári patikája elkuruzsolt, ellenmértől s egyben ízesítőnek kaján humor, továbbá választékos ízlésű színező anyag, és végül is megszürt életismeret és elnézés embertársaink gyarlóságai fölött; javallat: naponként egy kávéskanállal, mielőtt ez emberek közé megyünk, válságos esetben quantum satis. Az eredmény biztos, és azt a nem dicső, de megnyugtató tanulságot hordja, hogy az egyén cselekvése egyáltalán nem hiábavaló, mert „összeomlás”, katasztrófa nélkül megúszhatja a történelmi és társadalmi események sodrát, s ezáltal megmentheti magát az embert.

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

1948 június. Dunántúli kisváros. Főút. Gesztenyék. Billegő téglajárda. Érettségi... A rajzteremben két sor asztal, középtűt szakadék. Kérdések deszkapadlói nyúlnak a maturandusok felé. Akkoriban még nem volt divat a gimnáziumban az élő írókat „feldolgozni”. Csak a pályaválasztási kérdőívre írt válaszomnak tulajdonítható (milyen pályára készül? – tanár), hogy az irodalmi felelet után a túlsó partról egy fej, az elnöké, felém fordult: – Szokott verseket olvasni? – Igen. – Meg tudna nevezni egy élő magyar költőt? – Igen. – Tessék! – Weöres Sándor – mondtam. És a nagyobb hitelesség kedvéért a betűket ujjammal a levegőbe rajzoltam: – Úgy írja a nevét, hogy dupla vé, e-ö... – Mit olvasott tőle? – Akkoriban létezett egy kitűnő kis folyóirat, a *Diárium*, ennek néhány példánya eljutott hozzám. Itt találkoztam először Weöres Sándor nevével. Egy füzérre való sírverset közölt tőle a lap, ezekből idéztem: – „Láncoskúti Nagy Elek, / megvettem e sírhelyet, / nincsen jussod már ehhez, / túlsó soron temetkezz.”

Húsz éve élnek bennem e sorok, s húsz év után most újból találkoztam velük Weöres új kötetében, a *Merülő Saturnusban*.

Miért idéztem föl a hajdani emléket?

A csúcsoknak toronyiránt, meredeken is neki lehet vágni; szerpentinek is fölvezetnek rájuk; s aki teheti: helikopterrel száll fölélük. A remekművek megközelítésére is különféle utak kínálkoznak. Aki az egész életmű ismeretében veszi kézbe Weöres új kötetét, vagy most találkozik először a költő nevével, egyaránt meg kell küzdenie a mű befogadásáért. A weöresi életmű új csúcsa, a *Merülő Saturnus* megközelítésére különféle utak vezetnek. A magam hajdani emlékére rimelnek a kötet *Ócska sírversei*. Aki a gyerekversekkel, a *Magyar etüdökkel*, a *Rongyszőnyeg* sorozattal, a *Gyümöcskosár* darabjaival találkozott korábban, az is talál fogószót a *Merülő Saturnusban* (A természet évkönyvei, Falusi hangverseny). Weöres költészetének ez talán a legkülső burka, ezért nagy csonkítása lenne a műnek, ha valaki csak e versek költőjét látná Weöresben. De ezek a versek is az életmű részei: Weöres „felnőtt” kötetéből kerültek át a gyerekklirába, s tőlük is út vezet a csúcsokra. (E versekkel maga a költő legjobb nevelője olvasóinak.)

A *Merülő Saturnus* azonban más, új útjait is kínálja a megközelítésnek. Talán minden korábbi Weöres-kötetnél több ebben a könyvben az álruhás vers. Itt minden valami mással, valami előzővel, korábbival „korrespondál”. A X. századi örmény egyházfő himnuszait francia fordításból magyarítja. Egy mai magyar költő kötetének kiemelt soraiból új verset költ. „Feldolgozza” a biblia-beli József történetét. A megvalósíthatatlant próbálja, az elérhetetlent ostromolja, a lehetetlennel birkózik: nemet és kort vált, másik személy bőrébe bújik. Átlépi az idő korlátait, kitalál egy XIX. századi magyar költőnőt, és annak nevében ír kilenc verset... Persze ennek a hangnak is van előzménye e lírában, a *Harminc bagatell* vagy még korábbi időből a *Cseremiszt dalok* tekinthetők efféle „előképeknek”.

A sziklakemény líra mégis nehezen adja meg magát. Akkor is, ha a költő maga jelöli meg a hajszálereket, ahová vésőnket illeszthetjük. Ilyen eligazító vonalak az új kötetben váratlanul megszaporodott ajánlások. Vers T. S. Eliot emlékének, Várkonyi Nándornak, Bori Imrének, Kardos Tibornak... Az álruhás poézis körébe sorolnám a portré-verseket, a költői tisztelgéseket is. Hommage a József Attila, Füst Milán, Kassák Lajos, Csorba Győző... E líra betájolásához segítenek hozzá. A megértéshez a vers homlokára írt név, a költeményben megrajzolt egyéniség ismerete visz közelebb. De kettős fénytörésük van: mint minden kitűnő portré, nemcsak témájukról, az ábrázolt alakról vallanak, hanem alkotójukról is, aki a tollat kezében tart-

ja. A költő arca ugyanúgy benne van ezekben a versekben, mint a „megjátszott” személyé. Nagy beleélő képességről, óriási nyelvteremtő erőről, bátor formai leleményről tanúskodnak. Csupa játék, költői szerepjátszás a kötet. Igaza van a kiadónak, amikor ezzel az ajánlással bocsátja útjára: Weöres „talentumának éppen ez a színejátszó tükrözni-tudás, ez a hallatlan nyelvi gazdagság egyik legmarkánsabb jellegzetessége.” S nem járna rossz úton az olvasó, ha a költő világának megközelítéséhez ennek a hallatlan nyelvi gazdagságnak a fölfejtését választaná.

Weöres lírája, valóban, a nyelvi struktúra, az elemek szerepe felől is megközelíthető. Leghomályosabb versének is van egy-egy kulcs-szava (például a *Fugának* a „kigyó”, vagy a *Soha még egy kert*...-nek a „kert”), s ezek a szavak gyakran fogózt kínálnak a vers egészének megértéséhez. Nem szimbólumok a hagyományos líra értelmében, hanem vers-magok, látomás-csírák, álmoképek. E nyelvi jelek jobban eligazítanak itt, mint a vers keletkezési körülményeinek, életrajzi vagy történeti összefüggéseinek az ismerete. Máskor a vers-szerkezet kap hangsúlyt, s a mondatépítkezés, a strofa-szerkezet visz közelebb a költői gondolathoz. Weöres általában kedveli a zárt, kerek vers-építményt, szívesen él a legősibb költői alakzatokkal, a párhuzamos vagy ellentétes gondolatrítmussal, esetleg a bonyolultabb, raffináltabb formákkal, a lépcsőzetes, láncszerű vagy spirális szerkezettel. A versek hangja, „műfaja” is roppant változatos, van itt népdal könnyűségű etüd, pindarosi ünneplés, elbeszélő költemény, himnusz, ironikus fíntor, komoly tisztelgés, stílusparódia, sirvers.

Ismétlem, nem járna rossz úton, aki a nyelvi gazdagságot, a csodálatos szerepjátszást, a szellemi játékot dicsérné e lírában, de kérdés, hogy eljutna-e a költészeti lényegéhez, legbelső tartalmaihoz? Weöres költészete, úgy érzem, több, mint a szellemi felfrissülésre alkalom, több, mint a nyelv és verselés legvégső határainak kipróbálása, több, mint formaművészet, a költői technika bravúros kezelése. Az új Weöres-kötet talán minden korábbinál jobban meggyőz erről, s minden korábbinál többet mond el ennek a lírának belső tartalmairól, gondolati mélységéről, ars poeticájáról.

Mit láthattunk húsz éve például a *Régi temető* darabjaiban, azokban a tréfás hangú sirversekben? Költői trouvaille-t a költői lelemény szép próbát, szerepjátszást, bravúrt. És mit most, a *Merülő Saturnus Ócska sirverseiben*? A formai teljesítmény nem lett kisebb bennük, a szellem ugyanolyan elevenen lüktet soraikban, de izük mintha csipetnyit megváltozott volna, mélyült, komolyodott, a versek jelentése módosult. A környezet, a kötetbeli hely, ahová ágyazódtak, a betegséggel, öregkorral, tűnő idővel szembenéző férfi vallomásainak szomszédságában, megtoldva azzal a különös-készerű ciklus-záró darabbal, amelynek címe: *(Itt nyugszik W. S.)* – új tartalmakra figyelmeztet. Az életnek része a játék... de szépen meghalni is úgy kell, mintha „játék” volna. Így Weöres ezekben az *Ócska sirversekben* épp olyan tartalmat tud megmozgatni, mint a késői Babits, s a Mántikáténi katá... kezdetű epigramma fíntora pontosan a *Balázsolás* végével mérhető össze: „Te jól tudod, / mennyi kint bír az ember... / s mit ér az élet... S talán azt is, hogy nem is / olyan nagy dolog a halál.”

A dal olyan legyen, hogy „a föld megborzone és táplálkozik... Más dal: legföljebb ügyesség” – írja Weöres egyhelyütt. Két pillére van e lírának: az ember és a világ. Weöres költészetének gondolati tartalma e két fogalom köré csomózható.

Mit mond Weöres az emberről? – Mindenekelőtt meg nem élt lehetőségeire figyelmezteti: az ember életét „fölfele” és „lefelé”, a szellemiek és az ösztönök irányába tovább lehet tágitani. Föl kell emelkedni és le kell szállni, az istenek és az ösztönök szavát kell meghallani és kimondani. Hogyan? „Egy lépés önmagadban, befelé, / az eseményen és káprázaton túl / a változatlan ürbe, önmagad / kútjába...” A mélyebb, a tisztább emberségre int, a befeléfordulást, az elmélyedést ajánlja. Eszménye az elfogadó, a tisztának megmaradó ember, aki legszűkebb lehetőségei közt is megőrzi önmagát. A kiszolgáltatott és mégis tiszta emberségnek, a krisztusi sorsnak a példáját láttatja a bibliai József történetében, aki „így lett előrehulló árnya annak, / kit majdan megcsókolnak és eladnak.” Nareki Gergely himnuszaiból is a megcsúfolott, a megtörtetett ember arca néz felénk, azé az emberé, aki „leköppe, összetörve” a szegyet, a megcsúfolást vállalja; s a középkori örmény szerzetes apokrif

énekei is a rossz elfogadásáról vallanak: „Ákip, aki mindenkit szeretett, együgyűségében a kergetett ördögért könyörgött.” Weöres azt az embert hívja, aki a benső végtelent teremti meg, aki a határtalant önmagában éli meg. Az emberi élet: lehetőségek sorozata. „Mi történt volna: ez volt életem.” Favágó, fűrészes és fa: hármasegységet alkot, „cselekvés – szenvedés közös egész”, s egy harmadikra, a transzcendens tudatra mutat: „favágó dolga, mit miért művel ottan.” Az ember csak maga valósíthatja meg önmagát, minden csak a személy által, a személyben valósulhat meg: „Megszólal a kimondhatatlan / de csak a te szívedben”. Az ember megnevelése önmagunkkal kezdődik, vége a prófétai pózoknak, a másokat megváltani-akarásnak. Eszménye nem az emberfeletti példa, áthúzza a „nagyág” szót a vers címében, hanem a „természetes emberi méret”. Az igényt önmagára is alkalmazza: „Munkámat használni lehessen, ne szájtátva csodálni.” Azt a jövőt kívánja, amely az embert el tudja fogadni olyannak, amilyen, de ebben az elfogadásban az „emelkedj és tisztulj odáig, ameddig csak bírsz” programja is benne cseng.

És milyen ama világ képe, amely Weöresben él? – Megidézi az ősvilágot, lemerül a múltba, emlékeit, belső látomásait, vízióit vetíti ki, emberi szóval akarja megfogni a megfoghatatlant (*Álom az ősvilágról, Álom a régi Pécsről*). A világ születését, az élet keletkezését éli újra, ugyanakkor nagyonis jelen van ebben a költészetben a legmaibb valóság, a modern élet, „a fenol és a tőf-tőf kora”. S mivel e líra látomásos, mágikus jellegűt épp eleget emlegették, ezúttal az utóbbit hangsúlyoznám, azt, ami a mához köti. Weöres felelősséget érez és aggódik a világgal, és éppen ezért a világgal. S ha látszólag hátat fordít, mint hőse, a merülő Saturnus („nekem már mind-egy...”), azért teszi, hogy ezzel is fölrázzon, a közönnel a közöny ellen pereljen. Groteszk képekben idézi meg a megkerült, összezavarodott életet, a világ kaotikus arcát. Megjelenik versében a pusztulás lehetősége, az örök-Kuli alakja, az autógumi-szerelem. A szavak és a valóság ellentmondása feszélyezi, a haladás és a pusztulás dilemmája izgatja. Az egész mai világ látát ereiben érzi, gondjait, kétségeit érzékeli. Az automatizált világban az emberi értékekre figyelmeztet, a líra értékére, amely a harmóniát építi az emberben. Igaz, a helyenként gúnyos, ironikus hang némi csalódást, kiábrándultságot rejt; csalódást a nagy szavakban, a sok beszédben, szánalmat a hivatali hierarchiának kiszolgáltatott ember iránt. Mert a vezetők nem mindig gazdái népüknek, s a gyávaság, a meghunyászkodás, az al-bátorság foltot hagy az ember lelkén. Ám a költő maga tiltakozik, hogy pesszimistának tekintsék, „a világot én is szeretem, / boldogan élek, senkit se gyűlölök”. „Mert kispolgári habzsolás helyett, / ön-feltés, aggódás felett / lengetem a tárt szárnyú életet” – mondja ugyanebben a versben (*Naplójegyzetek*). S egy másikban, *A jövőendő költészetében* a holnap képét úgy idézi meg, mint boldog „aranykort”, ahol megvalósul a tiszta harmónia, s az életet „égi rend” mozgatja.

Mondhatnánk-e ezután, hogy az ember és a világ – s a költőnek az emberről és a világról való véleménye – olyan kulcsszava ennek a költészetnek, amely föltárja minden titkát? Aligha. Weöres számára a költészet a valóság meghódításának, bekeverítésének egyik módja, az ember és a világ kapcsolatának lehetősége. A *Stonehenge*-ben például nem kisebbre vállalkozik, mint a biológus, amikor az élet keletkezését, vagy a filozófus, amikor a lét kezdetét nyomozza, magyarázza. Csakhogy amíg a tudós mér, számol, kísérletezik, addig a költő „megálmodja”, s nyelvileg, művészi módon megjeleníti a valóságot. Hogy miért úgy mondja el a költő „álmaid”, ahogyan elmondja? Ha másként is tudná, bizonyára úgy tenné. De nem tudja... S éppen ebben van a költészet nélkülözhetetlensége, s annak magyarázata, hogy a valóság föltérképezésének a költészet is egyik módja, hogy a megismeréshez a poézis is elvezet.

Hogy vannak a kötetben versek, amelyek zárva maradnak az olvasó tekintete előtt? Lehetséges. S az is, hogy egy-egy költeménynek többféle, a mi értelmezésünktől eltérő magyarázata legyen? Bizony elképzelhető. De nincs ok az aggodalomra. Ez minden nagy költészet sajátja. Ez szabadítja föl látomásainkat, ez tesz cselekvő részesévé a művészi újratemtés folyamatának, ez valósítja meg az alkotó, a mű és a közönség közötti kapcsolatot. Ebben a többértelműségben és sejtelmességben rejlik

e lírának az a képessége, hogy sok emberhez szól, hogy minden olvasóban éppen azt hozza felszínre, amire leginkább szüksége van . . .

*

Néha a véletlen a legjobb rendező. Az idei könyvheti sátrak pultján egymás mellé került két könyv: Weöres Sándor *Merülő Saturnusa* és Illyés Gyula új verseket tartalmazó kötete, a *Fekete-fehér*. Csaknem azonos terjedelemben, azonos formában, azonos áron, tizezernél magasabb példányban jelent meg a két könyv. Az előbbit a Magvető, az utóbbit a Szépirodalmi adta ki. A kényelmes, kitaposott gondolkozás akár valami „jelképest” is láthatna ebben. Mintha csak a mai magyar líra két legjelentősebb, de eltérő ars poeticájú képviselője került volna egymás mellé. Aki szívesen leegyszerűsíti a dolgokat, aki szereti a sémákat, a vagy-vagyokat, e két kötetből akár egész líránk két legjáratosabb útjának jellemzőit is kiolvashatná. Mit mondana ez a jelenségeket kissé leegyszerűsítő, sarkító fölfogás? Weöres költészetének magja az ember és a világ, Illyésé a nép és a történelem kapcsolata. Az előbbi a személyiség, az utóbbi a magyarság gondjain töpreng. Weöres válaszai az egyén és a tér koordinátáin helyezkednek el, Illyésé a közösség és az idő metszéspontjához igazodnak. Weöres az embert akarja mássá tenni, az emberi életben rejlő lehetőségekre figyelmeztet, a lét hiányát akarja pótolni; Illyés költészete a világra, a világ megváltoztatására, a munka, az emberi cselekvés hasznára irányul. S mivel e gondolkodásmód nemcsak leegyszerűsíti a dolgokat, hanem természetéből következően el is torzítja: még szeretné kijátszani is az egyik költőt a másik ellen. A primitív szeretet szűk és önző, nem tudja megosztani érzéseit, s azzal, hogy egyetlen név mellé áll, fölmenti magát más értékek elismerése és befogadása alól.

Holott ha valamire, ez az együttes megjelenés éppen arra volna leginkább alkalmas, hogy a különböző karakterű, más-más közegben jelentkező, de azonos minőségű értékek elismerésén töprengjünk. Azon, hogy két remekmű sosem tagadja, de kiegészíti egymást. Egy ponton túl már nem összemérni, csak összehasonlítani lehet a szépséget.

A két kötet együttes megjelenése tehát a magyar líra közös ünnepére alkalom. Szemet hunynánk ezzel a költői indulat és magatartás különbözőségén? Nem. De az első szó az elismerése, a megvalósult értékek, a rokon teljesítmény fölötti öröme legyen. Irigyeljen benünket az a múlt századi olvasó, aki – mutatis mutandis – nem vehette kezébe egyszerre a férfi Vörösmarty megrendítő vallomásait és Arany öregkori remekeit. Mi egyidőben olvashatjuk a *Merülő Saturnus* és a *Fekete-fehér* verseit; egyszerre vagyunk Weöres és Illyés kortársa . . .

Negyedszázaddal ezelőtt Féja Géza még azt írta: „Illyés Gyula lírikusnak indult és kitűnő prózaíró lett belőle.” A *Kézfogások*, az *Új versek*, a *Dőlt vitorla* s legkivált az új kötet, a *Fekete-fehér* verseinek olvasója elmondhatja: Illyés lírikusnak is kiváló. Költészete szemünk előtt mélyült, gazdagodott, érzelmi élete fölzsabadult és kiáradt. Ez már nem programos költészet; nem ígér, fogadkozik, hanem megnevez és kimond. A nemzeti kérdéseket a világgal szembesíti, a maga egyéni sorsát az élet és a halál dimenziójába állítja.

A kötetben önálló ciklussá állnak össze azok a versek, amelyekben a költő a nép és a nemzet sorsa fölötti töprengését fogalmazza meg. Szükségét érzi, hogy az előszóban néhány mondattal ezekre külön is kitérjen: „Ritkán volt olyan emberi föladat magyarnak lenni, mint korszakunkban.” A jelent és a jövőt a múlttal, a történelemmel veti egybe. A tolnai Regöly határában látott rom is ebbe az irányba indítja el gondolatait:

Mi vitte el, török, tatár
emlékét is templomnak, cinteremnek?
Mily eretnek-irtó ragály?
Vagy épp eretnek?

Falu sincs. Láp és domb van. Ott,
hogy lelkünket kísértse
jár egy konok
meggyőződés lidérce.

Se nép, se isten. Se jövő?
csak a múlt sárga
házából tör ki, ő is, ő,
a hűség a világra!

És a „bandás” lagzi zenéjéből, a csárdás hangjaiból is ezt hallja ki:

Vonó, mely forgat, síp, mely ugrat,
magyaráz talpon át egy múltat.
Sámán-dobok, rángatott láncok
tanácsolnak, idáig, táncot.

Az elszállt múlt ad tanácsot, jelet; az emlékek mérnek meg bennünket; a táguló idő köt-fűz egyre szorosabban az apákhoz-nagyapákhoz. Az át nem élt múlt visszajár, mint a kísértet; a feledt bűnök önvádja zúg fölöttünk. Ha csak kérdőjeleket támaszt a múlt, akkor is szükség van rá: „olvasd és tanuld”. Eldobni a történelmet egyet jelent: elveszteni a jövőt. Ha a tegnap bűnös, kell a tegnapelőtt.

Tiltakozik az ellen, hogy a magyarság veszendő nép. A kötetet itt-ott átszínező borulátás is a reményt táplálja; a sötét hang is azt szolgálja, hogy „elejét vegyük mindenfajta elernyedésnek”. Különös transzfigurációja ez a költészetnek, s éppen irodalmunkban nagy hagyománya van. Az ostromozó hazaszeretet forrása is a féltés, az aggodás. A sötét jóslat is reményt szül. Berzsenyi és Kölcsey keserűsége, Vörösmarty („jobb kor” – „nagyszerű halál”), Petőfi („rabok legyünk vagy szabadok?”), Ady („vagy lesz új értelme” – „vagy marad régiben”) alternatívái ebből az érzésből fakadnak. A rossz bekövetkezésének lehetőségében az élet akarata fogalmazódik meg; itt a borulátás – tiltakozás, a pesszimizmus – ok a reményre, a sötét hang – az elernyedés ellen perel. Illyés magyarság-féltése ehhez a hagyományhoz kapcsolódik. A születési apály keserűvé teszi szavát; a pusztulás, a megállt malom képe „az elposványult idő”-re inti; a sárbogárdi „két sudár süldő gimnazista lány” látványa elszorítja szívét: „A nép, amely iránt madárfészek-szívükben bizalom melegül, évről évre azzal hidegül irántuk, hogy fogy.”

Illyés jövő-látásába remény és kétség keveredik. Hunyadi János történelmi nagyságát, emberi példáját „egy magas és egy mély hangra” irt kórossal idézi: a dicső ügy fölötti örömhír és a halál miatti gyászdal szólamát szövi egybe. Másik szép versében Ady komor jóslata visszhangzik („Hát népét Hadúr is szétszórja”). De azért beszél a pusztulásról, azért idézi a sötét jövő látomását, mert cáfolatot vár. Van „csoda” – ha csak az utolsó percben is. A példa csodája. Lesz-e új hős? – Legyen remény! „Semmiképp nem igaz hát, hogy nincs megújulás! Hogy a föld csak mostohánk lehet!” – írja egyik megindítóan szép prózaversében. Az ős-hit legyőzi az önvádat, a remény feloldja a pusztá magányt. Dolgozni, működni, tenni kell; bátorság, erő, egyszerű tett szükséges: „nem „hőstett” – : napi mersz, köznap, percnyi *courage* ment embert s honokat.” A természet, az idő biztató kézfogást ad – ha még kérdőjellel is a végén –, „hogy legyőzhető a halál?” Remény és kétség, történelmi múlt és jövő, a romok elsíratása és a megújulás hite együtt zúg abban a nagyerejű versben (*Vár a vízen*), amelyet Illyés még 1947-ben írt (és hagyott befejezetlenül), s kötetben most jelent meg először. A vers – a megváltozott történelmi helyzetben – ugyanolyan megrendítő szembenézés a nemzet sorsával, mint József Attila vallomása, *A Dunánál*.

Allok a bátyán, nézve arra, honnan
 a folyam, a szél, a harc, az ipar
 s immár az est jő füst- és ködgomolyban.
 A megtört jobbak zord gondjaival
 gomolyg az elme, e kis esti ég.
 Vár, ország, nemzet s tartalma e nép,
 újra és újra miért törmelék?
 Mért e sok omlás? Mért e csupa fél
 torony és tett? Mert nincs egyéni lét,
 nincs semmi lét sem, hol nemzet nem él?

Illyés új kötete az emberi lét, a humánus nagy kérdéseinek olyan megfogalmazását tartalmazza, amely a költőt joggal rokonítja az *Őszikék* Arany Jánosával. Az élet és halál, sors és isten szembesítése korábban sem hiányzott e lírából, de a költő belső drámája, érzelmi kiáradása talán a korábnál is erőteljesebb. A könyv élén Illyés derűs-bölcs arca, nyugodt és nyugtató tekintete néz az olvasóra, de az „életet ím megjártam”-mosoly, az összekulcsolt kéz szorítása megfékezett viharokat, pórásra kötött szörnyeket sejtet. Itt a vers valóban „a költő találkozása a gondolattal”, s ez a találkozás, ez a szembenezés kérdéseket szül. A költő találkozik az idővel, az „öregezés tüneteivel” (a *Kortársban* külön tanulmányt szentel a témának), a növel, az aszszonnyal... Költő az, aki kérdez. És Illyés kérdései telitalálatok. Nagy belső feszültséggel éli meg „találkozásait”, nem receptet, nem kész válaszokat ad, nincsenek könnyű megoldásai; a lét dilemmáját, ellentmondásait, lehetőségeit éli át. Inkább veszélyt jelző, mint a változhatatlanba, az egyszerűbe beletörődő költő. A válaszáért magának kell megküzdenie mindenkinek, mindennap – mondja. Az élet olyan színház, ahol „a végszóra és végmosolyra az ellenszót és mosolyt” a rendező nem adja meg.

Egyre többször akad fönn tekintete az elmúlás dolgain, „az öröm befejezésén”. Nevének magánhangzóiból a rigófüttytől az ebtutulásig változó hangot hallja ki. A „közelítő fagy” egyszerre figyelmezteti a telre és a „végső szembeköpésre”. Egy esztendőnyi különbséggel megírja egyik versének ikerversét: a két változat szembesítéséből a gond mélyülését, az idő múlását érezzük. A „futtató öregség”, a „takarékos Nap” gondjai elől a kötőablak előtti lét tisztaságához fordul, az ösztönök megnevesítésében bíz. Az embert szorongásai alól a tiszta ösztön-létre döbbenés oldhatja föl, mert a tiszta ösztön-lét mindig emberibb, mint az elrontott tudatú lét.

Emlékszel a gyermek-csinálta
 bokor-barlangokra, zöld ág-szobákra?
 A korra, amidőn a kéz
 bogárnak, hullőnek még jó barátja...?

A feloldás hol van?

Bőrünk egy sátora alatt.
 Két száműzetés egy hónapban –
 Két magány egy csillag-űr csarnokában.

Mi az igazi menedék?

... mit a gyermek
felnőtt szíve csak asszony-ölben lel meg,
ha nem feledni dől szeretni,
hanem belenézni a napba –

Amit egész antológiák nem tudnak elmondani a nők (nem a szerelem!), anyák és kedvesek dicséretére, az mind benne van Illyés gyönyörű versében, a *Ditirambus a nőkhez* címűben, ebben a modern és profán litániában. A csupa főnevet görgető szózuhatag nem egyszerű ünneplés, hanem a férfi és nő drámájának (s talán kicsit az egész élet dialektikájának) lírai megfogalmazása. És a szerelem, az anyák és asszonyok szava oly erő, hogy a halált is legyőzi? Illyés nem romantikus költő, hogy ilyen fajta válaszokkal beérné. De nem is a végzetbe, a megváltozhatatlanba beletörődő; s nem is hívó abban az értelemben, hogy isteni kegyelemtől, égi irányítótól várná kétségei gubancának megoldását. Sem a prometheuszi ember (egzisztencializmus), sem a Paradicsomból kiűzött Ádám (a megváltásra váró ember) nem eszménye:

Van leszállás a sziklafokról.
Fölszállás e „siralom völgy”-ből.
Kikötötten, kifeszítetten is bár,
tudom már, lehet szárnyalás.

A „költő találkozási pontja a gondolatokkal”, válaszai itt sem előregyártottak; inkább irányokra, mint helyzetükre következtethetünk: a magányból a világnyi rokonság felé, a félelemből a reménybe, a bezártságból a határtalanba, a cella-szűk létből a csillagtávolságba, a rend, a munka, a testet kapott tett irányába mutatnak. Abban az emberben bízunk, akinek teremtő munkája nyomán megvalósul a „kezesíthető jövő”, s tán végül a halál is „domesztikálható”.

Illyés lírája: az élet drámai megélése. Az életet folyamatában, változatosságában, sokszínűségében, alakváltozásaiban éli át. A költő hűsége – a folytonos változás, a megújulás. Szinte balladák ezek a versek: belső drámák, egy nyugtalan lélek vívódásai. A sűrű írásjelek, a sorokon átindázó enjambement-k, a szaggatott, elnyelt, tört mondatok, a közbeszúrások, az újszerű szóösszetételek a nyelvi burkon mutatják a küzdelem nyomát. Illyés nem „álmodik”; a kövekből is jelentést facsar ki, a legköznapiabb jelenségből lép át az éteri magasságokba. Tárgyilagosság, hihetetlen ténytisztetel jellemzi ezt a lírát. Általában a látványból indul ki, a látványt a gondolattal szembeesíti, s ebből fakad „a versbe foglalható élmény”. Persze ez nem valami versíró recept nála. A természeti képet, a leírást olyan távlatokba tágitja, ahol költő még nem járt, a leírásban olyan mélységeket éreztet meg, amelyet semmiféle impresszionizmus nem tud megadni. Nem a kép váltja ki a gondolatot; kép és gondolat együtt születik. A gondolat megleli nyelvi-képi bunkát; a kép mindig gondolat-hordozó. A valóságot gondolatilag is átéli; a gondolat sosem marad pusztán filozófia: tárgyias képbe sűrűsödik. Néhány soros miniatűrök és terjedelmes versfüzerek bizonyítják a lírai kifejezés kivételes teljesítményeit. Gondolatmenetünk végére illő, s mivel mindössze hat sor, teljes terjedelmében idézhető szép példa az *Alkonyi út*:

Nem volt ló, csak lengő sörény.
Nem volt cél már, csak vágatás.
Nem volt szerelem, csak „szeretlek!”
Szív se, csak dobogás, –
dadogás, kapkodás! Hiszen
jövő se már, csak elmúlás.

*

Számok, adatok, grafikonok, statisztikai kimutatások korszakát éljük. A tény-szerű ismeretek, az információszerzés, a közvéleménykutatás talán sosem játszott ekkora szerepet életünkben. Új fogalmakat kell megtanulnunk: piackutatás, mintasokaság, háztartás-statisztika, tömegkommunikáció, közös nevező elve, szocialista tömegkultúra... Aligha vitatná bárki is a különféle fölmérések szükségességét, a kérdőívek kitöltésének és feldolgozásának hasznát, kellenek ezek a vizsgálatok, pusztán gyakorlati értékük és használhatóságuk érdekében volna néhány megjegyezni való. Az alkalmat erre két, kis példányszámban megjelent kiadvány szolgáltatja. Az egyik *A munkások és a könyv* címmel jelent meg (Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központja Piackutató Csoportja kiadása; a vizsgálatot irányította és a tanulmányt írta Mándi Péter), a másik a Magyar Rádió szakkönyvtára immár tucatnyi kiadványa közül a tizenegyedik. Ez utóbbi könyvecske két dolgozatot foglal magába (Kérész Gyula és László György: *A hallgatók művészi ízlése a közvéleménykutatás tükrében, valamint dr. Bergmann Erzsébet: Ifjúsági és gyermekműsorok pszichológiai hatásáról*).

Ismétlem, nem kétséges, hogy hasznos vizsgálatok, szükséges statisztikai össze-sítések eredményeit rögzítik ezek a füzetek. Ki vonná kétségbe például, hogy egy szűk érdeklődésre számító, talán csak hipotetikus ismereteket tartalmazó akadémiai folyóíratra szükség van? Ami ma még váratlan fölismerésnek, speciális kutatási eredménynek látszik, holnap és holnapután – a különféle ismeretközlő csatornákon keresztül – csak akkor juthat le az iskolai tankönyvekig, ha egyszer – éppen abban a szűk publicitású akadémiai kiadványban – már megjelent. De az első megjelenés önmagában még nem elég... Az egyik kérdésünk éppen az lenne, hogy azok az adatok és tényyszerű ismeretek, amelyeket az imént említett dolgozatok is tartalmaznak, eljutnak-e vajon azokhoz (könyvtárosokhoz, tanárokhoz, népművelőkhöz, írókhoz, szerkesztőkhöz), akik leginkább érdekelték a jelenlegi művelődési közállapotok kialakulásában, s akiknek tevékenységétől nagyrészt függ a holnap kulturális élete? Nem a kiadványok példányszámának növelésére gondolunk elsősorban, hanem az ismeret-közlés transzmissziós szíjainak jobb működésére, az információs anyag megfelelő közvetítésére – mondjuk a KTTK Piackutató Csoportjától a Mohácsi Farostlemezgyár könyvbizományosaig.

A mohácsi üzemi könyvbizományosnak persze már nem számadatokra, táblázatokra, grafikonokra van szüksége... S ebből következik a másik kérdés, amit ehhez a közvéleménykutató „divathoz” hozzá kell fűzni. Szép, szép a sok szám és kimutatás, de éppen a művelődés eredményeit, a kulturálódás kiterjedését és mélységét kevésbé lehet ezekkel mérni. (Néha óriási statisztikai apparátussal csak közhelyeket sikerül bizonyítani: például, hogy az iskolai végzettséggel összefügg a műveltségi színvonal. Máskor a kötött válasz-lehetőségek korlátozzák az eredményt. A számok nem mutatnak ki mindent, s az adatok viszonylagos értékét legjobb pillanatukban maguk a statisztikusok is elismerik: „a vizsgálat adatai általában kedvezőbbek a valóságosnál” – olvasom a rádió fölmérésével kapcsolatban.) Itt a tényyszerű adatokat különösképp hasznos szembevetni az egyéni tapasztalattal, az empirikus ismerettel. S arra is szükség lenne, hogy a közvéleménykutatások és felmérések adataiból a megfelelő következtetéseket is levonjuk. A statisztikus csak közli a számokat, legföljebb – ha ügyes – néhány összefüggésre mutat rá, de ki az, aki megfelelő módon értékeli azokat, aki „megszólataltja” a rubrikákat?

Mi az értéke például annak a felmérésnek, amely a munkások és a könyv kapcsolatát, egy nagyüzem munkásainak olvasási és művelődési szokásait eleve egy olyan helyen végzi (Budapest, Ganz-MÁVAG), ahol a munkások „kulturális színvonala meghaladja a budapesti és az országos átlagot”? Lehet-e általánosítani a következtetéseket, ha a megkérdezettek több mint fele szakmunkás? És milyen értéke van a „rendszeresen olvas” fogalmának ott, ahol az utolsó hónap olvasmányai közt például Kosztolányi *Aranyárcányát* huszonötször (!) haladja meg Rejtő, Berkesi és *A század nevezetes bűnügyei* című kötet? Menthethető-e azzal, hogy itt a „mintasokaság nagy többsége férfi, ennek következtében nem egyszerűen a munkásizlés, hanem a férfi-

munkás ízlése tükröződik a válaszokban"? S mit szóljunk, ha efféle, a számokkal, százalékokkal, táblázatokkal telítődött lapokon kissé idegenül hangzó mondatokba ütközünk: „Biztosan megjósolható, hogy két évtized múlva...” Azért az optimális jövőért bizonyára tenni is kell majd valamit... S amennyire meghökkentő a statisztikustól a jóslás, épp annyira szükséges lenne, hogy akire viszont a jövőért való munkálkodás tartozik (s most megint a könyvtárosokra, tanárookra, népművelőkre, írókra, szerkesztőkre gondolunk), valahol, a publicisztikában, a maguk szakmai sajtójában, a különféle módszertani lapokban találkozzanak a következtetésekkel, a számok értelmezésével és elemzésével is. (E tekintetben a rádió kiadványa messze felülmúlja a Piackutató Csoport tanulmányát. A Magyar Rádió és Televízió Közvéleménykutató Osztálya már évek óta hasznos munkát végez és kitűnő tanulmányokat publikál. Vajha a műsor is tükrözné ezt, s az igények kiszolgálása mellett az ízlés szolgálata – nevelése és növelése – is megfelelő helyet kapna.) Statisztikai adataink már vannak. De meg kell tanulni olvasni belőlük. A kulturális diagnosztika – úgy látszik – eléggé fejlett. A terápián van most a sor.

BM
968

KIS CSODÁK

Garai Gábor új kötete két versépítési tendencia küzdelmét nyújtja. Az egyik verstípus lényegében az ihlető tárgy, helyzet bemutatásával indul, amelyből azután általánosabb érvényű gondolatok bomlanak ki, a költő az élmény keltette refleksiók továbbgondolását is racionális eszközökkel végzi el. Ez a verstípus önmagában még nem rejt veszélyeket magában, a veszély a versépítés mikéntjében van. A buktatókat az *Almomban: csillagok* c. versben érhetjük tetten. Reális képpel kezdődik, amelyből lassan egy látomás bontakozik ki: a költő az ég csillagaiban embereket lát, emberjelképek nyüzsgőnek az égbolton. S itt következik be az ugrás, ugrás a tiszta gondolatiságba. Egyik sorról a másikra átvált a vers, arról értesülünk, hogy a költőnek mi jut eszébe minderről. A látomás eltűnik, szétfoszlik, a látomás *magyarázata* következik, pedig látomás és magyarázat kölcsönösen megsemmisítik egymást. S tulajdonképpen ekkor derül ki, hogy a látomás már eredetileg sem volt vízió, hanem *mesterséges* előkészítése a befejezésnek, ahol a még oly pozitív program is deklarációként hat. A váratlanul kiugrasztott gondolat, a logikai folytatás gyakran *spekulatívvá* teszi az egész verset, mert nem a tárgy önmagából kifejtésével, önnön logikájával sugallja a vers értelmét. A spekulatív jelleg a képalkotásban is fellelhető: metaforái keresettek. Költői tudatosságra vall az a módszer, hogy a költőben először elvont tartalmak születnek, s ezek kifejezéséhez válogat képeket. Ugyanakkor az alkotási folyamatnak ez az egymásutánisága azt is jelenti, hogy elvont és érzéketlen nem együtt és egyszerre teremődik, ami gondolat és megjelenítés kettősségét, egymástól elválását eredményezi.

A versek második felének magyarázataiban a költő *megoldja* a feladott *képletet*. Akkor is átveszi a szellemi irányítást, amikor az olvasót önmagára bízhatná. A *Vers* az asszonyról megkapó első része az erőszakolt következtetések miatt elveszíti a hatását.

Közhelyszámba megy, hogy Garai intellektuális közéleti költő. De az intellektuális alkatból és közéletiségből nem következnek automatikusan a fenti sajátosságok. Brecht

erősen gondolati költészet, bár gyakran szándékosan didaktikus, mégsem válik oktatóvá, s dialektikus gondolatmenete nem válik elvonttá és konstruálttá, mert egységes megformáltság uralkodik nála. Legtöbbször puritán gondolatok logikus egymásutániságával érvel. Úgy tűnik, Garai kétféle költészetet, a közvetlenül gondolati próbálja az élménylírával egyesíteni úgy, hogy közben az előbbi elvontságát, szárazságát megpróbálja képíleg „csomagolni”.

De vajon mi az a másik tendencia, amely ezzel csatázik? A másik verstípusnál az élmény tágabb teret kap, a személyesség szabadabban előlik a versen, a téma önmozgásából, részleteinek kidolgozásából szervebben következik a gondolati tartalom. Tökéletes és szép versek születnek így. A *Szeptemberi fény* c. versben a hangulati érvényű képből ugrás nélkül, fokozatos átmenettel következik a befejező rész végső gondolata. Egyszerűség és természetesség jellemzi a *bizonyosság korát*. Az a fajta egységesség, amit az előbbi típusoknál a kétféle építkezés keverése miatt nem érezni. Itt az alpmagatartás és alaphangulat belső azonoságuk alapján vonzza magához a képeket, nem kell az előre kész gondolathoz tudatos önkénnyel kiválasztani a képanyagot.

A *Húsvét Szentgyörgyhegyalján* meghitt személyessége új területek meghódítását jelzi Garai költészetében.

Persze e típuson belül, a sikeres megoldások mellett jelentkezik egy újabb veszély is, amikor – különösen a tájverseknél – az inspiráló környezet kiüresedik, minden szubjektivitástól mentes lesz, s egyfajta impasibilité érződik a tökéletesen kimunkált versen (*Badacsony, Láng, Augusztus*).

Az igazi költők örökké megújulásra törekcsenek. Vajon magyarázható-e Garai küzdelme pusztán ezzel a belső szándékkal? Mi rejtőzhet az átalakulás átértett köteleessége, a formában tükröződő vívódás mögött? Mindez valószínűleg összefügg azzal, hogy olyan periódusba érkezünk, amikor a közéleti és gondolati költészet új formáit kell kiküzdeni. Garai (s a nevével fémjelzett nemzedék) korábban különösebb nehézség nélkül használhatta fel az élet apró jelenségeit a nagyobb gondolatok megszólaltatásához. Közvetlenebbül megnyilatkozott a valóság igazi arca, könnyebb volt napvilágra hozni, s nem tűnt erőszakos belemagyarázásnak a mögöttes jelentések nyílt kimondása.

Manapság, a „csendes forradalom” időszakában a dolgok nem nyújtják közvetlenül a lényegüket, s ez a lényeg kevésbé hangzatos és nagyszabású. Mindebből az következik, hogy a címben hirdetett Kis csodák nem csak tematikai szándékot jelentenek, hanem azt, hogy a költő a megváltozott valósághoz próbál idomulni, alkalmazkodni, amit más-képp kell lírává, költészetté avatni, olvasztani. A kis csodák nem hagynak erőszakot elkövetni önmagukon, nekünk kell hozzájuk férköznünk, belsejükbe hatolnunk, át kell adni nekik önmagunkat, hogy kifürkészhesük őket, ami szükségképpen a személyesség megőrzését, a nyílt, deklaratív megnyilatkozás helyett rejtettebb beszédet kíván. Az a személyesség tehát, amelyet a kritika a *Kedd* c. kötetben felfedezett, ebben a viszonylatban nyeri el mélyebb értelmét.

Szinte már hagyomány nála, hogy egy-egy nagyobbílegzetű, a lírán túli területekre tapogatózó művet is bevesz a köteteibe. A Kis csodák második részében az *Orfeusz* c. hosszabb vers az, amely lírai tartalmak objektívizálását valósítja meg az *Orfeusz*-legenda modern feldolgozásával. A *Kedd* c. kötetben *Az erdő ciklus* egyfajta dantei eltévelyedésről tanúskodott. Az *Orfeusz* feltehetően ezt a fájdalmas élményt teszi végérvényesen és sikerrel a helyére. Az epikus elemekkel átszőtt versben az objektívabb műfaj sajátosságai biztosítják azt a hűvösséget, amely a megnyugtató és megnyugvó lezáráshoz szükséges, ugyanakkor az *Orfeusz*-monda mély átélése olyan személyességgel telíti a verset, amely biztosítja a mű őszinteségét, hitelét, azt, hogy nem szerepvállalásról van szó.

Csak egy utam maradt;

mely elvezet

minden értelmes eleven szívéhez,

hozzátok, föleszmélt testvéreim,

völgyek pásztorai, hegyek szénégetői,

kikben megéled hamvadó reményem

A közvetlen beszéd és közvetett sejtetés azért ötvöződik harmonikusan egyggyé, mert éppen a műfaj adta lehetőségeket aknázza ki, a hagyományos lírai formák elégtelenségét érezve új formát teremt magának.

(Szépirodalmi)

MARAFKÓ LÁSZLÓ

Demény Ottó:

ÉLETFORMA

„Tört játék tűnt gyermekkor

a próbaidő elszállt

Csak építeni van jogod

Csak gondolkodva élni”

Demény Ottó kötetét ez a hangvétel jellemzi. Az *Életforma* ötödik önálló könyve. Nem hirtelen fellobbanó üstökösként tűnt fel az irodalmi életben, lassú érlelődés, megfontolt munka adott rangot nevének.

„A próbaidő elszállt”, amit a negyvenéves költő magáénak mondhat, az a megtalált harmónia. „Az értelem és az ösztön” vezérelte, vallja ars poétikájában (*Megrezdülnek a tárgyak*), de a hangsúly nála mindig az értelemre került, a magánember nyugtalanságát legyőzte a közösség érdeke. Nem engedte át magát a magáynak, kételyek és keresések távol állnak világától.

1957-ig munkásként dolgozott, csendes öngúnnal pillant vissza költővé válására (*Jobb lett volna*), de ma is közösnek érzi sorsát a munkások sorsával, „szikár, megszerzett” földjükön él, az ő gondolataikat, érzelmeiket tolmácsolja lírájában (*Mellé szorít, Még egyszer a műhelyben, Cinkosan rárnevetnek, A katona monológja* stb.). A győztes munkásosztály áll mögötte, harmóniájának forrása ez. Mellettük tesz hitet:

„Itt sziszeg kemény igazuk

– mindenre ők a fedezet.

Onnan elszóknóm nem lehet

s minden kitérés árulás,

ha nem miattuk van

s nem értük.”

(Monoton vallomás)

Demény Ottó útja egybeesik a proletariátus útjával. Emlékeivel átszőve eleveníti fel az Októberi Forradalmat és a Magyar Tanácsköztársaság idejét nagyigényű poémáiban (*A mi időnk, Erre emlékezzetek*). A hűség és büszkeség, a forradalmi hit túl-emeli az alkalmi költemények frázisain, pátozsa őszinte, ha igazán újat és egyénit még nem is ad a költemények egészében.

„Boldog vagyok, hogy épp ma élhetek” – írja, és „emelt fővel” szolgálja korunkat, az emberi viszonylatok bonyolultságában ábrázolja. Versei közvetlen élményvilágát tük-

rözik. Fanyar, ironikus epigrammái közt némelyik monumentális nő:

„Egyetlen ami mindig jólesik
– két korty hideg víz lefekvés előtt
De ne higgye senki hogy olcsó
egy egész napot adok érte”

Maró gúnnyal fordul azok ellen, akik langyos jólétbe fúlva, álmok és távlatok nélkül élnek (*Jó este van, Csöd, Egy nyegle kis kamasz, Azt mondták*), de nem a városszél „gyűrött emberei” közé menekül (*Nem esküszöm*), elkülöníti magát a magánlázadók-tól (*Már értelek, Űzenet*). Nem vágyik a „lira új vagánya” lenni, bár műsájának képe, a tökmagot köpködő borzas angyal (*A borzas angyal*) inkább Ladányi kötetébe ille-nék.

Szemérmes költő, retteg a pózoktól, fájdalmaival nem hiálkodik, úrrá lesz fölöttük a formábaöntés által, „Tudok minden ves-zélyről”. „Kiteregetett álmaim / lógnak az üveg balkonon” – Demény stílusát jellemzik ezek a szinte eszköztelen, hétköznapi anyag-ból szőtt látomások.

Többször megfogalmazza feladatát, fel-méri helyzetét. A szenvedélyt logikává bű-völi.

„Munkás vagyok, ki értelmet keres.
Magához vonja s majd miként a prizma,
sík oldaláról kiveti a fényt
– az egyetlen, igazi lényegét.”

(Kávéházi elégia)

A visszafojtott érzelmek gazdagon törnek elő szerelmes verseiben (*Hajnal, Merre csatángolsz, Estétől reggelig*). A szerelem, a csoda (*Tenyérjósolat*), sokféle alakban megjelenik, sorai közül kihallatszik az öregedéstől való félelem. A „tűnt gyermekkor”-t több vers idézi fel, talán ezek kötetének legérettebb darabjai. Sokizűek, gazdagok, artisztikumuk mellett a gondolati tartalom is árnyalt. Nem véletlenül említheti Jeszenyint Demény Ottó egyik versében. Természeti ihletésű képei frissességükkel, expresszivitásukkal, szubjektív szimbolikájukkal őt idézik.

„S el is vitte a nagyhangú madár.
Ott szunnyad piros bögyiben a nyár.
Sárga lába a loncba bekaparta,
elegyengette kék hóval a farka.

S huss, elröppent. Nem él hideg ködökkel
Vigyázza csak hült tájait az ember.”

(Az a madár)

A szertelenségektől őrizkedő költő ka-maszkorát „vad s eszeveszett”, „zöld szél” lobogtatja elő (*Valami zöld szél*). A havas, kemény tél jelképpé válik (*Az volt a tél*), annak a reménytelenségéből indult „e ha-zátlan s házatlan barna had / birtokba vette a kéklő csapást / az ólomházas, nehéz ég alatt” (*A tél fia*), és eljutott a mi időnkbe, mikor „Új-raálmodta magát a világ, / bár kiűn a hó régi módon szakad” (*A csodák sokasága*). Imp-resszionisztikus képeket alkot, de nem ma-rad a felületeknél. Szigorú rendben építi be ezeket a versbe vibráló ellentétpárokat al-kotva. Egy-egy tájszó szincai nyelvét, nem-csak falusi hangulatot ad vele, régiességet is érzékeltet. Lassan a nyelvjárások is archaiz-mussá válnak („csupálta a szél”, „pillog”). Demény Ottó fehér-falu parasztházak közül eljutott ide, hogy „Európa lüktető szívében” mérje fel hazánk sorsát. Falusi nosztalgiák nem húzzák vissza előretéknél költészetét.

A modern lírában a valóság kifejezésének két alapvető formája van. Vagy a képek ve-szik át az uralmat, túláradva, asszociációk özönét hömpölygetve, vagy a valóság dolgai önmagukat jelölve, fogalomná válva rögzítik a világot. Demény Ottót puritánsága, hűvös intellektualitása, visszafojtott szenvedélyessége a második megoldási mód felé közelítik. Az intellektuális költészet nagy buktatója, ha köz-helyeket énekel meg; erőtlenné válik, ha ko-pott szókapcsolatoknak a nézőpont újszerű-sége által nem tud friss varázst adni. De-mény Ottót mértéktartása, magára kényszerítet fegyelve megóvja az üres virtuozitás-tól, de az „értelem és az ösztön” túlságos mérlegelése néha szürkéséget eredményez.

A kötet fedelét díszítő rajz, Kass János munkája, egyszerűségével kifejezi a költő egyéniségét. Kresz Albert fotója a borítón szép, de a versektől idegen asszociációkat kelt. Dermédség, zárttság, elidegenedés helyett a valóság szeretete a „Palánkok” ellen lázadó Demény Ottó kiindulópontja. Maga jellemzi költészetét így:

„nem álmodtam s nem is hazudtam.
Bennem semmi sem kitalált”

(Öt nyolcsoros)

Korlátait és erényeit elmondja ez a két sor. A költőknek joguk van úgy hazudni, hogy az több legyen az igazságnál. Az Életforma versei alapos reményt adnak arra, hogy ezek a korlátok nem akadályozhatják meg Demény Ottót további költői fejlődésében.

(Szépirodalmi)

ZENTAI MÁRIA

Csukás István:

KOROMCSILLAG

A valóságos emberközelség is távolságokat mérhet ki az egy szobában lakók közé és sokszor nem hidalhatják át verssorok. Letépett újság-féldoldalon kezdtem verset olvasni, szinte önkéntelenül. A költő neve elbűjt a gyűrődésbe. A Dallam című vers magánál tartott, kiegyenesítve a gyűrődést, láthattam felette Csukás István nevét. Érdekes módon a vers után a név is újnak, frissnek hatott. Pedig a versben érettség zengett, mély gordonkahang vonult végig a sorok mögött. Íme a három szakaszos vers utolsó négy sora.

De addig várlak, a megritkult időbe
beleveszve,
ha majd megjössz, simítsd meg arcomat,
a bútorok élet.
Sirályok zokognak s lecsapnak elképzelt
kezedre,
s elnyeli őket a fal, a szobát az öröklön
fehér ég.

A fent említett motívumok szándékosan kerültek írásomba, mert a név elolvasása után szavak fehérlettek, vakítottak: Így elnézhetnénk egymást? Öt-hat évvel korábban évekig laktunk egy szobában, és az albérleti szükséges közösség azóta sem melegegett barátság-gá, csak köszönőviszonnyá. Ezek a személyes dolgok gyarlóságunk bizonyítékai s megvan-nak lektoroknál, szerkesztőknél. Úgy tűnik, ma is el lehet nézni nagyságokat is, ha nem vigyázunk. De eltéveszthetjük egymást, akkor is, ha figyelünk. E felismerés hatására lett kissé rendhagyó ez a dolgozat. Mondom, a vers felett új volt a harmadik kötetét közreadó költő neve. Így rendhagyó az ismerkedés is

Csukás István harmadik kötetével. Inkább ösz-szecsapásnak nevezném. Izgalom és bizonyos féltékenység lüktetése között férköztem a ver-sekhez. E lélekvibráció nehezítette a dolgot, de aztán mind beljebb furakodva, végül is győztek a Koromcsillag versei. Tarka vásár fogadott, színekkel és fegyelemmel, várt a gye-rekkor emlék-kacat kastélya, dalok mutatvá-nyaival. Ezek a versek a megérkezés bizton-ságát sugározzák, itt már alulmaradni sem szégyen, nincs ellenfél, nincs vetélkedés a nép-szerűség kegyeiért, itt már csak a cél ragyo-gása látszik mindenkinek egyformán s a meg-érkezést akkor is el kell fogadni, ha az érkező netán nem tartozna a legkedvesebb vendégek közé. Be kellett fogadni ezeket a verseket. E gondolati magaslaton „Jut már fény a gyön-gécske füveknek, / vedlett kutyáknak hegyol-dal,” (Tavaszi ének) s a további versek is erő-sítést adtak. A Sanzon, A szerelem évszakai, az Álmomban otthon jártam vagy a Mímikri csokor versei mind arra figyelmeztettek, hogy a találkozások személyessége nem minden, el-véthetjük egymást az utakon. Bár többnyire járt utak ezek. A magyar költészetben új utat törni már az első lépésekkel nem lehet. Fog a táj, az elődök hatalma, mint a tömegvonzás, húz magához. Törvényszerű, hogy felröppenő-ben meg-megpihenünk József Attila tenyerén, majd egy-egy szárnybiccentéssel Weöres Sán-dor, Nagy László vagy más biztatgat, segít. Mindezek alól Csukás István sem kivétel. De kivétel a továbbiakban, ugyanis már fönt, fönt a nap közelében föloldódik a szárnyak merev-sége, mind kevesebb az elesett és esetlen csa-pás, harmonikus, alig látható a mozdulat. És már a miénk, a sajátunk. Mert akiben van erő és eredeti felfedező képesség, az előbb-utóbb önálló pályára tér. A korábban felsorolt ver-sekből is kimutatható az emelkedés, de iga-zán a kötet legutolsó versében különül el Csu-kás arca a nagy elődökétől nemzedékének csoportképén. Az öt oldalas, egymondat-köl-temény kezdő sorai könnyedén, minden erő-l-kódés nélkül ragadnak magukkal:

„Majd eljön a delfin értem
csillámló testét vonatfüst kormozza
kofák parasztok rendőrök között
ögyeleg a vidéki állomás peronján
a savanykás hajnali kődbe szimatol
az első dérfoltokon mereng a nyár
hamuján amely a talpfákon
piszkos-szürkén villog a kifícamított
csontvázú kerékpárokon tűnődik
a nyelvet öltő megfojtott rózsákon...”

A sorokból muzsika hatalma hatol-vág-simogat a legmélyebbre. Az a különleges zene, ami nem a nyelv ritmusából, a sorvégi összecsengésből alakul, hanem a belső áradásból, a lélek hullámveréséből, a gondolat más-más pályákon visszatérő szívdobajából összhangzik. Talaja nem más, mint maga az emberi tartás, mely végső fokon minden igaz művészet sajátos ábecéje, számrendszere, szorzótáblája és gyöngykristálya. A költő személytelensége elmentmondás, hiszen egyedet s múltot bogoz össze egyetemessel és végtelennel. Azonos dolog részeit villantja más koordinátákon. Bizonyos hasonlítás tehát a legjobbakra, egyben az őket követő legjobbak jellemzője is lehet. Persze ha nem ez szabja a végső határokat. „Bekerítve s mégis szabadon / tűnődöm; őrzöm s cse-relem alakom.” (Az önkívület délelőtti).

Ennyire pontosan körülhatárolta az előbbieket Csukás István is. Eppen ezért, ami a legbizonyosabb ebben a kötetben, az a megtartó útra találás, a kitárult tájék várakozása a lépésekre, a felfedezésekre. Mert a versek többsége bravúros nyelvi építmény, de nem mindből csap ki a nyelv a nyelvtani geometria rácsai között, ha hozzájuk érünk. Nem mind kezd el izzani, nem mind képes átadni a testmelegből, lélekszínekből, mert nem mind a költő varázslata, inkább mutatványa, sok megtanulható elemmel. De mindezt talán azért is vélhetjük valamiféle fáradságnak, koravénységnek, mert Csukás is az emberi benső tárnait mélyíti, nem az évek hegyvonulatait, de a pillanat kis kavicsait kalapálja, robbantgatja. „E visszafelé szárnyalás” úgy akar eljutni az okokig, hogy megteszi az utat hátra: égtől a földig és tovább. Mind jobban kitágulnak „a tizedmásodpercnnyi évek”. Ez a kutató költői szándék valóban inkább bölcsességet, mint látványos lázadást, tűzijátékot kíván. Természetesen egyáltalán nem bizonyos, hogy ez az egyetlen vagy akár a legjobb út. Csukás István is a maradandóért próbál már nyúlni, átért a hosszútávútatás sajátos ütemére, jól tudja: „a romló testen / túllép, ami sérthetetlen.” (Kodály Zoltán) S ki tudja, lázas sorokkal könnyebb-e megtapintani, elérni azt, amit keresünk vagy játékos virág-mondókák „moccanatlan utazásaival”? Talán maga ez a szó is, Koromcsillag, azt jelképezi, hogy a nyugalmas visszafajítotttság is titkolhat nyugtalan ragyogást. Jó érzés, hogy máris láttunk ebből sugárakat, s már azokkal megyünk tovább.

(Szépirodalmi)

KESS DÉNES

Örkény István:

EGYPERCES NOVELLÁK

Örkény művészetének egyik legsajátosabb vonása, a nagyfokú tudatosság, új kötetének összeállításában is megmutatkozik. A keletkezési idejüket tekintve egymástól távol eső írásokat tartalmi, szemléletbeli rokonság alapján kapcsolja össze, s bár ugyanaz a darab több kötetben is helyet kap, környezetéből minden alkalommal új jelentésárnyalatra, helyzeti energiára tesz szert. „Egypercesekben” Örkény – sokat idézett nyilatkozata szerint – a minimumra redukálja az írói közlést, hogy az olvasót önálló gondolkodásra, ítéletalkotásra kényszerítse. Az azonban, hogy saját ítéleteinek tételes megfogalmazásáról lemond, nem jelenti egyúttal azt is, hogy lemond az olvasó orientálásáról.

A kötet minden ciklusában más kompozíciós elv érvényesül, a szerkezet a lehetséges összefüggések szinte mindegyikét reprodukálja (időrend, ok-okozati összefüggés, a dolgok elrendeződése az azonosság és különbség alapján, a különböző minőségek szervesen, véletlenszerű egymásmellettiége, stb.). Az egymáshoz kapcsolt írások közt sajátos dialógus alakul ki, az írói mondanivaló teljessége ebből az egymásra felelésből bomlik ki. A *Klimax*, a *Kenyér* és az *In memoriam dr. K. H. G. pl.* a Jeruzsálem hercegnője különböző ciklusaiból került most együvé, s a kénszerű összehasonlítás kiemeli a köztük feszülő végletes ellentétet. Először talán szánakozunk özv. Berger Mihálynén, aki meg nem értettségében öngyilkos lesz, bár megmosolyogjuk hiúságát, amikor arról értesülünk, hogy a halálra készülve még kirúszolta magát. A következő novella, a *Kenyér* tárgyilagossá, szikár leírása a legnagyobb nyomorúságot tárja elénk, s innen visszapillantva már nemcsak nevetségessnek, hanem kifejezetten ellenszenvesnek érezzük az özvegy szenvedését, és a magányosoknak kijáró sajnálatot az *In memoriam*... elolvasása után felképp a megvetés, sőt gyűlölet váltja fel, hiszen Bergerné tette ugyanúgy az önzésből és ostobaságból fakad, mint a német örökgyilkossága. Számtalan példát idézhetnénk még annak bizonyítására, hogy az elrendezés milyen fontos eszköz az író kezében, mert segítségével a látszólag különmemű dolgokban meg tudja mutatni az azonosságot, vagy

fordítva, a látszat-hasonlóság mögött a minőségi különbséget.

De irányítja az olvasót a címadással is. Maga írja: „A szerző rövidsége törekedett, nem adhatott hát semmitmondó föliratokat. Mielőtt villamosra szállnánk, megnézzük, milyen jelzésű a kocsi. E novelláknak éppily fontos tartozékuk a cím.” A *Megöregszünk* szürrealista vízióját pl. éppen a cím ismeretében érezzük egyértelműen az emberi élet nagyszabású példázatának. A befejező sorok szinte a líra tömörségével érzékeltetik az öregkor ritkuló levegőjét, szívszorító bekerítettségét.

Az előbb említett tudatos kompozíció azonban nemcsak az olvasó eligazítását szolgálja. Igazat kell adnunk annak a kritikus megállapításnak, hogy Örkény egypercesei a világegyetemet sűrítik magukba, maradéktalanul igaznak mégis inkább a kötet egésze felől visszanezve fogadjuk el. Ezek a zárt, öntörvényű, de szükségszerűen részleges mikrovilágok ugyanis éppen az elrendezés következtében lépnek egymással olyan bonyolult kölcsönhatásba, ami az élet egészét reprodukálja.

Az író nézőpontja szüntelenül változik, ugyanazt a dolgot két-három oldalról is megvizsgálja, kereszt- és hosszsz metszetben, izoláltan és történelmi közegbe ágyazva, filozófiai, erkölcsi, lélektani és társadalmi szempontból egyaránt. Az *Állapotok* ciklus novelláiban az egyes emberi tulajdonságokat némileg az egyéntől elvonatkoztatva ábrázolja, az *Archépekben* éppen ellenkezőleg a személyiség, a különös áll a figyelem középpontjában. A lehetséges szituációkat az ember szabadsága szempontjából elemzi. Különösen megrázóak, lelkiismeret ébresztők azok a novellák, amelyek a határokat jelzik, azokat az eseteket, amelyekben az ember már gyakorlatilag tehetetlenségre van kárhoztatva, egyetlen lehetősége az emberi méltóság megőrzése, s még tragikusabb, amikor már arra sincs mód (*Megöregszünk*, *Kenyér*, *In memoriam*... Nincs bocsánat, *Havas tájban* két hagymakupola; *Étvágy*, *Perpetuum mobile*). Az ember még az ilyen végletes helyzetek legnagyobb részében is rendelkezik valamiféle döntési lehetőséggel. Örkény néha megmosolyogja, de végeredményben megérti az emberi gyöngéket, csupán a „pipogya stréberek” számára nem ad felmentést, akik megalkuvásukkal lehetővé teszik ezeknek a szituációknak az újratelődését.

Az embert féltő indulat az íróval első sorban a negatívumokat, fonákságokat látatja meg az életben, ezért halmozza a groteszk jeleneteket. Az élet teljességéről azonban nem mond le, lázadó hőseivel együtt keresi az értelmes, szép, emberi élet lehetőségét (*Vidék*, *A jó halálról*, *Egy lelkiismeretes olvasó*, *Dal*, *A sófőr*, *A szén*, *Valomás*, *Ballada a költészet hatalmáról* stb.).

Az objektív totalitás mellett tehát nem kevésbé fontos jellemzője a kötetnek a szubjektív teljesség sem. Egyik kritikusa bizarr síkváltásai, logikai ugrásai alapján a modern vers eljárásaival hozza kapcsolatba Örkény írói módszerét. De a verssel rokonítja novelláit az is, hogy a kifejezés gyakran háttérbe szorítja bennük az ábrázolást, a bemutatott jelenségnél érdekesebb maga az alkotó, aki figyel, reagál, vitatkozik, gúnyolódik. A kötet kompozíciója, mint említettük, közvetlenül tükrözi dialektikus, árnyalt szemléletét, az egyes írásokban azonban majdnem kivétel nélkül csak többszörös átételben ragadható meg az írói egyéniség.

Legszembetűnőbb vonása sajátos asszociatív készsége. Írásainak kiinduló pontja csaknem kivétel nélkül valamilyen közömbös, hétköznapi helyzet, és az ehhez kapcsolódó asszociáció lendíti át az elbeszélést a fantasztikum síkjára (*Megöregszünk*, *Néhány perc külpolitika*, *Sport*, *Ballada a költészet hatalmáról*, *Az autóvezető* stb.). Az író a valószínű történetben is hangsúlyozza a fonák vagy humoros elemeket, az olvasó kezdetben erre a szelíd csipkelődésre figyel, humoreszket vár, s a váltás éppen a váratlanosság erejével hat, hívja fel a figyelmet a mondanivaló sokrétűségére. Máskor a fantasztikum a nagyítás, túlzás eszköze, s az érzelmi hatást fokozza (*Étvágy*, *Perpetuum mobile*, *Ninos semmi újság*, *Legmerészebb álmaink is megvalósíthatók*, *A Megváltó* stb.). A tárgyak életre keltésével a világ egységét jelzi (*Üvegahal*, *Ballada*..., *Egy meghasonlott tulipán*, *Művészsors*), erősen negatív ítéletét húzza alá azzal, hogy állatokkal kapcsolatos képeket vonatkoztat emberi cselekvésre (*Étvágy*, *Sport*). Az abszurditást hangsúlyozza, kiemeli a részletek pontos, aprólékos leírása, és az alakok köznapisága (*Ninos semmi újság*).

Örkény rendkívül érzékeny megfigyelő. Az élet legszürkébb jeleneteiben is észreveszi a rendellenest, a nem oda való, s ennek a felnagyításával látszólag teljesen reális elbeszéléseinek is groteszk, fantasztikus színeze-

tet ad. Gyakran komponálja novelláit ellen-
tétetes jellemekre, magatartásformákra (In me-
moriám..., Meddig él egy fa?, Eksztázis,
Családunk szemefénye, Egy jól sikerült te-
metés, Havas tájban két hangymakupola stb.).
Az ellentétben rejlő hatáslehetőséget külö-
nösen jól kihasználja a csattanós befejezése-
ben (Információ, Klimax, Honvédkórház,
Európa legjobb síterepe stb.)

Mondanivalója jellegéből következően az
elbeszélés leghagyományosabb eszközét, a cse-
lekményt szinte teljesen mellőzi, ugyanakkor
alakjainak jellemzésében elsőrendű fontosságú
a cselekedet, az hogy adott helyzetben mit
tesznek ill. nem tesznek. Igen takarékosan
bánnak a leírásokkal, a képekkel, ahol mégis
alkalmazza, rendkívül erős hangulati hatást
ér el velük (Meddig él egy fa?, A jó ha-
lálról, Ballada... stb.). Sokszor még az el-
beszélő személyét is kikapcsolja, dokumentu-
mokat közöl kommentár nélkül, vagy mono-
lóg formában magával a szereplővel mon-
datja el a történet, pusztá dialógusból bontja
ki a helyzetet (Kivégzési szabályzat, Mi min-
dent kell tudni, Férfiarokép, Legmerészebb
álmaink is megvalósíthatók!, In memoriám...
stb.).

A lélektani folyamatokat sem elemzi, nem
beszéli el, hanem bemutatja. Stílusa diszte-
len és szikár, éppen ezért minden szónak
súlya van.

Réber László kifejező rajzai hangulatukban
is jól illeszkednek az elbeszélésekhez, nagy-
szerűen szolgálják az írói mondanivalót.

Örkény Istvánnak már előző két kötete
kiemelkedő helyet biztosított a mai magyar
prozában. Az Egyperces novellákban ismét
új oldalról mutatkozott be ez a nagyon szí-
nes, nagyon gazdag alkotóegység, s ugyan-
akkor azt is bebizonyította, hogy a novella
kifelé tart az előző évek válságából, a leg-
magasabb szinten tudja megfogalmazni a
kor és ember problémáit.

(Magvető)

VÁRÓCZI ZSUZSA

Gáll István:

ROHANÓK

A kötet érdekességét nem a fülszövegben „mű-
faji kalandozásként” említett állatmese és rá-
diókommédia adja, hanem a novellákban meg-
rajzolt néhány emberi portré, legfőként pedig
a Magos-család három generációjának képvi-

selői és az ő sorsuk. Az író – ahogy vallja is
– „szoros, érzelmi viszonyban” van velük,
választott rokonainak érzi őket. A szenvedé-
lyes érdeklődés, amivel sorsukat figyeli, olyan
jellemző, érdekes sajátságok felismeréséhez
vezeti, melyek jócskán túlmutatnak Magosék
családi körén, személyes ügyén. Kik ezek a
Magosék és mi az, ami bennük, életükben
megragadó?

Az öreg, hajdani bányász, a Tanácsköztár-
saság fegyveres harcosa volt, az ellenforra-
dalmi rendszerben börtönben, munka nélkül
és alkalmi munkákon tengődött, csak a leszá-
molás reménye élte. A háború végén parti-
zán lett, a felszabaduláskor pedig egycsapásra
kiderült, hogy – nem érti az új világot. Ön-
bíráskodásával lehetetlenné tette, hogy most
már valóban révbe érjen. Ő a fegyver em-
bere volt, az a generáció, aki – miután em-
berségében megalázták, megtiporták – egyet-
len módot lát arra, hogy elégtételt vegyen: a
személyes erőszakot. Mire elérkezik a felsza-
badulás, az öreg Magos már nem érti, hogy
itt most másféle elégtételre nyílik lehetőség.
A régi módszereket akarja folytatni, és ezzel
kizárja önmagát az új rend vezetői köréből.
Tulajdonképpen tragikus alak, ezt Gáll éppúgy
láttatja (a Törvény c. novellában főként), mint
tudatlanságát (Sötét van), ami inkább a tragi-
komikum felé tolja el alakját. Az öreg Magos
nem makulátlan munkáshős. Ő csak azt tud-
ja, hogy a bántalom jogossá teszi a bosszút és
ezzel él. A „politikát” megveti, nem érzi egye-
nes dolognak, de politikának minősít minden
megfontolást, minden ésszelélést. Az unokája
mondja később igen találóan, hogy „érzelmi
alapon ítélünk meg mindent”, ez róla szólva
a legigazabb. Gáll szemléletének, ábrázolásá-
nak legfőbb értéke, hogy alakjait összetettsé-
gükben mutatja be, s pl. ezt a csak „érzelmi
alapon” ítélést és élést úgy eleveníti meg,
hogy kritikáját is adja. Annál inkább, mert
ez nemcsak az öreg Magosra jellemző.

Bármennyire is másféle a középső, az apa,
a maga higgadt, józan, kételymentes lényével,
nyilván azért lesz készen kapott „igazságok”
kritikátlan követője, mert tőle is távol van az
értelmi magatartás. Őt nem annyira az érzel-
mei viszik, inkább a szellemi lustasága húzza.
Nem jut el soha odáig, hogy önállóan felmérje
a valóságot, s ha ezért aztán ő is „kikopik”, ezt
elfojtott fájdalommal veszi tudomásul, de nem
érti. No, és a harmadik, a már nevében is ex-
centrikus Dzsudi? Ő a mai fiatal. Azt mondja
magáról, jobban hasonlít nagyapjához, mint az
apjához, mert ő is érzelmileg viszonyul min-

denhez, „egyszerűen”. Apja lapos bölcsességei nem elégítik ki, ez teljesen érthető, nagyapja sokszor okatlan, de tiszta szenvedélyét többre értékeli. Am szenvedélyek tőle már nem telnek! A kételkedés, kétségbevonás álláspontja az övé, kívülállóként szemlélődik abban a világban, melynek megteremtéséért nagyapja és apja – a maguk módján – minden erejüket felemésztették. Ahol ő harc nélkül kapott mindent, s most enerváltan lézeng benne. De Dzsudi még fiatal, az ő sorsa még nem befejezett.

Ha lehangoló is némileg a három Magos életútjának, emberi magatartásának alakulása, bennük és általuk Gáll István egy igen tipikus jelenséget mutat meg. Azt, hogy nem elég a jószándék, nem elég a köznapi becsületesség, a futó igazságok, *a világot egészében meg kell érteni, mert csak úgy lehet birtokba venni*. A forradalmárnak ma ez a feladata. Mindaddig, amíg Magoséknak ez nem sikerül, valahogy kívül maradnak a zajló életben, a mindig összetett sokféleségben hullámozó valóságban. Olyan veszedelem ez, mely sokakat fenyeget, s épp a forradalmi hagyományú családok, személyek olykor fájdalmas letöréseiben mutatkozik meg. Alig lehet elképzelni korszerűbb, forróbban aktuális mondanivalót! Gáll István új kötetének ez a legnagyobb értéke.

A három Magos alakja, sorsa néhány novellából rajzolódik ki, nem egyformán plasztikusan. Különösen a két fiatalabbnál érezhető bizonyos vázlatosság, hiszen pl. Dzsudi szinte csak mint egy dialógus résztvevője jelenik meg. Az egyes novellákban a helyükön vannak, de épp azért, mert alakjuk, sorsuk oly megragadó, szinte követelik maguk számára a szélesebb epikai kiteljesítést. Nem véletlen, hogy némelyik novella máris olyan, mint egy regényepizód (pl. Sötét van, – Tiszt, asztrakán bundában) és van olyan, mely nem egyéb egyetlen nagy dialógusnál (Mellékutca). Önmagában legkiemelkedőbb írás a kötetben a Rohanók. Csak vékony szálon kapcsolódik Magosékhoz, a személyi kultusz légkörének, világának ábrázolása – valóban élményszerűen. Gáll ábrázolásmódjának jellemzői – melyek pedig nem vesztélytelenek – itt teljes egyensúlyban vannak. Szigorú, szinte rideg szűkszavúságát minden erőltetés nélkül oldja föl a fel-felcsillanó meleg humor, a szemlélet érzékes nélküli humanitása. A lényegyet többnyire külső mozzanatokban tükröző technika itt mindig tartalmas külsőségeket állít elénk, s nem ragad meg jelentéktelen felszíni mozzanatokban (mint pl. az Így van ez jól c. elbe-

szelésben). A külső gesztusok nem mindig elégendőek bonyolultabb belső mozgások tükrözésére, s Busó Mátyás alakja pl. ezért marad oly megoldatlan. A Rohanók-ban azonban a külső „rohanás” a belső fejtelenséget, zürzavart maradéktalanul érzékelteti.

Gáll a legmélyebben közéleti érdeklődésű író, s amikor a közéleti problémákat konkrét jelenségekben látja és ábrázolja – mint ezekben a novellákban –, mindig sikerül fontosat, elgondolkoztatót mondania. Amikor azonban az egész emberiséget átfogó érvénnyel általánosít, semmitmondásban vész el. Az állatmese (Zöldegeskert) – a vörös és fekete hangyák történetében – a két világtábor szembenállását, a marxista ideológia erejét kívánja bemutatni. Az állatmese – ezt a műfaj nagy világirodalmi hagyománya világosan mutatja – akkor indokolt kifejezési forma, ha az állati és emberi világ közötti párhuzam vagy ellentét asszociációi révén az emberi világ valamilyen jellemzőjét hozza előtérbe. Ez az állati világ közvetlen, konkrét ábrázolásával valósul meg (még ha ez az ábrázolás eleve antropomorf is), s ennek mozzanatai épp a hasonlóság vagy ellentétesség (a kettő sokszor együtt nyilvánul meg a tartalom és forma relációjában) révén mindig az emberi világot asszociálják. Gállnál az állati világ mégcsak nem is ürügy, hanem pusztán név. A Föld a Zöldegeskert, a vörös hangyák a szocialista tábor, a fekete a kapitalista tábor. A nevekkel fedetten az emberi világ sablonizált politikai modelljét állítja elénk. A konkrét történetben az egyszerű, életszerű elemek semmi súllyal, fontossággal, jellemző erővel nem bírnak. Nem is tudni pl., mi szükség van a hangyaifjak szerelmére, mikor ezek nyomtalanul eltűnnek, s végül mintha az egész történet csak arra kellett volna, hogy elhangozhassék a Vörös „ki nyilatkoztatása”. Gállnak ebben az írásban nem sikerült a mondanivalót a fogalmi síkról szemléleti-képi síkra vetítenie; a műfaj ábrázolásmódjának eredendő közvetettségével nem tud mit kezdeni.

Az Özönvíz c. rádiókomédia a bibliai vízözön-mitosz persziflázsa, melyben az író azt kívánja bemutatni, hogyan válik a rettegett és félelmes Úrból dühében toporzékoló, tehetetlen pukkancs, amikor az emberek megszűnnek félni tőle, s maguk kezdik irányítani az életüket. Sok mulattató helyzeten, az időtévésztesek szellemes fordulatán át halad a történet, melynek azonban két szerzői hibája megakadályozza az író szándékainak teljesülését. Az egyik – és fő – hiba az, hogy az író az em-

ber-isten viszony mindkét oldalát elsúlytalantítja. Az isten kezdetől nem más, mint egy hatalmi mániás pitiáner, akinek reális hatalma egy percig sincs. Ha a darabban nem jelenne meg reális létezőként, hanem csak az emberek hiedelmében, akkor jól megvalósulhatna fokozatos devalvációja; így azonban az Úr nemcsak fikció, hanem egy létező paprikajancsi, akivel a kritikus pont után – amikor tehetetlensége végképp lelepleződik – az író nem tud mit kezdeni, egyszerűen magára hagyja. Az emberek oldalát koncentráltan képviseli az Éli nevű szereplő. Ő úgy jelenik meg, mint az ember tudásának, szellemi erejének képviselője. Ez azonban csak szavakban nyilvánul meg, Éli végeredményben semmivel nem tesz többet, mint az Úr. Az emberiség megmaradása nem neki köszönhető, hanem az Úr tehetetlenségének, részben pedig a konferenciák és intézmények szelíd szabotázsának és huzavonájának. Valóságos harc – még komédiaszerűen sem – alakul ki, és mindaz, ami körül a játék forog a darabban – álprobléma. A másik szerző hiba az özönvíz-legenda fennmaradásának indokolása. Erőtlen és didaktikus, nincs szerkesztési kapcsolata az előzményekkel.

Valószínű, hogy Gáll István írói alkatától eléggé távol állnak ezek a műfajok (az állatmese és hangjáték-komédia). Az ő kemény, szigorú látásmódja nem tud annyira könnyedé, oldottá válni, mint amennyire itt szükséges lett volna. Humora sem az a bő forrás, mely táplálni tud ötletekkel efajta játékokat. Igazi műfajának azt az epikát érezzük, melyet nem a széles mesélőkedv, hanem az epizódok bősége és az alakok részletezettsége éltet, hanem az erősvonású lényegkiemelés, a más érintő problémák kimondásának forrósága, átalakuló világunk sokarcú szépségének láttatása. A novellák ereje, érdekessége ezt mutatja. Ezért örülünk ennek a kötetnek.

FUTAKY HAJNA

Czine Mihály:

A NATURALIZMUS

Czine Mihály „A fogalmak Babele” címet adja a könyv kitűnő bevezető fejezetének, s benne imponáló biztonsággal végzi el a fogalomtisztázás nem könnyű feladatát. A realizmussal kapcsolatban felmerült már a fogalomnak kétféle értelmezése (kitágítása és korhoz kötése), itt is valami hasonlóval állunk szemben. Beszélhetünk egyfelől natu-

ralizmusról (a múlt század második felének irányzata), és naturalisztikus vonásokról pl. Arisztofanesznél, vagy Faulknernél (tekintetbe véve az előbbinél az ábrázolás nyersebb módját, az utóbbinak pesszimista, biológiai színezetű determinizmusát). Ilyen módon majdnem minden irányzatnak kettős értelmet adhatunk. Beszélhetünk a „Divina Comédia” és „Az öreg hölgy látogatása”-nak szimbolikájáról, vagy szürrealista jellegéről Vörösmarty nyelvén. Ha pedig joggal beszélhetünk realistáról és realiztikusról, naturalistáról és naturalisztikusról, akkor el lehet választani korhoz kötött irányzatot és koroktól független ábrázolásmódot sajátosságokat. Ez pedig arra mutat, hogy voltaképpen mindkét stílus kimond valamit a nagy egészről, minden megközelítési mód hangsúlyoz egy oldalt, minden irányzat előnyben részesíti a művészi ábrázolás és kifejezés egy bizonyos formáját.

A naturalizmussal persze különleges a helyzet. Ha az egymás utáni következő irányzatokban realizmus és antirealizmus küzdelmét látjuk, melyben a reneszánsz reakciója volt a barokk, a romantikáé a realizmus, s azé a megint irracionális jellegű szimbolizmus, akkor a naturalizmus valahogy nem illik ebbe a váltakozásba. Nem illik, mert voltaképpen a realizmus fiókirányzata. Ez legfőképpen abban nyilvánul meg, hogy egyáltalán nincsenek éles határok a két irány között. Zola Balzacot, Stendhalt, Flaubert-t vélte elődjének, mi ezeket a múlt századi realizmus klasszikus példáiként tartjuk számon. Zola, Móríczt legjobb műveit is realistának tartjuk. Thomas Mann, Joyce számára a naturalizmus csak ifjúkori iskola, melyen hamar túllépnek. Nemcsak az a baj már most a naturalizmussal, hogy ha elhatároljuk azoktól, akik még realisták, és azoktól, akik már nem naturalisták, akkor alig marad valaki. Jól szemügyre véve a naturalizmus programját és gyakorlatát, az a benyomásunk támad, hogy a jól körülhatárolható elvi, módszerbeli program mellett, igen kevés formai novumot hozott. A stílus pedig formai jegyek összege, ilyen szempontból a naturalizmus legalábbis szegényesnek tűnik. Czine is utal ilyesmire, amikor főleg a látás kíméletlenségét, a szociális indulatot, a nyers valóságfeltárást emeli ki olyan vonásokként, amelyek pl. Móríczt pályáján végigkísérték. A realizmus alapvető sajátosságait (valószínűség, ontológiai szemlélet, motiváció, közepes ábrázolási szint, típusalkotás, ábrázoló,

olykor kritikai magatartás stb.) tulajdonképpen alig fejleszti tovább, inkább torzítja, elméletieskedésével deformálja. Éppen ezért nagy problémát jelent a naturalizmusnak, mint önálló irányzatnak, egyáltalán a léte is. (Olyasféle kapcsolat van a realizmus és a naturalizmus között, mint, mondjuk, a reneszansz és a manierizmus között.) Abból a szempontból viszont talán első a naturalizmus, hogy ettől kezdve az újabb és újabb izmusok programokkal, manifesztumokkal indulnak, míg a stílusirányok korábban csak ki-fejlődésük után mutattak egységes arculatot, sőt elnevezést is esetleg évszázadok múlva kaptak csak, mint pl a reneszansz.

Czine bevezető tanulmánya, bár túl sokat nem foglalkozik ezzel a kérdéssel, utal rá, hogy a naturalista irányzat polgári szemlélet kifejezője, a múlt század második felében a burzsoázia válságának terméke. Még akkor is, ha Zola és mások később a szocializmus felé tájékozódtak. De közönségüket is elsősorban a polgárság jelenti, s csak azután hatol majd az egyszerű olvasók közé. Sajnos, akkor sem csak jó értelemben. Sokszor hatás-vadász erotikája volt legfeltűnőbb újdonsága, s csak bizonyos idő elteltével hathattak mélyebb és tartalmasabb vonásai. Ezért a naturalizmus társadalmi alapja és hatása korántsem mondható egyértelműnek, pozitív és negatív vonások kusza összefonódottságban jellemzik. Magyarországon ez a problematika különösen bonyolult formában jelentkezik. Hiszen a nyersebb realizmus ellen Gyulai és utóbb a naturalizmus ellen a nép-nemzeti iskola epigonjai a népköltészetre hivatkozva tiltakoznak. Valóban, a népköltészet elemi sajátossága a stilizálás, s mi sem áll töle távolabb, mint a naturalizmus spekulatív módszere. Hosszú fejlődés, és kivételes alkotói génusz kellett ahhoz, hogy a két szemlélet egyúttal hozhasson örökéletű eredményeket Gorkij, vagy Móricz életművében.

A naturalizmus filozófiai tekintetben is a múlt század nagy polgári gondolkodóira; Comte-re, Taine-re, Renanra hivatkozik, s elhatározó jelentőségű Claude Bernard, vagy Darwin hatása. Író-elődeik Zola a francia nagyrealizmusban keresi, s kétségtelenül tőlük is tanult legtöbbet. Háttérbe szorul viszont az ún. fízológiai iskola, amely az 1830-40-es években a naturalizmuséhoz hasonló célokat tűz maga elé (pl. Sue). Pedig, hogy ennek hatása mennyire nem hanyagolható el, azt leginkább az orosz irodalom fejlődése bizonyítja. A „fízológiai” társadalomrajzok

tájékáról indul a 40-es években Gogol, s ehhez kapcsolódik Dosztojevszkij korai remekműve a „Szegény emberek”. Ebből alakul ki Dosztojevszkij hatalmas életműve, amelyet sok vonás (pesszimista emberszemlélet, biológiai determinizmus, az élet és a társadalom nyers, tragikus konfliktusainak kedvéért, olyan emberek szerepeltetése, akiket a pénz és alacsonyabb ösztönök mozgatnak, stb.) rokonít a naturalizmussal. Tehát ösztönösen is kialakul a realizmus naturalista színeződése, éppúgy, ahogy ilyesféle folyamatra mutat példát Tolnai Lajos regényírói művészete is.

Czine Mihály könyvének talán legsikerültebb részei azok a lapok, melyeken a magyar naturalizmusról szól. Kitűnően jellemzi a még laza csoporttá is alig összeálló naturalistáink gyengéit. Az egység hiánya részben arra vezethető vissza, hogy igazi nagy értékeket inkább azoknál az alkotóknál képes létrehozni a naturalizmus, akiknél csak felszabadító, szemnyitó hatása volt, de akik mentesek maradtak az elmélet egyoldalúságaitól (Móricz, Nagy Lajos). Nem alakulhatott ki naturalista iskola azért sem, mert többen is (s épp a leghetéseesebbek) csak a divat miatt nyúltak naturalista eszközökhöz pályájuk elején, de utána a kisebb ellenállás felé fejlődtek (Herczeg, Molnár F., Lengyel Menyhért, stb.), sőt Bródy Sándornak, aki pedig az iskola vezető egyénisége lehetett volna, is voltak ilyen jellegű megingásai. Nagyjából teljesnek tűnik a magyar naturalizmusról rajzolt kép, talán csak Szabó Dezső hiányoljuk a névsorból. Móriczról szólva olvashatjuk a bevezető tanulmányban: „Még művészetének néhány formai jegye is emlékeztet, különösen a kezdeti időkben, a zolai naturalizmusra; a romantika és naturalizmus keveredése, a szimbolumszerűség, s a stílus olykor indokolatlan nyersesége.” Aztán arról, hogy mit tanult Móricz a naturalizmustól: „a kemény látást, a szociális érzést és tematikát, a szigorú társadalomkritikát, s az ösztönök rajzát és a minden hagyományost felülvizsgáló igényt.” Mindez többé-kevésbé áll Szabó Dezsőre is, különösen pályája elején. „Móricz világában nincs biológiai végzet, nincs átöröklés...” – bezzeg van „Az elsodort falu”-ban. Éppen ezért talán indokolt lett volna szólni Szabó Dezső és a naturalizmus viszonyáról. Bővebb tárgyalást érdemelt volna Justh Zsigmond is. Bár nem rendelkezik olyan írói kvalitásokkal, mint mondjuk Bródy, de mindenképpen figyelemreméltó te-

hetség és az sem lebecsülendő szempont, hogy talán ő volt a legtudatosabb magyar naturalista. Zolai módszerességgel akarta bemutatni a „kiválás genezisé”-t, s a ciklus elkészült darabjai, különösen a „Fuimus”, tehetséges próbálkozások a naturalista regény meghonosítására. Justh prózájának impresszionista jellege alkalmat adott volna a két irány magyar jelentkezésének és viszonyának vizsgálatára.

Külön problémát jelentenek a bevezető tanulmány utolsó fejezetei, amelyek a naturalizmus XX. századi továbbélésével foglalkoznak. Az amerikai regény egyes képviselőinél joggal beszélhetünk naturalizmusról (Dreiser, Dos Passos), sőt idekivánczozik Faulkner alkotói módszerének nem egy vonása is (nyers színek, az ösztönök részletező rajza, átöröklés, biológiai meghatározottság, stb.). De a neorealizmus már nem feltétlenül a naturalizmusra vezető út, inkább a realizmus egy új hajtása. S éppen itt bukkan elő a tanulmány egyetlen gyenge pontja: irodalmi, művészeti irányzatról szól, mégsem körvonalazza kellő határozottsággal és részletességgel azokat a jegyeket, amelyek alapján egy mű (vagy életmű) naturalista jellege felismerhető volna. Nem pótolják ezt a dokumentumok sem, hiszen nem az az érdekes itt, hogy milyen regényt akart írni Zola és milyen drámát Hauptmann, hanem az, hogy 50–100 év távlatából milyen közös formai sajátosságai vannak az ösztönösen, vagy tudatosan naturalista műalkotásoknak. Ha a bevezető tanulmány ezt a munkát elvégezte volna, megszabadult volna mozaik-szerűségétől is.

Továbbgondolásaink, kiegészítéseink rangos műhöz kapcsolódnak. Czine Mihály bevezető tanulmánya az említett hiányérzetek ellenére kitűnő munka. Czine stílusának sokszor megcsodált értékei (világosság, arányosság, költői erő, szemléletesség) az anyagban való otthonossággal, széles áttekintő képességgel párosulnak. Felesleges hivatkozások nélkül az apparátusa helyett tömör és olvasmányos formában vezeti be az olvasót a naturalizmus kérdéseinek körébe. Imponáló tájékozottsággal tud távlatokat nyitni Rabelais-tól Csák Gyuláig. Nem hallgatja el az irányzat egyoldalúságait, gyengéit sem, mégis meg tudja mutatni a naturalizmus tanításaiban az örök értékeket. Mert a „kiméletlen igazságot” követelő naturalista esztétika minden idők művészetének fontos kritériumát mondotta ki.

(Gondolat)

LMRE LÁSZLÓ

VITA AZ IFJÚSÁGI IRODALOMRÓL

Jelenkor 1965–1966

(Cikkek és tanulmányok)

Szerény kis kötet, jelentőségét a „beavattak” mégis pontosan tudják.

A vita, amelynek legfontosabb részeit igyekszik a kötet összefogni, 1965–66-ban zajlott le a Jelenkor hasábjain. Másfél éven át jelentek meg a cikkek, hozzászólások, vélemények, s közben az írószövetség több tanácskozást rendezett a témáról. A pécsi konferencia, amely vitázó céllal szerveződött, természetesen nem zárta le, inkább tovább szélesítette a vitát. Nagyjában-egészében a fentiekből építkezik a könyv, mindössze egy írást közöl e körön kívül, Kolta Ferenc „Húsz év ifjúsági irodalma” című tanulmányát. Utóbbi mégis szervesen illik a kötetbe, sőt, aki elolvassa, úgy is érezheti: nélkülözhetetlen. Hasonlóképpen igen hasznos a Rákai István által összeállított bibliográfiai tájékoztató.

A vita anyagát valóban ki kellett adni önálló kötetben. Ennek szükségessége legjobban most derül ki, amikor az érdeklődő már kezében tarthatja a könyvet. Ki kellett adni, részint a vállalkozás egyedi súlya miatt, hisz minden megelőző próbálkozás ellenére ez a vita volt a legátfogóbb, leglényegretörőbb, legszélesebb az ifjúsági irodalom helyzetéről és problémáiról. Ki kellett adni másrészt a téma miatt, éppen amiatt, ami a kötetből legáthatóbban süt: az ifjúsági irodalom elvi-gyakorlati kérdéseinek hihetetlen elhanyagoltsága miatt. A kötet pusztán ténye szimbólum gyanánt jelzi, hogy talán mégsem volt pusztába kiáltott szó a sok elhangzott panasz, tetterre serkentő kritika.

A szerkesztőnek, Szederkényi Ervinnek, jókora anyagból kellett válogatnia, elsősorban a probléma minél többoldalú megvilágítása szempontjának alapján. A helyzetet nyilván bonyolította, hogy a vitában sok volt a spontaneitás, a hozzászólók a maguk véleményét a vita hevében, olykor részletkérdésre szűkítve, olykor ismétlésekbe is bocsátkozva fejtették ki. A hatalmas kérdéskörben nem lévén vezérfonal (nem is lehetett, persze, hiszen a téma kidolgozatlan-

sága folytán a vezérfonalak megeléjét is a vitától kellett várni), szükségszerűen egymástól nagyon eltérő vélemények kaptak egymás mellett helyet, hangvételben, aspektusban, elmélyültségben egyaránt eltérőek. A hozzászólások válogatásán túl csakis az időrendiség jelentett megoldást, s itt-ott az a szerkesztői finomítás, amely a kihagyásokban vagy kibővítésekben nyilvánult meg. Végeredményben azonban egy kész anyag-tömegből kellett válogatni, s ez a válogatás jól sikerült, még ha az olvasóban fel is ötlük olykor, hogy egy némely hozzászólás – vagy ha igazságosabbak akarunk lenni: néhány hozzászólás egyes részlete – nem sok újat mond, elhagyásával a téma nem sokat szegényedett volna. Ámbár a helyenkénti ismétlődések elkerülhetetlenek, ha belegondolunk: úttörő jellegű vitáról van szó, amelyben egyszerre szólalnak meg sokan, egyszerre mondják is hát el azokat az eddig talán ki nem mondott igazságokat, amelyeket épp ezért joggal éreznek mindannyian újnak, felfedezésértékűnek.

Egészen véve azonban a kötet segítségével még egyszer és nagyon tanulságosan végig lehet jutni ezen a vitán, körül lehet járni ezt a valóban izgalmas és rendkívül fontos kérdést. Miért van szükség ifjúsági irodalomra (szerencsére a cikkek hamar eljutnak a meddőnek látszó kérdésfeltevésen, hogy van-e szükség egyáltalán!), s milyen legyen a jó ifjúsági irodalom? Az alapkérdések ezek, a felelet rájuk azonban már sokkal színesebb. Kezdve Móricz Zsigmond véleményén, akit, más hazai és külföldi klasszikusokkal együtt, többször idéznek a cikkírók: Móricz „rettenetes visszaélésekről” beszél 1931-ben, amikor rájön, hogy „a gyermekeknek szánt irodalommal túlnyomórészt olyan írók foglalkoznak, akik kiszorultak a felnőttek számára való irodalomból. Milyen végzetes tévedése az emberiségnek! Gyermekek számára valóban csak a legnemesebb és a legbölcsebb íróknak volna szabad írni.” E „rettenetes visszaélések” ellen beszél valamennyi aggódó, elemző, sürgető hozzászólás. Hogy az ifjúsági művek mindenekelőtt művészi alkotások legyenek, és soha semmiképpen ne rendeljék alá a színvonal kérdését egyéb szempontoknak. Különösképpen izgalmas és gondolatébresztő e tekintetben Harsányi István fejtegetése a tömegkommunikációs eszközök hatalmas szerepéről és felelősségéről. A rádió, televízió, mozi „a rangos és igényes gyermekiroda-

lom, ifjúsági irodalom számára éppúgy jelenthetnek csodálatos újjászületést, mint gúzsba kötő, sőt, pusztító szorítást.” A televízió többé nem hagyható ki a számításból, a szerző meggyőzően, számokkal, adatokkal is bizonyítja ezt, azzal a fentebb idézett jelzéssel, hogy a tömegkommunikációs eszközök felelőssége napjainkban egyre nő. Más oldalról nyújt meglehetősen bizonyítékokat a jó gyermek- és ifjúsági irodalom szükségszerűségére Szöllősy Kálmán.

Az ifjúsági irodalom elvi-esztétikai kérdései közül helyet kapott a vitában a közérthetőség, a kritika hiányának és felelősségének problémája, a pedagógiai szempont helye az ifjúsági művekben, a történelmi és ismeretterjesztő művek kérdésköre és még sok más. Valamennyi esetben ott kísért olvasás közben a megoldhatatlan feladatok egész sora, akár a történelmi, akár az elméleti, akár a konkrét esztétikai elemzésekről van szó.

Visszatérve a kötet szerkesztési munkájára, s a már említett tanulmányra, amely egyedül kapott helyet a vita anyagán kívül (Kolta Ferenc: Húsz év ifjúsági irodalma, 1945–1965) – éppen ezért érezzük annyira szükségesnek, mondhatni nélkülözhetetlennek a kötetben, mert az egyetlen, amely tudományos igénnyel, bizonyos körön belül a teljességre törekedve, a szóbanforgó művek konkrét elemzésére vállalkozik. A vita végül is azért vita, hogy ott mindenki elmondhassa, amit fontosnak, égetőnek, megoldandónak vagy igaznak érez; de egy cikk, vagy hozzászólás még nem tudományos tett. Mint Földes Péter is mondja (a Jelenkor 1965. márciusi számában megjelent hozzászólásában), az ifjúsági írók „mohón igénylik az elemzést, a bírálatot, az elméleti segítséget”; ám „ha az esztétik – sőt irodalomtörténet-szek, pszichológusok, pedagógusok is – végre megszólalának, boldogan adnánk át nekik a terepet; de amíg távol tartják magukat, „magad uram, ha szógád nincs”, mi is beállunk az elmélet kialakításának küzdőterére.” Ilyenformán különösképp értékes a kötetben Kolta Ferencnek valamennyi cikke, főként ez az úttörő jelentőségű, igényes, s ráadásul lebilincselően érdekes tanulmány. A tanulmány az egyes műveken, műfajokon s időszakokon túl az ifjúsági irodalommal kapcsolatos kritikának, elméleti tevékenységnek történetét is érinti; leginkább ebből (s érdekes, de elszomorító módon, a kötet végén közölt bibliográfiából) derül ki:

valóban milyen rengeteg még a tennivaló az irodalomnak ezen a mostohamód kezelt területén. Kolta Ferenc tanulmánya éppen annak az elméleti feldolgozásnak egyik első izmos példánya, reményteljes kezdete, amit a vitacikkek túlnyomó része – néha még sötétebbnek is festve a képet a valódinál – annyira sürget.

A kötet legfontosabb haszna tehát, hogy egyfelől tisztáz néhány kérdést, felvet egy sereg problémát, közöl kért néhány új ismeretet az ifjúsági irodalom témaköréből; más-

felől már létével is a feladatok mielőbbi megoldására serkent. Az, hogy a vitát követő évben a Móra Kiadó megjelentette ezt a kis kötetet, mintegy ébrentartja az érdeklődést, jelzi a kérdések továbbra is nyitott kapuit, felmutatja a fehér foltokat, amelyeknek felderítése nemcsak az írók, hanem a kritikusok, könyvkiadók, irodalomtörténészek, esztéták, pedagógusok, pszichológusok, népművelők, szerkesztők s a tömegkommunikációs eszközök gazdáinak is feladata.

(Móra)

HALLAMA ERZSÉBET

TV-SZEMLE

MESÉK, GYERMEKMŰSOROK

Kevés fáradozással pontosan ki is lehetne számítani, hogy a televízió összműsorában hány százalék helyet foglal el – legalábbis mennyiségileg – a gyermekműsor, de precíz számítgatások nélkül is sem nehéz elképzelni. Ha csupán műsor- és sorozatcímeket villantunk fel – az esti mesék hetenként hatszor, a bábfilm összeállítások, a Tüskevár, Copperfield Dávid, Tell Vilmos, Tenkes kapitánya stb. – a kép bőséges, szimpatikus, változatos a műsoridő szempontjából, de nem minőségi szempontból. Márpedig a gyermek- és ifjúsági műsor nem csupán, és nem is elsősorban mennyiségi kérdés, hanem minőségi.

A televízió szerepe e kérdésben – szinte mindent megelőzve – monopolisztikus. S tegyük hozzá: problematikus is.

Több szempontból szeretnék hivatkozni Harsányi István: Az ifjúsági irodalom sorsa a tömegkommunikációs eszközök korszakában című tanulmányára. Nem csak azért, mert először épp e folyóirat hasábjain jelent meg (Jelenkor, 1965. május), de a kérdés eléggé szegényes hazai irodalmában egyértelműen igényes és nyílt álláspontot képvisel, a televíziót pedig tudományos tárgyilagossággal és pedagógiai érzékenységgel kezeli, mint tömegkommunikációs eszközt. Azt írja: „Már csak azért is, mert lényegéhez tartozóan mindazt a legegyszerűbb otthonok falai közé is be tudja vinni, amit az elmenést, odazarándoklást megkívánó színház és mozi nyújthat, s ezeken kívül még sok-sok mindenféle, főleg aktuális anyagot. Ford szerint a motor kivitte az embereket otthonukból, a televízió viszont visszaviszi őket oda. De éppen ezért senki számára sem lehet közömbös az, hogy mit, miből, mennyit és milyen színvonalon sugároz a televízió a tömegek, ma holnap már szinte mindenki lakásában a nap jelentős részében. Akiknek szívügyük az ifjúsági irodalom, a gyermekek és olvasásának, irodalmi kultúrájának ügye, egyelőre csak szorongó aggodalommal nézhetik, hogy az irodalomesztétikai nevelés alapanyagából, az értékes gyermek- és serdülőirodalomból vajon mit tud majd fokozatosan műsorába bekebelezni a televízió. Nem mondhatjuk, hogy eddig semmiféle kísérlet nem történt ezen a területen. Sokkal inkább azt, hogy a feladat jelentőségéhez mérten eddig még mindig nagyon kevés történt. S valljuk meg, ami történt, az csak ritkán mondható eléggé szerencsésnek.”

Kemény szavak. De nem indokolatlanul kemények.

A televízió gyermekműsoraiban – véleményem szerint – a legsúlyosabb problémát az avult szemléletmód okozza, egy sajátosan passzív konzervativizmus, amely legplasztikusabban az esti meseműsorokban jut kifejezésre. Mit konzerválnak ezek a műsorok, köztük is legjobban talán a Cicavízió és a Mazsola-jelenetek? Mitől konzervatívak?

A válasz bonyolult, összetett.

A felnőttek világát egész szövetrendszerében átítatja a gondolat és a technikai eszközök gyors modernizálódása – maga a televízió is, mint készülék s mint információs rendszer technikai bizonyítéka ennek – ugyanakkor a tv-mesék, a gyerekműsorok – kevés kivétellel – talán valami rosszul értelmezett szellemi dajkálgatás miatt csökönően áporodottak, kuglófos zsúrhangulatot bocsájtanak ki magukból, hiányzik belőlük az élet természetes lüktetése. Tanulásaik legtöbbször elvont, általános moralizálások, megoldásaik pedig gyakran gyermetegek – ez mindenekelőtt a „saját” estimesékre vonatkozik – mintha az a körülmény, hogy gyermekműsorról van szó, egyben színvonalbeli fölmentést is biztosítana.

Furcsa, elgondolkoztató ellentmondások ezek.

A mesékben, gyermekműsorokban tapasztalható legsúlyosabb hiány az életszerűség. A Tüskevárnak minden korosztály előtt óriási sikere volt. Vajon miért? Irodalmi értéke, filmszerűsége, ügyes gyermekszereplői mellett nem utolsósorban a szépen, élvezetesen feltárt csodás természeti világ miatt is. A titokzatos nádi víz- és madárvilág, maga a természet önmagában is vonzó a gyermekek számára. Szézületesen urbanizálódó korunkban a természet hovatovább rezerváltummá lesz, a városi ember csupán hétfői adagszerűségében tart vele kapcsolatot. Az ország lakosságának jelentős része városokban, sőt: modern lakótelepeken él. Meghökkenő látvány, amikor a lakótelepen egy véletlenül odatévedt kutya után csodálkozva, érdeklődve, izgatottan, csapatozva verődve vonulnak a bérházi gyerekek. Egy házörző komondor megközelíthetőségében nincs már közelebb az emberhez, a gyerekekhez, mint egy állatkerti oroszlán, vagy egy jegesmedve. A természeti világ persze, csupán egy része az életszerűségnek, és amikor életszerűségről beszélünk, a televízió gyermekműsorainak életszerűségéről, akkor egy sokkal komplexebb értelmezésben tesszük ezt, valami szinkronításra gondolunk, a felnőttvilág reális életszerűségével. Az életszerűség tehát áttételes vonás, egyetemes vonás, ha úgy tetszik, amely éppúgy vonatkozik a mesetémákra is, a feldolgozás módszereire is, azokra a morális kérdésekre is, amelyekre egy-egy mese vagy bábfilm a maga sajátos módján választ akar adni. Az életszerűség az anyagnak, a mesének végülis a „vegyi”-kérdése.

A gyermekműsorok terén tapasztalható másik figyelemreméltó probléma a már-már krónikus irodalmiatlanság. A néhány kivétel – Móra-adaptációk irodalmi értékű sorozatok – szinte nagyítják a különbséget, és egyben sürgetik a változást. Rossz példákat viszont – sajnos – bőven lehetne idézni. Az ifjúsági szépirodalom, az alapműveltséghez tartozó irodalmi művek az eddigieknél lényegesen nagyobb teret követelnek! Mondjuk ki nyíltan: a képernyő gyermek és ifjúsági műsoraiban a színvonalbiztonságot csak az irodalmi művek segítségével lehet garantálni, és ifjúsági irodalmunk – hagyományaink és mai, szocialista ifjúsági irodalmunk is – elég bőséges választékkal áll a televízió rendelkezésére. Csak élni kell ezekkel a művekkel! Furcsa, már-már megmagyarázhatatlan ellentmondás, hogy a felnőttek a legkorszerűbb, a modern megoldások részesei, alkotói – munkájukban, műélvezetben, általános időtöltésben stb. – a gyerekek pedig, három-négyéves koruktól kezdve egészen addig, amíg gyerekek, valami avult, kifáradt, helyenként falvédő-igényű műsorprogramot kapnak. Egyes helyeken kísérletként a másfél-kétéves gyerekeket (méglegpőn jó eredményekkel) úszni tanítják. A négy-ötéves (és még náluk is idősebb) gyerekek pedig a Cica-Mica és a Mazsola bábjelenetek korszerűnek nem nevezhető élményével vonulnak éjszakai nyugovóra. Szó sincs róla, hogy a televízió egyedül volna felelős a gyerekek korszerű belső, szellemi-morális világának helyes kialakításáért, de azért idézzük csak vissza a más formákban már oly sokszor megfogalmazott sorokat: „a legegyszerűbb otthonok falai közé is be tudja vinni, amit az elmenést, odazarándoklást megkívánó színház és mozi nyújthat, s ezeken kívül még sok-sok mindenféle, főleg aktuális anyagot”. A televízió gyermekműsorainak nagy tömeghatása van. Nem mindegy, hogy gyermeknek való vagy gyermeket, nem mindegy, hogy tételszerű agyszülemény, vagy ötletes, életszerű, játékosan magávalragadó, s nem mindegy, hogy milyen színvonalú, hogy irodalom-e, legalább a szó tágabb értelmezésében, vagy pedig még tágabb értelmezésében sem értékelhető.

A televízió gyermekműsorainak ideje mennyiségileg elég sok, s hogy igazságtalanok ne legyünk: hangsúlyozni kell, hogy nem egyszer láthatunk magasabb igényeket kielégítő mese- és gyermekműsorokat is. De a méreteiben impozáns műsoridő mellett szükséges volna egy kis műfaji mozgás is, egy kis megújulás. Kétségtelen, hogy a gyerekek színvonalérzékenysége rendszerint az emóciók mögé szorul. Mazsola hosszú éveken át a gyerekek mesestárja volt. Értésléleink szerint most „nyugdíjba” megy. Annak, hogy egy-egy jellegzetes mesefigura kialakuljon és továbbéljen – gyermekigénye van. A gyerekek szeretik ezeket a kis szimpatikus figurákat, izgalommal várják a jelentkezésüket, s nem ritka, hogy „jótanácsaikat” szívesen meg is fogadják. De mennyi ilyen figura legyen? Meddig éljenek? Meddig terjed a hatásfokuk? Mikor következik el az a perc, amikor a gyerekek már megunják? A kérdések összefüggnek egymással. Ha kevés a jellegzetes mesefigura, egy-egy mesealak nem „élhet” olyan hosszú ideig a képernyő kis közönsége előtt, mintha nagyobb a „konkurrenciája”. A televízió, bizony, kevés jó mesefigurát produkált, és azok is, amelyeket megteremtett – inkább csak az ötéves kor alatt arattak igazán sikert. Mindent nem kívánhatunk a televíziótól, a gyermekműsorok szerkesztőitől sem, de jó ötletssorozatokot, új és új megoldásokat – gondolom, igen. Gondoljunk csak vissza – a színvonalkülönbségeket most ne vegyük figyelembe – az amerikai Foxi Maxira, az NDK televíziójának Bummi-mackójára, a francia Joe-ra, aki érdekes kalandokat élt át a méhek, illetve a hangyák országában, vagy az ugyancsak francia Kacska Kázmér furcsa kalandjaira. A gyermekműsorok is állandó megújulást, szakadatlan ötlet-sorozatot kívánnak, mert ha jól meggondoljuk: a gyermek a legigényesebb és egyben a legtürelmetlenebb közönség.

THIERY ÁRPÁD

a JELENKOR *irodalmi*

Rippl-Rónai József emlékkiállítás nyílt a Tihanyi Múzeumban Veszprém megye Múzeumi Igazgatósága és a Magyar Nemzeti Galéria szervezésében. A megnyitón, június 2-án Dr. Genthon István művészettörténész mondott beszédet; a kiállítást Dr. Bodnár Éva rendezte. (Képkönyv: Clotilde Maillol. 1899)

*

CSELEKMÉNYESSÉG - FESZÜLTSG - KATARZIS AZ IFJÚSÁGI IRODALOMBAN címen kerekasztal-beszélgetést rendezett Pécsen június 8-án a KISZ Baranya megyei Bizottsága és az Írószövetség ifjúsági irodalmi szakosztálya. Lukács Jánosnak, a KISZ Baranya megyei Bizottsága első titkárának megnyitója után Földes Péter tartott vitaindító előadást. Az eszmecsere során különösen a kalandosság és a katarzis értelmezéséről bontakozott ki értékes vita. Felszólalt Száva István, Petrolay Margit, Kuczka Péter, Mándy Iván, Koczogh Ákos, Kolta Ferenc, Szederkényi Ervin, Csorba Győző, Lengyel Balázs, T. Aszódy Éva, Angyal Endre és Rónaszegi Miklós.

*

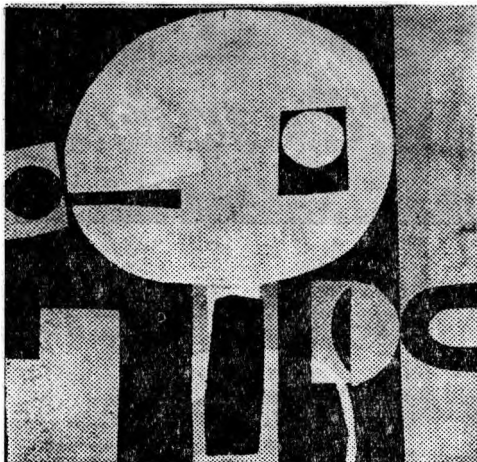
AZ ESZTERGOMI Balassa Bálint Múzeumban Nyergesi János, a Technika Házában pedig Mermeze Nóra műveiből nyílt kiállítás júniusban.

*

JÚLIUS VÉGÉN nyílik meg Pécsen a II. nemzetközi ifjúsági zenei tábor. Húsz országból, több mint száz fiatal ismerkedik a magyar ének-zenetanítás módszereivel, majd két nyilvános hangversenyen mutatják be munkájuk eredményeit a nagyközönségnek.

*

A TÜNDÉRHAL ÉS A HÁLÓ címen megjelent Takáts Gyula verses balatoni halászregéje a Móra Könyvkiadó gondozásában, Bartha László illusztrációival.

PÉCSI ÉS KAPOSVÁRI GRAFIKA címen kiállítás nyílt június 2-án a kaposvári Rippl-Rónai Múzeumban. Megnyitót mondott *Dr. Kanyar József*, a Hazafias Népfront városi bizottságának elnöke. (Képünkön Szabados János: Fehér üveg)

*

AZ ORSZÁGOS PEDAGÓGIAI INTÉZET és a Baranya megyei Tanács Művelődési Osztálya június végén irodalomtanítási napokat rendezett Pécsen, melyen az általános és középiskolai irodalomtanítás több évre tervezett programjának fontosabb feladatait vitatták meg. A témához kapcsolódva előadások hangzottak el a „Modern képzőművészet és közízlés”, valamint a „Modern film és a mai néző” címmel.

*

A MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZEK SZÖVETSÉGE Dél-Dunántúli Területi Szervezete és a Jugoszláv Képzőművészek Szlavoniai Szervezete között fennálló baráti és cserekapcsolatok jegyében júniusban Kelle Sándor és Soltra Elemér képművészeti kiállítását nyitja meg az Eszéki Galériában. Július végén Pécsen a Technika Házában nyitják meg prof. Stjepan Brlosic-nak, az Eszéki Galéria igazgatójának szoborkiállítását.

*

PÁRBESZÉD A BALATONRÓL címmel a fonyódi Járási Tanács könyvtárában adja ki Veres Péter és Tüskés Tibor a Jelenkorban megjelent balatoni tárgyú írásait.

*

DR. VOKSÁN JÓZSEF, a Pedagógusok Szakszervezete Központi Vezetőségének titkára nyitotta meg júniusban Pécsen a hagyományos pedagógus képzőművészeti kiállítást, melyen 52 pedagógus-képzőművész 92 alkotása – festmények és grafikák, művészi kerámia, ötvösmunka, szőnyeg és zománcterv – szerepelt.

*

A KISZ Baranyai megyei Bizottságának kezdeményezésére, széleskörű társadalmi összefogással, a Siklósi Járási Tanács kezelésében elkészült a villányi szőlőhegyen az Ifjú művészek alkotóháza, mely júniusban már húsz fiatal képzőművésznek biztosított lehetőséget alkotó munkára.

*

NAGYKANIZSÁN a Képcsarnok reprezentatív Egry-termében nyílt meg júniusban Simon Béla pécsi festőművész és Németh János zalaegerszegi kerámia- és ötvösművész közös kiállítása. A megnyitót Kiss Gyula, Zala megye Tanácsa vb elnöke mondta.